

Արտատպւած է՝ Օնորե դը Բալզակ, Մարդկային կատակերգություն, հատոր 2, Ե., Հայպետհրատ, 1956:

ՕՆՈՐԵ ԴԵ ԲԱԼԶԱԿ

ԷԺԵՆԻ ԳՐԱՆԴԵ

ՄԱՐԻԱՅԻՆ

Դուք, որի պատկերը ամենագեղեցիկ զարդն է այս երկի, թո՛ղ ձեր անունը, որպէս օրինված տոսախի ճյուղ՝ պոկված որնէ ծառից, բայց անշուշտ կրոնով սրբագործված և բարեպաշտ ձեռքերով միշտ նորոգված, միշտ դալար, լինի այստեղ՝ ընտանեկան հարկը հովանավորելու համար:

Դը Բալզակ

Պրովենցիայի որոշ քաղաքներում կան տներ, որոնց տեսքը մեզ ներշնչում է այնպիսի տրամույթուն, որը հավասար է ամենից մռայլ մենաստանների, ամենից անբերրի հողերի, ամենից տխուր ավերակների պատճառած թախծին: Թերևս այս տները միաժամանակ ունեն և՛ վանքերի լռությունը, և՛ տափաստանների երաշտը, և՛ ավերակների կմախքատիպ կույտերը:

Կյանքն ու շարժումն այնտեղ այնքան հանդարտ են, որ մի օտարական պիտի կարծեր, թե դրանք անբնակ են, եթե հանկարծ չհանդիպեր անշարժ մի անձնավորության գունատ ու պաղ նայվածքին, եթե անձանոթ ոտնաձայնի վրա, լուսամուտի ելուստին չնոտենար բնակչի կիսավանական կերպարանքը: Մելամադդության այս գծերով է դրոշմված տեսքը Սոմյուրի տներից մեկի, որը գտնվում է քաղաքի բարձունքին, դեպի դոյակ տանող զառիվերի վերջավորության վրա: Հիմա քիչ բանուկ, ամառը շոգ, ձմեռը ցուրտ որոշ կետերում մութ այդ փողոցը նշանավոր է իր միշտ մաքուր և չոր մանրախճուտ քարահատակի դորդոցով, իր մանվածապատ անցքերի նեղությամբ, խաղաղությամբ իր տների, որոնք պատկանում են հին քաղաքին և իշխում պարիսպներին: Երեք դար կյանք ունեցող շինություններ, որոնք թեև փայտաշեն, բայց տակավին դիմացկուն են, և որոնք իրենց բազմազան արտաքինով նպաստում են Սոմյուրի այս մասի ինքնատիպությանը, մի մաս, որը հնագետների և արվեստագետների ուշադրությունն է գրավում: Դժվար է այս տների առաջով անցնել, առանց հիանալու հսկա գերաններով, որոնց ծայրերին տարօրինակ պատկերներ են փորագրված և որ սևացած խորաքանդակներով պսակում են այդ բնակարանների ոմանց ներքին հարկերը: Այստեղ հերձաքարերով ծածկված խաչաձև հեծանները կապույտ շերտեր են գծագրում խարխուլ պատերի վրա, որոնք պահում են տարիների բեռան տակ կքած գերանաշար տանիքը, որի փտած բարակ տախտակները կորացած են արևի ու անձրևի փոփոխակի ներգործություններից: Այնտեղ երևում են լուսամուտների մաշված և սևացած զոգեր՝ հազիվ նշմարելի նուրբ քանդակներով, որոնք շատ խախուտ են թվում՝ կրելու համար կավե թխագույն թաղարները, որոնց միջից բարձրանում են որնէ աղբատ բանվորուհու վարդն ու մեխակը: Ավելի հեռուն դռներ՝ զարդարված հսկա գամերով, որոնցով մեր նախահայրերի հանճարը գծագրել է ընտանեկան պատկերագրեր և որոնց իմաստը այլևս չի իմացվի: Գուցե որնէ բողբոջական իր հավատքն է ստորագրել այդտեղ կամ որնէ լիզական՝ անեծք է կարդացել Հենրիխ IV-ին: Ոմն բուրժուա այդտեղ փորագրել է իր «Ջանգալի ազնվականության» պատվանշանը, քաղաքագլխի տեղակալի վաղուց մոռացված իր փառքը: Ֆրանսիայի պատմությունն ահա ամբողջովին այդտեղ է: Կոպտորեն շարված մասնորմերով խարխուլ տան կողքին, որտեղ արհեստավորը անմահացրել է իր ռանդան, բարձրանում է մի ազնվականի ապարանքը, որի քարակերտ դռան կիսաբոլոր կամարի

կենտրոնում տակավին երևում են հետքերը նրա զինանշանի, որը փշրված է 1789 թվականից ի վեր երկիրը ալեկոծող զանազան ռևոլյուցիաներից: Այս փողոցում, առևտրի հատկացված ներքին հարկերը ոչ խանութ են և ոչ պահեստ, միջնադարի բարեկամները այստեղ կարող էին գտնել մեր հայրերի արհեստանոցը իր ամբողջ միամիտ պարզությամբ: Ցածր առաստաղով, խորունկ և մութ այս սրահները, որ չունեն ո՛չ ցուցափեղկ, ո՛չ ապրանքացույց արկղեր և ոչ էլ ապակեդուռ, զուրկ են արտաքին թե ներքին ամեն տեսակի զարդարանքից: Կոպտորեն երկաթապատված մուտքի կրկնակի դուռը բացվում է երկու մասով՝ վերինը ծալվում է դեպի ներս, իսկ զսպանակավոր զանգակ ունեցող ներքին մասը անընդհատ բացվում ու խփվում է: Խոնավ քարայրերի նմանող այս վայրերի մեջ լույսն ու օդը թափանցում են դռան վերևի բացվածքից կամ թե այն դատարկ տարածությունից, որ գտնվում է կամարի, տախտակամածի և ցածիկ պատի միջև, ուր ամրացված են ամուր փեղկեր, որոնք առավոտյան հանվում են, իսկ երեկոյան գետեղվում և ամրացվում երկաթե նիզերով: Այս պատի վրա են ցուցադրվում վաճառականի ապրանքները: Այստեղ արդեն ոչ մի խաբեբայություն չկա: Ըստ առևտրի բնույթի, նմուշները բաղկացած են աղով կամ բրաձուկով լի երկու երեք կիսատակաոններից, առագաստի կտավի ծրարներից, արույրից և առաստաղի հեծաններից կախված պարաններից, պատերի շուրջը տակառների օղակապեր կամ դարակների վրա՝ մահուդի կտորներ: Նե՛րս մտեք: Երիտասարդությամբ բեղուն, ճերմակ վզնոցով, կարմրած բազուկներով մաքուր հագնված մի աղջիկ մի կողմ է դնում իր ձեռագործը ու կանչում հորը կամ մորը: Սրանցից մեկը կամ մյուսը գալիս է ձեր ցանկությանն ընդառաջելու և համաձայն իր բնավորությանը, դանդաղ, հաճոյալից կամ հպարտ տեսքով ձեզ վաճառում ձեր ուզածը, լինի դա երկու սու, թե քսան հազար ֆրանկ արժեցող ապրանք: Դուք կտեսնեք տակառի տախտակներ ծախող մի վաճառական, որ նստած իր դռան շեմքին, բթամատերն իրար շուրջ դարձնելով՝ զրուցում է որևէ դրացու հետ. թվում է, թե նա ունի միայն տակառի մի քանի անպետք տախտակներ և կամ երկու կապ կավար՝ մինչդեռ նավամատույցում գտնվող նրա պահեստը մատակարարում է Անուի բոլոր տակառագործներին: Նա գիտե, գրեթե մինչև վերջին տախտակը, թե քանի տակառի պահանջ կլինի, եթե խաղողի բերքը լավ լինի: Արևի մի լավ շրջան կհարստացնի նրան, անձրևային եղանակը՝ կկործանի. նույն առավոտյան զինու տակառները կարժենան տասնմեկ ֆրանկ կամ կիջնեն մինչև վեց լիվրի: Այս երկրում, ինչպես և Տուրենում, եղանակի փոփոխականությունը իշխում է առևտրական կյանքի վրա: Խաղողագործ, հողատեր, տախտակավաճառ, տակառագործ, պանդոկապետ, գետի նավավար, բոլորն էլ անխտիր փնտրում են արևի մի ճառագայթ. երեկոյան պառկելու ժամին դողում են, որ չլինի թե հանկարծ գիշերը սառնամանիք լինի. նրանք վախենում են անձրևից, քամուց, երաշտից, և ըստ իրենց քմայքի, փափագում են խոնավություն, ջերմություն, ամպամածություն: Տեսական մի մենամարտ կա երկնքի և երկրային շահերի միջև: Ծանրաչափը փոխնիփոխ տխրեցնում, պայծառացնում, զվարթացնում է դեմքերը: Սոմյուրի նախկին մեծ փողոցը հանդիսացող այդ փողոցի մի ծայրից մյուսը, «ի՛նչ ոսկի եղանակ» բառերն են անցնում դռնեդուռ: Եվ ամեն ոք պատասխանում է իր հարևանին. «լուիդոր՝ է թափվում երկնքից», քաջ իմանալով, թե ինչ է բերում իրեն արևի մի ճառագայթը կամ ժամանակին վրա հասած անձրևը: Շաբաթ օրը կեսօրին, տաք եղանակին, դուք չեք կարող ոչ մի սուի ապրանք գնել այդ պատվական արդյունաբերողներից: Ամեն ոք ունի իր խաղողի այգին, իր փոքրիկ ագարակը և գնում է երկու օր անցկացնելու բնության ծոցում: Քանի որ այդտեղ ամեն ինչ նախատեսված է՝ գնում, վաճառում, շահ, ապա առևտրական այս մարդկանց տասներկու ժամից տասը հատկացվում է զվարճությունների, զննումի, մեկնաբանությունների և անընդհատ միմյանց լուսնալույս: Տանտիկինը չի կարող գնել մի կաքավ, որպեսզի, մյուս օրը հարևանները նրա ամուսնուն չհարցնեն՝ արդյոք հաջո՞ղ էր այն տապակված: Աղջիկը չի կարող գլուխը լուսամուտից դուրս հանել, առանց պարապ մարդկանց խմբերից նկատվելու: Չե՞ որ այստեղ ամեն մեկի խիղճը տեսանելի է ամենքին, ճիշտ այնպես, ինչպես այս

* Ոսկե դրամ 20 ֆրանկանոց:

անթափանց, մռայլ և լուռ տներում չկա ոչ մի գաղտնիք: Կյանքը գրեթե ամբողջովին բացօթյա է: Ամեն ընտանիք նստում է իր դռան առջև և այնտեղ նախաճաշում, ճաշում, կովում: Ոչ ոք չի կարող անցնել փողոցով՝ առանց ուսումնասիրության առարկա դառնալու: Մի ժամանակ, երբ որևէ օտարական էր երևում պրովինցիայի որևէ քաղաքում, դռնեղու ծաղրուծանակի էր ենթարկվում: Այստեղից են գալիս այն բարեմիտ, զվարճալի պատմությունները և «ճոխ լեզու» մակդիրը, որ տրված էր Անժերի բնակիչներին, որոնք առանձնապես աչքի էին ընկնում քաղքենի ծաղրանքների մեջ: Հին քաղաքի հնադարյան առանձնատները գտնվում էին այս փողոցի վերին մասում, որտեղ անցյալում ազնվականներն էին ապրում:

Մելամաղձությամբ լի այն տունը, ուր տեղի են ունեցել այս պատմության դեպքերը, մեկն էր ահա այն հին բնակարաններից՝ նվիրական մնացորդներից այն դարի, երբ մարդիկ և իրերն ունեին պարզության այն հատկությունը, որը օրըստօրե կորչում է ֆրանսիական բարքերից: Հետևելով այս գեղանկար ոլորտում, որի ամեն մեկ փոքրիկ անհարթությունը արթնացնում է հիշատակներ, և որի անմիջական տպավորությունը մեզ տանում է դեպի մի տեսակ ակամա երագանքի, դուք նկատում եք բավականին մուգ մի խորշ, որի կենտրոնում թաքնված է պարոն Գրանդեի տան դուռը: Անկարելի է հասկանալ այս պրովինցիալ արտահայտության նշանակությունը, առանց իմանալու պ. Գրանդեի կենսագրությունը:

Պ. Գրանդեն Սոմյուրի մեջ վայելում էր այնպիսի մի համբավ, որի պատճառներն ու հետևանքներն ամբողջովին հասկանալի չեն լինի նրանց, որոնք քիչ թե շատ չեն ապրել պրովինցիայում: Պարոն Գրանդեն, որ տակավին հայր Գրանդե էր անվանվում որոշ մարդկանց կողմից, բայց այդ ծերունիների թիվը պակասում էր զգալիորեն, 1789 թվին շատ բարեկեցիկ տակառագործ վարպետ էր և գիտեր կարդալ, գրել ու հաշվել: Երբ Ֆրանսիական Ռեսպուբլիկյան Սոմյուրի շրջանում վաճառքի հանեց հոգևորականության կալվածքները, տակառագործը այդ ժամանակ քառասուն տարեկան էր և նոր էր ամուսնացած՝ տախտակի մի հարուստ վաճառականի աղջկա հետ: Գրանդեն ուներ երկու հազար ոսկի, որ կազմված

էր նրա պատրաստի գումարից և նրա կնոջ բերած դրամօժիտից: Այդ գումարը վերցրած նա մեկնեց շրջան, ուր շնորհիվ երկու հարյուր կրկնակի լուիդորների, որ նրա աները մատուցել էր ազգային կալվածների վաճառքին հսկող կատաղի ռեսպուբլիկականին, նա կարողացավ շատ չնչին գումարով, ըստ օրենքի, եթե ոչ օրինականորեն, ձեռք բերել շրջանի ամենալավ խաղողի այգիները, վաղեմի վանքի մի շենք և մի քանի կալված: Սոմյուրի բնակիչները լինելով նվազ ռոյություններ, հայր Գրանդեին համարեցին մի խիզախ մարդ, ռեսպուբլիկական, հայրենասեր, նոր գաղափարներով տոգորված մի միտք, մինչդեռ տակառագործը իրականում պարզապես տոգորված էր խաղողի այգիներով: Նա Սոմյուրի վարչության անդամ նշանակվեց, և նրա խաղաղասիրական ազդեցությունն զգացվեց այնտեղ թե՛ քաղաքականապես և թե՛ առևտրական տեսակետից: Քաղաքական գծով նա պաշտպանեց նախկին ազնվականներին և իր բոլոր կարելի միջոցներով արգելեց վտարանդիների կալվածների վաճառումը: Առևտրական գծով՝ նա մեկ կամ երկու հազար տակառ սպիտակ գինի մատակարարեց ռեսպուբլիկական բանակներին և փոխարենը ստացավ շատ գեղեցիկ մի մարգագետին, որ պատկանում էր կանանց մի համայնքի և թողնված էր վերջին հերթին վաճառելու: Կոնսուլության շրջանում Գրանդեն դարձավ քաղաքի մեր և խելացիորեն կառավարեց, բայց ավելի շուտ այգեկութով զբաղվեց: Կայսրության շրջանում նա կոչվեց պարոն Գրանդե: Նապոլեոնը, որը չէր սիրում ռեսպուբլիկականներին, պաշտոնանկ արեց պարոն Գրանդեին, որ կարմիր գդակ դնողի անուն ուներ, և տեղը նշանակեց մի խոշոր կալվածատիրոջ, ազնվական **դը** աճանց ունեցող մի մարդու՝ կայսրության ապագա բարոնի: Պարոն Գրանդեն առանց ափսոսանքի թողեց մունիցիպալ պատիվները:

Հօգուտ քաղաքի նա շինել էր տվել հիանալի ճանապարհներ, որոնք տանում էին իր կալվածները: Նրա տունը և կալվածները, շատ նպաստավոր ձևով սահմանագծված և արձանագրված պետության մատյաններում, վճարում էին չափավոր հարկեր: Նրա զանազան այգիների կալվածագրումից ի վեր, նրա խաղողի այգիները, շնորհիվ հարատև խնամքի, նկատված էին «երկրի գլուխ», տեխնիկական մի արտահայտություն՝ որով նշվում էին այն այգիները, որոնք լավագույն գինին էին տալիս: Նա կարող էր խնդրել, որ Պատվո Լեգիոնի խաչ տրվի իրեն: Եվ դա տեղի ունեցավ 1806 թվականին: Պ. Գրանդեն այդ ժամանակ հիսունյոթ տարեկան էր, իսկ կինը՝ մոտ երեսունվեց: Միակ աղջիկը՝ նրանց օրինավոր սիրո պտուղը, տասը տարեկան էր: Պարոն Գրանդեն, որին նախախնամությունը անպայման ուզեց մխիթարել վարչական շնորհագրկումից, հաջորդաբար ժառանգություն ստացավ նույն տարվա ընթացքում նախ տիկին դը լա Գոդինիերից՝ ծննդյամբ դը լա Բերթելիետ, տիկին Գրանդեի մորից, ապա ծերունի պ. դը լա Բերթելիետից, հանգուցյալի հորից, նաև տիկին Ժանտիեից, որ տասն էր մոր կողմից, երեք ժառանգություն, որոնց ծավալը ոչ ոք չիմացավ: Այս երեք ծերերի ժառանգությունը այնքան բուռն էր, որ նրանք վաղուց դիզում էին իրենց փողը՝ գաղտնորեն հագնալով միայն դրանք դիտելով: Ծերացած պ. դը լա Բերթելիետը որևէ դրամական ներդրում համարում էր շռայլություն և ոսկու տեսքի մեջ գտնում էր ավելի մեծ շահ, քան թե վաշխառության մեջ: Հետևաբար Սոմյուրի բնակիչները այդ խնայողությունների արժեքը արևի տակ երևացած կալվածների եկամուտներով միայն գնահատեցին: Այնժամ պարոն Գրանդեն ձեռք բերեց ազնվականի մի նոր տիտղոս, որ հավասարության մեր մանիան երբեք չի կարողանալու ջնջել. նա դարձավ շրջանի **ամենամեծ հարկատուն**: Նա մշակում էր հարյուր արպան խաղողի այգի, որ պտղառատ տարիներին նրան տալիս էր յոթից ութ հարյուր տակառ գինի: Նա ուներ տասներեք ագարակ, վաղեմի մի մենաստան, որի լուսամուտները, կամար անկյունները, ապակիները որմափակել տվեց խնայողություն անելու համար և դրանով մենաստանն ավելի լավ պահպանեց քայքայումից: Ուներ և հարյուրքսանյոթ արպան մի մարգագետին, ուր աճում և մեծանում էին երեք հազար բարդի, տնկված 1793 թվականին: Եվ վերջապես նրա բնակած տունը իր սեփականությունն էր: Այդպես էին գնահատում նրա հարստությունը:

Ինչ վերաբերում էր նրա կապիտալներին, երկու անձ միայն կարող էին մոտավորապես ենթադրել. մեկը նոտարն էր, պարոն Կրյուշոն, որ պարոն Գրանդեի վաշխառուական ներդրումներին էր հսկում, իսկ մյուսը՝ պարոն դը Գրասենը, Սոմյուրի ամենահարուստ բանկիրը, որի շահույթներին խաղողագործը գաղտնաբար մասնակցում էր իր տրամադրելի նյութական միջոցների չափով: Թեև ծերունի Կրյուշոն և պարոն դը Գրասենը ունեին այն խոր գաղտնապահությունը, որը վստահության և հարստության ծնունդ է տալիս պրովինցիայում, բայց պարոն Գրանդեի հանդեպ հրապարակով ցույց էին տալիս այնպիսի մեծ հարգանք, որ այդ բանը դիտողները կարող էին նախկին մերի հարստությունը չափել՝ ըստ նրա հանդեպ ցույց տրված բացառիկ ակնածությանը: Սոմյուրում չկար մեկը, որ համոզված չլիներ, թե պարոն Գրանդեն սեփական մի գանձ ունի, ոսկով լի մի թաքստոց. և գիշերները նա անձնատուր էր լինում այն անբացատրելի վայելքին, որ պատճառում է ոսկու մեծ զանգվածի տեսքը: Ժլատ մարդիկ դիտելով պ. Գրանդեի աչքերը, որոնց դեղին մետաղը իր գույնն էր կարծես տվել, գրեթե վստահ էին այդ բանին: Այն մարդու հայացքը, որ վարժվել է իր դրամագլխից հսկա շահեր ապահովել, անխուսափելիորեն ձեռք է բերում, ինչպես վավաշոտի, խաղամուլի կամ պալատականի նայվածքը, որոշ անբացատրելի սովորություններ, խուսափուկ, անհագ և խորհրդավոր շարժումներ, որոնք երբեք չեն վրիպում իր հավատակիցներից: Այս ծածուկ լեզուն կազմում է կրքերի մի տեսակ ֆրան-մասոնություն: Հետևաբար պարոն Գրանդեն ներշնչում էր հարգալից այն համարումը, որին իրավունք ուներ մի մարդ, որ ոչ ոքի ոչինչ պարտք չէր և լինելով նախկին տակառագործ, նախկին խաղողագործ, գուշակում էր աստղագետի ճշտությամբ, թե իր այգեկութի համար շինելու էր հազար և կամ միայն հինգ հարյուր տակառ, որ ձեռքից բաց չէր

թողնում ոչ մի սպեկուլյացիա և միշտ էլ ունենում էր ծախու տակառներ, այն ժամանակ, երբ դրանք ավելի թանկ արժեին, քան թե հավաքվելիք բերքը: Նա կարող էր այգեկութը պահել իր շտեմարաններում և սպասել հարմար մոմենտի՝ իր տակառը երկու հարյուր ֆրանկով ծախել կարողանալու համար, երբ փոքր հողատերերը ծախում էին իրենց տակառը հինգ լուիդորով: 1811 թվականի նրա նշանավոր բերքը, որ խելացիորեն պահված և դանդաղ էլ վաճառված էր, նրան բերել էր ավելի քան երկու հարյուր քառասուն հազար լիվր: Ֆինանսական իմաստով պարոն Գրանդեն միաժամանակ ուներ վագրի և բռայի խառնվածք. նա գիտեր պառկել, կծկվել, երկարորեն գննել իր գոհին և հարձակվել նրա վրա. հետո նա բաց էր անում իր քսակի երախը և նրա մեջ սահեցնում մի բուռ դրամ և հանգիստ քնում, նման մի օձի, որ մարսում է անտարբերությամբ, պաղարյունությամբ և կանոնավոր: Ոչ ոք չէր դիտում նրա անցնելը՝ առանց սարսափով և հարգանքով խառն հիացմունք զգալու: Միթե Սոմյուրում ամեն ոք չէ՞ր զգացել նրա պողպատյա ճիրանների քաղաքավարի ճանկոտությունը: Նոտար Կրյուշոն մեկին հայթայթել էր անհրաժեշտ գումարը մի կալվածք գնելու համար, բայց տասնմեկ տոկոսով մի ուրիշին պարոն դե Գրասենը գեղչել էր մուրհակները, բայց շահաբաժնի մի ահավոր տոկոսահանումով: Քիչ էին այնպիսի օրերը, որ պարոն Գրանդենի անունը չլսվեր շուկայում կամ երեկոյներում՝ քաղաքի խոսակցությունների ընթացքում: Մի քանի անձերի համար ծեր խաղողագործի հարստությունը հայրենասիրական հպարտանքի պատճառ էր: Հետևաբար շատ վաճառականներ և պանդոկապետներ որոշ գոհունակությամբ ասում էին օտարներին.

— Պարոն, մենք այստեղ ունենք երկու կամ երեք միլիոնատեր, իսկ ինչ վերաբերում է պարոն Գրանդեին, նա ինքն էլ չգիտե իր հարստության քանակը:

1816 թվականին Սոմյուրի ամենահմուտ հաշվապահները ծերունու հողային կալվածները գնահատում էին շուրջ չորս միլիոն, բայց քանի որ, միջին հաշվով, 1793-ից մինչև 1817-ը նա ամեն տարի հարյուր հազար ֆրանկ հանած կլիներ իր կալվածներից, ուստի հետևեցնում էին, որ նրա պատրաստի փողը գրեթե հավասար կլիներ իր անշարժ կալվածների արժեքին: Այնպես որ, երբ թղթախաղից կամ այգիների վրա խոսելուց հետո մարդիկ սկսում էին պարոն Գրանդեի մասին խոսել, բանիմաց անհատներն ասում էին. «Հայր Գրանդե՞ն... հայր Գրանդեն կունենա հինգից վեց միլիոն»:

— Դուք ինձնից ավելի հմուտ եք, ես երբեք չեմ կարողացել հանրագումարն իմանալ, — պատասխանում էին պարոն Կրյուշոն կամ պարոն դե Գրասենը, երբ լսում էին նման խոսակցություններ:

Երբ մի փարիզեցի խոսում էր Ռոտշիլդներից կամ Լաֆիտից, Սոմյուրի բնակիչները հարցնում էին, թե դրանք էլ պարոն Գրանդեի չափ հարողո՞ւստ են: Եթե պատահեր, որ փարիզեցին ժպտալով հաստատական արհամարհոտ մի պատասխան տար, նրանք իրար նայելով՝ թերահավատությամբ իրենց գլուխներն էին շարժում: Այդպիսի մի մեծ հարստության ոսկե վերարկուով ծածկված էր այդ մարդու բոլոր գործողությունները: Եթե սկզբում նրա ապրելակերպի ինքնատիպությունները տեղի էին տալիս ծաղրուծանակի, ապա ծաղրուծանակը ջնջվել էին ժամանակի ընթացքում: Ամենափոքր գործերի մեջ իսկ պարոն Գրանդեն դնում էր վերջնական կշռադատության հեղինակություն: Նրա խոսքը, նրա հագուստը, շարժումները, աչքերի քթոմը օրենքի ուժ ունեին քաղաքում, ուր ամեն ոք, կենդանիների բնագոյն ուսումնասիրող բնագետի նման, ճանաչում էր նրա ամենաաննշան շարժումների խորունկ և լուռ իմաստությունը:

— Ձմեռը սաստիկ կլինի,— ասում էին,— հայր Գրանդեն իր մուշտակե ձեռնոցներն է գործածում:— Անհրաժեշտ է այգեկութ անել:— Հայր Գրանդեն գնում է տակառի մեծաքանակ տախտակներ. այս տարի առատ գինի կունենանք:

Պարոն Գրանդեն երբեք միս կամ հաց չէր գնում: Նրա ազարակապանները բերում էին մի ամբողջ շաբաթվա համար բավականաչափ որձատ աքաղաղներ, հավեր, ձու, կարագ և հողավարձի ցորեն: Նա տերն էր մի ջրաղացի, որի վարձակալը, բացի պայմանագրի վճարից, պարտավոր էր նրանից վերցնել որոշ քանակությամբ ցորեն և փոխարենը բերել ալյուր

ու թեփ: Բարձրահասակ Նանոնը՝ նրա միակ սպասուհին, թեև արդեն գրեթե պառաված՝ ամեն շաբաթ օր անձամբ թխում էր տան հացը: Պարոն Գրանդեն համաձայնել էր իր վարձկալ բանջարաբույծների հետ և նրանցից էր ստանում բանջարեղենը: Իսկ ինչ վերաբերում էր պտուղներին, ապա նա ստանում էր այնպիսի մեծաքանակ բերք, որի մեծ մասը վաճառել էր տալիս շուկայում: Վառելափայտը ստանում էր իր փշաթուփ ցանկապատերն էտելուց և կամ իր այգիների եզերքները գտնվող արդեն փտած կոճղերից, որ նրա ազարակապանները սայլերով քաղաք էին բերում արդեն կտրտված, նրա փայտանոցներում շարում հաճոյակատարությամբ և այդ բոլորի համար ստանում նրա շնորհակալությունը: Հայտնի կերպով նա փող ծախսում էր միայն նշխարքի, իր կնոջ և իր աղջկա հագուստների և եկեղեցում նրանց աթոռների համար, նաև լուսավորության, բարձրահասակ Նանոնի ռոճիկի, իր կաթսաները կլայեկելու, հարկերը վճարելու, շենքերը վերանորոգելու և իր ձեռնարկությունների ծախսերի համար: Նա ուներ նոր գնված վեց հարյուր արպան տարածությամբ անտառ, որ հսկել էր տալիս իր հարևանի պահապանի միջոցով, և որին միայն խոստանում էր վարձատրություն: Այդ անտառը գնելուց հետո միայն նա սկսեց որսի միս ուտել:

Այս մարդու վարվեցողությունը խիստ պարզ էր: Նա սակավախոս էր, իր մտքերն ընդհանրապես արտահայտում էր մեղմ ձայնով ասված վճռական կարճ նախադասություններով: Ռևոլյուցիայից հետո, մի շրջան, երբ նա ուշադրություն գրավեց, նա սկսեց կակազել հոգնեցուցիչ ձևով, երբ ուզում էր երկարորեն ձառել կամ վիճաբանության մասնակցել: Այս շատ ու շփոթ խոսվածքը, խոսքերի անկապությունը, բառերի գեղումը, որի մեջ նա խեղդում էր իր միտքը, տրամաբանության առերևույթ բացակայությունը, որոնք վերագրում էին կրթության պակասին, իրականում կեղծ էին և այս պատմության մի քանի դեպքերով բավականաչափ լուսաբանվելու են: Ասենք, որ նրա հանրահաշվական ֆորմուլների պես ճշգրիտ չորս նախադասություն նրան օգնում էին ընդգրկելու և լուծելու կյանքի և վաճառականության դժվարությունները. «Չգիտեմ: Չեմ կարող: Չեմ ուզում: Հետո կտեսնենք»: Նա երբեք չէր ասում այո կամ ոչ, և երբեք չէր գրում: Երբ նրա հետ խոսում էին, նա լսում էր սառնությամբ, աջ ձեռքով ծնոտը բռնած, աջ արմունկը ձախ ձեռքի ափին դրած, և ամեն հարցի վերաբերյալ կայացնում էր կարծիքներ, որոնցից բնավ չէր հրաժարվում: Ամենափոքր գործարքի վրա նա երկար մտածում էր: Երբ մշակված խոսակցությունից հետո նրա հակառակորդը, նրան հաղթած կարծելով, բացահայտում էր իր հավակնությունների գաղտնիքը, նա պատասխանում էր.

— Ես ոչ մի եզրակացության չեմ կարող հանգել, առանց կնոջս հետ խորհրդակցելու:

Նրա կինը, որին նա մեկուսացրել էր ամբողջությամբ, իր գործառնությունների համար ամենահարմար վարագույրն էր: Գրանդեն ոչ ոքի մոտ չէր գնում, ոչ ոքի չէր ընդունում և ոչ էլ ճաշի էր հրավիրում: Նա երբեք չէր աղմկում և կարծես խնայում էր ամեն ինչ, անգամ շարժումը: Ոչ ոքի ոչ մի բանով չէր խանգարում, որովհետև կայուն հարգանք ուներ սեփականության հանդեպ: Բայց և այնպես, հակառակ իր ձայնի մեղմության, հակառակ իր ուշադիր կեցվածքի, հաճախ պոռթկում

էին տակառագործի լեզուն և սովորությունները, մանավանդ տանը, ուր նա իրեն ավելի քիչ էր զսպում, քան որևէ ուրիշ վայրում: Ֆիզիկապես Գրանդեն հինգ ոտնաչափ բարձրություն ուներ, ամրակազմ էր և մարմնեղ. նրա սրնքաձկները տասներկու մատնաչափ շրջագիծ ունեին, ծնկոսկրերը կոշտ և ուները լայն էին, դեմքը կլոր, քերթած, ծաղկատար, կզակը, շրթունքները առանց որևէ ծալքի և ատամները ճերմակ. նրա հայացքն ուներ այն հանդարտ և գիշատիչ արտահայտությունը, որ ժողովուրդը արքայիկ օձերին է վերագրում: Նրա ընդլայնական կնճիռներով ծածկված ճակատն ուներ նշանակալից ելուստներ. դեղնավուն ու ճերմակող մազերը՝ ոսկի և արծաթ են, ասում էին մի քանի երիտասարդներ, որոնք չէին իմանում պարոն Գրանդեի հանդեպ կատարված հեգնանքի ծանրակշիռ հանգամանքը: Նրա ծայրը կլոր քթի վրա կար մի երակավոր ուռ, որի մասին ռամիկը ոչ առանց հիմքի ասում էր, թե լի է չարամտությամբ: Այս դեմքը վտանգավոր մի խորամանկություն ուներ, պարկեշտություն՝ առանց ջերմության, առանձնասիրությունը մի մարդու, որ վարժվել է իր զգացումները կենտրոնացնել ազահության վայելքի և միայն մի էակի վրա, որ նրա համար իսկապես որևէ բան էր, իր աղջիկը՝ Էժենին, նրա միակ ժառանգուհին: Ամեն ինչ՝ կեցվածք, շարժումներ, քայլվածք, վկայում էին այն հավատքը, որ նա ուներ ինքն իր նկատմամբ և որ առաջանում է սեփական ձեռնարկումներում մշտապես հաջողելու սովորությունից: Այդ պատճառով էլ պարոն Գրանդեն արտաքուստ թեև մեղմ բնավորության տեր էր, բայց իրականում երկաթի կամք ուներ: Միշտ նույն ձևով էր հագնված, նրան այսօր տեսնողը տեսնում էր այնպես, ինչպես էր 1791 թվականից ի վեր: Նրա կոշտ կոշիկները կապված էին կաշե կապերով. նա միշտ հագնում էր հաստ թելից հյուսված բրդե գուլպաներ, հաստ շագանակագույն կտորից շինված կարճ մի շալվար արծաթե ճարմանդներով, իրար հաջորդող կարմրավուն և սրճագույն շերտերով թավիշե բաճկոն, քառաձև կոճկված շագանակագույն լայն քղանցքներով բաճկոն, սև փողկապ և կվակերյան գլխարկ: Նրա ձեռնոցները՝ ժանդարմների ձեռնոցների չափ ամուր, դիմանում էին քսան ամիս, և մաքուր պահելու մտադրությամբ, սերտված մի շարժումով, նա դնում էր իր գլխարկի եզրին՝ միշտ նույն տեղում: Սոմյուրը այլևս ոչինչ չգիտեր այս անձնավորության մասին:

Վեց բնակիչ միայն իրավունք ունեին նրա տունը գնալու: Առաջին երեքից ամենանշանակալին պարոն Կրյուշոյի եղբոր որդին էր: Սոմյուրի նախադատ աստյանի նախագահ նշանակվելուց հետո, այս երիտասարդը Կրյուշո ազգանվանը միացրել էր Բոնֆոնը և ջանք էր թափում, որպեսզի Բոնֆոնը գերադասվի Կրյուշոյից: Նա ստորագրում էր արդեն Կ. դը Բոնֆոն: Տեսա խնդրատուն նրան անվանելով «պարոն Կրյուշո», շուտով նիստի ժամանակ նկատում էր իր անմտությունը: Դատավորը պաշտպանում էր նրանց, ովքեր իրեն անվանում էին «պարոն նախագահ», բայց իր ամենաշնորհագեղ ժպիտներով քաջալերում էր շողոքորթներին, որոնք իրեն անվանում էին պարոն դը Բոնֆոն: Պարոն նախագահը երեսուներեք տարեկան էր և սեփականատեր՝ Բոնֆոնի կալվածին, որ նրան ապահովում էր յոթը հազար լիվրի եկամուտ: Բացի դրանից, նա սպասում էր իր նոտար հորեղբոր, նաև իր մյուս հորեղբոր՝ Սեն Մարտեն դը Տուրի վանաժողովի անդամ աբբա Կրյուշոյի ժառանգություններին: Այս երկուսն էլ համարվում էին բավական հարուստ: Այս երեք Կրյուշոները, որ վայելում էին բավական բազմաթիվ զարմիկների աջակցությունը և կապեր ունեին քաղաքի քսան ընտանիքների հետ, կազմում էին մի պարտիա, ինչպես երբեմն Մեդիչիները Ֆլորենցիայում, և Մեդիչիների նման, Կրյուշոներն իրենց Պացցին ունեին: Տիկին դը Գրասենը՝ քսաներեքամյա երիտասարդի մայրը, հարատևորեն գալիս էր տիկին Գրանդեի մոտ, որպես թղթախաղի ընկեր՝ հուսալով իր սիրելի Ադոլֆին ամուսնացնել օրիորդ Էժենիի հետ: Բանկիր պարոն դը Գրասենը խիստ քաջալերում էր իր կնոջ խորամանկությունը՝ մշտապես ծածուկ ծառայություններ մատուցելով ծեր ազահին, և ճիշտ ժամանակին էր հասնում ռազմադաշտը: Այս երեք Գրասեններն ունեին իրենց կողմնակիցները, իրենց զարմիկները, հավատարիմ դաշնակիցները: Կրյուշոներից աբբան՝ գերդաստանի Տալեյրանը¹, ունենալով իր նոտար եղբոր մեծ աջակցությունը՝ կատաղի

մրցակցության մեջ էր ֆինանսիստի կնոջ՝ տիկին Գրասենի հետ և ջանում էր հարուստ ժառանգությունը վերապահել իր նախագահ զարմիկի համար: Կրյուշոների և դը Գրասենների միջև մղված այս թաքուն պայքարը, որի վարձատրությունը Էժենի Գրանդեի ձեռքն էր լինելու, սաստիկ զբաղեցնում էր Սոմյուրի զանազան շրջանակները: Օրիորդ Գրանդեն արդյոք ամուսնանալու է պարոն նախագահի՞, թե պարոն դը Գրասենի հետ: Այս հարցին ոմանք պատասխանում էին, թե պարոն Գրանդեն իր աղջիկը կնության չի տա ո՛չ մեկին և ո՛չ մյուսին: Փառասիրությունից մաշվող նախկին տակառագործը փնտրում էր իբրև փեսացու, ասում էին նրանք, Ֆրանսիայի որևէ պեր, որին օրիորդի երեք հարյուր հազար լիվր

եկամուտը սիրահոժար ընդունել պիտի տար Գրանդենների անցյալի, ներկայի և ապագայի բոլոր տակառները: Ուրիշներն էլ առարկում էին, որ տեր և տիկին դը Գրասենները ազնվական էին և հզորապես հարուստ, որ Ադոլֆը խիստ հաճելի կավալեր էր և Հռոմի պապի զարմիկի վստահությամբ օժտված լինելուց բացի, նման հարմար խնամություն գոհացնելու էր ոչնչից առաջ եկած մարդկանց և այն մարդուն, որին ողջ Սոմյուրը տեսել էր տաշոցը ձեռքին, ավելին՝ կարմիր գլխարկը գլխին: Ավելի խոհեմները նկատի էին առնում, որ պարոն Կրյուշո դը Բոնֆոնը ուզած ժամին այցելում էր Գրանդեններին, մինչդեռ նրա ախոյանը միայն կիրակի օրերն էր ընդունվում: Մյուսները պնդում էին, որ տիկին դը Գրասենը ավելի կապված լինելով Գրանդեի տան կանանց հետ, քան թե Կրյուշոները, կարող էր նրանց ներարկել որոշ մտքեր, որոնք վաղ թե ուշ նրա հաջողությունը կապահովեին: Ոմանք էլ առարկում էին՝ ասելով, որ աբբա Կրյուշոն աշխարհի ամենից մեղմթափանց մարդն էր և որ երբ կդերականն է պայքարում կնոջ դեմ՝ մրցակից կողմերը հավասար են:

— Իրար արժեն,— ասում էր Սոմյուրի սրամիտ մի քաղաքացի:

Շրջանի տարիքոտ բնակիչները, որ ավելի տեղյակ էին, հավակնում էին, թե Գրանդեններն այնքան խոհեմ էին, որ թույլ չէին տա իրենց ընտանիքի հարստությունը դուրս գնա և Սոմյուրի օրիորդ Էժենի Գրանդեն կամուսնանա Փարիզի պարոն Գրանդեի՝ զինու հարուստ վաճառականի որդու հետ: Այս ենթադրությանը կրյուշոյականները և գրասենյանները պատասխանում էին.

— Նախ՝ երեսուն տարուց ի վեր երկու եղբայրները չեն տեսել իրար նույնիսկ երկու անգամ: Հետո՝ փարիզաբնակ Գրանդեն մեծ հավակնություններ ունի իր որդու համար: Նա Փարիզի մի քաղաքամասի մեր է, դեպուտատ, ազգային զվարդիայի գնդապետ և առևտրական ատյանի դատավոր: Նա չի ճանաչում Սոմյուրի Գրանդեններին և հավակնում է ազգակցական կապ ստեղծել Նապոլեոնի շնորհով դքսության հասած մի գերդաստանի հետ:

Ինչե՛ր չէին պատմում մարդիկ մեր ժառանգուհու մասին, որը խոսակցության նյութ էր դարձել քսան մղոն շրջագիծ ունեցող մի շրջանում, մինչև իսկ Անժերից Բլուա երթնեկող հանրակառքերում, ինչպես նաև այդ երկու քաղաքներում:

1811 թվականի սկզբին, կրյուշոյականները կարևոր հաղթանակ տարան գրասենյանների վրա: Ֆրաուֆոնի կալվածքը, որ նշանավոր էր իր պուրակով, իր սքանչելի դղյակով, ագարակներով, գետակներով, լճակներով, անտառներով, երեք միլիոն արժողությամբ, վաճառքի հանվեց երիտասարդ մարկիզ դը Ֆրուաֆոնի կողմից, որ ստիպված էր իրացնել իր կապիտալները: Նոտար Կրյուշոն, նախագահ Կրյուշոն, աբբա Կրյուշոն, իրենց կողմնակիցների օգնությամբ, կարողացան այդ կալվածի մաս-մաս վաճառումն արգելել: Նոտարը խիստ շահավետ որոշումի հանգեց երիտասարդի հետ, որին համոզեց՝ թե ամեն մի բաժնի փոխարժեքը առանձին ստանալու համար անհրաժեշտ կլինե՞ր աճուրդով գնողների դեմ երկար հայցեր հարուցել դատարաններում, ավելի լավ էր ամբողջ կալվածքը վաճառել պարոն Գրանդեին, որ ունևոր էր և ի վիճակի՝ անմիջապես և

կանխիկ վճարելու համար: Այսպիսով պարոն Գրանդեն կուլ տվեց Ֆրուաֆոնի գեղեցիկ մարկիզությունը. նա վճարեց կանխիկ, անշուշտ բոլոր ձևականությունները և տոկոսային գեղչը կատարելուց հետո, մեծ զարմանք պատճառելով ամբողջ Սոմյուրին: Այս վաճառքը ուժեղ արձագանք ունեցավ Նանտում և Օռլեանում: Պարոն Գրանդեն օգտվելով մի պատահական սայլից, որ վերադառնալու էր այնտեղ, գնաց տեսնելու իր դղյակը: Սեփականատիրոջ աչքերով իր կալվածքը դիտելուց հետո վերադարձավ Սոմյուր՝ վստահ, որ հինգ տոկոսով շահավետ ներդրում էր արել. և Ֆրուաֆոնի մարկիզությունը կլորացնելու գեղեցիկ մտքով տարված՝ որոշեց դրան կցել իր բոլոր կալվածքները: Ապա որպեսզի իր գրեթե դատարկված գանձարանը նորից կարողանա լցնել, նա որոշեց արմատից կտրել տալ իր պուրակները, անտառները և շահագործել իր մարգագետինների բարդիները:

Այժմ հեշտ է հասկանալ «Գրանդեի տուն» խոսքի ամբողջ արժեքը, մռայլ, լուռ, սառն այն տունը, որ քաղաքի բարձունքի վրա է կառուցված և պատսպարված է պարիսպների ավերակներով: Զույգ սյուները և կամարը, որ կազմում էին դռան բացվածքը, շինված էին ավազաքարից, Լուառի ավերին հատուկ ճերմակ և այնքան կակուղ մի քարից, որի միջին տևողությունը հազիվ թե երկու հարյուր տարի լինի: Շատ և անհավասար ծակերը, որ եղանակի փոփոխականությունները տարօրինակ ձևերով բացել էին դռանց վրա, կամարին և դռան խորշի սյուներին տվել էին ֆրանսիական ճարտարապետության որդիակեր քարերի տեսքը և զնդանի մուտքի որոշ նմանություն: Կամարի վերևում իշխում էր փորագրված մի կարծր քարի երկար խորաքանդակը, որ ներկայացնում էր չորս եղանակները՝ արդեն մաշված և ամբողջությամբ սևացած մի խմբաքանդակ: Այդ խորաքանդակի վրա գցված էր մի ելուստ, որտեղ պատահական կերպով բուսել էին զանազան բույսեր, դեղին բաղեղներ, պատուտակներ, դալարաբույսեր, բաղեղներ, արդեն բավականին բարձր մի փոքր կեռասենի: Հաստ կաղնափայտից, սևացած, չորացած և ամեն կողմից ճաքճքած, արտաքուստ դյուրաբեկ դուռը պինդ ամրացված էր խոշոր գամերի մի ցանցով, որոնք համաչափ նկարներ էին գծագրում: Քառակուսի մի վանդակադուռ, փոքր, բայց խիտ, կարծրաժանգ երկաթե ձողերով, գրավում էր դռան կենտրոնը և այսպես ասած, ծառայում էր իբրև շարժառիթ՝ մի հսկա գամի ծամածռված գլխին խփող, օղակից կախված մի մուրճի գոյության: Այս երկայնաձև մուրճը, որը մեր նախնիները անվանում էին ժակլմար, նմանում էր հաստ բացականչական նշանի. հնագետը ուշադրությամբ քննելով այն, կգտներ էապես ծաղրական մի նկար, որ երկար գործածությունից ջնջված էր: Փոքր վանդակադռնից, որը քաղաքացիական կռիվների ժամանակ բարեկամներին ճանաչելու համար էր, հետաքրքրասերները կարող էին խավար ու կանաչավուն կամարի տակից նկատել մի քանի խարխուլ աստիճաններ, որոնցով բարձրանում էին պարտեզ, որը եզերված էր ջրի կաթիլներ ծորող և վտիտ թփերի սաղարթով ծածկված նկարչագեղ, հաստ, խոնավ պատերով: Այս պատերը պատնեշի պատերն էին, որոնց վրա հարևան մի քանի տների պարտեզներն էին բարձրացած: Տան ստորին հարկի ամենից ավելի աչքի ընկնող սենյակը սրահն էր, որի մուտքը գտնվում էր դարբասի կամարի ներքևում: Քիչ մարդիկ միայն գիտեն սրահի կարևորությունը Անժուի, Տուրենի և Բեռոի փոքր քաղաքներում: Սրահը միաժամանակ նախասենյակ է, հյուրասենյակ, կաբինետ, զարդասենյակ և ճաշասրահ, նա ընտանեկան կյանքի թատերաբեմն է և ընդհանուր օջախը, այդտեղ էր գալիս թաղի վարսավիրը պարոն Գրանդեի մագերը տարին երկու անգամ խուզելու համար, այդտեղ էին մտնում ազարակապանները, ավագերեցը, գավառապետը, ջրաղացպանի ծառան: Այդ սրահը, որի երկու լուսամուտները փողոցի վրա էին նայում, տախտակե հատակ ուներ. գորշ ու հին ծեփաքանդակով՝ երեսիկներ վերից վար ծածկում էին պատերը, առաստաղը կազմված էր երևացող, նույնպես գորշ ներկված գերաններից, որոնց միջակա տարածությունները լեցված էին խծուծախառն, դեղնած ծեփով: Խեցենման դրվագված արաբեսկներ ունեցող հին մի ժամացույց զարդարում էր ճերմակ քարերից շինված բուխարու վատ քանդակված վերնի ելուստը, որի վրա կար մի կանաչավուն հայելի՝ շեղակտուր տաշված եզրերով՝ նրա

հաստությունը ստուգելու համար և որը ցուցնում էր լույսի մի ճառագայթ՝ ոսկի և արծաթով բանված պողպատե գոթական միջնորմի երկայնքին: Ոսկեգոծ պղնձե երկու աշտանակ, որոնք զարդարում էին բուխարու գույգ անկյունները, ծառայում էին երկու նպատակի. եթե վերցնեին մոմապնակի տակի տեղ ծառայող վարդերը, որոնց գլխավոր ճյուղը ագուցված էր հին պղնձով հարդարված կապտավուն մարմարի պատվանդանին, ապա այդ պատվանդանը հասարակ օրերում ծառայում էր որպես մոմակալ: Հնագույն ոճով բազմոցները ծածկված էին Լաֆոնտենի առակները պատկերող պաստառներով, բայց անհրաժեշտ էր նրանց արդեն ծանոթ լինել՝ գուշակելու համար դրանց սյուժեները, որովհետև բոլորովին գունաթափվել էին և վերանորոգումներով ծածկված պատկերները դժվարությամբ էին երևում: Այդ սրահի չորս անկյուններում կային անկյունավոր պահարաններ՝ ճարպոտված դարակներով մի տեսակ բուֆետներ: Երկու լուսամուտների միջև զետեղված էր գույնզգույն մանր կտորներից շինված թղթախաղի մի վաղեմի սեղան, որի երեսը շախմատի տախտակ էր ներկայացնում: Այդ սեղանի վրա կար մի ձվաձև ծանրաչափ, որի սև եզերքները գեղազարդված էին ոսկեգոծ փայտե ոլորքներով, բայց դրանց վրա ճանճերը այնքան զվարճացել էին, որ նրանց իրոք ոսկեգոծված լինելը լուրջ հարց էր: Բուխարու հակադիր պատի վրա, ներկամատիտով զծագրված երկու դիմանկար կար, որոնք հավակնում էին ցույց տալ մեկը տիկին Գրանդեի մեծ հոր՝ ծերունի դը Լա Բերթելիերին, ֆրանսիական զվարդիայի լեյտենանտի համազգեստով, իսկ մյուսը մահացած տիկին Ժանդիեին՝ հովվուհու տարագով: Զույգ պատուհանները ծածկված էին Տուրի մետաքսադիպակե լայն կարմիր վարագույրներով, որոնք կիսովի բարձրացված էին եկեղեցական մետաքսե ծոպավոր քուղերով: Այս շքեղ զարդարանքը, որ այնքան քիչ էր ներդաշնակում պարոն Գրանդեի սովորություններին, գնված էր տան հետ միասին, ինչպես միջնորմը, հայելին, թավշապատ աթոռները և պատերի մեջ շինված վարդագույն փայտե պահարանները: Դռան ամենից մոտ գտնվող լուսամուտի առաջ մի ծղոտե աթոռ էր դրված, որի ոտքերը տեղավորված էին հաստ փայտերի վրա, որպեսզի տիկին Գրանդեն կարողանար հասնել անցորդներին դիտելու անհրաժեշտ բարձրության: Վայրի կեռասի փայտից շինված արդեն գունաթափ մի աշխատասեղան լեցնում էր պատուհանի խորշը, որի մոտ դրված էր Էժենի Գրանդեի թիկնաթոռը: Տասնհինգ տարի, մայր և աղջիկ, հարատև աշխատանքի մեջ, ապրիլից մինչև նոյեմբերը, իրենց ամբողջ ժամանակը հանդարտորեն այդտեղ էին անցկացրել: Այս վերջին ամսի առաջին օրը միայն նրանք կարող էին վերադառնալ իրենց ձմեռային կայանը՝ բուխարու մոտ: Այդ օրը միայն Գրանդեն թույլ էր տալիս, որ կրակ վառեն սրահում. մարտի 31-ին նա արդեն արգելում էր տաքացնել, առանց նկատի առնելու ո՛չ զարնան և ոչ էլ աշնան առաջին ցրտերը: Շնորհիվ խոշոր Նանոնի ճարպկության, մի փոքրիկ կրակարանում խոհանոցից բերված և հավաքված կրակը տիկին և օրիորդ Գրանդեններին օգնում էր ապրիլի և հոկտեմբերի ամենագով առավոտներն ու երեկոներն անցկացնելու: Մայր ու աղջիկ իսկական բանվորուհու աշխատասիրությամբ վերանորոգում էին ընտանիքի բոլոր ձերմակեղենը, և իրենց ժամանակն այնքան խղճատանքով էին գործադրում, որ եթե Էժենին փափագեր մի վզնոց ասեղնագործել իր մոր համար, ստիպված էր անհրաժեշտ ժամանակն իր քնից խլել և խաբել հորը՝ լույս ունենալու համար: Վաղուց արդեն ազահը բաժանում էր մոմերը իր աղջկան և Նանոնին, ինչպես առավոտները բաժանում էր այդ օրվա անհրաժեշտ հացն ու մթերքները:

Բարձրահասակ Նանոնը հավանաբար միակ մարդկային էակն էր, որ ընդունակ էր տանելու իր տիրոջ բռնակալությունը: Ամբողջ քաղաքը նախանձում էր, որ պարոն և տիկին Գրանդենները Նանոն ունեն: Բարձրահասակ Նանոնը, որ այսպես էր կոչվում հինգ ոտք և ութ մատ հասակի պատճառով, երեսունհինգ տարուց ի վեր պատկանում էր Գրանդեններին: Թեև նա միայն վաթսուն լիվր ռոճիկ էր ստանում, բայց ամենահարուստ սպասուհին էր համարվում Մոմյուրում: Այդ վաթսուն լիվրերը երեսունհինգ տարվա ընթացքում հավաքվելով՝ նրան թույլ էին տվել վերջերս նոտար Կրյուշոյի մոտ չորս հազար ֆրանկ դնելու կենսաթոշակի համար: Խոշոր Նանոնի

երկարատև ու համառ խնայողությունների այս արդյունքը հսկայական թվաց: Ամեն մի սպասուհի տեսնելով, որ վաթսուն տարեկան խեղճ կինը իր ծերության հացն ապահովել է՝ նախանձում էր նրան, առանց նկատի առնելու այն տաժանելի աշխատանքը, որով ձեռք էր բերված այդ ապահովությունը: Քսաներկու տարեկան հասակում նա ոչ մի տեղ չկարողացավ մտնել իր այնքան խորշելի դեմքի պատճառով, իրականում այդ տպավորությունը շատ անարդարացի էր, նրա դեմքը գվարդիական գրենադերի ուսերի վրա էթե լինե՝ հիացմունքի առարկա կդառնար, բայց ամեն ինչ, ասում են, իր տեղը պետք է լինի: Ստիպված լինելով հեռանալ հրդեհված մի ագարակից, ուր կռվեր էր խնամում, նա եկավ Սոմյուր և աշխատանք փնտրեց՝ ոգևորված ոչ մի բանից չհրաժարվելու հուժկու եռանդից: Այն ժամանակ պարոն Գրանդեն մտածում էր ամուսնանալ և իր ընտանեկան հարկն ունենալ: Եվ նա նշմարեց այդ աղջկանը, որին բոլորը մերժել էին: Իբրև նախկին տակառագործ՝ լավ դատելով մարմնական ուժը՝ նա գուշակեց այն օգուտը, որ կարելի էր ստանալ հերկուլեսյան կազմվածք ունեցող մի եզ արարածից, որ կանգնած էր իր ոտքերի վրա, ինչպես վաթսունամյա կաղնին իր արմատների վրա. ուներ հզոր ազդրեր, քառակուսի կռնակ, սալապանի ձեռքեր և աննկուն ուղղամտություն, ինչպիսին էր նրա անաղարտ առաքինությունը: Ո՛չ կոծիծները, որ զարդարում էին ռազմիկի նրա դեմքը, ո՛չ նրա կղմիտքի գույնը, ո՛չ ջլապինդ բազուկները և ոչ էլ ցնցոտիները չսարսափեցրին տակառագործին, որ դեռ գտնվում էր այն տարիքում, երբ սիրտը բաբախում է: Նա կերակրեց դժբախտ աղջկան, հագցրեց, կոշիկ ու ռոճիկ տվեց և ծառայության առավ՝ առանց հետը խստորեն վարվելու: Տեսնելով, որ այսպես լավ ընդունվեց, խոշոր Նանոնը ուրախությունից թաքուն լաց եղավ և անկեղծությամբ կապվեց տակառագործին, որն այնուամենայնիվ նրան ավատականորեն շահագործեց: Նանոնն անում էր ամեն ինչ, եփում էր, պատրաստում լվացքի մոխրաջուրը, գնում մինչև Լուառ գետը ձերմակեղենը լվանալու, և ուսերին դրած՝ տուն էր բերում: Առավոտ շատ կանուխ էր զարթնում և ուշ՝ անկողին մտնում. կութքի ժամանակ կերակրում էր բոլոր բանվորներին, հսկում մառանդների վրա. հավատարիմ շան նման պաշտպանում էր իր տիրոջ բոլոր ինչքերը. և վերջապես կուրորեն վստահելով նրան՝ անտրտուն ինքնազանդվում էր նրա անհեթեթ քմայքներին: 1811 հայտնի թվականին, երբ բերքահավաքը անլուր աշխատանքներ արժեց, Գրանդեն, Նանոնի քսան տարվա ծառայությունից հետո նրան նվիրեց իր հին ժամացույցը, միակ նվերը, որ սպասուհին երբևէ ստացել էր իր տիրոջից: Գրանդեն նրան էր թողնում իր հնացած կոշիկները (Նանոնը տակավին կարող էր դրանք հագնել), բայց անընդունելի է Գրանդեի կոշիկները նկատել իբր նվեր, որովհետև երեք ամսում դրանք բոլորովին մաշվում էին: Անհրաժեշտությունը այդ դժբախտ աղջկան դարձրեց այնքան ժլատ, որ Գրանդեն ի վերջո նրան սիրեց, ինչպես սիրում են շանը, և Նանոնը թողեց, որ իր վզին անցկացնի մի վզկապ՝ սուր գամերով, որոնց ծակոցը չէր զգում այլևս: Երբ Գրանդեն հացը կտրեր սովորականից ավելի ժլատությամբ, Նանոնը չէր գանգատվում, նա զվարթորեն մասնակցում էր առողջապահական այն խնայողություններին, որոնք արդյունք էին այդ տան խստաբեր ռեժիմի, որտեղ ոչ ոք չէր հիվանդանում:

Հետո Նանոնը ընտանիքի մի անդամ էր, նա ծիծաղում էր, երբ Գրանդեն ծիծաղում էր, տխրում, սառչում, տաքանում, աշխատում նրա հետ միասին: Ինչպիսի՜ քաղցր վարձատրություն էր նա գտնում այդ հավասարության մեջ: Երբեք տեղը որևէ դիտողություն չէր անում սպասուհուն, երբ սա մի ծառի տակից վերցնում և ուտում էր մի փչացած ծիրան կամ մի լերկամորթ դեղձ:

— Դե՛, վայելիր, Նանո՛ն,— ասում էր նրան Գրանդեն այն տարիներին, երբ ծառերի ճյուղերը կքում էին պտուղների բեռից, որոնցով ագարակապաններն ստիպված էին իրենց խոզերին կերակրել:

Դաշտերի մի աղջկա համար, որ իր մատաղ տարիքում միայն վատ վերաբերմունք էր տեսել, գթասիրությունից միայն ընկալված մի թշվառի համար, պարոն Գրանդեի երկմիտ ժպիտը արևի մի ճշմարիտ ճառագայթ էր: Արդեն Նանոնի պարզունակ սիրտը և նեղ գլուխը միայն մի զգացում և մի

գաղափար կարող էին պարփակել: Երեսունհինգ տարուց ի վեր, նա իրեն տեսնում էր, թե ինչպես ոտաբոբիկ, ցնցոտիներ հագած կանգնել էր Գրանդեի արհեստանոցի առաջ և դեռ լսում էր, թե ինչպես տակառագործը հարցրեց. «Ինչ ես ուզում, անուշիկս»: Եվ նրա երախտագիտությունը մնում էր միշտ թարմ: Երբեմն մտածելով, որ այս խեղճ էակը իր կյանքում ոչ մի փաղաքշական խոսք լսած չի լինի, որ նա անգիտակ է այն բոլոր զգացումներին, որ կինն է ներշնչում և որ կարող էր մի օր աստծու առաջ երևալ ավելի անմեղ, քան նույնիսկ կույս Մարիամը, Գրանդեն, գթասրտությունից մղված, ասում էր նրան նայելով.

— Խեղճ Նանոն:

Նրա այս հառաչանքին հետևում էր պառավ սպասուհու մի անբացատրելի նայվածքը՝ ուղղված Գրանդեին: Այս խոսքը ժամանակ առ ժամանակ արտասանվելով՝ վաղուց կազմում էր չընդհատված բարեկամության մի շղթա, որին ամեն մի հառաչանք մի նոր օղակ էր ավելացնում: Այս գուրջը, որ դրված էր Գրանդեի սրտում և հաճույքով ընդունված էր պառաված աղջկա կողմից, գարշելի մի բան ուներ: Ագահի այս վայրագ գուրջը, որ ծերունի տակառագործի սրտում հազար ու մի հաճույքի ծնունդ էր տալիս, Նանոնի համար մի ամբողջ երջանկություն էր: Ով էլ չասի «Խեղճ Նանոն», ասված իր հրեշտակներին կճանաչի նրանց ձայնի դուրադարձությունից և նրանց խորհրդավոր ափսոսանքներից: Սոմյուրում կային շատ մեծ թվով ընտանիքներ, որոնց աղախիններն ավելի լավ էին խնամված, բայց տանեցիք ոչ մի գոհացում չէին ստանում: Դրանից էլ առաջանում էր այս մյուս խոսքը. «Գրանդեններն ինչպե՞ս են անում, որ բարձրահասակ Նանոնը նրանց այսքան կապված է. նա իրեն կարող է կրակը նետել նրանց համար»: Նրա խոհանոցը, որի վանդակաձող լուսամուտները բակի վրա էին բացվում, լինում էր միշտ մաքուր, դասավորված, հով, իրոք, ագահին հատուկ մի խոհանոց, ուր ոչինչ չպիտի կորչեր: Երբ արդեն Նանոնը լվանում էր իր պնակները, հավաքում կերակրի մնացորդները, հանգցնում կրակը, նա թողնում էր խոհանոցը, որ բաժանված էր սրահից մի միջանցքով, և գալիս էր տերերի մոտ՝ կանեփ մանելու: Մի հատիկ մոմ բավարարում էր ամբողջ ընտանիքի լուսավորությանը: Սպասուհին քնում էր այս միջանցքի խորքում գտնվող մի նեղ անցքով լուսավորված մի խցիկում: Նրա գորավոր կազմվածքը թույլ էր տալիս, որ անպատիժ կերպով նա բնակվի նման մի խորշում, որտեղից, այն խոր լռության մեջ, որ ամբողջ տան վրա էր իջնում, նա գիշեր-ցերեկ կարող էր իմանալ ամենափոքր աղմուկն իսկ: Ուստիկանական գամփոփ նման՝ նա պարտավոր էր քնել մեկ աչքը միայն փակ, և հանգստանալ՝ հսկելով:

Բնակարանի մյուս մասերի նկարագրությունը տեղի է ունենալու այս պատմության իրադարձությունների կապակցությամբ, բայց արդեն սրահի ուրվագիծը, ուր փայլում էր բնակարանի կահավորման ամբողջ շքեղությունը, բավական էր նախապես ենթադրելու վերնի հարկերի կահավորման աղքատությունը:

1819 թվականին, նոյեմբեր ամսի կեսին, բարձրահասակ Նանոնը առաջին անգամ վառարանը վառեց երեկոյան մոտ: Աշունը շատ գեղեցիկ էր եղել: Այդ օրը՝ տոնական հանրահայտ օր էր կրոնոյանների և գրասենյանների համար: Այնպես որ վեց ներհակները, զինված բոլոր միջոցներով, պատրաստվում էին գալ այդ սրահը, իրար գերազանցելու Գրանդեի հանդեպ տածած իրենց բարեկամության մեջ: Առավոտյան ամբողջ Սոմյուրը տեսել էր տիկին Գրանդեններին, որոնք Նանոնի ընկերակցությամբ ծխական և օրիորդ եկեղեցի էին գնացել պատարագ լսելու, և ամեն ոք հիշեց, որ այդ օրը օրիորդ Էժենիի ծննդյան տարեդարձն է: Հետևաբար հաշվելով, թե որ ժամին նրանց ճաշն արդեն ավարտված էր լինելու, նուտար Կրյուշոն, աբբա Կրյուշոն և պարոն դը Բոնֆոն շտապել էին Գրասեններից առաջ հասնել՝ շնորհավորելու համար օրիորդ Գրանդեի տարեդարձը: Երեքն էլ բերել էին հսկա ծաղկեփնջեր՝ քաղված իրենց փոքր ջերմոցներից: Նախագահի փնջի

ցողունները գեղեցկորեն կապված էին ոսկեգօծ, ճերմակ ատլասե ժապավենով: Էժենիի ծննդյան տարեդարձի հիշատակելի օրվա առթիվ պարոն Գրանդեն ըստ իր սովորության առավոտը վաղ շտապել էր նրան գտնել դեռ պառկած և հանդիսավորապես մատուցել իր հայրական ընծան, որ տասներեք տարիներից ի վեր նույնն էր՝ հազվագյուտ մի ոսկեդրամ: Տիկին Գրանդեն ընդհանրապես իր աղջկան նվիրում էր ամառային կամ ձմեռային մի զգեստ, նայած հանգամանքներին: Այն երկու շրջագգեստները և ոսկեդրամները, որ Էժենին ստանում էր նոր տարվա և հոր տոնի առթիվ, կազմում էին մոտ հարյուր էկյուի հասնող մի հասույթ, որի կուտակումը Գրանդեն սիրով էր դիտում: Չէ՞ որ դա նրա համար մի ուրիշ բան չէր, եթե միայն իր փողը մի արկղից հանելը և մյուսի մեջ դնելը, և այսպես ասած՝ այդ միջոցով քիչ-քիչ զարգացնելու իր ժառանգուհու ազահությունը: Երբեմն նա հաշիվ էր պահանջում իր աղջկա գանձի մասին, որը ժամանակով մեծացել էր լա Բերթիլիերների կողմից, նրան ասելով.

— Սա լինելու է քո ամուսնական **դուզենը**:

Դուզենը հինավուրց մի սովորություն է՝ տակավին ընդունված և սրբությամբ պահպանված մանավանդ Ֆրանսիայի կենտրոնական որոշ մասերում: Բեռթիում, Անժուում, երբ մի աղջիկ ամուսնանում է, իր կամ իր ամուսնու ընտանիքը պարտավոր է նրան տալ մի քսակ, որտեղ ըստ իրենց կարողության լինելու է տասներկու կամ տասներկու անգամ տասներկու, կամ հազար երկու հարյուր արծաթ կամ ոսկի դրամ: Ամենախեղձ հովվուհին չէր ամուսնանում առանց իր դուզենի, թեկուզ տասներկու պղնձե սուից կազմված լինի դա: Իսուդյոնում խոսում են տակավին հարուստ մի ժառանգուհու դուզենի մասին՝ որ պարունակում էր հարյուր քառասունչորս փորթուզալական ոսկի: Կղեմես VII պապը՝ Կատարեին դը Մեդիչիի հորեղբայրը, իր եղբոր աղջկանը Հենրիխ II-ի հետ ամուսնացնելիս, նրան ընծա տվեց տասներկու մեծարժեք ոսկե մեդալներ:

Ընթրիքի պահին, հայրը իր Էժենիին նոր զգեստի մեջ ավելի գեղեցիկ տեսնելով, ուրախացած բացականչել էր.

— Քանի որ Էժենիի տարեդարձի տոնն է, վառարանում կրակ անենք, սա մի բարի գուշակություն կլինի:

— Օրիորդը այս տարի ամուսնանալու է, կասկած չկա,— ասաց բարձրահասակ Նանոնը՝ տանելով սագի մնացորդը, տակառագործների այդ փայայանը:

— Ես նրան արժանի մարդ չեմ տեսնում Սոմյուրում,—

երկչոտ հայացքով ամուսնուն նայելով ասաց տիկին Գրանդեն, որը չնայած իր առաջացած տարիքին, ցույց էր տալիս ամուսնության լիակատար գերությունը, որի ներքո խեղձ կինը հեծում էր:

Գրանդեն զննեց իր աղջկան և զվարթությամբ գոչեց.

— Այսօր երեխաս քսաներեք տարեկան եղավ. հարկ կլինի շուտով զբաղվել նրանով:

Էժենին և մայրը լռիկ մի նշանակալից հայացք փոխանակեցին:

Տիկին Գրանդեն նիհար, չոր-չոր մի կին էր, սերկևիլի նման դեղին, ձախլիկ, դանդաղաշարժ. մեկը այն կանանցից, որոնք կարծես բռնության ենթարկվելու համար ծնված լինեն: Նա խոշոր ոսկորներ ուներ, ինչպես և խոշոր քիթ, խոշոր ճակատ, խոշոր աչքեր, և առաջին ակնարկից իսկ անորոշ մի նմանություն էր հիշեցնում աղվամագով այն պտուղների հետ, որոնք ոչ համ ունեն, ոչ հոտ: Նրա

ատամները սևացած և սակավաթիվ էին, բերանը ծալքեր ուներ, իսկ կզակը, ինչպես ասում են, կոշիկի ծայրի էր նման: Նա պատվական կին էր, մի իսկական լա Բերթելիե: Աբբա Կրյուշոն հարմար առիթներ էր գտնում նրան ասելու, որ նա այնքան էլ տգեղ չէր եղել, ու նա հավատում էր դրան: Հրեշտակային մի քաղցրություն, երեխաների կողմից չարչարվող միջատի համակերպություն, հազվագյուտ երկյուղածություն, հոգեկան անխախտելի հավասարակշռություն և բարի սիրտը պատճառ էին դառնում, որ բոլորը նրան ցավակցեն ու հարգեն: Նրա ամուսինը ոչ մի անգամ միանվագ վեց ֆրանկից ավելի չէր տվել նրան մանր ծախսերի համար: Արտաքուստ թեև ծիծաղելի այս կինը, որն իր օժիտով և իր ժառանգություններով պարոն Գրանդեին բերել էր երեք հարյուր հազար ֆրանկից ավելի, խորապես նվաստացած էր զգացել իրեն այն կախումից ու մեկուսացումից, որի դեմ նրա հոգու մեղմությունը չէր թույլ տալիս ընդվզել: Նա երբեք չէր խնդրել մի սու, ոչ էլ դիտողություն արել այն պաշտոնական գրությունների համար, որ նոտար Կրյուշոն իրեն ստորագրել էր տալիս: Այդ հիմար և գաղտնի հպարտությունը, Գրանդեից միշտ անտեսված և վիրավորված այդ հոգու ազնվությունը իշխում էր այդ կնոջ ամբողջ վարմունքի վրա: Տիկին Գրանդեն անփոփոխ կերպով հագնում էր մի կանաչավուն, լևանտինե զգեստ, որը նա վարժվել էր մոտ մի տարի կրել, ապա բամբակե մի լայն քող, ծղոտե կարված գլխարկ և միշտ կրում էր սև տափտայե գոգնոց: Սակավադեպ տնից դուրս գալով՝ նա քիչ էր մաշում իր կոշիկները: Վերջապես իր համար նա ոչինչ չէր ուզում: Ուստի Գրանդեն, երբեմն խղճահարությունից մղված, հիշելով, թե որքան ժամանակ էր անցել կնոջը տված վերջին վեց ֆրանկից, տարեվերջի իր բերքը վաճառելիս՝ նրա համար նվերներ էր նախատեսում: Այգեկույթը գնող հոլանդացու կամ բելգիացու մատուցած չորս կամ հինգ ոսկուց Գրանդեն կազմում էր տիկին Գրանդեի տարեկան ամենամաքուր հասույթը: Բայց երբ նա ստանում էր այս հինգ ոսկին, ամուսինը նրան ասում էր հաճախ, որպես թե իրենց քսակը միևնույնը լինեք. «Մի քանի սու չունե՞ս ինձ փոխ տալու»։ և խեղճ կինը երջանիկ որևէ բանով օգտակար լինելու այն մարդուն, որին նրա խոստովանահայրը ներկայացնում էր իբրև իր իշխանն ու տերը, իր ստացած նվերներից ձմեռները վերադարձնում էր նրան մի քանի էկյու: Երբ Գրանդեն իր գրպանից դուրս էր բերում հարյուր սուն, որ հատկացված էր ամսական մանր ծախսերին՝ թելին, ասեղին և իր աղջկա արդուզարդին, նա իր քսակը փակելուց առաջ չէր մոռանում հարցնել կնոջը.

— Իսկ դու, մայր, ոչինչ չե՞ս ուզում:

— Բարեկամս,— պատասխանում էր տիկին Գրանդեն մայրական արժանապատվության զգացումով տոգորված,— հետո, հետո:

Ապարդյուն վսեմություն: Գրանդեն հավատում էր, որ ինքն առատաձեռն էր իր կնոջ հանդեպ: Փիլիսոփաները, որ հանդիպում են Նանոնների, տիկին Գրանդենների, Էժենիների, միթե իրավացի չե՞ն խորհելու, որ հեզնանքը նախախնամության բնավորության հիմունքն է:

Այդ ճաշից հետո, ուր առաջին անգամ օրիորդ Էժենիի ամուսնության մասին խոսք եղավ, Նանոնը գնաց մի շիշ հաղարջօղի բերելու պարոն Գրանդեի սենյակից, և քիչ մնաց, որ վայր ընկներ սանդուղքներից իջնելիս:

— Անխելք,— ասաց նրան տերը,— մի՞թե դու էլ կընկնես մյուսների պես:

— Տեր իմ, ձեր սանդուղքի այն աստիճանն է, որ չի պահում:

— Իրավունք ունի, ասաց տիկին Գրանդեն:— Դուք վաղուց պետք է նորոգել տայիք այն: Երեկ քիչ էր մնում Էժենիի ոտքը խախտվեր:

— Վերցրո՛ւ,— ասաց Գրանդեն Նանոնին, տեսնելով նրան բոլորովին գույնը զցած,— քանի որ այսօր Էժենիի տոնն է, և քիչ էր մնում, որ դու վայր ընկնեիր՝ խմի՛ր մի փոքր բաժակ հաղարջօղի կազդուրվելու համար:

— Իրոք ես արժանի եմ դրան,— պատասխանեց Նանոնը:— Իմ տեղը շատերը կփշրեին շիշը. սակայն ավելի շուտ, ես արմունկս կկոտրեի՝ շիշը օդի մեջ պահելու համար:

— Իմ խեղճ Նանոն,— ասաց Գրանդեն, նրա գավաթի մեջ հաղարջօղի լցնելով:

— Որևէ մի տեղդ չցավեց,— հարցրեց Էժենին՝ ուշադրությամբ նրան նայելով:

— Ոչ, քանի որ կարողացա ինձ պահել՝ կողքիս հենվելով:

— Դե՛ լավ, քանի որ Էժենիի տարեդարձն է,— ասաց Գրանդեն,— ես կնորոգեմ այդ աստիճանը: Դուք չեք իմանում ձեր ոտքը դնել այն անկյունը, որը դեռևս բավականին հաստատուն է:

Գրանդեն վերցրեց մոմը՝ թողնելով կնոջը, աղջկան և սպասուհուն այն լույսով, որ արձակում էին վառարանի թեժ բոցերը և գնաց խմորատունը բերելու տախտակներ, մեխեր և իր գործիքները:

— Հարկավո՞ր է ձեզ օգնել,— ձայն տվեց Նանոնը՝ լսելով նրա մուրճի հարվածները սանդուղքի վրա:

— Ո՛չ, ո՛չ, սա իմ գործն է,— պատասխանեց նախկին տակառագործը:

Այն պահին, երբ Գրանդեն անձամբ նորոգում էր իր որդնոտած

սանդուղքը և երիտասարդ տարիները վերհիշելով սուլում էր ուժգնորեն, երեք Կրյուշոները դուռը բախեցին:

— Դո՞ւք եք, պարոն Կրյուշո,— հարցրեց Նանոնը՝ դռան վանդակից նայելով:

— Այո՛,— պատասխանեց նախագահը:

Նանոնը բացեց դուռը, և բուխարու արտացոլքը, որ անդրադառնում էր կամարի ներքևը, հնարավոր դարձրեց, որ երեք Կրյուշոները նշմարեն սրահի մուտքը:

— Ա՛, դուք էլ տոնում եք Էժենիի տարեդարձը,— ասաց նրանց Նանոնը՝ հոտոտելով ծաղիկները:

— Ներողամիտ եղեք, պարոններ,— ձայն տվեց Գրանդեն՝ ճանաչելով իր բարեկամների ձայնը,— հիմա գալիս եմ: Ես հպարտ մարդ չեմ, ինքս եմ վերանորոգում սանդուղքի աստիճաններից մեկը:

— Շինեցեք, շինեցեք, պարոն Գրանդե: Ածխագործը քաղաքագլուխ է իր բնակարանում,— պաշտոնական շեշտով ասաց նախագահը՝ ծիծաղելով իր ակնարկության վրա, որը ոչ ոք չհասկացավ:

Տիկին և օրիորդ Գրանդենները ոտքի կանգնեցին: Այ ժամանակ նախագահն օգտվելով մթությունից՝ ասաց Էժենիին.

— Թույլ կտա՞ք, օրիորդ, ձեր ծննդյան տարեդարձի տոնի առթիվ մաղթել ձեզ երջանիկ տարիներ և մշտնջենական առողջություն, որը վայելում եք այժմ:

Եվ ներկայացրեց նրան Սոմյուրում հազվագյուտ ծաղիկների մի մեծ փունջ, ապա արմունկներով սեղմելով ժառանգուհուն, համբուրեց նրա վզի երկու կողմը այնպիսի մի սիրալիրությամբ, որ Էժենիին ամաչեցրեց: Նախագահը, որ նման էր մի մեծ ժանգոտած մեխի, կարծում էր, որ այդպես սիրաբանում է:

— Մի՛ նեղվեք,— ասաց Գրանդեն ներս գալով,— արե՛ք, ինչպես պետք է անել տոն օրերին, պարոն նախագահ:

— Բայց իմ եղբորորդու համար,— պատասխանեց աբբա Կրյուշոն՝ զինված իր ծաղկեփունջով,— օրհորդի ընկերակցությունը ամեն օրը տոնական օրի պիտի վերածեր:

Աբբան համբուրեց Էժենիի ձեռքը: Իսկ նոտար Կրյուշոն պարզապես համբուրեց աղջկա երկու այտերը և ասաց.

— Ինչպես մեծանում եք, ամեն տարի՝ տասերկու ամիս:

Լույսը վերստին դնելով ժամացույցի դիմաց, Գրանդեն, որ չէր բաց թողնում որևէ կատակ, որ նրան դուր էր գալիս և որ կրկնում էր մինչև նրանից հագնալը՝ ասաց.

— Քանի որ Էժենիի տոնն է, վառենք ջահերը:

Նա խնամքով վերցրեց աշտանակի ճյուղերը, ամեն մի պատվանդանին ամրացրեց մի ճրագաբերան, Նանոնի ձեռքից վերցրեց մի նոր մոմ, որի ծայրը թղթով փաթաթված էր, դրեց անցքի մեջ, գննեց, թե ինչպես էր զետեղված և վառելուց հետո եկավ նստեց իր կնոջ կողքին, փոխն ի փոխ դիտելով իր բարեկամներին, իր աղջկան և գույգ աշտանակները:

— Դե Գրասենները չե՞ն եկել:

— Տակավին ոչ,— պատասխանեց Գրանդեն:

— Գալո՞ւ են արդյոք,— հարցրեց ծերունի նոտարը՝ ծամածռելով քափկիրի նման ծակծկած դեմքը:

— Կարծում եմ,— պատասխանեց տիկին Գրանդեն:

— Ձեր այգեկուրծը վերջացե՞լ է,— հարցրեց նախագահը դռնֆոնը Գրանդենին:

— Ամբողջությամբ,— պատասխանեց ծեր խաղողագործը, բարձրանալով իր նստած տեղից սրահի երկարությամբ ման գալու համար, և հպարտությամբ կուրծքն ուռեցնելով՝ նման իր արտասանած այս բառին— ամբողջությամբ:

Այդ պահին միջանցքի դռնով, որ խոհանոց էր տանում, Գրանդեն նկատեց բարձրահասակ Նանոնին, որ նստած էր օջախի առաջ և լույս ունենալով՝ պատրաստվում էր մանել այնտեղ, չհամարձակվելով մասնակցել տոնակատարությանը:

— Նանոն,— ասաց ծերունին առաջանալով դեպի միջանցքը,— հանգրոու օջախը, քո լույսը և եկ մեզ մոտ: Անտարակույս սրահը բավական մեծ է, որպեսզի ամենքիս տեղավորի:

— Բայց, պարոն, դուք հարգելի հյուրեր եք ունենալու:

— Մի՞ թե դու նրանցից պակաս արժես: Նրանք էլ Ադամի կողից են, ինչպես դու:

Գրանդեն նորից եկավ նախագահի մոտ և ասաց.

— Վաճառե՞լ եք ձեր բերքը:

— Ոչ, ճիշտն ասած պահում եմ: Եթե այժմ գինին լավ է, երկու տարուց ավելի լավ կլինի: Գինու վաճառականները, ինչպես գիտեք, երդում են արել պահպանել գինու համաձայնեցված գինը: Այս տարի բելգիացիք չեն կարող իրենց գինը մեզ պարտադրել, և եթե պատահի, որ էտ գնան, նորից կվերադառնան:

— Այո, բայց լավ դիմանանք,— ասաց Գրանդեն մի այնպիսի շեշտով, որ սարսուռ պատճառեց նախագահին:

«Արդյոք նրանց հետ արդեն բանակցո՞ւմ ե՞»,—մտածեց Կրյուշոն :

Այդ պահին դռան մի զարկ ազդարարեց Գրասենների ժամանումը, որն ընդհատեց տիկին Գրանդեի և աբբայի միջև սկսված խոսակցությունը:

Տիկին Գրասենը մեկն էր այն կարճահասակ, աշխույժ, թմբկիկ, սպիտակ և վարդագույն կանանցից, որոնք շնորհիվ պրովինցիայի վանական ռեժիմի և առաքինի կյանքի սովորություններին՝ քառասուն տարեկան հասակում մնում են դեռևս երիտասարդ: Նրանք նման են տարվա վերջին վարդերին, որոնց տեսքը հաճույք է պատճառում, բայց թերթիկները ինչ-որ սառնություն ունեն և բույրն արդեն նվազած է: Նա բավական լավ էր հագնվում, իր զգեստների ձևերը Փարիզից էր բերել տալիս և այդ գծով ուղղություն տալիս Սոմյուրին ու երեկոյթներ էր կազմակերպում: Նրա ամուսինը նախկին բնակապետ կայսերական գվարդիայում, Աուստերլիցում ծանր վիրավորված և կենսաթոշակավոր, հակառակ իր հարգանքին դեպի Գրանդեն, պահպանում էր զինվորականների հատուկ առերևույթ համարձակությունը:

— Բարև ձեզ, Գրանդե,— ասաց խաղողագործին ձեռքը երկարելով և ցույց տալով մի տեսակ գերազանցություն, որով նա միշտ ջախջախում էր Կրյուշոներին— օրիորդ,— ասաց Էժենին՝ տիկին Գրանդեին բարևելուց հետո,— դուք միշտ գեղեցիկ եք ու խելոք, և իսկապես չգիտեմ, թե ինչ մաղթանք կարելի է անել ձեզ:

Հետո նա ներկայացրեց մի փոքր արկղ, որը կրում էր նրա սպասավորը, և պարունակում էր Կապին հատուկ մի թուփ՝ Եվրոպա նոր բերված և հազվագյուտ մի ծաղիկ:

Տիկին դը Գրասենը խիստ խանդավառագին համբուրեց Էժենին, նրա ձեռքը սեղմեց և ասաց.

— Ադուլֆը ստանձնեց ձեզ բերել իմ փոքր նվերը:

Բարձրահասակ և խարտյաշ մի երիտասարդ, գունատ ու տկար, բավականին գեղեցիկ ձևերով, առերևույթ անհամարձակ, սակայն Փարիզում, ուր գնացել էր իրավաբանություն ուսանելու, ծախսել էր ութից տասը հազար ֆրանկ, բացի իր թոշակից, առաջացավ դեպի Էժենին, համբուրեց նրա այտերը և մատուցեց ձեռագործի մի տուփ, որի մեջ բոլոր գործիքները կարմրափայլ էին. իրականում շատ վատորակ, թեև կափարիչի զարդարանքի վրա գոթական տառերով բավական լավ փորագրված է. Գ. տառերը կարող էին հավատացնել տալ, թե շատ հոգ տարված աշխատանք է: Այդ տուփը բանալիս Էժենին զգաց մեկն այն կատարյալ և անսպասելի ուրախություններից, որ կարմրեցնում, ցնցում և հաճույքից դողդողացնում է մանկամարդ աղջիկներին: Նա իր աչքերն ուղղեց հոր վրա, կարծես իմանալու համար, թե կարո՞ղ է ընդունել, և պարոն Գրանդեն ասաց. «Ընդունիր, աղջիկս» մի այնպիսի շեշտով, որը կարող էր նշանավոր դարձնել մի դերասանի: Երեք Կրյուշոները մնացին զարմացած՝ նկատելով ոգևորված և երջանիկ հայացքը, որ Ադուլֆ դը Գրասենի վրա գցեց ժառանգուհին, որի համար նման ճոխությունը չլսված բան թվաց: Պարոն դե

Գրասենը մի պտղունց քթախոտ հրամցրեց Գրանդէին, ինքն էլ վերցնելով մի ուրիշ պտղունց, թոթվեց իր կապույտ զգեստի կրծքից կախված Պատվո Լեզիոնի ժապավենի վրա ընկած քթախոտի փոշին, ապա նայեց Կրյուշոներին այնպիսի հայացքով, որ կարծես ուզում էր ասել. «Դիմացեք այս թրահարվածիս»: Տիկին դե Գրասենը նայեց կապույտ անոթներին, որոնց մեջ դրված էին Կրյուշոների ծաղկեփնջերը, ծաղրող կնոջ անողորքությամբ նրանց բերած նվերները փնտրելով: Այս փափուկ կացության մեջ աբբա Կրյուշոնը սպասեց, որ ներկաները շրջան կազմած նստեն կրակի շուրջը և գնաց Գրանդէի հետ անցուղարձ անելու սրահի խորքում: Երբ այդ երկու ծերունիները Գրասեններից ամենից հեռու գտնվող լուսամուտի առաջն էին՝

— Այս մարդիկ,— ասաց աբբան ագահի ականջին,— փողը փողոց են նետում:

— Ի՞նչ վնաս, եթե դա իմ նկուղն է ընկնում,— պատասխանեց նախկին տակառագործը:

— Սակայն դուք բոլոր միջոցներն ունեք՝ ձեր աղջկան ոսկե մկրատներ նվիրելու,— ասաց աբբան:

— Ես նրան մկրատից ավելի լավ բան եմ տալիս,— պատասխանեց Գրանդէն:

«Իմ եղբորորդին տխմարի մեկն է,— մտածեց աբբան նայելով նախագահին, որի խառնափնթոր մազերն ավելացնում էին նրա թուխ դեմքի անշնորհքությունը:— Մի՞թե չէր կարող այնպիսի ոչինչ բան հնարել, որ արժեք ունենար»:

— Տիկին Գրանդէ, թուրթ խաղանք,— ասաց տիկին դե Գրասենը:

— Արդեն բոլորս էլ հավաքված ենք, կարող ենք երկու խաղասեղան ունենալ...

— Քանի որ Էժենիի տոնն է, սարքեցեք ընդհանուր լուտո,— հարեց հայր Գրանդէն,— այս երկու երիտասարդները պետք է մասնակցեն:

Նախկին տակառագործը, որ ոչ մի խաղ չէր խաղում, ցույց տվեց իր աղջկան և Ադուֆին:

— Շտապիր, Նանոն, դիր խաղասեղանները:

— Մենք կօգնենք ձեզ, օրիորդ Նանոն,— զվարթությամբ ասաց տիկին դե Գրասենը, խիստ երջանիկ՝ օրիորդ Էժենիին պատճառած ուրախության համար:

— Կյանքումս երբեք այս օրվա չափ գոհ չեմ եղել,— պատասխանեց ժառանգուհին:— Ոչ մի տեղ չեմ հանդիպել այսպես սիրուն բանի:

— Ադուֆն է բերել Փարիզից իր ընտրությամբ,— փափսաց նրա ականջին տիկին դե Գրասենը:

«Շարունակի՛ր, շարունակի՛ր անիծյալ ինտրիգանուհի,— ասում էր ինքն իրեն նախագահը:— Եթե պատահի, որ մի օր դատ ունենաս, դու կամ քո ամուսինը, ձեր բանը բուրդ կլինի»:

Նոտարը նստած մի անկյունում հանդարտ նայում էր աբբայի կողմը և մտածում.

«Դե Գրասեններն ինչ ուզում են թող անեն, իմ հարստությունը եղբորս և եղբորորդուս հարստության հետ միասին կհասնի մեկ միլիոն հարյուր հազար ֆրանկի: Դե Գրասենները լավագույն դեպքում նրա կեսն ունեն միայն, աղջիկ էլ ունեն. թո՛ղ նվիրեն, ինչ ուզում են, բայց մի օր և՛ ժառանգուհին, և՛ նվերները մերն են լինելու:

Երեկոյան ութ և կեսին պատրաստ էին երկու խաղասեղանները: Գեղեցիկ տիկին դե Գրասենին հաջողվել էր իր տղային նստեցնել Էժենիի կողքին: Այս հետաքրքիր, թեպետ առերևույթ հասարակ տեսարանի դերակատարները, որ բռնում էին իրենց ձեռքերում գույնզգույն, թվագրված քարտեր և կապույտ ապակուց շինված ժետոններ, կարծես ունկնդրում էին ծեր նոտարի կատակախոսություններին, որ ոչ մի թվանիշ չէր քաշում, առանց որևէ դիտողություն անելու, բայց իրականում բոլորն էլ մտածում էին միայն պարոն Գրանդեի միլիոնների մասին: Ծեր տակառագործը սնափառությամբ գնում էր տիկին դե Գրասենի վարդագույն փետուրներն ու թարմ արդուզարդը, բանկիրի ռազմատենչ գլուխը, Ադոլֆի արտահայտությունը, նախագահին, աբբային, նոտարին և ներքուստ մտածում էր.

«Այս մարդիկ եկել են իմ փողերի համար: Եկել են այստեղ իմ աղջկա համար և ձանձրանում են: Է՛, աղջիկս չի պատկանելու ո՛չ սրանց, ոչ էլ նրանց: Սրանք բոլորը ծառայելու են ինձ իբրև խոշոր կարթեր՝ ձուկ որսալու համար»:

Ընտանեկան այդ զվարթությունը երկու աշտարակների լույսով վատ լուսավորված այս հին, գորշ սրահում, այդ ծիծաղները, որոնց ձայնակցում էր բարձրահասակ Նանոնի ճախարակի աղմուկը, և որոնք միայն Էժենիի և իր մոր շուրթերի վրա էին անկեղծ, այդ փոքրագությունը, որ միացած էր

այնքան մեծ շահագրգռությունների, այդ մանկամարդ աղջիկը, նման այն թռչուններին, որոնք իրենց վրա դրված և իրենց կողմից անգիտացված բարձր գնի գոհ են, շրջապատված ու հետապնդված բարեկամական արտահայտություններով, որոնց նա միամտորեն հավատում էր, այդ ամենը նպաստում էր, որ այդ տեսարանը լինի տխրորեն ծաղրաշարժ: Մի՞թե բոլոր ժամանակներին և բոլոր վայրերին հատուկ տեսարան չէ՞ սա, որ սակայն այստեղ հասցված էր ամենապարզ արտահայտության: Դեմքը Գրանդեի, որը շահագործում էր երկու ընտանիքների կեղծ մտերմությունը և մեծապես օգտվում այդ բանից, իշխում էր այս դրամայում և հասկանալի դարձնում այն: Մի՞թե դա այն նոր աստվածը չէր, որին երկրպագում են, փողն իր բովանդակ գորությամբ և արտահայտված միայն մի կերպարանքով: Այնտեղ կյանքի քաղցի զգացումները երկրորդական տեղ էին գրավում և խանդավառում էին միայն երեք մաքուր սիրտ՝ Նանոնի, Էժենիի և նրա մոր սրտերը: Եվ որքա՛ն անգիտություն կար նրանց պարզամտության մեջ: Էժենին և նրա մայրը ոչինչ չգիտեին Գրանդեի հարստության մասին. նրանք արժեքավորում էին կյանքի երևույթները՝ իրենց աղոտ մտքերի լույսով և վարժված լինելով առանց փողի ապրելու՝ ո՛չ հարգում և ոչ էլ արհամարհում էին այն: Նրանց զգացումները, որ վիրավորված էին իրենցից թաքուն, բայց որ մնում էին միշտ էլ կենդանի և կազմում նրանց գոյության գաղտնիքը, նրանց դարձնում էին հետաքրքիր բացառություններ՝ միմիայն նյութապաշտ կյանքով ապրող այս մարդկանց ընկերության մեջ: Մարդկային դժնդա՛կ կացություն. չկա ոչ մի երջանկություն, որ չբխի որևէ տգիտությունից: Այն պահին, երբ տիկին Գրանդեն շահում էր տասնվեց սու, ամենամեծ շահույթը այդ սրահում դրված խաղագումարներից, և բարձրահասակ Նանոնը համարձակ ծիծաղում էր՝ տեսնելով որ տիկինը գրպանում էր այդ մեծ գումարը, լսվեց փողոցի դռան մի այնպիսի ուժգին զարկ, որ կանայք ընդոստ վեր ցատկեցին իրենց աթոռներից:

— Դուռն այդպես բախողը Սոմյուրի բնակիչ չի լինի,— ասաց նոտարը:

— Բայց մի՞թե կարելի է այդ ձևով թակել,— ասաց Նանոնը:— Չլինի՞ թե դուռն ուզում են կոտրել:

— Ո՞ր սատանան է,— գոչեց Գրանդեն:

Նանոնը վերցրեց աշտանակներից մինը և Գրանդեի ընկերակցությամբ գնաց բանալու:

— Գրանդե՛, Գրանդե՛,— գոչեց կինը և վախի մի անորոշ զգուշացումից մղված՝ դեպի սրահի դուռը նետվեց:

Բոլոր խաղացողներն իրար նայեցին:

— Մենք էլ չգնա՞նք այնտեղ,— ասաց պ. դե Գրասենը:— Դռան այդ բախոցը ինձ բարեկամական չի թվում:

Պարոն դե Գրասենը հագիվ կարողացավ նշմարել դիմագիծը մի երիտասարդի, որին ուղեկցում էր փոստակառքերի մի բեռնակիր, ձեռքերում երկու մեծ ճամպրուկներ և պայուսակներ: Գրանդեն ընդոստ շուտ եկավ դեպի իր կինը և ասաց.

— Տիկին Գրանդե, գնացեք ձեր լոտոն շարունակելու և ինձ առանձին թողեք պարոնի հետ:

Հետո թափով փակեց սրահի դուռը, ուր խաղացողները նորից գրավեցին իրենց տեղերը, առանց շարունակելու խաղը:

— Սոմյուրի մարդկանցի՞ց էր, պարոն դե Գրասեն,— հարցրեց նրա կինը:

— Ո՛չ, ճանապարհորդ է:

— Միայն Փարիզից կարող է լինել:

— Արդարև,— ասաց նոտարը, հանելով երկու մատնաչափ հաստությամբ իր ժամացույցը, որ հոլանդական նավի էր նման,— ժամը ինն է: Բա՛հ, Մեծ Գրասենյակի հանրակառքը երբեք չի ուշանում:

— Իսկ այդ պարոնը երիտասա՞րդ է,— հարցրեց աբբա Կրյուշոն:

— Այո,— պատասխանեց դե Գրասենը:— Նրա իրերը ամենաքիչը երեք հարյուր կիլո կլինեն:

— Նանոնը չի գալիս,— ասաց Էժենին:

— Ձեր ազգականներից կլինի,— ասաց նախագահը:

— Շարունակենք խաղը,— մեղմորեն բացականչեց տիկին Գրանդեն:— Պարոն Գրանդեի շեշտից ևս նկատեցի, որ

նա սրտնեղվեց. հավանաբար նա գոհ չի լինի, որ մենք իր գործերի մասին ենք խոսում:

— Օրիորդ,— ասաց Ադոլֆն իր հարևանուհուն,— անկասկած նա ձեր հորեղբորորդի Գրանդեն կլինի, շատ սիրուն մի երիտասարդ, որին ես հանդիպել եմ պարոն դը Նյուսինգենի պարահանդեսում:

Ադոլֆը չշարունակեց. մայրը նրա ոտքը կոխեց: Հետո բարձր ձայնով նրանից երկու սու ուզելով իր խաղի համար՝ փսփսաց նրա ականջին:

— Լռելո՞ւ ես, մեծ ապուշ:

Այդ պահին Գրանդեն վերադարձավ առանց բարձրահասակ Նանոնի, որի և փոստակառքի բեռնակրի ոտնաձայնները լսվում էին աստիճանների վրա: Ճամփորդը, որ մի քանի բուպեից ի վեր այնքան հետաքրքրություն էր զարթեցրել և խիստ զբաղեցրել երևակայությունները՝ հետևում էր

Գրանդէին: Այդ օտարականի այդտեղ գալը և այդ մարդկանց մեջ ընկնելը կարելի էր համեմատել խխունջի՝ մեղունների փեթակի մեջ ընկնելու կամ սիրամարգի՝ գլուղական խավար հավնոց ընկնելու հետ:

— Նստեցեք կրակի մոտ,— ասաց նրան Գրանդէն:

Նստելուց առաջ երիտասարդ օտարականը խիստ վայելչությամբ բարևեց ներկաներին: Ներկաները պատասխանելու համար ոտքի կանգնեցին և գլուխները խոնարհեցին, իսկ կանայք հանդիսավոր ռներանս արին:

— Անշուշտ մրսած եք, պարոն,— ասաց տիկին Գրանդէն,— թերևս գալիս եք...

— Ի՞նչ բան են կանայք, թողեք, որ պարոնը հանգստանա,— ասաց ծեր խաղողագործը, ընդհատելով ձեռքում բռնած մի նամակի ընթերցումը:

— Բայց, հայրիկ, թերևս պարոնը որևէ բանի կարիք է զգում,— ասաց Էժենին:

— Նա ինքը լեզու ունի,— խստությամբ պատասխանեց խաղողագործը:

Միայն անծանոթ հյուրը զարմացավ տեսարանից: Մյուսները ծերուկի բռնակալական ձևերին վարժված էին: Համենայն

դեպս, երբ այս երկու հարցումը տեղի ունեցավ, և պատասխանները փոխանակվեցին, անծանոթը ոտքի կանգնեց, մեջքը դարձրեց դեպի կրակը, բարձրացրեց ոտքի մեկը կոշիկի ներբանը տաքացնելու համար և ասաց Էժենիին.

— Իմ հորեղբոր աղջիկ, շնորհակալ եմ ձեզանից: Տուրում ճաշել եմ արդեն:— Եվ ավելացրեց՝ Գրանդէի կողմը նայելով,— ոչնչի կարիք չունեմ, նույնիսկ բոլորովին էլ հոգնած չեմ:

— Պարոնը մայրաքաղաքի՞ց է գալիս,— հարցրեց տիկին դե Գրասենը:

Պարոն Շառլը, այսպես էր կոչվում փարիզաբնակ պարոն Գրանդէի որդին, լսելով, որ իրեն էին հարց տալիս, վզից շղթայով կախված մենակնոցը բռնեց և մոտեցնելով իր աջ աչքին՝ զննելու համար և՛ սեղանի վրա եղածը, և՛ սեղանի շուրջը հավաքված մարդկանց, միակնոցի միջով խիստ լպիրշությամբ նայեց տիկին դե Գրասենին և ամեն ինչ տեսնելուց հետո ասաց.

— Այո՛, տիկին: Լոտո՞ւ եք խաղում, հորեղբոր կին, խնդրում եմ շարունակեցեք ձեր խաղը, որ անշուշտ շատ հետաքրքրական է, որպեսզի չդադարեցնենք այն...

«Վստահ էի, որ նրա հորեղբորորդին է», մտածում էր տիկին դե Գրասենը՝ նրա վրա քնքուշ նայվածքներ նետելով:

— 47,— գոչեց ծեր աբբան:— Նշանակիր, տիկին դե Գրասեն, ձեր համարը չէ՞ միթե:

Պարոն դե Գրասենը մի համարանիշ դրեց իր կնոջ քարտի վրա: Նրա կինը, տխուր նախազգուշացումներով համակված, հաջորդաբար զննեց փարիզաբնակ զարմիկին և Էժենիին՝ առանց ուշք դարձնելու խաղին: Ժամանակ առ ժամանակ ժառանգուհին, խուսափուկ հայացքն էր

ուղղում իր հորեղբորորդու կողմը. բանկիրի կինը հեշտությամբ նշմարեց նրանց մոտ զարմանքի ու հետաքրքրության մի crescendo*:

Պարոն Շառլ Գրանդեն, քսաներկու տարեկան մի սիրուն երիտասարդ, այդ պահին մի եզակի հակապատկեր էր ստեղծում այդ կատարյալ պրովինցիալ մարդկանց հետ, որոնց բավականին արդեն զայրացնում էին նրա ազնվական շարժումները, և որին բոլորն էլ ուսումնասիրում էին՝ ծաղրելու համար: Այս հանգամանքը բացատրության է կարոտ: Քսաներկու տարեկան հասակում երիտասարդները դեռևս շատ մոտ են երեխայության՝ երեխայություններ թույլ տալու համար իրենց: Հետևաբար հարյուրից իննսունինը հավանաբար կշարժվեր Շառլ Գրանդեի նման: Այդ երեկության մի քանի օր առաջ հայրը նրան ասել էր, որ մի քանի ամսով մեկնի Սոմյուր իր եղբոր մոտ: Թերևս փարիզաբնակ Գրանդեն մտածում էր Էժենիի մասին: Շառլը, որ առաջին անգամն էր ընկնում պրովինցիա, մտածեց այնտեղ երևալ մոդայական երիտասարդի գերազանցությամբ, իր պերճանքով հուսահատեցնել այդ շրջանի բնակիչներին, մի հայտնություն լինել այնտեղ և ներմուծել փարիզյան կյանքի հնարքները: Վերջապես, եթե մի խոսքով ասենք՝ նա կուզենար Սոմյուրում ավելի ժամանակ հատկացնել իր եղունգները փայլեցնելուն, քան թե Փարիզում, և այնտեղ ցուցադրել հագնվելու ծայրահեղ հոգատարություն, որից երբեմն նրբաճաշակ երիտասարդը հրաժարվում է շնորհագեղ անփութությամբ: Շառլը իր հետ բերել էր որսորդության ամենագեղեցիկ զգեստը, ամենասիրուն հրացանը, ամենասիրուն դանակը, փարիզյան ամենասիրուն պատյանը: Նա բերել էր շատ լավ կարված ժիլետների հավաքածու, որոնցից մի մասը գորշ էր, մյուսները սպիտակ, սև, բզեզի գույնի, ոսկեցույք, փայլփլող, նախշուն, խաչաձև, ուղիղ կամ ծավաճ օձիքներով և վերից-վար ոսկի կոճակներով: Նա բերել էր փողկապի և օձիքի բոլոր տեսակները, որոնք այդ ժամանակ հարգի էին: Նա վերցրել էր իր հետ Բյուիսոնի մոտ կարված երկու զգեստ և իր ամենանուրբ սպիտակեղենը: Նա բերել էր իր մոր նվերը՝ արդուզարդի գեղեցիկ ոսկյա տուփը: Նա բերել էր պճնամուլի իր սնտոի իրերը, առանց մոռանալու գրենական պիտույքների մի հմայիչ տուփ, որ նա նոր էր ստացել, գոնե նրա համար ամենասիրելի կնոջից, մի աշխարհիկ տիկնոջից, որին նա Աննետ էր անվանում և որ ամուսնու հետ տաղտկոթեն ճամփորդում էր Շոտլանդիայում՝ լինելով գոհ որոշ կասկածների, որոնց ստիպված էր ժամանակավորապես զոհել իր երջանկությունը. և շատ գեղեցիկ թղթերի մի կապոց՝ երկու շաբաթը մեկ անգամ այդ կնոջը գրելու համար. և վերջապես մի ամբողջ բեռ փարիզյան անպետք իրերի կարելիության չափ կատարյալ մի հավաքածու, որի մեջ կային մենամարտի սկիզբը նշող մտրակից սկսած, մինչև նրա վախճանը դնող դրվագծված սիրուն ատրճանակները, հողագործական այն բոլոր գործիքները, որոնցով անգործ երիտասարդը հերկում է կյանքը: Քանի որ հայրը ասել էր, որ մենակ և համեստ ճամփորդի, ուստի նա եկել էր իրեն վերապահված միանստարան մի կառքով, բավական գոհ այն բանից, որ չէր փչացնի մի շատ գեղեցիկ ճամփորդական կառք, որ պատվիրել էր դիմավորելու համար իր սիրելի Աննետին՝ այդ աշխարհիկ տիկնոջը, որը... և այլն, որին պիտի գնար միանալու հունիս ամսին, Բադենի ջրերում: Շառլը ենթադրում էր, որ իր հորեղբոր մոտ կհանդիպի հարյուրավոր մարդկանց, ձիով և բարակներով որս կանի հորեղբոր անտառներում, մի խոսքով կապրի դոյակային կենցաղով. նա չէր կարծում, որ ինքն իր հորեղբորը գտնելու էր Սոմյուրում, ուր նրա մասին հարցրել էր՝ իմանալու համար Ֆրուաֆոնի ուղին: Բայց լսելով, որ նա քաղաքումն է ապրում՝ ենթադրում էր, թե նրան կգտնի մի խոշոր ապարանքի մեջ: Եվ վերջապես պատշաճ ձևով ներկայանալու համար իր հորեղբոր տանը, լինի Սոմյուրում թե Ֆրուաֆոնում, նա արել էր ճամփորդության հատուկ արդուզարդերից ամենապչունը, ամենապարզ ընտիրը, ամենապաշտելին, ինչպես ասում էին այդ ժամանակ, նշելու համար մի բանի կամ մի մարդու կատարելությունը: Տուրում մի վարսավիր գանգրացրել էր նրա թուխ, գեղեցիկ վարսերը, այդտեղ

* Գնալով բարձրացող ձայն՝ երաժշտության մեջ (իտալ.):

նա իր սպիտակեղենները փոխել էր և կապել սև մետաքսե մի փողկապ, որը լավ պատշաճում էր նրա սպիտակ ու բարձր օձիքի հետ և գեղեցիկ կերպով շրջանակում էր նրա ժպտուն ու սպիտակ դեմքը: Ճամփորդության հատուկ մի բաձկոն, մինչև կեսը կոճկված, գրկում էր նրա իրանը և ցույց էր տալիս քիշմիրից կարված մի բաձկոնակ, որի տակը գտնվում էր մի այլ սպիտակ ժիլետ:

Նրա ժամացույցը, որ անփույթ կերպով գցված էր գրպաններից մեկի մեջ, ոսկյա մի կարճ շղթայով ամրացված էր լամբակներից մեկին: Նրա մոխրագույն անդրավարտիքը երկու կողերի վրա էր կոճկվում և դրա կարվածքները գեղեցկացված էին սև մետաքսաթել ասեղնագործներով: Հաճելի ձևերով նա բանեցնում էր մի գավազան, որի փորագրված ոսկե գլուխը բոլորովին չէր աղարտում նրա մոխրագույն ձեռնոցների մաքրությունը: Վերջապես նրա գլխարկը ընտիր ճաշակով էր կարված: Փարիզեցին, ամենաբարձր շրջանակների պատկանող փարիզեցին միայն, առանց ծիծաղելի լինելու, կարող էր այսպես հագնվել և թեթևամտության հատուկ մի ներդաշնակություն տալ այն բոլոր սնտոի բաների, որոնք ապահովում են խիզախ արտաքինը մի երիտասարդի, որ սիրուն ատրճանակներ, լավ նշանառություն և Աննետ ուներ: Այժմ եթե ուզում էք լավ հասկանալ սոմյուրեցիների և երիտասարդ փարիզեցու փոխադարձ զարմացումը, կատարելապես ըմբռնել այն ուժեղ փայլը, որ ճամփորդի վայելչությունը գցում էր սրահի գորշ ստվերների և ընտանեկան պատկերը կազմող դեմքերի վրա, փորձեցեք պատկերացնել Կրյուշոնների: Նրանք երեքն էլ քթախոտ էին քաշում և վաղուց այլևս չէին խուսափում քթից իջնող կաթիլներից և սև, մանր բծերից, որոնք սփռված էին դեղնավուն ծալքերով ու փոթփոթ օձիքներ ունեցող շեկ գույնի շապիկների ժաբոնների վրա: Նրանց փափուկ փողկապները ոլորվում էին պարանների նման, հենց որ կապվում էին նրանց վզներին: Սպիտակեղենի հսկայական քանակությունը, որ նրանց հնարավորություն էր տալիս ամեն վեց ամիսը մեկ անգամ միայն լվացք անել, մնում էր գորոցների մեջ, և ժամանակը իր գորշ ու հին գույներն էր դրոշմում դրանց վրա: Նրանց մոտ միաբանել էին անշնորհքությունը և ծերության հատուկ տկարությունները: Նրանց դեմքերը՝ նույնքան թառամած, որքան իրենց հնամաշ գգեստները կամ իրենց ծալծված անդրավարտիքները, թվում էին արդեն մաշված, կարծրացած, ծամածուռ: Մնացած հագուստների ընդհանուր անփութությունը, բոլորն էլ պակասավոր, թարմությունից զուրկ, ինչպես պրովինցիայի արդուզարդը, երբ մարդիկ անզգալիորեն հասնում են այն կետին, որ այլևս իրար համար չեն հագնվում և խնայում մի գույգ ձեռնոցի փողը, ներդաշնակում էր Կրյուշոնների թափթփվածության հետ: Նորաձեռնությունների հանդեպ խորշանքը միակ կետն էր, որի շուրջը գրասենյաններն ու կրյուշոնականները համաձայնում էին կատարելապես: Փարիզեցին հենց որ մենակնոցով դիտում էր սրահի տարօրինակ հարամասերը, տախտակամածի գերանները, այլևայլ փայտակերտվածքների ոճը կամ այն բծերը, որ ճանձերն էին դրոշմել այնտեղ, և որոնց թիվը բավական կլիներ՝ կետագրելու համար «Մեթոդիկ Հանրագիտարանը» և «Մոնիտորը», անմիջապես լոտոյի մասնակցողները բարձրացնում էին գլուխները և գնում նրան այնպիսի հետաքրքրությամբ, որով կզննեին ընծուղտին: Պարոն դե Գրասենը և որդին, որոնց մոդայական մարդու տեսքը անծանոթ չէր, այնուամենայնիվ միացան իրենց հարևանների զարմանքին, լինի դա այն պատճառով, որ ենթարկվում էին ընդհանուր մի զգացումի անբացատրելի ազդեցության կամ թե հավանություն էին տալիս դրան և հեզնալից նայվածքներ փոխանակելով իրենց հայրենակիցների հետ՝ ասում էին. «Ահա թե ինչպես են նրանք Փարիզում»: Ճիշտն ասած բոլորն էլ կարող էին Շառլին քննել հետաքրքրությամբ, առանց վախենալու, որ տանտիրոջը անհաճո կլիներ: Գրանդեն խորասուզված էր ձեռքում բռնած մի երկար նամակի ընթերցանության մեջ, և որը կարդալու համար իր մոտ էր դրել սեղանի վրա գտնվող միակ լույսը, առանց մտահոգվելու իր հյուրերի և նրանց հաճույքի մասին: Էժենին, որին նման կատարելությամբ մի տիպար, թե՛ իր անձով, և թե իր հագուստներով, ամբողջովին անծանոթ էր, կարծեց, որ իր հորեղբորորդին հրեշտակային ոլորտից վայր իջած մի էակ է: Նա երանավետությամբ էր շնչում այն բուրմունքը, որ հառնում էր նրա այնքան փայլուն և

շնորհալիորեն գանգրացված վարսերից: Նա փափագում էր հպվել նրա նուրբ ձեռնոցների սնդուսափայլ կաշուն: Նա նախանձում էր Շառլի շնորհալի ձեռքերին, նրա դեմքի գույնին, երիտասարդությանը և նրա դիմագծերի նրբություններին: Վերջապես, եթե այս պատկերը

կարող է խտացնել այն տպավորությունը, որ վայելչագեղ երիտասարդը գործեց մի անտեղյակ աղջկա վրա, որն անվերջ զբաղված էր միայն գուլպաներ կարկատելով և իր հոր հագուստները նորոգելով, որի կյանքն անցել էր այս կեղտոտ պատերի մեջ, լուռ փողոցում, մի ժամում հազիվ մի անցորդի տեսնելով, ապա նրա հորեղբորորդու տեսքը նրա սրտի մեջ զարթեցրեց մաքուր հեշտանքի հուզումներ, նման այն հուզումին, որ անգլիական մի հուշալբոմի մեջ Վեսթոլի³ նկարած կանանց ֆանտաստիկ պատկերները պատճառում են մի երիտասարդի: Ֆինդեններն⁴ այնքան հմտորեն են փորագրել այդ նկարները, որ չես ուզում փչել այդ ազնիվ թղթերի վրա, վախենալով, որ երկնային այդ հայտնությունները կթռչեն:

Շառլն իր գրպանից հանեց մի թաշկինակ, որ ասեղնագործել էր այժմ Շոտլանդիայում ճամփորդող տիկինը: Տեսնելով այդ սիրուն ձեռագործը, որ հյուսված էր սիրով՝ սիրո համար կորած երկար ժամերի ընթացքում, Էժենին նայեց, թե իրո՞ք իր հորեղբորորդին կգործածի այն: Շառլի շարժումները, միակնոցը բռնելու ձևը, շինծու անպատկառությունը, նրա արհամարհանքը այն տուփի հանդեպ, որ այնքան հաճույք էր պատճառել հարուստ ժառանգուհուն, և որ իր զարմիկն անկասկած գտնում էր անարժեք կամ ծիծաղելի, վերջապես այն ամենը, ինչ վիրավորական էր Կրյուշոների ու Գրասենների համար, նրան այնքան դուր էր գալիս, որ քնելուց առաջ օրիորդ Գրանդեն երկար երազելու էր զարմիկների այդ փյունիկի մասին:

Թվանիշները դուրս էին բերվում խիստ դանդաղ և շուտով լուտոն դադարեց: Բարձրահասակ Նանոնը ներս եկավ և բարձրաձայն ասաց.

— Տիկին, ինձ անհրաժեշտ են սավաններ՝ այս պարոնի անկողինը պատրաստելու համար:

Տիկին Գրանդեն հետևեց Նանոնին: Այդ պահին տիկին Գրասենը ցած ձայնով ասաց.

— Պահենք մեր դրամները և վերջ տանք լուտոյին:

Ամեն մեկը վերցրեց իր երկու սուն մի անկյունը կոտրած

ափսեից, ուր լեցված էին դրանք, հետո բոլորը միասին կիսաշրջանաձև դարձան դեպի վառարանը:

— Ուրեմն ավարտեցի՞րք,— հարցրեց պարոն Գրանդեն, առանց ընդհատելու նամակը:

— Այո՛, այո՛,— պատասխանեց տիկին Գրասենը՝ Շառլի կողքին տեղ գրավելով:

Էժենին մղված այն մտածումներից մեկով, որոնք ծնում են մանկամարդ աղջիկների սրտում, երբ զգացումը մուտք է գործում այնտեղ առաջին անգամ, թողեց սրահը և գնաց մորն ու Նանոնին օգնելու: Եթե այդ պահին նրան հարցապնդեր որևէ ճարպիկ մի խոստովանահայր, նա անպայման կխոստովաներ, որ ո՛չ մոր և ոչ էլ Նանոնի մասին չէր մտածում, այլ մի կիզիչ ցանկություն մղում էր նրան ստուգելու իր հորեղբորորդու սենյակը, այնտեղ զբաղվելու նրանով, ինչ-որ մի բան տեղավորելու, հսկելու, որ ոչինչ չմոռացվեր. նախատեսնելու ամեն ինչ, վերջապես նրա սենյակը դարձնելու որքան կարելի է մաքուր և շքեղ: Էժենին կարծում էր արդեն, որ միայն ինքը կարող է ըմբռնել իր հորեղբորորդու պահանջներն ու ճաշակը: Եվ արդարև նա հասավ ճիշտ ժամանակին՝ ապացուցելու համար իր մորն ու Նանոնին, որոնք վերադառնում էին՝ մտածելով, թե ամեն ինչ կարգին է արդեն, թե ամեն ինչ հարկավոր էր դեռ նոր անել: Նա հասկացրեց բարձրահասակ

Նանունին՝ անկողնի սավանները տաքացնել կրակի դիմաց, նա անձամբ մաշված սեղանի վրա մի ծածկոց գցեց և հանձնարարեց Նանունին, որ այն ամեն առավոտ փոխի: Նա համոզեց իր մորը, որ անհրաժեշտ է բուխարին լավ վառել և դժվարությամբ համոզեց Նանունին, որ առանց հորը բան ասելու, փայտի մի խոշոր կույտ բարձրացնի միջանցքը: Նա շտապեց բերել սրահի խոռոչներից մեկի միջից հանգուցյալ պարոն դը լա Բերթելիերի ժառանգությունից մնացած մի հին լաքած ափսե և մի բյուրեղե վեցանկյունի բաժակ, ոսկեթափ մի փոքրիկ գդալ, հնադարյան մի սրվակ, որի վրա «Ամուռներ» էին փորագրված, և հաղթականորեն այդ բոլորը տեղավորեց բուխարու մի անկյունում: Մի քառորդ ժամում նա շատ ավելի մտքեր հղացավ, քան աչքը բացած օրից:

— Մա՛յր,— ասաց նա,— իմ հորեղբորորդին երբեք չի կարող տանել ճարպե մոմի հոտը. մեղրամոմ չդնե՞նք...

Եվ նա շտապեց, թեթև, որպես մի թռչուն, իր դրամապանակից վերցնել հարյուր սուանոց մի դրամ, որ ստացել էր մի ամբողջ ամսվա ծախսերի համար:

— Ա՛ն, Նանուն,— ասաց նա,— շտապիր:

— Բայց ի՞նչ կասի քո հայրը:

Այս ահավոր առարկությունն արեց տիկին Գրանդեն, երբ նկատեց աղջկա ձեռքում Սևրի մի հին շաքարաման, որ Գրանդեն բերել էր Ֆրուաֆոնի դղյակից:

— Բայց որտեղի՞ց շաքար կվերցնես: Գժվե՞լ ես:

— Մայր, Նանունը կգնի շաքար, ինչպես և մեղրամոմեր:

— Բայց քո հա՞յրը:

— Հարմար կլինե՞ր, որ իր եղբորորդին չկարողանար մի բաժակ քաղցր ջուր խմել, մանավանդ, որ հայրս ուշք էլ չի դարձնի դրան:

— Հայրդ ամեն ինչ կնկատի,— ասաց տիկին Գրանդեն գլուխն օրորելով:

Նանունը տատանվում էր, նա լավ էր ճանաչում իր տիրոջը:

— Շտապի՛ր, Նանուն, չե՞ որ իմ տոնն է այսօր:

Նանունը քահ-քահ ծիծաղեց՝ առաջին անգամ տիրուհուց որևէ կատակ լսելով, և հնազանդվեց: Այն պահին, երբ Էժենին և մայրը ճգնում էին Գրանդեի կողմից իր եղբորորդուն հատկացված սենյակը գեղեցկացնել, Շառլը դարձել էր ուշադրության առարկան տիկին Գրասենի, որը կոտրատվում էր նրա հետ:

— Խիստ քաջ եք դուք, պարոն,— ասում էր նա,— որ կարողացել եք թողնել մայրաքաղաքի ձմեռային հաճույքները և գալ բնակվել Սոմյուրում: Բայց եթե մենք ձեզ շատ չենք վախեցնում, ապա դուք կտեսնեք, որ այստեղ էլ դեռ կարելի է զվարճանալ:

Եվ նետեց նրա վրա իրոք պրովինցիալ մի նայվածք, որի համար կանայք, ըստ սովորության, այնքան խոհեմություն և այնքան վերապահություն են դնում իրենց աչքերի խորքում,

օժտելով դրանք այն սիրազեղ ցանկասիրությամբ, որը հատուկ է եկեղեցականների հայացքին, որոնց համար ամեն մի հաճույք թվում է գողոն կամ մեղանչում: Շառլը իրեն այդ սրահում զգում էր

այնքան օտար, այնքան հեռու այն ընդարձակ դղյակից և փառահեղ կյանքից, որ ենթադրում էր, թե վարում է հորեղբայրը, որ ուշադրությամբ դիտելով տիկին Գրասենին, վերջապես նկատեց փարիզուհիների դեմքերի մասամբ ջնջված մի պատկեր: Նա շնորհալի ձևով պատասխանեց իրեն ուղղված մի տեսակ հրավերին և բնականորեն նրանց մեջ սկսվեց մի խոսակցություն, որի ընթացքում տիկին Գրասենը աստիճանաբար իջեցրեց իր ձայնը՝ ներդաշնակ դարձնելով իրենց մտերիմ խոսակցության իմաստին: Նա և Շառլը փոխադարձ վստահության միևնույն պահանջներն ունեին: Հետևաբար մի քանի րոպե տևած պչրուն զրույցներից և լուրջ կատակներից հետո՝ ճարպիկ պրովինցիալուհուն հաջողվեց ասել Շառլին, առանց լսվելու ուրիշներից, որոնք խոսում էին գինու վաճառքի մասին, որով այդ ժամանակ զբաղվում էին Սոմյուրի բոլոր բնակիչները.

— Պարո՛ն, եթե կամենայիք մեզ այցելելու պատիվն անել, անպայման նույնքան հաճույք կպատահե՞իք ամուսնուս, որքան և ինձ: Մեր սալոնը Սոմյուրում միակն է, ուր դուք կհանդիպե՞ք խոշոր վաճառականների ու ազնվականների. մենք պատկանում ենք այդ երկու դասակարգերին, որոնք ուզում են միայն մեզ մոտ իրար հանդիպել, որովհետև մեզ մոտ են զվարճանում: Իմ ամուսինը, հպարտությամբ եմ ես այդ ասում, հավասարապես է հարգված երկուսի կողմից էլ: Ձեր այստեղ անցկացրած ժամանակամիջոցում՝ մենք կջանանք ձեր տաղտուկը մեղմացնել: Եթե միայն մնալու լինե՞իք պարոն Գրանդեի մոտ, ի՞նչ կլինե՞ր ձեր վիճակը, ասովա՛ծ իմ: Ձեր հորեղբայրը մի ժլատ ազահ է և միայն իր խաղողի տունկերի դաշտաթաղումով է զբաղված: Ձեր հորեղբոր կինը այնպես բարեպաշտ է, որ չի կարող երկու միտք իրար մոտ բերել, իսկ ձեր հորեղբոր աղջիկը՝ մի փոքր անխելք է, դաստիարակությունից զուրկ, սովորական մի աղջիկ, առանց օժիտի, և որ կյանքն անց է կացնում անպետք շորեր կարկատելով:

«Շատ լավիկն է այս կինը», մտածեց Շառլ Գրանդեն՝ պատասխանելով տիկին դե Գրասենի դիմագծի ծեփծեփումներին:

— Ինձ թվում է, այ կին, որ պարոնին դու ուզում ես գրավել,— ծիծաղելով ասաց բարձրահասակ ու գիրուկ բանկիրը:

Այս դիտողության պատճառով նոտարը և նախագահը բավական չարական բաներ փսփսացին, բայց աբբան նրանց նայեց նրբամտությամբ և վերցրեց մի պտղունց քթախոտ, որից հրամցնելով նաև ներկաներին, նրանց միտքը եզրակացրեց՝ ասելով.

— Տիկնոջից բացի ո՞վ կարող է Սոմյուրի հարգանքները մատուցել պարոնին:

— Ինչպե՞ս թե, ի՞նչ եք ուզում ասել, հարգելի աբբա,— հարցրեց պարոն դե Գրասենը:

— Ես ասում եմ, պարոն, այն, ինչ ամենանպաստավորն է ձեզ, ձեր տիկնոջ, Սոմյուրի քաղաքի և պարոնի համար,— ավելացրեց խորամանկ ծերունին՝ Շառլի կողմը դառնալով:

Առանց ցույց տալու, որ հետաքրքրվում էր նրանց խոսակցությամբ, աբբա Կրյուշոն գուշակել էր Շառլի և տիկին դե Գրասենի միջև եղած խոսակցությունը:

— Պարոն,— ասաց վերջապես Ադոլֆը Շառլին և աշխատելով անբռնազբոսիկ երևալ,— չգիտեմ, եթե դուք կարող եք ինձ վերհիշել, ես հաճույք եմ ունեցել ձեզ հետ միասին լինելու պարոն դը Նյուսինգենի տված պարահանդեսում, և...

— Կատարելապես, պարոն, կատարելապես,— պատասխանեց Շառլը՝ զարմացած բոլորի հետաքրքրության առարկան լինելուց:

— Պարոնը ձեր որդի՞ն է,— հարցրեց նա տիկին դե Գրասենին:

Աբբան չարամտությամբ նայեց մորը:

— Այո՛, պարոն,— պատասխանեց տիկին դե Գրասենը:

— Ուրեմն դուք շատ երիտասարդ պետք է լինեիք Փարիզում,— շարունակեց Շառլը՝ դիմելով Ադոլֆին:

— Ի՞նչ արած, պարոն,— պատասխանեց աբբան,— մենք նրանց Բաբելոն ենք ուղարկում, երբ նրանք հազիվ դադարում են կաթ ծծելուց:

Տիկին դե Գրասենը հարցաքննեց աբբային՝ զարմանալի խորությամբ մի հայացքով:

— Հարկավոր է պրովինցիա գալ,— ասաց աբբան իր խոսքը շարունակելով,— գտնելու համար երեսուն ու մի քանի տարեկան կանայք՝ տիկնոջ չափ երիտասարդ մնացած, երբ արդեն իրավագիտության թեկնածուի աստիճանով զավակներ ունեն: Թվում է, որ ես գտնվում եմ դեռևս այն ժամանակում, տիկին,— ավելացրեց աբբան իր էգ հակառակորդի կողմը դառնալով,— երբ երիտասարդները և կանայք պարահանդեսում բարձրանում էին աթոռների վրա՝ ձեր պարերը դիտելու համար: Ինձ համար ձեր հաջողությունները կարծես երեկ էին:

«Օ՛, ծե՛ր սրիկա,— մտածեց տիկին դե Գրասենը,— չլինի՞ թե գուշակո՞ւմ է իմ մտքերը»:

«Երևում է, որ շատ հաջողություններ եմ ունենալու Սոմյուրում», ասում էր մտովի Շառլը իր բաճկոնի կոճակները քանդելով՝ ձեռքերը ժլետի մեջ դնելով և նայվածքը դեպի տարածությունը նետելով՝ նմանվելու համար Չենտրիի⁵ կողմից լորդ Բայրոնին տրված դիրքին:

Հայր Գրանդեի անուշադրությունը, ավելի ճիշտ խիստ զբաղվածությունը, որի մեջ խորասուզել էր նրան նամակի ընթերցումը, չվրիպեց ոչ նոտարից և էլ նախագահից, որոնք աշխատում էին մոմից խիստ լուսավորված ծերունու դիմագծերի աննկատելի շարժումներից կռահել նամակի պարունակությունը: Խաղողագործը դժվարությամբ էր կարողանում պահել իր դեմքի սովորական հանդարտությունը: Հիրավի ամեն ոք կարող էր ըմբռնել նրա կեղծ հանդարտությունը՝ կարդալով հետևյալ ճակատագրական նամակը.

«Եղբայր իմ, շուտով քսաներեք տարի կլինի, որ միմյանց չենք տեսել: Իմ ամուսնությունը մեր վերջին տեսակցության պատճառն էր, որից հետո մենք բաժանվեցինք իրարից, երկուսս

էլ ուրախ: Արդարև ես չէի կարող նախատեսել, որ դու կլինեիր միակ նեցուկը ընտանիքի, որի բարգավաճումը դու այն ժամանակ դրվատում էիր: Երբ դու ստանաս այս նամակը, ես այլևս գոյություն չեմ ունենա: Այն կացության մեջ, ուր գտնվում էի ես, չուզեցի տեսնել սնանկության ամոթը: Ես ինձ պահեցի մինչև վերջին վայրկյանը անդունդի եզրին՝ միշտ հուսալով փրկել կացությունը: Բայց արդեն անհրաժեշտ է ընկնել այդ անդունդի մեջ: Իմ ներկայացուցիչը եղող բորսային միջնորդի և իմ նոտար Ռոզենի միացյալ սնանկությունը տարավ իմ վերջին նյութական միջոցները և ոչինչ չթողեց: Ես դժբախտ եմ, գիտենալով, որ չորս միլիոն պարտք ունեմ և իմ ներկա վիճակում միայն դրա քսանհինգ տոկոսը վճարելու պատրաստի փող ունեմ: Պահեստում գտնվող իմ գինիները ենթակա են գների կործանարար անկման, որը հետևանք է ձեր բերքերի առատության և որակին: Երեք օր հետո Փարիզը կասի. «Պարոն Գրանդեն խաբեբայի մեկն էր»: Ես՝ մաքուր մարդս, պառկելու եմ վատահամբավ պատանքում: Ես խլում եմ իմ զավակի անունը, որն արատավորում եմ, և նրա մոր հարստությունը: Իմ դժբախտ զավակը, որին պաշտում եմ, ոչինչ

չգիտե: Մենք քնքշագին հրաժեշտ տվինք իրար: Նա բարեբախտաբար չգիտեր այս բոլորը, և իմ կյանքի վերջին կոհակները թափվում էին այդ հրաժեշտի մեջ: Արդյոք նա ինձ անիծելու չէ՞ մի օր: Եղբա՛յր իմ, եղբա՛յր իմ, մեր զավակների անեծքը սոսկալի է: Նրանք կարող են բողոքարկել մերը, բայց իրենց անեծքը անդարձ է: Գրանդե՛, դու մեզնից անդրանիկն ես, դու պարտավոր ես պաշտպանել ինձ. այնպես արա, որ Շառլը ոչ մի դառն խոսք չնետի իմ գերեզմանին: Եղբա՛յր իմ, եթե ես քեզ գրելու լինեի իմ արյունով և իմ արցունքներով, ապա այնտեղ այնքան կսկիծ չէր լինի, որքան ներդնում եմ այս նամակի մեջ, որովհետև լաց պիտի լինեմ, պիտի արյունեմ, պիտի մահանամ ես, պիտի դադարեմ տառապելուց: Բայց այժմ տառապում եմ և չոր աչքերով դիտում մահը: Դու Շառլի հայրն ես այսուհետև. մոր կոդմից՝ նա ազգականներ չունի, և դու գիտես, թե ինչու: Ինչո՞ւ չհնազանդվեցի հասարակական նախապաշարումներին, ինչո՞ւ տեղի տվի սիրո, ինչու՞ մի մեծ իշխանի ապօրինի աղջկա հետ ամուսնացա: Շառլը այլևս ընտանիք չունի: Ո՛հ, իմ դժբախտ զավակ, իմ զավակ... Լսի՛ր, Գրանդե, քեզնից ոչինչ չեմ աղերսում ինձ համար: Հավանաբար քո հարստությունը այնքան էլ մեծ չէ՝ ազատել կարողանալու համար երեք միլիոնի մի անշարժագրավ: Ես խնդրում եմ զավակիս համար: Լա՛վ իմացիր, եղբայր, իմ աղերսող ձեռքերը կցված են քո մասին մտածելիս: Գրանդե՛, մեռնելիս, քեզ եմ վստահում Շառլին: Ես առանց ցավի եմ դիտում իմ ատրճանակները՝ հավատացած, որ դու նրա հայրն ես լինելու: Նա՛ Շառլը ինձ շատ էր սիրում. ես այնքան լավ էի նրա համար, երբեք նրան չէի ընդդիմանում. նա ինձ չի անիծի: Դու ինքդ կտեսնես. նա քաղցրաբարո է, իր մորն է քաշել. քեզ երբեք վիշտ չի պատճառի: Խեղճ երեխա, վարժված ճոխ կյանքի վայելքներին՝ նա անծանոթ է մնացել այն բոլոր զրկանքներին, որին մեզ երկուսիս էլ դատապարտել է մեր սկզբնական թշվառությունը... Եվ ահա նա էլ աղքատացած և մեռակ: Այո, բոլոր բարեկամները կհեռանան նրանից, և ես եմ նրա նվաստացումների միակ պատճառը: Ա՛հ, ես կուզենայի ունենալ այնպիսի ուժեղ բազուկ, որ կարողանայի մի հարվածով նրան ուղարկել երկինք՝ իր մոր մոտ: Խենթությո՜ւն. նորից եմ վերադառնում իմ դժբախտությանը, Շառլի դժբախտությանը: Ես նրան քեզ մոտ եմ ուղարկում, որպեսզի դու նրան պատշաճ ձևով իմաց տաս և՛ իմ մահը, և՛ իր ապագա ճակատագիրը: Հայր եղիր նրա համար, բայց լավ հայր: Մի անգամից նրան մի զրկիր իր անզբաղ կյանքից, կարող ես սպանել նրան: Ես նրանից ծնկաչոք խնդրում եմ հրաժարվել այն պահանջից, որ նա կարող է հարուցել իմ դեմ՝ իբրև իր մոր ժառանգորդ: Բայց դա արդեն ավելորդ խնդրանք է: Նա արժանապատվություն ունի և անպայման պիտի զգա, որ ինքը չի կարող միանալ իմ պարտատերերին: Հարմար ժամանակ համոզիր նրան, որ հրաժարվի իր ժառանգական իրավունքից: Հայտնիր նրան կյանքի այն խիստ պայմանները, որ ես թողնում եմ նրան. և եթե նա իմ հանդեպ իր խանդաղատանքը պահի, ասա իրեն իմ անունից, որ ամեն ինչ կորած չէ իր համար:

Այո, աշխատանքը, որ մեզ երկուսիս փրկել է, կարող է նրան տալ այն հարստությունը, որը ես նրանից խլում եմ: Եվ եթե նա ուզենա իր հոր ձայնը լսել, որ պիտի ուզենար մի անգամ գերեզմանից դուրս գալ նրան տեսնելու համար, թո՛ղ մեկնի, թո՛ղ գնա Հնդկաստան: Եղբա՛յր իմ, Շառլը շիտակ և արիասիրտ երիտասարդ է. դու նրան կտաս բավական ապրանք, ավելի շուտ նա կմեռնի, քան թե քեզ չի վճարի այն առաջին դրամագլուխը, որ դու նրան փոխ կտաս. Գրանդե՛, դու նրան փոխ կտաս, հակառակ դեպքում խղճի խայթ կունենաս: Ո՛հ, եթե իմ զավակը քեզ մոտ օգնություն և գուրգուրանք չգտնի, ապա ես հավիտյան քեզ համար վրեժ պիտի աղերսեմ աստծուց քո քարսրտության համար: Եթե ես կարողանայի փրկել որևէ արժեթղթեր, կարող էի նրա համար մի գումար ապահովել իր մոր թողած հարստությունից, բայց ամսավերջի իմ վճարումները կլանեցին իմ բոլոր հասույթները: Ես չէի ուզենա մեռնել՝ կասկածելով իմ զավակի ապագայի մասին: Ես կուզենայի սուրբ խոստումներ տեսնել քո ջերմ ափերի մեջ, որոնք իմ սիրտը պիտի տաքացնեին: Բայց ժամանակ չունեմ: Այն պահին, երբ Շառլը ճամփորդում է, ես ստիպված եմ կազմել իմ հաշվեկշիռը: Ուզում եմ ապացուցել, որ շիտակությունն է իշխել իմ բոլոր գործերում և իմ

դժբախտությունների մեջ չի գտնվում ո՛չ թերացում և ոչ էլ խարդախություն: Մի՞թե Շառլի համար չէ, որ ես ապացուցելու եմ այդ բանը: Մնաս բարյա՛վ, եղբա՛յր: Թող աստուծո բոլոր օրհնությունը քեզ վրա լինի այն վեհանձն խնամակալության համար, որին ես հանձնում եմ Շառլին, և որը դու ընդունում ես, ես չեմ կասկածում դրան: Միշտ քեզ համար աղոթող մի ձայն է լինելու այն աշխարհում, ուր մենք բոլորս էլ գնալու ենք մի օր, և որի շեմքին եմ արդեն:

Վիկտոր—Անժ—Գիյոմ Գրանդե»:

— Զրուցո՞ւմ եք ուրեմն,— ասաց հայր Գրանդեն՝ նամակը ճշտությամբ իր նախկին ծալքերով ծալելով և դնելով ժիլետի գրպանը:

Նա նայեց եղբորորդու դեմքին՝ վախի և խոնարհության

արտահայտությամբ, որի տակ թաքցրեց իր հուզմունքն ու հաշիվները:

— Տաքացա՞ք:

— Շատ լավ, սիրելի հորեղբայր:

— Բայց ո՞ւր են մեր կանայք,— ասաց հորեղբայրը՝ արդեն մոռանալով, որ եղբորորդին իր տանն է քնելու:

Այդ պահին Էժենին և տիկին Գրանդեն սրահ վերադարձան:

— Ամեն ինչ կարգի՞ն է,— հարցրեց ծերունին՝ իր հանդարտությունը վերագտնելով:

— Այո, հայր իմ:

— Լավ, եթե հոգնած եք, եղբորորդի, Նանտը ձեզ կառաջնորդի ձեր սենյակը: Այդ իհարկե պճնասերի սենյակ չի լինի, բայց դուք ներողամիտ կլինեք խեղճ խաղողագործների հանդեպ, որոնք երբեք փող չեն ունենա: Հարկերը մեզանից խլում են ամեն ինչ:

— Մենք չենք ուզում անփափկանկատ լինել, Գրանդե,— ասաց բանկիրը:— Դուք թերևս խոսելիքներ ունեք ձեր եղբորորդու հետ: Բարի գիշեր ենք մաղթում ձեզ: Ցտեսություն:

Այս խոսքերից հետո հյուրերը ոտքի կանգնեցին և ամեն մեկը իր հարգանքը հայտնեց՝ ըստ իր բնավորության: Ծերունի նոտարը գնաց վերցրեց իր լապտերը դռան միջից, վառեց և առաջարկեց դե Գրասենների ուղեկցել: Տիկին դե Գրասենը չէր նախատեսել այդ դիպվածը, որ երեկոյթը ընդհատել էր տալու, դրա համար էլ նրա սպասավորը չէր եկել դեռ:

— Կուզենայի՞ք ինձ պատվել՝ ընդունելով իմ թևը, տիկին,— ասաց աբբա Կրյուշոն տիկին դե Գրասենին:

— Շնորհակալ եմ, հարգելի աբբա: Զավակս ինձ թևանցուկ կանի,— պատասխանեց նա չոր-չոր:

— Կանայք ինձ հետ իրենց չեն անվանարկում,— պատասխանեց աբբան:

— Ուրեմն թող պարոն Կրյուշոյին տուր,— ասաց նրան ամուսինը:

Աբբան գեղանի կնոջն առաջնորդեց բավականին արագությամբ, որպեսզի նրանք մի քանի քայլ քարավանից առաջ գտնվեն:

— Այդ երիտասարդը շատ լավն է, տիկին,— ասաց նրա թևը սեղմելով։— Մնաք բարով, զամբյուղներ, այգեկույթը վերջացավ։ Պետք է մնաք բարով ասել օրիորդ Գրանդեին։ Էժենին պատկանելու է փարիզեցուն։ Եթե այս հորեղբորորդին սիրահարված չէ արդեն որևէ փարիզուհու, ապա ձեր որդին՝ Ադոլֆը նրա մեջ գտնելու է իր ամենից ավելի մեծ մրցակիցը...

— Թողե՛ք, խնդրեմ, հարգելի աբբա։ Այդ երիտասարդը շուտով ըմբռնելու է, որ Էժենին մի տգետ և արդեն իր թարմությունը կորցրած աղջիկ է։ Նրան մի՞թե չուսումնասիրեցիր։ Այս երեկո նա սերկևիլի նման դեղին էր։

— Թերևս այդ բանը դուք արդեն նկատել էք տվել նրա հորեղբորորդուն։

— Եվ չեմ էլ քաշվել...

— Միշտ նստեցե՛ք Էժենիի կողքին, տիկին, և դուք մեծ բան չեք ունենա ասելու այդ երիտասարդին իր հորեղբոր աղջկա մասին։ Նա ինքը կանի անհրաժեշտ համեմատությունը, որ...

— Նա ինձ խոսք տվեց մեզ մոտ գալ ճաշելու վաղը չէ, մյուս օրը...

— Օ՛, եթե ցանկանաք, տիկին...— ասաց աբբան։

— Իսկ ի՞նչ եք ուզում, որ ցանկանամ, հարգելի աբբա։ Չլինի՞ ուզում եք ինձ վատ խրատներ տալ։ Ես երեսունինը տարեկան չեմ դարձել և, փառք աստծո, անբիծ անունով, որպեսզի այն արատավորեմ՝ եթե նույնիսկ մեծ Մոգովի կայսրությունն ինձ տալու լինեն։ Մենք՝ երկուսս էլ գտնվում ենք այն տարիքում, երբ գիտենք, թե խոսելն ինչ է նշանակում։ Կդերականի համար դուք արդարև անպատշաճ գաղափարներ ունեք։ Ֆի՛, այդ արդեն արժանի է Ֆոբլազին։

— Ուրեմն կարդացե՛լ եք Ֆոբլազը⁶։

— Ո՛չ, հարգելի աբբա, ես ուզեցի ասել «Վտանգավոր կապերը»⁷։

— Օ՛, այս դիրքը անհունապես ավելի բարոյալից է,— ծիծաղելով ասաց աբբան։— Բայց դուք ինձ նույնքան վատաբարո եք համարում, որպիսին է ժամանակակից երիտասարդը։ Ես պարզապես ուզում էի ձեզ...

— Կհամարձակվե՞ք ասել, թե չէիք մտածում վատ խորհուրդներ տալ ինձ։ Պարզ չէ՞, միթե։ Եթե այդ երիտասարդը, որ շատ լավն է, այդ մասին ես համաձայն եմ ձեզ հետ, ինձ սիրահարելիս լինեմ, ապա չեմ մտածի իր հորեղբոր աղջկա մասին։ Փարիզում ես գիտեմ, որ որոշ խելոք մայրեր այդ ձևով են իրենց զոհաբերում՝ իրենց զավակների երջանկությունն ու հարստությունն ապահովելու համար։ Մակայն մենք պրովինցիայում ենք, պարոն աբբա։

— Այո, տիկին։

— Եվ,— շարունակեց տիկինը,— ես, ոչ էլ Ադոլֆը, չէինք փափագի այդ գնով և ունենալ նույնիսկ հարյուրավոր միլիոններ։

— Տիկին, ես բոլորովին չիտսեցի հարյուրավոր միլիոններից։ Փորձությունը թերևս մեր երկուսիս էլ ուժերից վեր է։ Միայն ես կարծում եմ, որ մի պատվավոր կին կարող է ունենալ շատ բարի դիտավորությամբ փոքր սիրաբանություններ, առանց հետևանքի, որոնք հասարակության մեջ ունեցած նրա պարտականություններից են, և որ...

— Հիրավի։

— Պարտավոր չե՞նք արդյոք, տիկի՛ն, հաճելի լինել միմյանց... Թույլ տվեք ինձ խնչել:
Վստահացնում եմ ձեզ, տիկին,— վերսկսեց նա,— որ նա ձեզ իր մենակնոցով ավելի փաղաքշանքով էր դիտում, քան երբ ինձ էր նայում. բայց ես նրան ներում եմ, որ գեղեցկությունը գերադասում էր ծերությունից:

— Պարզ է,— ասում էր նախագահը իր թավ ձայնով,— որ փարիզաբնակ պարոն Գրանդեն ուղարկել է իր որդուն Սոմյուր՝ բացառապես ամուսնացնելու դիտավորությամբ...

— Բայց այդ դեպքում եղբորորդին չէր կարող ընկնել ռումբի պես,— պատասխանեց նոտարը:

— Այդ ոչինչ չի նշանակում,— նկատեց պարոն դե Գրասենը,— ծերուկը ծածկամիտ է:

— Դե Գրասեն, բարեկամս, ես այդ երիտասարդին ճաշի եմ հրավիրել: Անհրաժեշտ է, որ դու գնաս հրավիրելու նաև պարոն ու տիկին Լաբսոնիերներին, դու Օտուսներին, հասկանալի է, նաև գեղանի օրիորդ դու Օտուային, միայն թե այդ օրը կարողանա լավ հագնվել. նրա մայրը խանդից մղված, նրան այնքան վատ է հագցնում:— Հույս ունեմ, պարոններ, դուք էլ մեզ կպատվեք ձեր ներկայությամբ,— ավելացրեց նա՝ կանգնեցնելով թափորը՝ երկու Կրյուշոների կողմը դառնալու համար:

— Ահա հասաք ձեր տունը, տիկին,— ասաց նոտարը:

Երեք Գրասեններին հրաժեշտ տալուց հետո, երեք Կրյուշոները վերադարձան իրենց տները, պրովինցիայի մարդկանց հատուկ վերլուծման հանձարով ամեն կողմից ուսումնասիրելու համար այդ օրվա մեծ եղելությունը, որ փոխում էր գրասենյանների և կրյուշոների փոխադարձ դիրքերը: Մքանչելի այն ողջամտությունը, որ դեկավարում էր այս մեծ շահասերների բոլոր գործերը, երկուսին էլ զգացրեց ժամանակավոր մի զինակցության անհրաժեշտությունը՝ ընդհանուր թշնամու հանդեպ: Պարտավոր չէի՞նք արդյոք փոխադարձաբար արգելել Էժենիին՝ որ սիրի իր հորեղբորորդուն, և Շառլին՝ մտածելու իր հորեղբոր աղջկա մասին: Փարիզեցին կարո՞ղ էր դիմադրել նենգավոր ակնարկություններին, քաղցրմեղքը բամբասանքներին, գովասանքով լի չարախոսություններին, միամիտ ուրացումներին, որոնք մշտապես պտտվելու էին նրա շուրջը՝ նրան խաբելու համար:

Երբ չորս ազգականները առանձին մնացին սրահում, պարոն Գրանդեն ասաց իր եղբորորդուն.

— Պետք է պառկել: Այժմ շատ ուշ է խոսելու համար այն գործերի մասին, որոնք ձեզ այստեղ բերին: Վաղը հարմար ժամանակ կունենանք: Մենք նախաճաշում ենք ժամը ութին: Կեսօրին ուսում ենք պտուղ և մի կտոր հաց, խմում ենք մի գավաթ սպիտակ գինի: Հետո ճաշում ենք ժամը հինգին, փարիզեցիների նման: Այս է մեր սովորությունը: Եթե ուզում եք ծանոթանալ քաղաքին կամ շրջակայքին, դուք ազատ եք օդի նման: Ներողամիտ կլինեք, եթե իմ գործերը ինձ միշտ թույլ չտան ձեզ ընկերանալու: Դուք հավանորեն այստեղ բոլորից կլսեք, որ ես հարուստ եմ. «պարոն Գրանդեն այսպես, պարոն Գրանդեն այնպես»: Թող խոսեն. նրանց շատախոսությունը երբեք չի վնասում իմ վարկին: Իրականում ես փող չունեմ և աշխատում եմ իմ այս տարիքում մի երիտասարդ ենթավարպետի նման, որ միայն երկու առողջ բազուկ և մի վատ ռանդա ունի: Դուք ինքներդ երևի շուտով կհասկանաք, թե ի՞նչ արժե մի էկյուն, երբ այն սեփական քրտինքով է շահվում: Շտապեցեք, Նանոն, ճրագները:

— Հույս ունեմ, եղբորորդի, որ դուք կգտնեք ձեզ անհրաժեշտ բոլոր բաները,— ասաց տիկին Գրանդեն,— բայց եթե որևէ բանի պակաս զգալու լինեք, կարող եք կանչել Նանոնին:

— Միրելի հորեղբորկին, այդ դժվար կլինի: Կարծում եմ, որ հետո բերել եմ ինձ անհրաժեշտ ամեն ինչ: Թույլ տվեք ձեզ, ինչպես և իմ երիտասարդ զարմուհուն բարի գիշեր մաղթել:

Շառլը Նանոնի ձեռքից վերցրեց մի վառած մեղրամոմ, Անժուի մի դեղնավուն մոմ, խաֆուքում հնացած և այնքան նման ճարպե մոմի, որ պարոն Գրանդեն անկարող էր կասկածել նրա գոյությունը բնակարանում և չնկատեց նույնիսկ այդ շքեղությունը:

— Ես ձեզ ցույց կտամ ճամփան,— ասաց ծերուկը:

Փոխանակ դուրս գալու սրահի դռնից, որ բացվում է կամարի ներքևը, Գրանդեն քաղաքավարություն ունեցավ անցնելու միջանցքով, որը սրահը բաժանում էր խոհանոցից: Մի միափեղկ դուռ, որի մեջտեղը մի ձվաձև ապակի էր ամրացված, ծածկում էր միջանցքը սանդուղքի կողմից, մասամբ արգելելու համար ցրտի մուտքը: Բայց և այնպես ձմեռը քամին միշտ էլ այդ կողմից էր փչում ուժգնորեն և հակառակ այն բանի, որ սրահի դռան ձեղքերը փակված էին բամբակով, հագիվ էր հաջողվում պատշաճ աստիճանի ջերմություն պահպանել այնտեղ: Նանոնը գնաց փակելու գլխավոր մուտքի դուռը, կողպեց սրահը և գոմից արձակեց մի գայլաշուն, որի ձայնը խռպոտ էր, կարծես կոկորդի բորբոքումով բռնված լիներ: Այս կենդանին, որ հայտնի էր իր կատաղությամբ, միայն Նանոնին էր ճանաչում: Այդ երկու դաշտաբնակները հասկանում էին իրար: Երբ Շառլը նկատեց ծխով ծածկված և դեղնավուն պատերը, որտեղ որդնակեր ճաղով սանդուղքը ցնցվում էր նրա հորեղբոր ծանր քայլերից, նրա սթափումը *rinforzando** եղավ: Նա կարծում էր, թե գտնվում է հավանոցի թառի վրա: Նրա հորեղբոր կինը և աղջիկը, որոնց կողմը նա դարձավ դիտելու համար նրանց դիմագծերը, այնքան լավ էին վարժված այդ սանդուղքներին, որ չգուշակելով նրա զարմանքի պատճառը, այդ շարժումն ընդունեցին որպես բարեկամական արտահայտություն և պատասխանեցին հաճոյալից մի ժպիտով, որ նրան հուսահատություն պատճառեց:

«Ի՞նչ գրողի համար է հայրս ինձ այստեղ ուղարկել»,— մտածեց նա:

Երբ հասավ սանդուղքի առաջին հարթակին, նկատեց երեք դուռ, ներկված էտրուսկյան կարմիր գույնով և առանց շրջանակի, փոշոտ պատերի մեջ կորած դռներ՝ պաշտպանված հեղյուսված և տեսանելի երկաթի շերտերով, որոնք վերջանում էին բոցի լեզուների պես, ինչպես կողպեքի երկու վերջավորությունները: Այս դռներից մեկը, որ գտնվում էր սանդուղքի վերը, և որը տանում էր դեպի խոհանոցի վերև գտնվող սենյակը, ըստ երևույթին փակված էր պատով: Եվ հիրավի այնտեղ կարելի էր մուտք գործել միայն պարոն Գրանդեի սենյակից. դա նրա առանձնասենյակն էր: Միակ լուսամուտը, որից նա լույս էր ստանում, բակի կողմից պաշտպանված էր հաստ երկաթե վանդակաձողերով: Ոչ ոք, նույնիսկ տիկին Գրանդեն, իրավունք չունեի այնտեղ մտնելու. ծերուկը ուզում էր այնտեղ մենակ լինել, ինչպես ալքիմիկոսը իր հնոցի առաջ: Անկասկած խիստ ճարպկությամբ մի ծածուկ թաքստոց էր շինված այնտեղ, որտեղ պահվում էին սեփականությունների կալվածագրերը, որտեղ կախված էր ոսկիները կշեռելու կշեռքը, այնտեղ էին գիշերվա ժամերին և գաղտնաբար գրվում անդորրագրերը, ստացագրերն ու արվում հաշիվները. այնպես որ գործի մարդիկ տեսնելով Գրանդեին ամեն ինչի միշտ պատրաստ, կարող էին երևակայել, որ նա իր հրամանի ներքո ունի մի թովչուհի կամ մի սատանա: Այդտեղ էր անպայման նախկին տակառագործը գալիս շոյելու, գուրգուրելու, տաքացնելու, գրկելու իր ոսկին, երբ Նանոնը խոմփում էր առաստաղը ցնցելու աստիճան, երբ գայլաշունը հսկում էր բակում ու հորանջում, երբ տիկին և օրիորդ Գրանդենները խորը քնած էին: Նրա պատերը հաստ էին և լուսամուտների փեղկերը վստահելի: Ինքը միայն ուներ այս լաբորատորիայի բանալին, ուր ասում էին, նա քննում

* Ռինֆորցանդո (իտալ.) — երաժշտական տերմին՝ արագ տեմպ:

էր այն հատակագծերը, որոնց վրա նշանակված էին պտղատու ծառերը, և որոնց միջոցով նա հաշվում էր իր արտադրանքը՝ մինչև վերջին տրցակը կամ ոստը: Էժենիի սենյակը այս պատնեշված դռան դիմացն էր: Իսկ հարթակի վերջավորության վրա՝ ամուսինների հարկաբաժինն էր, որը տան ամբողջ առաջամասն էր գրավում: Տիկին Գրանդեի սենյակը Էժենիի սենյակին կից էր, ուր մտնում էին ապակեպատ դռնով: Ընտանիքի գլխավորի սենյակը միջնորմով բաժանված էր կնոջ սենյակից, իսկ իր խորհրդավոր առանձնասենյակից՝ հաստ պատով: Հայր Գրանդեն իր եղբորորդուն հատկացրել էր երկրորդ հարկի բարձր ձեղունը՝ իր սենյակի վերևը, որպեսզի կարողանա լսել նրա ոտնաձայնը, եթե երբևիցե նա ուզենա ման գալ: Երբ Էժենին և մայրը հասան հարթակի մեջտեղը՝ բաժանվելուց առաջ իրար համբուրեցին, ապա Շառլին ցտեսության կապակցությամբ ասված մի քանի խոսքից հետո, որոնք թեև սառն էին շրթունքների վրա, բայց ջերմ էին աղջկա սրտում, նրանք առանձնացան իրենց սենյակները:

— Դուք ահավասիկ ձեր սենյակումն եք,— ասաց հայր Գրանդեն իր եղբորորդուն՝ նրա սենյակի դուռը բանալով:— Եթե դուրս գալու պահանջ զգաք՝ կկանչեք Նանոնին: Առանց նրան, ծառա եմ ձեզ, որովհետև շունը առանց ծպտուն հանելու կբզկտե ձեզ: Լավ քնեցե՛ք: Գիշեր բարի: Հա՛, հա՛, այդ կանայք ձեզ համար կրակ են արել:

Այդ րոպեին բարձրահասակ Նանոնը երևաց՝ ձեռքը անկողինը տաքացնող մի ջեռակ:

— Այս էլ մի ուրիշ բան,— ասաց պ. Գրանդեն,— մի՞թե իմ եղբորորդուն ծննդկան կնոջ տեղ եք դնում: Առեք տարեք այդ կրակը, Նանոն:

— Բայց, պարո՛ն, սավանները խոնավ են, և այս պարոնը հիրավի կնոջ նման նուրբ է:

— Լավ, քանի որ միտքդ դրել ես,— ասաց Գրանդեն, հրելով նրան ուսերից,— բայց ուշադիր եղի՛ր, որպեսզի հրդեհ չառաջացնես:

Հետո ագահը վայր իջավ անորոշ խոսքեր մոլտալով:

Շառլը մնաց շվարած իր պայուսակների հետ: Աչքերը շրջելով գյուղական տնակներին հատուկ ծաղկեփնջերով նկարուն թղթերով պատառված ձեղնասենյակի պատին, արդեն ակոսաձև մաշված քարից շինված բուխարուն, որի լոկ տեսքը սառնություն էր բուրում, աթոռներին, որոնք ներկված եղեգից էին հյուսված և կարծես չորսից ավելի անկյուններ ունեին, բացված վիճակում գտնվող գիշերասեղանին, որի մեջ հեծելագորային մի փոքրիկ սերժանտ կարող էր սեղմվել, անկյունի բարակ, եղջրավոր և որդից ծակծկված գորգին՝ որ փռված էր ամպիոլանով անկողնի առջև, որի կտավե վարագույրները այնպես էին դողդողում, որ կարծես վայր էին ընկնում, նա լրջությամբ նայեց բարձրահասակ Նանոնին և ասաց.

— Այս ի՞նչ է, սիրելի՛ս, հիրավի պարոն Գրանդեի՝ Սոմյուրի նախկին մերի, փարիզաբնակ պարոն Գրանդեի եղբոր տանն եմ գտնվում:

— Այո, պարո՛ն, մի շատ սիրալիր, մի շատ քաղցրաբարո, մի կատարյալ պարոնի տանը: Կուզենայի՞ք ձեզ օգնեմ՝ ձեր պայուսակները բանալու համար:

— Արդարև, ուզում եմ, իմ նախկին զինվոր: Արդյոք դուք չե՞ք ծառայել կայսերական գվարդիայի ծովայիններ րի մեջ:

— Օ՛հ, օ՛հ, օ՛հ, օ՛հ,— ասաց Նանոնը,— գվարդիայիծովայինները ի՞նչ բան են: Աղվա՞ծ են, գնո՞ւմ են ջրի երեսով:

— Լսեցե՛ք, իմ գիշերանոցը հանեցեք այդ պայուսակից: Ահավասիկ բանալին:

Նանունը զմայլվեց՝ տեսնելով կանաչ մետաքսի վրա ոսկեգոծ ծաղիկներով հնագույն նկարներով գիշերանոցը:

— Դուք սա հագնելո՞ւ եք, որպեսզի պառկեք,— հարցրեց Նանունը:

— Այո՛:

— Սուրբ աստվածածին, գյուղի տաճարի խորանի համար ի՛նչ գեղեցիկ վարագույր կլինեն: Բայց, իմ սիրելի գողտրիկ պարոն, դա նվեր տվեք եկեղեցուն, դուք կփրկեք ձեր հոգին, հակառակ դեպքում դա պատճառ կլինի, որ ձեր հոգին կորչի: Օ՛, այդպես որքա՛ն սիրուն եք: Ուզում եմ այստեղ կանչել օրիորդին, որ ձեզ տեսնի:

— Դե, Նանուն, քանի որ նանուն՝ եք, ուզո՞ւմ եք լռել: Թողեք քնեմ: Վաղը կարգադրելու եմ իմ գործերը, և եթե գիշերանոցը ձեզ այդքան դուր է գալիս, դուք կարող եք փրկել ձեր հոգին: Ես շատ լավ քրիստոնյա եմ, որպեսզի մեկնած բռպեիս չմերժեմ ձեզ մի գիշերանոց, որ դուք կգործածեք, ինչպես ուզեք:

Նանունը մնաց ոտների վրա գամված, հիացմունքով դիտելով Շառլին, առանց հավատալու նրա ասածին:

— Ի՛նձ տալ այդ գեղեցիկ զարդը,— ասաց նա հեռանալով,— այդ պարոնը երագումն է արդեն: Գիշեր բարի:

— Գիշեր բարի, Նանուն:

«Ի՞նչ անելու համար եկա ես այստեղ,— ասաց ինքն իրեն Շառլը՝ նիքիելով:— Իմ հայրը հիմար չէ, իմ ճամփորդությունը մի նպատակ կունենա: Օ՛, «լուրջ գործերը վաղը, ասել է չգիտեմ որ հույն ապուշը»:

— Սո՛ւրբ կույս, որքա՛ն համակրելի է իմ հորեղբորորդին,— ասաց Էժենին՝ ընդհատելով իր աղոթքը, որն այդ երեկո չկարողացավ վերջացնել:

Տիկին Գրանդեն ոչ մի մտածում չունեցավ իր անկողնում: Նա միջնորմի կենտրոնում գտնվող հաղորդակցության դռան միջից իմացավ, որ ագահը անցուդարձ է անում իր սենյակում: Նման բոլոր անհամարձակ կանանց, նա ուսումնասիրել էր իր տիրոջ բնավորությունը: Ինչպես որ մրրկահավը նախատեսում է մրրիկը, նա էլ աննշմարելի նշաններից նախագգացել էր այն ներքին փոթորիկը, որ ցնցում էր Գրանդենին, ուստի իր սեփական արտահայտությամբ, մեռած էր ձևանում: Գրանդեն նայում էր առանձնասենյակի իր իսկ շինել տված թիթեղապատ դռանը և ասում.

— Ի՞նչ արտառոց գաղափար է ունեցել իմ եղբայրը՝ որդուն ինձ կտակելով: Հիանալի՜ ժառանգություն: Ես քսան էկյու իսկ չունեմ նրան տալու: Բայց քսան էկյուն ի՞նչ կարող է անել այս պճնասեր երիտասարդին, որ իմ ծանրաչափին նայում էր՝ կարծես կրակի մեջ գցելու համար:

Մտածելով տառապանքի այդ կտակի հետևանքների մասին, Գրանդեն գուցե ավելի մտահույզ էր, քան իր եղբայրը, երբ այդ կտակը գրում էր:

* Nanon — ânon (իշուկ), բառախաղ է:

— Ես կունենամ ոսկեթել այն պարեգոտը... — ասում էր Նանունը, որ քնեց խորանի վարագույրը ասես հագած, և իր կյանքում առաջին անգամ լինելով, երազեց ծաղիկներ, գորգեր, դամասկյան դիպակներ, ինչպես Էժենին, որը սեր երազեց:

Դեռատի աղջիկների միօրինակ և անբասիր կյանքում կգա այն քաղցր ժամը, երբ արևը նրանց հոգիների մեջ սփռում է իր ճառագայթները, երբ ծաղիկը նրանց մտածումներ է արտահայտում, երբ սրտի բաբախումները նրանց ուղեղներին են հաղորդում իրենց ջերմ բեղմնավորումը և գաղափարները վերածում են մի տարտամ տենչանքի. անմեղ տխրության և քաղցր հրճվանքի օր: Երբ երեխաները սկսում են տեսնել, ժպտում են, երբ աղջիկը նշմարում է զգացումը իրապես՝ ժպտում է, ինչպես ժպտում էր, երբ երեխա էր: Եթե լույսը կյանքի սերն է, միջոց սերը սրտի լույսը չէ: Էժենիի համար հասել էր աշխարհի երևույթները հստակությամբ տեսնելու պահը: Շուտ արթնացող, ինչպես պրովինցիայի բոլոր աղջիկները, նա վաղ առավոտից ոտքի կանգնեց, աղոթեց և սկսեց արդուգարդն անել, մի զբաղմունք, որ սրանից հետո իր իմաստն էր ունենալու: Նա հարթեց նախ շագանակագույն վարսերը և նրանց ծանր հյուսակները մեծ խնամքով պտտեցրեց գլխի վերևը՝ զգուշանալով, որ մազերը հյուսվածքից դուրս չփախչեն, և իր գլխագարդի մեջ դրեց մի այնպիսի համաչափություն, որը նրա դեմքի մաքուր գծերին ավելացնելով մի ինչ-որ նոր բան՝ պայծառացրեց նրա ամաչկոտ հստակությունը: Ձեռքերը մի քանի անգամ լվալով մաքուր ջրի մեջ, որից մոռթը կարծրանում և կարմրում է, նա դիտեց իր գեղեցիկ կլոր բազուկները և ուզեց իմանալ, թե ինչ միջոցով իր հորեղբորորդին այնքան փափուկ և սպիտակ ձեռքեր ուներ և եղունգներն այնքան լավ էին կտրված: Նա հագավ նոր գուլպաներ և իր ամենագեղեցիկ ոտնամանները: Նա սեղմեց իրանը՝ առանց մի օղակ բաց թողնելու: Վերջապես կյանքում առաջին անգամ ցանկանալով գեղեցիկ երևալ՝ նա ճաշակեց մի նոր և բարեձև շրջագգեստ հագնելու երջանկությունը, և որը նրան ավելի գրավիչ էր դարձնում: Երբ նրա հարդարանքը վերջացավ՝ նա լսեց եկեղեցու ժամացույցի զարկերը ցավ, երբ միայն յոթ հարված համրեց: Լավ հագնվելու համար անհրաժեշտ ժամանակն ունենալու ցանկությունը նրան շատ վաղ էր արթնացրել: Չիմանալով տասն անգամ վարսերի մի խոպոպիկ շինելու և նրա տպավորությունն ուսումնասիրելու արվեստը՝ Էժենին պարզապես ծալեց իր թևերը, նստեց պատուհանի առաջ, դիտեց բակը, նեղ պարտեզն ու նրա վրա իշխող բարձր տեռասները: Տխուր և սահմանափակ տեսարան, որ գուրկ չէր մեկուսացած վայրերի կամ անմշակ բնության հատուկ խորհրդավոր գեղեցկությունից: Խոհանոցի մոտ գտնվում էր մի ջրհոր, քարաշար եզերքով և օգտագործելի ճախարակով, որ բռնված էր երկաթե կոր ձողով, այս հորը պարուրված էր՝ եղանակից թոշնած, կարմրած ու այրված որթատունկի ճյուղերով: Այդտեղից խաղողի ծուռուժուռ ցողունը հասնում էր պատին, կառչում նրան, տատանվում տան երկարությամբ և վերջանում մի փայտակոյտի վրա, ուր փայտը դարսված էր գրամոլի գրքերի կանոնավորությամբ: Բակի սալահատակը ներկայացնում էր սևորակ բծեր, որ ժամանակի ընթացքում թողել էին մամուռները, խոտերը, շարժման բացակայությունը: Հաստ պատերն ունեին կանաչ ծեփեր, ծածկված վետ-վետ, թխագույն, երկար շերտերով: Վերջապես ութ աստիճանները, որոնք գտնվում էին բակի ներքնամասում և հանգում պարտեզի դռանը, անջատված էին իրարից և ծածկված բարձր տունկերով, ինչպես իր կնոջ ձեռքով թաղված ասպետի գերեզմանը՝ խաչակիրների արշավանքի ժամանակ: Քարաշեն մի հիմքի վրա բարձրանում էր մի փտած, փայտե վանդակադուռ՝ հնանալուց կիսով թափված, բայց որին ըստ իրենց քմայքի, պարուրել էին մագլցող տունկեր: Վանդակադռան երկու կողմերից երկարում էին երկու ազագուն խնձորենու ծուռուժուռ ճյուղերը: Երեք զուգահեռ ծառուղիներ, ավագոտ և բաժանված քառակուսիների, որոնց հողերը եզերված էին տոսախներով, կազմում էին այն պարտեզը, որ տեռասի ստորոտում վերջանում էր լորենիների կանաչ ծածկությամբ: Մի ծայրում հաղարջենի, մյուսում՝ հսկա մի ընկուզենի, որ իր ճյուղերը տարածում էր մինչև տակառագործի առանձնասենյակը: Աշնանային գեղեցիկ արևի մաքուր և գեղեցիկ մի օր, որ

բնորոշ է Լուսառի փերին, սկսում էր փարատել գիշերվա դրոշմած փայլը, որ տարածվում էր գեղատեսիլ իրերի, պատերի և բակն ու պարտեզը շենցնող տունների վրա:

Էժենին մի նոր հրապույր գտավ այդ բոլորի մեջ, որ նրան այնքան սովորական էին թվում առաջ: Հազարավոր շփոթ մտածումներ ծնունդ էին առնում նրա հոգում և այնտեղ աճում, քանի դրսում մեծանում էին արևի ճառագայթները: Վերջապես նա ունեցավ այն անորոշ, անբացատրելի հաճույքի սարսուռը, որ պարուրում է մեր հոգևոր կենցաղը, ինչպես ամպը պարուրում է մեր մարմնական կեցությունը: Այս մտքերը ներդաշնակում էին այդ արտակարգ պեյզաժի մանրամասնությունների հետ, և նրա սրտի ներդաշնակությունը զուգորդվեց բնության ներդաշնակություններին: Երբ արևը հասավ պատի այն մասին, որտեղ կախված էին Վենետիկյանները՝ հաստ տերևներով և փոփոխվող գույներով, ինչպես աղավնիների պարանոցը, հույսի երկնային ճառագայթներ Էժենիի ապագան լուսավորեցին և նա հաճույք զգաց՝ դիտելով պատի այդ մասը, նրա դալուկ ծաղիկները, նրա կապույտ զանգակիկները, թռչնած խոտերը, որոնց խառնվեց մի գեղեցիկ հուշ՝ մանկության հիշատակների նման: Շշուկը, որ ամեն մի տերև հանում էր այս թնդուն բակում, երբ պոկվում էր իր ճյուղից, պատասխան էր տալիս դեռատի աղջկա ծածուկ հարցումներին: Նա կարող էր այստեղ մնալ ամբողջ օրը, առանց նկատելու ժամանակի փախուստը: Հետո նա զգաց հոգու հուզումնալի սարսուռներ: Նա հաճախ բարձրանում էր իր տեղից, կանգնում հայելու առջև և նայում իրեն, ինչպես բարեխիղճ հեղինակն է քննում իր գործը՝ ինքնաքննադատության և ինքն իրեն լուսանքներ ասելու համար:

«Ես բավական գեղեցիկ չեմ նրա համար»: Այսպես էր Էժենիի խոնարհ և տառապանքներով բեղուն մտածողությունը: Խեղճ աղջիկը արդարացի չէր իր նկատմամբ, բայց համեստությունը, ավելի ճիշտ երկյուղը սիրո առաջին առաքինություններից մեկն է: Էժենին այն առողջակալ աղջիկներից էր, որոնց հանդիպում ենք մանր բուրժուազիայի մեջ, և որոնց հմայքը գռեհիկ է թվում, սակայն եթե նա նման է Միլոսյան Վենետիկին, ապա նրա գծերն ազնվացած էին քրիստոնեական զգացումի այն քաղցրությամբ, որ մաքրագործում է կնոջը և տալիս նրան հին արձանագործներին անծանոթ մի վեհություն: Նրա գլուխը մեծ էր, ճակատը առնական, բայց նրբակերտ Ֆիդիասի Յուպիտերին⁸ հասուն մոխրագույն աչքեր, որոնց խորքում նրա կուսագեղ կյանքն էր ցոլանում, ունեին պոռթկացող լույսի հմայքը: Նրա կլոր դեմքի գծերը, երբեմն թարմ և վարդագույն, ավելի ցայտուն էին դարձել բավականին գթասիրտ ծաղկախտից, որ հետքեր չէր թողել, բայց փչացրել էր մորթի թավշային նրբությունը, սակայն նորից՝ այնքան նուրբ և այնքան փափուկ, որ մոր մաքուր համբույրն իսկ՝ նրա վրա թողնում էր անցողիկ կարմրություն: Նրա քիթը մի քիչ մեծ էր, բայց ներդաշնակ՝ բոտրակարմիր բերանի հետ, որի հազարավոր գծերով շուրթերը լի էին սիրով և բարության: Նրա վիզն ուներ կատարյալ կորություն: Խնամքով քողարկված լեցուն կուրծքը քաշում էր հայացքներ և երագել տալիս: Հազնվածքի անկատարությունը անպայման նվազեցնում էր նրա հմայքը, բայց ճշմարիտ ճանաչողների համար այդ բարձրահասակ իրանի անճկունությունը պետք է իր թովչանքն ունենար: Բարձրահասակ և գորեղ Էժենին ամբողջի համար հմայիչ ոչինչ չունեցրեց: Բայց նա գեղեցիկ էր դյուրին տեսանելի այն գեղեցկությամբ, որին սիրահարվում են միայն արվեստագետները: Այն նկարիչը, որ այս աշխարհում փնտրում էր աստվածամոր երկնային մաքրությամբ մի կերպար և կանացի ամեն մի էակի մեջ դիտում էր Ռաֆայելի կողմից կռահված համեստորեն հպարտ աչքեր, կուսական տեսք, որոնք երբեմն բնության պարզ են հանդիսանում, բայց որոնք պահպանվում կամ ձեռք են բերվում քրիստոնեական անբասիր կյանքի շնորհիվ, այդ նկարիչը, սիրահարված այդքան հազվագյուտ մոդելի, Էժենիի դեմքի վրա, պիտի գտներ բնածին և անգիտված մի վսեմություն: Նա պիտի գտներ սիրո մի ամբողջ աշխարհ, այդ հանդարտ ճակատի մեջ և նրա աչքերի կտրվածքում, նրա կոպերի կազմության մեջ՝ մի ինչ-որ աստվածային բան: Նրա դիմագծերը, նրա գլխի շրջագիծը, որ երբեք չէին հոգնել կամ աղճատվել հաճույքի պոռթկումներից,

նման էին հանդարտ լճերի հեռավորության մեջ այնքան մեղմորեն հատված հորիզոնի գծերին: Այս հանդարտ, կարմիր լուսածիր կերպարանքը, ասես փթթած մի սիրուն ծաղիկ, հանդարտեցնում էր հոգին և հաղորդում էր այնտեղ ցլացող մաքուր խղճի հմայքը ու հրամայում նայվածքին: Էժենին դեռևս գտնվում էր կյանքի այն եզերքում, ուր ծաղկում են մանկության պատրանքներ, երբ հետագայում անձանոթ երանությամբ քաղում են մարգարտածաղիկներ: Եվ նա ասում էր ինքն իրեն, հայելու մեջ նայելով և առանց դեռևս ճանաչելու սերը:

«Ես շատ տգեղ եմ. նա ուշադրություն չի դարձնի ինձ»: Հետո նա բացեց իր սենյակի դուռը, որ նայում էր սանդուղքի վրա և գլուխը երկարեց՝ տան աղմուկները լսելու համար:

«Չի արթնանում»,— մտածեց նա՝ լսելով Նանոնի առավոտյան հազը, տեսնելով, թե ինչպես նա անցուղարձ էր անում, սրահն ավելում, կրակը վառում, շունը կապում և ախոռում խոսակցում անասունների հետ:

Էժենին անմիջապես ցած իջավ և շտապեց Նանոնի մոտ, որ կովն էր կթում:

— Նանոն, իմ բարի Նանոն, սերուցք պատրաստիր իմ հորեղբորորդու սուրճի համար:

— Բայց օրիորդ, պետք էր երեկվանից պատրաստել,— ասաց Նանոնը և կուշտ ծիծաղեց:— Չեմ կարող սեր քաշել: Ձեր հորեղբորորդին անուշիկ է, անուշիկ, հիրավի շատ անուշիկ: Դուք նրան չտեսաք ոսկուց և մետաքսից հյուսված իր սենեկազգեստով: Ես տեսա: Նա շատ նուրբ սպիտակեղեններ է հագնում, ինչպես քահանայի եկեղեցական շուրջառը:

— Նանոն, մեզ համար կարկանդակ պատրաստիր:

— Բայց ո՞վ ինձ փայտ կտա փուռի համար, և՛ ալյուր, և՛ յուղ,— ասաց Նանոնը, որ Գրանդեի վարչապետը լինելու հանգամանքով, երբեմն Էժենիի և նրա մոր աչքին հսկայական կարևորություն էր ստանում:— Այդ բոլորը գողանալու ենք այդ մարդուց, տոնելու համար ձեր հորեղբորորդուն: Դուք ինքներդ նրանից յուղ, ալյուր, փայտ խնդրեցեք, նա ձեր հայրն է, կարող է ձեզ տալ: Ահավասիկ նա իջնում է մթերք տալու համար...

Էժենին սարսափած փախավ պարտեզ, երբ լսեց թե ինչպես սանդուղքը ճոնչում էր հոր ոտքերի տակ: Նա արդեն զգում էր այն խոր ամոթխածության ազդեցությունը և մեր երջանկության այն հատուկ գիտակցությունը, որ մեզ հավատացնել է տալիս, հավանաբար իրավացիորեն, թե մեր թաքուն մտածումները քանդակված են մեր ճակատների վրա և ուրիշի աչքին են զարնում: Եվ վերջապես նկատելով իր հայրենի տան սառն չքավորությունը, խեղճ աղջիկը սրտնեղում էր, որ չէր կարող այն ներդաշնակել իր հորեղբորորդու պերճանքի հետ: Նա հոգեկան զորեղ պահանջ զգաց՝ նրա համար մի բացառիկ բան անելու, բայց ի՞նչ, նա ոչինչ չգիտեր: Պարզամիտ և անկեղծ՝ նա հետևում էր իր հրեշտակային բնավորությանը, առանց զգուշանալու իր զգացումներից և տպավորություններից: Իր հորեղբորորդու տեսքը միայն բավական էր եղել՝ նրա մեջ արթնացնելու կնոջ բնական հակումները, որոնք զարգացան առավել ևս արագ, որ արդեն քսաներեք տարեկան լինելով՝ նա իր իմացականության և ցանկությունների ամբողջական զարգացման մեջ էր գտնվում: Առաջին անգամ էր, որ նա սրտում սարսափ զգաց իր հոր տեսքից, տեսավ նրա մեջ իր բախտի տիրոջը և մտածեց, որ ինքը հանցավոր էր՝ նրանից իր որոշ մտածումները թաքցնելու համար: Նա սկսեց քայլել արագաքայլ՝ զարմանալով, որ շնչած օդը ավելի մաքուր էր, որ արևի ճառագայթներն ավելի կենարար էին, որոնցից նա քաղում էր բարոյական ջերմություն, մի նոր կյանք: Այն պահին, երբ նա կարկանդակը ձեռք բերելու միջոց էր որոնում, Գրանդեի և Նանոնի միջև տեղի էր ունենում

վիճաբանություն, որ նրանց մեջ նույնքան հազվադեպ էր, ինչպես ծիծեռնակները՝ ձմռանը: Բանալիները ձեռքին՝ ծերուկը եկել էր կշռելու օրվա համար անհրաժեշտ ուտելիքները:

— Երեկվա հացից մնացե՞լ է,— հարցրեց նա Նանոնին:

— Ոչ մի փշրանք, պարոն:

Գրանդեն վերցրեց մի կլոր խոշոր հաց, այլուրոտ, ձևավորված այն սակառիկների մեջ, որոնք Անժուում գործ են ածվում խմոր հունցելու համար և հացը կտրելու էր, երբ Նանոնը ասաց.

— Այսօր հինգ հոգի ենք, պարոն:

— Ճիշտ է,— պատասխանեց Գրանդեն, բայց քո հացը կշռվում է վեց լիվր և դեռ կավելանա: Մանավանդ որ փարիզեցի այս երիտասարդները, կտեսնես, հաց չեն ուտում:

— Ուրեմն նրանք միայն **ֆրիպ** են ուտում,— ասաց Նանոնը:

Անժուում ֆրիպը, որ ժողովրդական բառ է, նշանակում է ոչ ցամաք հաց, սկսած հասարակ ֆրիպից, որը կարագքսված հացն է, մինչև վրան դեղձի անուշ քսած յուղոտ հացը՝ ֆրիպներից ամենահարգին, և բոլոր նրանք, որոնք իրենց մանկության շրջանում լիզել են ֆրիպը և թողել հացը, կիմանան այս ասացվածքի արժեքը:

— Ոչ,— պատասխանեց Գրանդեն,— նրանք չեն ուտում ոչ ֆրիպ և ոչ էլ հաց: Նրանք համարյա թե մարդու տրվող աղջիկների նման են:

Վերջապես օրվա ճաշացուցակը ժլատորեն պատվիրելուց և մատանի դարակները փակելուց հետո, երբ ծերուկն ուղղվում էր դեպի մրգատունը, Նանոնը կանգնեցրեց նրան, ասելով.

— Պարոն, տվեք ինձ այլուր և յուղ. ուզում եմ երիտասարդների համար մի կարկանդակ պատրաստել:

— Չէի՞ր կամենա տունս կողոպտել իմ եղբորորդու համար:

— Ինչպես դուք, ես էլ ձեր եղբորորդու մասին ավելի չեմ մտածում, քան ձեր շան... բայց ահա դուք ինձ վեց կտոր շաքար եք տվել, երբ ինձ հարկավոր է ութը:

— Ա՛հ, Նանո՛ն, ես քեզ երբեք այսպես չեմ տեսել: Գլխովդ ինչե՞ր են անցնում: Մի՞ թե այստեղ դու ես տիրուհին: Դու վեց կտորից ավելի շաքար չես ունենա:

— Այդ դեպքում ձեր եղբորորդին ինչո՞վ է քաղցրացնելու իր սուրճը:

— Երկու կտորով. ես առանց շաքարի կխմեմ:

— Ձեր տարիքին ուրեմն դուք առանց շաքարի՞ եք խմելու սուրճը: Ավելի շուտ ես իմ փողով ձեզ համար շաքար կգնեմ:

— Դու քո գործով միայն զբաղվիր:

Հակառակ գների անկման, տակառագործի համար շաքարը միշտ էլ գաղութից եկած մթերքներից ամենաթանկն էր. նրա համար շաքարի լիվրը չէր դադարել վեց ֆրանկ արժելուց: Շաքարը խնայողությամբ գործածելու ստիպողականությունը, որ մնացել էր կայսրության շրջանից, նրա անփոփոխ սովորություններից մեկն էր: Ամեն կին, նույնիսկ ամենից պարզամիտը, գիտե

խորամանկության դիմել իրնպատակին հասնելու համար. Նանունը թողեց շաքարի հարցը՝ կարկանդակն ստանալու համար:

— Օրիորդ,— ձայն տվեց պատուհանից,— դուք կարկանդակ եք ուզում, այնպես չէ՞:

— Ոչ, ոչ, պատասխանեց էժենին:

— Լավ, Նանուն,— ասաց Գրանդեն՝ լսելով իր աղջկա ձայնը,— վերցրեք:

Նա բաց արեց դարակը, ուր ալյուրն էր պահվում, տվեց նրան մի չափ, ավելացրեց մի քանի ունցիա յուղ այն կտորի վրա, որ արդեն կտրել էր:

— Փայտ ես անհրաժեշտ է՝ փոռը վառելու համար,— ասաց անհողողող Նանունը:

— Լավ, դու ինքդ կվերցնես անհրաժեշտ փայտը,— մեղամաղձությամբ պատասխանեց Գրանդեն,— բայց այդ դեպքում, դու մեզ համար կպատրաստես վրան պտուղներով կարկանդակ, մեր բոլոր կերակուրներն էլ փռում կեփես: Այդ ձևով դու երկու անգամ կրակ չես անի:

— Պահ,— բացազանչեց Նանունը,— կարիք չկա այդ բանն ինձ ասելու:

Գրանդեն իր հավատարիմ մինիստրի վրա գրեթե հայրական մի հայացք նետեց:

— Օրիորդ,— ձայնեց խոհարարուհին,— մենք կարկանդակ կունենանք:

Հայր Գրանդեն վերադարձավ՝ բեռնավորված պտուղներով, որոնք խոհանոցի սեղանի վրա գտնվող պնակներից մեկի մեջ դրեց:

— Տեսեք, պարո՛ն,— ասաց Նանունը,— ձեր եղբորորդու սիրուն կոշիկները: Ի՛նչ կաշի է և ինչպիսի լավ հոտ ունի: Ինչո՞վ են դրանք մաքրում: Արդյոք ձեր հավկիթից շինված ներկո՞վ պետք է մաքրեն:

— Նանո՛ն, կարծում եմ, որ հավկիթը կփչացնի այդ կաշին: Բայց և այնպես, ասա նրան, որ չես իմանում մարոկենին ներկելու ձևը... սա մարոկենի է: Նա ինքը կգնի Սոմյուրում անհրաժեշտ ներկը՝ այս կոշիկները փայլեցնելու համար: Իմացել եմ, որ այդ ներկի մեջ շաքար էլ են խառնում՝ նրան փայլեցնելու հատկություն տալու համար:

— Ուրեմն, ուտել կարելի՞ է,— ասաց սպասուհին կոշիկները մոտեցնելով իր քթին:— Բահ, բահ, տիկնոջ օղեկոլոնի հոտ ունեն սրանք. որքա՛ն տարօրինակ է:

— Տարօրինա՛կ,— ասաց տերը,— դու գտնում ես, որ տարօրինակ է, երբ կոշիկի վրա ծախսվում է այն հազնոդ անձի արժեքից ավելին:

— Պարոն,— ասաց Նանունն իր տիրոջը, երբ սա մրգերի պահեստը փակելուց հետո նորից եկավ,— մի՞թե շաքարը մեկ կամ երկու անգամ միս եփելու չենք՝ ներկայության պատճառով ձեր...

— Այո:

— Ուրեմն անհրաժեշտ է, որ գնամ մսագործի խանութը:

— Ամենինն ոչ: Հավերից մսաջուր կպատրաստես: Ագարակապաններն անգործ չեն թողնի քեզ: Բայց ես կասեմ Կորնուայեին, որ ինձ համար ագռավներ սպանի: Այդ որսից աշխարհիս լավագույն մսաջուրն է ստացվում:

— Ճի՞շտ է պարոն, որ նրանք դիակներ են ուտում:

— Որքան հիմար ես, Նանոն. նրանք էլ բոլորի նման ուտում են՝ ինչ որ գտնում են: Մի՞թե մենք չենք ապրում դիակներից: Ի՞նչ են հապա ժառանգությունները:

Հայր Գրանդեն ուրիշ հրահանգներ չունենալով՝ նայեց ժամը և նկատելով, որ դեռ կես ժամ կար մինչև նախաճաշը՝ վերցրեց գլխարկը, մոտեցավ իր աղջկան համբուրելու և ասաց.

— Կուզենայի՞ր ինձ հետ զբոսնել Լուառի ափին, իմ մարգագետիններում: Այնտեղ մի քիչ գործեր ունեմ:

Էժենին գնաց վերցնելու վարդագույն շղարշով պատած իր հարդե գլխարկը, ապա հայր ու աղջիկ միասին, ծուռումուռ փողոցով իջան դեպի հրապարակը:

— Այսպես առավոտյան ո՞ւր եք գնում,— ասաց նոտար Կրյուշոն, երբ հանդիպեց Գրանդենին:

— Մի բանի նայելու, — պատասխանեց ծերունին՝ առանցիկ ծանոթի առավոտյան զբոսանքի շարժառիթից խաբվելու:

Երբ հայր Գրանդեն գնում էր մի բանի նայելու, նոտարը փորձից գիտեր, որ կարելի է նրա հետ մի շահ ապահովել: Ուստի և ընկերացավ նրան:

— Եկեք Կրյուշո,— ասաց Գրանդեն նոտարին:— Դուք իմ բարեկամներից եք: Ես ձեզ կապացուցեմ, թե որքան հիմար բան է լավ հողի մեջ կաղամախի տնկելը...

— Ուրեմն ձեզ համար արժեք չի՞ ներկայացնում վաթսուն հազար ֆրանկի գումարը, որ դուք ստացաք Լուառի ձեր մարգագետնում տնկված կաղամախիներից,— ասաց նոտար Կրյուշոն աչքերը չռած:— Մի՞թե բախտը ձեզ չժպտաց... Կտրե՛լ ձեր ծառերն այն պահին, երբ սպիտակ փայտ չէր գտնվում Նանտում և վաճառել դրանք երեսուն ֆրանկով:

Էժենին մտիկ էր անում՝ առանց գիտակցելու, որ իր կյանքի ամենից հանդիսավոր ըոպեին էր մոտենում և որ նոտարին պիտի հաջողվեր իր նկատմամբ գերագույն և հայրական մի վճիռ արձակել տալ: Գրանդեն հասել էր իր հիանալի մարգագետիններին, որ գտնվում էին Լուառի ափին, և որտեղ երեսուն բանվոր զբաղված էին հանված կաղամախների թողած փոսերը մաքրելով, լցնելով և հարթելով:

— Պարոն Կրյուշո, տեսե՞ք թե մի կաղամախին, որքան տեղ է զբաղում հողում,— ասաց նա նոտարին:— Ժան,— գոռաց մի բանվորի,— չա... չա... չափի՛ր քո հողաչափով ամ... ամ... ամեն ուղղությամբ:

— Չորս անգամ ութը ոտք,— պատասխանեց բանվորը, երբ ավարտեց:

— Երեսուն երկու կորուստ,— ասաց Գրանդեն Կրյուշոյին:— Այս գծի վրա ես տնկել էի երեք հարյուր կաղամախի, այնպես չէ՞... երեք հա... հա... հարյուր անգամ երեսուն ե... երկու ո... ոտք, որ ինձ կորցնել էր տալիս հինգ հ... հարյուր խուրձ չոր խոտ. ավելացրեք երկու անգամ երկու կողմերը,— հազար հինգ հարյուր, մեջտեղի կարգերը նույնքան: Այնպես որ ա... ա... ասենք հազար խուրձ չոր խոտ:

— Շատ լավ,— ասաց Կրյուշոն իր բարեկամին օգնելու համար,— այդ խոտի հազար խուրձն արժե մոտ վեց հարյուր ֆրանկ:

— Աս... աս... ասացեք հա... հա... հազար երկու հարյուր, հազար հարյուր, քանի որ երեքից չորս հարյուր ֆրանկ էլ տալիս է աշնանախոտը: Լավ հա... հա... հաշվեցեք, հազար երկու հարյուր ֆրանկ ամեն տարի, քա... քա... քառասուն տարվա ընթացքում, տոկոսներով մի... միասին տա տա... տալիս է մի բա... բա... բան, որը դուք գի... գի... գիտեք:

— Ասենք վաթսուն հազար ֆրանկ,— ասաց նոտարը:

— Հավատում եմ: Սա կա... կանի... վաթսուն հազար ֆրանկ:— Այսպիսով,— շարունակեց խաղողագործը առանց կակազելու,— երկու հազար կաղամախի, քառասուն տարվա ընթացքում հիսուն հազար ֆրանկ չեն տա ինձ: Կորուստ կա: Ես այդ գտել եմ, ես ինքս,— ասաց Գրանդեն՝ պարծենալով,— Ժան,— հարեց նա,— հողով կլցնես փոսերը, բացի նրանցից, որ Լուառի մոտն են գտնվում, որտեղ կտնկես իմ գնած կաղամախիները: Կտնկես գետի մեջ, որտեղ նրանք կաճեն կառավարության հաշվին,— ավելացրեց նա, դառնալով դեպի Կրյուշոն և իր քթի ուռուցքը թեթևակի շարժելով, որ հավասար էր ամենահեգնական քննիչին:

— Պարզ է... կաղամախիները պետք է տնկել միայն տկար հողերում,— ասաց Կրյուշոն, շշմած Գրանդենի հաշիվներից:

— Ա... յո... պարոն,— հեզմանքով պատասխանեց տակառագործը:

Էժենին, որ դիտում էր Լուառի հոյակապ տեսարանը, առանց լսելու իր հոր հաշիվները, հանկարծ ականջ դրեց Կրյուշոյի խոսքերին, որ ասում էր իր կլիենտին:

— Շատ լավ, դուք Փարիզից ձեր աղջկա համար փեսացու եք բերել տվել. ամբողջ Սոմյուրը միայն ձեր եղբորորդու մասին է խոսում: Շուտով պատրաստելո՞ւ եմ մի նոր պայմանագիր, հայր Գրանդեն:

— Առ... առավոտ կա... կա... նույն դուք դու... դուրս էիք եկել ինձ այդ... բանը աս... աս... ասելու համար,— պատասխանեց Գրանդեն. այս դիտողությունն ուղեկցելով քթի ուռուցքի շարժումը,— լավ, իմ վաղեմի բարեկամ, ես անկեղծ եմ ուզում լինել ձեզ հետ և ձեզ ասելու եմ այն, ինչ դուք ու... ուզում եք իմ... իմ... իմանալ: Ես կնախնորեմ նե... նետել իմ աղ... աղ... աղջկան Լուառ գետը, քան թե, գիտեք, նրան տա... տալ իմ եղ... եղ... եղբորորդուն: Դուք կարող եք հայ... հայտարարել այս բանը: Բայց ոչ... որքան ուզում են՝ թող շաղակրատեն:

Այս պատասխանը Էժենին մի տեսակ շլացում պատճառեց: Այն հեռավոր հույսերը, որ սկսվել էին նրա սրտում բուսնել, որոնք ծաղկել էին հանկարծ, իրականացել և կազմել ծաղիկների մի խուրձ, կտրեցին և արմատախիլ արեցին ու արդեն թափեցին գետին, հողի վրա: Նախորդ երեկոյից ի վեր նա կապված էր Շառլին երջանկության այն բոլոր թելերով, որոնք միացնում են հոգիները, այսուհետև տառապանքն էր նրանց գորացնելու: Մի՞ թե կնոջ ազնիվ ճակատագրին հատուկ չէ ավելի հուզվել դժբախտության շքեղությունից, քան բախտավորության պերճանքներից: Ինչպե՞ս հայրական զգացմունքը կարողացել էր այդքան մթազնել իր հոր սրտում: Ի՞նչ ոճիկի համար արդյոք Շառլը հանցապարտ կարող էր լինել: Խորհրդավոր հարցեր: Արդեն իր նորածին սերը, այնքան խոր մի գաղտնիք, խորհրդավորություններով էր շրջապատվել: Նա վերադարձավ դողդոջուն քայլերով և երբ հասավ վաղեմի մոայլ փողոցը, որ նրա համար միշտ այնքան ուրախ էր, և որը հանկարծ գտավ տխուր, նա շնչեց այն թախիծը, որ ժամանակն ու իրերը դրոշմել էին այնտեղ: Միտ բոլոր գիտելիքները հայտնի էին արդեն նրան: Բնակարանից հազիվ մի քանի քայլ հեռու, նա հորից առաջ անցավ և նրան սպասեց դռան մոտ, դուռը բախելուց հետո: Բայց Գրանդեն նոտարի ձեռքում նկատելով մի լրագիր՝ դեռևս թղթագոտին չհանված՝ ասաց նրան.

— Ինչպե՞ս են արժեթղթերի գները:

— Դուք չեք ուզում ինձ լսել, Գրանդե՛,— պատասխանեց Կրյուշոն:— Շուտով գնեցեք դրանցից, դեռևս քսան տոկոս կարելի է շահել նրանցով՝ երկու տարում: Չհաշված բարձր տոկոսները, ութսուն հազար ֆրանկից կստացվի հինգ հազար ֆրանկի ռենտա: Արժեթղթերն արժեն ութսուն ֆրանկ հիսուն սանտիմ:

— Կտեսնենք,— պատասխանեց Գրանդեն՝ կզակը շփելով:

— Աստվա՛ծ իմ,— բացազանչեց նոտարը, որ թերթը բաց էր արել:

— Ի՞նչ կա,— շտապ հարցրեց Գրանդեն այն պահին, երբ Կրյուշոն թերթը նրա աչքի առաջ էր դնում՝ ասելով. — «Կարդացեք այս հոդվածը».

«Պարոն Գրանդեն, Փարիզի ամենից շատ հարգված առևտրականներից մեկը, երեկ ինքնասպանություն գործեց, սովորականի պես բորսայում երևալուց հետո: Նա դեպուտատների պալատի նախագահին իր հրաժարականն ուղարկել էր արդեն, ինչպես և հրաժարվել էր առևտրական դատարանում իր դատավորի պաշտոնից: Բորսային միջնորդի և նոտարի, պարոնայք Ռոդենի և Սուշեի սնանկությունը նրան կործանել էին նյութապես: Պարոն Գրանդեի վայելած հարգանքն ու վարկն այնպես էին, որ նա անպայման օգնություն կարող էր գտնել Փարիզի հրապարակում: Ցավալի է, որ այս պատվավոր մարդը տեղի է տվել հուսահատական առաջին մոմենտին» և այլն:

— Ես այդ գիտեի արդեն,— ասաց ծեր խաղողագործը նոտարին:

Այս նախադասությունը քարացրեց Կրյուշոյին, որ հակառակ նոտարին հատուկ իր սառնարյունության, սարսուռ զգաց մարմնում, մտածելով, որ հավանաբար փարիզաբնակ Գրանդեն թերևս ապարդյուն կերպով աղերսել էր Սոմյուրի Գրանդեի միլիոնները:

— Բայց նրա որդին, երեկ այնքան ուրախ...

— Նա դեռ ոչինչ չգիտե,— պատասխանեց Գրանդեն նույն հանդարտությամբ:

— Ցտեսություն, պարոն Գրանդե,— ասաց Կրյուշոն, որ ըմբռնեց ամեն ինչ և շտապեց նախագահ դը Բոնֆոնի մոտ՝ նրան հանգստացնելու համար:

Երբ Գրանդեն տուն վերադարձավ, նախաճաշը պատրաստ էր: Տիկին Գրանդեն, որի գիրկը նետվեց էծենին նրան համբուրելու համար, սրտի այն խոր զեղումով, որ գաղտնի տառապանքն է պատճառում մեզ, արդեն նստել էր իր բարձրացված աթոռին և հյուսում էր ձմեռային թեզանիքներ:

— Դուք կարող եք նախաճաշել,— ասաց Նանոնը սանդուղքը չորս-չորս աստիճան իջնելով,— տղան նիրհում է քերովբեի պես: Օ՛հ, որքան համակրելի է նա փակ աչքերով: Մտա իր սենյակը և նրան կանչեցի: Ոչ մի ձայն:

— Թող քնի,— ասաց Գրանդեն,— նա միշտ էլ ժամանակ կունենա այսօր արթնանալ՝ վատ լուրեր իմանալու համար:

— Ի՞նչ կա,— հարցրեց էծենին իր սուրճի մեջ դնելով շաքարի երկու փոքրիկ կտոր, որ չգիտես քանի գրամ էին կշռում, և որ ծերուկն իր պարապ ժամերին կոտրատելով զվարճանում էր:

Տիկին Գրանդեն, որ չէր համարձակվել նույն հարցն անել, նայեց ամուսնուն:

— Նրա հայրն ինքնասպանություն է գործել:

— Իմ հորեղբա՞յրը... ասաց Էժենին:

— Խե՛ղճ երիտասարդ,— հառաչեց տիկին Գրանդեն:

— Այո՛, խե՛ղճ,— վերսկսեց Գրանդեն,— այլևս ոչ մի սու չունի նա:

— Նա քնել է այնպես, կարծես աշխարհի թագավորը լինի,— քաղցր շեշտով ասաց Նանոն:

Էժենին դադարեց ուտելուց: Նրա սիրտը կծկվեց այնպես, ինչպես կծկվում է, երբ առաջին անգամ սիրված էակի դժբախտության առաջացրած կարեկցությունը տարածվում է կնոջ ամբողջ մարմնում: Դեռատի աղջիկը լաց եղավ:

— Դու չես ճանաչում քո հորեղբորը, ինչո՞ւ ես լաց լինում,— ասաց հայրը նրա վրա նետելով սոված վագրի այն հայացքներից մեկը, որ նա անպայման նետում էր իր ոսկու դեզերին:

— Բայց, պարոն,— ասաց սպասուհին,— ո՞վ կարող է գուր չունենալ այս խեղճ երիտասարդի համար, որ անշարժ նիքոում է, առանց տեղյակ լինելու իր բախտին:

— Ես քեզ հետ չեմ խոսում, Նանոն, դու լեզուդ քեզ պահիր:

Էժենին այդ իսկ բռնեցին սովորեց, թե կինը, որ սիրում է, պետք է միշտ թաքցնի իր զգացումները, նա չպատասխանեց:

— Հույս ունեմ, տիկին Գրանդե, որ մինչև իմ վերադառնալը նրան ոչինչ չեք ասի,— ասաց ծերունին:— Ստիպված եմ գնալ, պետք է գծեմ իմ մարգագետինների խրամը ճամփի եզերքում: Կեսօրվա նախաճաշին կվերադառնամ և իմ եղբորորդու հետ անձամբ կխոսեմ իր գործերի մասին:— Ինչ վերաբերում է քեզ, օրիորդ Էժենի, եթե դու լաց ես լինում այդ պճնասերի համար, բավ է, զավակս: Նա շուտով մեկնելու է Հնդկաստան: Դու նրան այլևս չես տեսնի...

Հայրն իր գլխարկի եզերքից վերցրեց ձեռնոցները, հագավ սովորական հանդարտությամբ, մի լավ տեղավորեց՝ մատներն իրար մեջ անցկացնելով և դուրս եկավ:

— Ա՛հ, մայրիկ, խեղդվում եմ,— բացազանչեց Էժենին, երբ իր մոր հետ առանձին մնաց:— Ես երբեք այսպես չեմ տառապել:

Տիկին Գրանդեն տեսնելով, որ աղջիկը գունաթափ է լինում, բաց արեց պատուհանը, որպեսզի մաքուր օդ շնչի:

— Ես ինձ լավ եմ զգում,— ասաց Էժենին մի վայրկյան հետո:

Այս ներվային հուզմունքը մինչև այդ օրը առերևույթ հանդարտ և սառն մի բնավորության մոտ, ազդեց տիկին Գրանդեի վրա, որ նայեց իր աղջկան համակրանքով լի հստակատեսությամբ, որ հատուկ է մայրերին՝ իրենց գուրգուրանքների առարկայի հանդեպ, և նա գուշակեց ամեն ինչ: Բայց ճիշտն ասած, հունգարացի նշանավոր քույրերի կյանքը, որ բնության սխալմունքով իրար էին կցված, ավելի մտերմիկ չէր, քան Էժենիի և իր մոր կյանքը, որ միշտ միասին էին եղել այդ լուսամտուտի խոռոչում, միասին՝ եկեղեցում և քնի մեջ շնչում էին միևնույն օդը:

— Իմ խեղճ զավակ,— ասաց տիկին Գրանդեն՝ ավերի մեջ առնելով նրա գլուխը իր կրծքին սեղմելու համար:

Այս խոսքերի վրա աղջիկը բարձրացրեց գլուխը, իր նայվածքով հարցաքննեց մորը, գուշակեց նրա թաքուն մտքերը և ասաց.

— Ինչո՞ւ համար նրան ուղարկել Հնդկաստան: Եթե դժբախտ է, մի՞թե ավելի ճիշտ չէ, որ նա մնա այստեղ: Մեր ամենից մոտ ազգականը չէ՞ միթե:

— Այո, զավակս, խիստ բնական կլիներ դա. բայց քո հայրն ունի իր դրդապատճառները: Մենք պարտավոր ենք հարգել դրանք:

Մայր ու աղջիկ նստեցին լուռ, մեկն իր բարձրացված աթոռին, մյուսը իր փոքր թիկնաթոռին և երկուսն էլ վերսկսեցին իրենց աշխատանքը: Իր նկատմամբ մոր ցուցաբերած սրտի զարմանալի նրբանկատության առաջացրած երախտագիտությունից ճնշված, Էժենին նրա ձեռքը համբուրեց՝ ասելով.

— Որքա՛ն բարի ես, իմ սիրելի մայր:

Այս բառերից ճառագայթեց մոր ծերացած դեմքը, որ թոշնած էր անվերջ տառապանքներից:

— Նրան լա՞վ ես գտնում,— հարցրեց Էժենին:

Տիկին Գրանդեն միայն ժպիտով պատասխանեց, ապա մի վայրկյան լռելուց հետո՝ ցած ձայնով ասաց.

— Մի՞թե արդեն սիրում ես նրան: Այդ լավ չէր լինի:

— Լավ չէր լինի,— շարունակեց Էժենին,— ինչո՞ւ: Դու հավանում ես նրան, Նանոնն էլ է հավանում: Ինչո՞ւ ես չպիտի հավանեմ: Լավ, մայրիկ, նրա նախաճաշի սեղանը պատրաստենք:

Նա մի կողմ դրեց իր աշխատանքը. նույնն արեց և մայրը, ասելով.

— Դու գժվել ես:

Բայց նա հարմար գտավ արդարացնել իր աղջկա խենթությունը՝ մասնակից լինելով դրան:

Էժենին կանչեց Նանոնին:

— Ուրիշ ի՞նչ եք ցանկանում, օրիորդ:

— Նանեն, անհրաժեշտ է կեսօրվա համար սերուցք ունենալ:

— Ա՛, կեսօրվա՛ համար. լավ,— պատասխանեց պառավ սպասուհին:

— Լավ, նրան թանձր սուրճ տուր, ես դը գրասեններից լսել եմ, որ սուրճը Փարիզում թանձր են պատրաստում: Շատ սուրճ լցրու:

— Բայց որտեղի՞ց ճարեմ:

— Գնի՛ր:

— Իսկ եթե պարոնը ինձ հանդիպի՞:

— Նա իր մարգագետիններումն է:

— Վագու՛մ եմ: Բայց պարոն Ֆեսարն արդեն ինձ հարցրեց, երբ նրանից մոտ էի գնում, թե երեք քուրմերը մեզ մո՞տ են: Ամբողջ քաղաքն իմանալու է մեր անհարմար վարմունքը:

— Եթե երբեք քո հայրը,— ասաց տիկին Գրանդեն,— նկատի մի որևէ բան, նա ընդունակ է մեզ ծեծելու...

— Լավ, նա մեզ կծեծի, մենք էլ նրա հարվածները կնդունենք ծնկաչոք:

Իբրև պատասխան տիկին Գրանդեն աչքերը երկինք բարձրացրեց: Նանոնը գլխանոցը դրեց և դուրս եկավ: Էժենին հանեց սպիտակ սփռոցներ, գնաց բերելու նաև մի քանի ողկույզ այն խաղողներից, որ նա շտեմարանում պարանից կախելով զվարճացել էր. նա թեթև քայլերով անցավ միջանցքից՝ իր հորեղբորորդուն չարթնացնելու համար. նա չկարողացավ իրեն զսպել և դռնից լսեց նրա հանդարտ և համաչափ շնչառությունը:

— Դժբախտությունը հսկում է նրա սնարին, երբ նա հանդարտ քնած է,— ասաց նա ինքն իրեն:

Նա խաղողի ամենականաչ տերևներից վերցրեց, դրանց վրա գեղեցիկ դասավորեց խաղողը, որպես մի փորձված բուֆետապան և հաղթական կերպով դրեց սեղանի վրա: Նա խոհանոցից, իր հոր հաշված տանձերից գողացավ և բուրգի նման դիզեց տերևների մեջ: Նա գնում էր, գալիս, վազվզում, ցատկոտում: Նա շատ կկամենար իր հոր ամբողջ տունը ցամաքեցնել, բայց նրա հայրն ամեն ինչ փակ էր պահում: Նանոնը բերեց երկու թարմ հավկիթ: Երբ Էժենին նկատեց այդ հավկիթները՝ ցանկություն ունեցավ համբուրել նրան:

— Լանդի ագարակապանը ձու ուներ իր զամբյուղում. ես նրանից խնդրեցի, և նա չմերժեց՝ ինձ հաճելի լինելու համար, անուշիկը:

Երկու ժամ տևող պատրաստությունից հետո, որի ընթացքում Էժենին քսան անգամ թողեց իր աշխատանքը տեսնելու համար, թե սուրճը լավ եփվում է, ականջ դնելու այն աղմուկին, որ իր հորեղբորորդին էր հանում վեր կենալիս, վերջապես նրան հաջողվեց մի շատ պարզ, ոչ թանկ նախաճաշ պատրաստել, որը սակայն իրենց տան արմատացած սովորությունների խիստ խախտումն էր: Նրանք սովորություն ունեին կեսօրվա նախաճաշը ոտի վրա անելու: Ամեն մեկն առնում էր մի կտոր հաց, մի պտուղ կամ կարագ և մի բաժակ գինի: Տեսնելով, որ սեղանը կրակի մոտ էր դրված և աթոռներից մեկն իր հորեղբորորդու ճաշասարքի առաջ, տեսնելով պտուղներով լի երկու պնակը, ձվամանը, ձերմակ գինու շիշը, հացը և կոտրտված շաքարը ափսեում, Էժենին իր ամբողջ էությանը սարսռաց՝ այդ ժամանակ միայն մտածելով այն հայացքների մասին, որ հայրը կարող էր իր վրա նետել, եթե հանկարծ վրա հասներ: Այդ պատճառով էլ հաճախակի նայում էր պատի ժամացույցին, հաշվելու համար, թե իր հորեղբորորդին պիտի կարողանա նախաճաշել հոր վերադարձից առաջ:

— Հանգստացիր, Էժենի, եթե հայրդ վերադառնա՝ ամեն ինչ ինձ վրա կվերցնեմ,— ասաց տիկին Գրանդեն:

Էժենին չկարողացավ պահել իր արցունքները:

— Ո՛հ, իմ բարի մայր,— բացականչեց նա,— ես բավականաչափ չեմ սիրել քեզ...

Շառլը մի երգ մրմռալով՝ իր սենյակում հազար անգամ անցուդարձ անելուց հետո, ցած իջավ վերջապես: Բարեբախտաբար ժամը միայն տասնմեկն էր: Փարիզեցի՛ն... Նա այնքան պչրանքով էր հագնվել, կարծես թե Շոտլանդիայում ճամփորդող ազնվական կնոջ դոյակումն էր գտնվում: Նա

ներս մտավ ժպտուն և սիրալիր դեմքով, որն այնքան լավ էր սագում երիտասարդությանը և որը տխուր հրճվանք պատճառեցճառեց Էժենին: Նա իր Անժուի դղյակների կործանումը կատակի տվեց և մեծ ուրախությամբ հորեղբորկնոջ հետ խոսակցության բռնվեց:

— Լավ անցկացրի՞ք գիշերը, իմ սիրելի հորեղբորկին, և դո՞ւք, զարմուհիս:

— Լավ, պարոն: Իսկ դո՞ւք,— հարցրեց տիկին Գրանդեն:

— Շատ լավ:

— Քաղցած եք երևի, իմ զարմիկ, սեղան նստեցեք,— ասաց Էժենին :

— Բայց ես երբեք չեմ նախաճաշում կեսօրից առաջ և այդ ժամին եմ միայն զարթնում: Միայն թե ճանապարհին այնքան վատ եմ կերել, որ չեմ մերժի: Արդեն...

Նա Բրեգեի արտադրած ամենասիրուն ժամացույցներից մեկը հանեց.

— Պա՛հ, միայն ժամը տասնմեկն է: Ես վաղ եմ արթնացել:

— Վա՛ղ...— ասաց տիկին Գրանդեն:

— Այո, բայց ուզում էի կարգավորել գործերս: Լավ, սիրով կուզենայի մի բան ուտել, հավ կամ կաքավ:

— Սո՛ւրբ կույս,— բացագանչեց Նանոնը՝ լսելով այս խոսքերը:

«Կաքավ», մտածում էր Էժենին, որ կուզենար իր ամբողջ խնայողությունը տալ մի կաքավի:

— Եկեք նստեցեք,— ասաց տիկին Գրանդեն:

Պճնամուրը այնպես նստեց բազկաթոռին, ինչպես գեղեցիկ կինը իր բազմոցի վրա տեղավորվելիս: Էժենին և իր մայրը վերցրին աթոռները և նստեցին նրա մոտ կրակի դիմաց:

— Դուք միշտ այստե՞ղ եք ապրում,— հարցրեց Շառլը՝ գտնելով, որ սրահը ցերեկն ավելի տգեղ էր, քան գիշերվա լույսով:

— Միշտ,— պատասխանեց Էժենին, նրան դիտելով,— բացի այգեկուրթի օրերից: Այդ դեպքում գնում ենք օգնելու Նանոնին, և բոլորս էլ Նուայեի վանքում ենք գիշերում:

— Դուք երբե՞ք չեք զբոսնում:

— Երբեմն կիրակի օրերը, երեկոյան ժամերգությունիցհետո, երբ եղանակը լավ է,— ասաց տիկին Գրանդեն.— գնում ենք կամուրջի վրա կամ դիտելու խոտի հունձը:

— Այստեղ թատրոն ունե՞ք:

— Թատրոն գնա՛լ,— բացականչեց տիկին Գրանդեն,— դերասանների նայե՛լ: Բայց պարոն, մի՞ թե չգիտեք, որ դա մահացու մեղք է:

— Հրամեցեք իմ սիրելի պարոն.— ասաց Նանոնը, հավկիթները բերելով,— մենք ձեզ կիրամցնենք թերխաշ վառեկներ:

— Օ՛, թարմ հավկիթներ,— ասաց Շառլը, որ փարթամ կյանքի վարժվածների նման, այլևս չէր մտածում իր կաքավի մասին:— Բայց սա հիանալի է, միայն թե՛ իմ սիրելի գավակ, եթե կարագ ունեք:

— Ա՛հ, կարա՛գ, բայց այդ դեպքում դուք կգրկվեք կարկանդակից:

— Կարագ բեր, Նանո՛ն,— գոչեց Էժենին:

Դեռատի աղջիկը դիտում էր իր հորեղբորորդուն, երբ սա պատառներ էր վերցնում և այնքան հաճույք զգում, որքան Փարիզի ամենից զգայուն գրիգետուհին կզգա, դիտելով մի մեղողրամ, ուր անմեղությունն է հաղթանակում: Ճիշտ է, որ Շառլը դաստիարակված լինելով շնորհագեղ մոր կողմից, աշխարհիկ մի կնոջից կատարելագործված՝ ուներ շնորհալի, նրբացած, պչրական շարժումներ, որոնք նման էին մի մանկահասակ տարփուհու շարժումներին: Դեռատի աղջկա սրտացավությունն ու խանդաղատանքը իրավամբ մագնիսական ազդեցություն ունեն: Ուստի Շառլը տեսնելով, որ իր հորեղբորկնոջ և հորեղբորաղջկա ուշադրության առարկան է դարձել, չկարողացավ խուսափել այն զգացումների ազդեցությունից, որոնք իր կողմն էին հոսում և այսպես ասած՝ իրեն ողորդում: Նա Էժենիի վրա գցեց զգվանքից և գորովից փայլող մի հայացք, որ կարծես ժպտում էր: Երկար դիտելով Էժենիին՝ նա նկատեց նրա անարատ դեմքի գծերի գեղեցիկ ներդաշնակությունը, նրա անմեղունակ կեցվածքը, նրա աչքերի դյուրական հստակությունը, ուր կայծկլտում էին սիրո նորածին խոհերը, և ուր ցանկությունը գերծ էր հեշտանքից:

— Արդարև, իմ սիրելի զարմուհի, եթե դուք օպերայում մեծ արդուզարդով մեծ օթյակում գտնվելու լինեիք, ես կարծում եմ, որ հորեղբորս կինը իրավացի կլիներ, դուք այնտեղ շատ մեղքերի պատճառը կլինեիք՝ տղամարդկանց ցանկության և կանանց նախանձի մղելով:

Այս հաճոյախոսությունը սեղմեց Էժենիի սիրտը, որն ուրախությունից սկսեց բաբախել, թեև նա ոչինչ չըմբոնեց Շառլի ասածից:

— Օ՛, հորեղբորորդի, դուք ուզում եք ծաղրել մի խեղճ պրովինցիալուհու:

— Եթե դուք ինձ լավ ճանաչեիք, զարմուհիս, կիմանայիք, որ ատում եմ հեգնանքը, որը թոշնեցնում է սիրտը և վիրավորում բոլոր զգացումները...

Եվ շատ շնորհալի ձևով կերավ կարագով հացը:

— Ոչ, հավանաբար, ես չունեմ անհրաժեշտ սրամտությունը ուրիշներին ծաղրելու համար, և այդ պակասը ինձ շատ վնասներ է հասցնում: Փարիզում մարդիկ կարողանում են սպանել մի ուրիշի՝ ասելով «բարի սիրտ ունի»: Այս նախադասությունը ուզում է ասել, «խեղճ մարդը հիմար է ոնգեղջյուրի նման»: Բայց ծաղրը ինձ չի հասնում, որովհետև հարուստ եմ. և մարդիկ լավ են հասկանում, որ դաշտում ամեն ձևի ատրճանակով ընդունակ եմ առաջին հարվածով և երեսուն ոտք հեռավորությունից՝ որևէ տիկնիկ գետին տապալել:

— Այն, ինչ դուք ասում եք, ցույց է տալիս, որ բարի սիրտ ունեք,— ասաց տիկին Գրանդեն:

— Դուք շատ գեղեցիկ մատանի ունեք,— ասաց Էժենին, կարելի՞ է տեսնել:

Շառլը մեկնեց ձեռքը՝ մատանին դեպի մատի ծայրը հրելով, և Էժենին կարմրեց մատների ծայրով իր հորեղբորորդու վարդագույն եղունգներին հպվելով:

— Նայեցեք, մայր իմ, որքա՛ն գեղեցիկ աշխատանք է:

— Օ՛հ, ահագին ոսկի է պարունակում,— ասաց Նանունը սուրճը բերելով:

— Ի՞նչ է այդ,— հարցրեց Շառլը ծիծաղելով:

Նա ցույց էր տալիս մի երկաթաձև, մուգ հողե աման՝ ներսը հախճապակի, եզերքը մոխրի շերտով, որի մեջ թափվում էր սուրճը, երբ տաքությունից փրփրում էր:

— Սա **խաշված** սուրճ է,— ասաց Նանունը:

— Օ, իմ սիրելի հորեղբորկին, ես գոնե աստի բարերար մի հետք թողնեմ, որ այստեղով անցել եմ: Շատ ետ եք մնացել: Ես ձեզ կսովորեցնեմ Շափթալի սիստեմի սրճամանի մեջ լավ սուրճ պատրաստել:

Եվ նա փորձեց բացատրել Շափթալի սիստեմի սրճամանի ձևը:

— Լավ, եթե այդքան ժամանակ է պահանջում դա,— ասաց Նանունը,— հարկ կլինի, որ մարդ իր ամբողջ կյանքը դրա պատրաստությամբ անցկացնի: Ես երբեք էլ այդ ձևով սուրճ չեմ պատրաստի: Այո՛, այո՛: Ո՞վ խոտ պիտի տա մեր կովին, երբ իմ ամբողջ ժամանակը սուրճ պատրաստելով անցկացնեմ:

— Ես ինքս կպատրաստեմ,— ասաց Էժենին:

— Երեխա,— ասաց տիկին Գրանդեն, իր աղջկան նայելով:

Այս բանի վրա, որ հիշեցրեց, թե շուտով ի՞նչ վիշտ էր թափվելու այդ դժբախտ երիտասարդի գլխին, երեք կանայք էլ լռեցին և նայեցին նրան գրասրտությամբ, մի բան, որ նա նկատեց:

— Ի՞նչ կա, իմ զարմուխի:

— Սո՛ւս,— ասաց տիկին Գրանդեն Էժենին, որ պատրաստվում էր պատասխանել:— Դու գիտես, զավակս, որ քո հայրը ինքը ստանձնեց խոսել պարոնի հետ...

— Ինձ Շառլ անվանեցեք,— ասաց երիտասարդ Գրանդեն:

— Ա՛հ, ձեր անունը Շա՞ռլ է: Ի՞նչ գեղեցիկ անուն, — բացագանչեց Էժենին:

Նախագգացված դժբախտությունները գրեթե միշտ էլ իրականանում են: Ճիշտ այդ պահին Նանունը, տիկին Գրանդեն և Էժենին, որ առանց սարսուռի չէին մտածում ծեր տակառագործի վերադարձի մասին, լռեցին դրան մի հարված, որի ձայնը իրենց լավ ծանոթ էր:

— Ահավասիկ հայրիկը,— ասաց Էժենին:

Եվ նա փախցրեց շաքարամանը, մի քանի կտոր շաքար ծածկոցի վրա գցելով: Նանունը հավկիթների ամանը տարավ: Տիկին Գրանդեն ուղղվեց սարսափահար եղնիկի նման: Առաջացավ խուճապային մի վախ, որից Շառլը զարմացավ առանց կարողանալու բացատրել այն:

— Բայց ի՞նչ կա,— հարցրեց նա:

— Ահա հայրս վերադարձավ,— ասաց Էժենին:

— Հետո՞...

Պարոն Գրանդեն ներս մտավ, նայեց սեղանին իր սրատես աչքերով, նայեց Շառլին և տեսավ ամեն ինչ:

— Օ՛, օ՛, դուք ձեր զարմիկին տոն եք սարքել, լավ է, շատ լավ, խիստ շատ լավ,— ասաց նա՝ առանց կակազելու:— Երբ կատուն վազվզում է տանիքում, մկները խաղում են տախտակամածի վրա:

«Տո՞ն...»— ինքն իրեն ասաց Շառլը, անընդունակ պատկերացնելու այս ընտանիքի սովորություններն ու ապրելակերպը:

— Ինձ տուր իմ բաժակը, Նանոն,— ասաց ծերուկը:

Էժենին բերեց բաժակը: Գրանդեն գրպանից հանեց եղջյուրի կոթով մի դանակ, լայն շեղբով կտրեց մի տարտին, վերցրեց մի քիչ կարագ, խնամքով քսեց թխվածքի վրա և ոտքի կանգնած՝ սկսեց ուտել: Այդ րոպեին Շառլն իր սուրճի մեջ շաքար էր գցում: Հայր Գրանդեն նկատեց շաքարի կտորները, նայեց իր կնոջը, որը գունատվեց և ետ քաշվեց: Գրանդեն խեղճ պառավի ականջին մոտենալով՝ ասաց.

— Այսքան շաքար որտեղի՞ց է:

— Նանոնը Ֆեսարի մոտից բերեց, տանը չունեինք:

Անկարելի է երևակայել այն խոշոր շահագրգռությունը, որը այդ լուռ տեսարանն էր ներկայացնում երեք կանանց համար. Նանոնը դուրս էր եկել խոհանոցից և նայում էր դեպի սրահը՝ տեսնելու, թե դեպքերն ինչպես կընթանան: Շառլը համտես անելով իր սուրճը՝ շատ դառն գտավ այն, փնտրեց շաքարը, որը Գրանդեն թաքցրել էր արդեն:

— Ի՞նչ եք ուզում, իմ եղբորորդի,— հարցրեց նրան ծերուկը:

— Շաքար:

— Կաթ ավելացրեք,— պատասխանեց տանտերը,— ձեր սուրճը կքաղցրանա:

Էժենին վերցրեց շաքարամանը, որը Գրանդեն թաքցրել էր, և վերստին դրեց սեղանի վրա, հանդարտ կերպով իր հորը նայելով: Արդարև փարիզուհին, որ իր սիրահարի փախուստը դյուրացնելու համար իր տկար ձեռներով մետաքսահյուս մի ելարան է բռնում, ավելի քաջություն ցույց չի տալիս, քան Էժենին այն պահին, երբ շաքարը նորից սեղան էր բերում: Միրահարը կվարձատրի փարիզուհուն, որը նրան ցույց կտա իր կապտած թները, որոնց յուրաքանչյուր վիրավորված երակը կողողվի արցունքներով, համբույրներով և կբուժվի հաճույքից. մինչդեռ Շառլը երբեք չէր իմանալու խոր հուզումների գաղտնիքը, որոնք փշրում էին Էժենիի սիրտը, որ այդ րոպեին ծեր տակառագործի հայացքներից շանթահար էր եղել:

— Դու չես ուտում, կի՛նս:

Խեղճ ստրկուհին առաջ եկավ, ողորմելի ձևով կտրեց մի կտոր հաց և վերցրեց մի տանձ: Էժենին իր հորը համարձակորեն խաղող հրամցրեց, ասելով.

— Ճաշակիր իմ պահածո խաղողից, հա՛յր: Հորեղբորորդի, դուք էլ այդ ուտելու եք, չէ՞: Ես ինքս եմ բերել այս սիրուն ողկույզները ձեզ համար:

— Ա՛, եթե ոչ ոք նրանց արգելք չլինի, նրանք ողջ Սոմյուրը կողոպուտի կմատնեն ձեզ համար, եղբորորդի: Երբ վերջացնեք, միասին պարտեզ կգնանք, ես ձեզ կասեմ այնպիսի բաներ, որոնք քաղցր չեն:

Էժենին և իր մայրը Շառլի վրա դարձրին իրենց հայացքները, որոնց արտահայտությունից երիտասարդը չէր կարող սխալվել:

— Ի՞նչ են նշանակում այդ խոսքերը, հորեղբայր: Իմ դժբախտ մոր մահից ի վեր... (այս երկու բառերն ասելիս նրա ձայնը թուլացավ) այլևս ինձ համար դժբախտություն չի կարող գոյություն ունենալ...

— Իմ եղբորորդի, ո՞վ կարող է իմանալ այն վշտերը, որոնցով աստված փորձում է մեզ,— ասաց նրան տիկին Գրանդեն:

— Տա՛, տա՛, տա՛,— ասաց Գրանդեն,— ահավասիկ հիմարություններն սկսվում են: Ցավով եմ նայում, եղբորորդի, ձեր սպիտակ ձեռքերին:

Եվ նրան ցույց տվեց, այսպես ասած, ոչխարի թիակներ, որոնցով բնությունը նրա բազուկներն էր վերջացրել:

— Ահա ձեռքեր, որոնք փող հավաքելու համար են ստեղծված: Դուք մեծացել եք՝ ձեր ոտքը դնելով այնպիսի կաշու մեջ, որով շինվում են թղթապանակներ, ուր մենք արժեթղթեր ենք պահում: Վա՛տ է, շա՛տ վատ:

— Ի՞նչ եք ուզում ասել, հորեղբայր: Թող կախվեմ, եթե մի բան հասկանում եմ:

— Եկեք,— ասաց Գրանդեն:

Ազահն իր դանակի շեղբը չիկացրեց, ճերմակ գինու մնացորդը խմեց և բացեց դուռը:

— Իմ հորեղբորորդի՛, քա՛ջ եղիր:

Երիտասարդ աղջկա շեշտը Շառլի արյունը սառեցրեց և նա մահացուցիչ մտատանջություններով լի՝ հետևեց իր ահավոր ազգականին: Էժենին, նրա մայրը և Նանոնը անդիմադրելի հետաքրքրությունից մղված, հավաքվեցին խոհանոցում գաղտնի կերպով դիտելու երկու դերակատարների այն տեսարանը, որ տեղի էր ունենալու խոնավ, փոքր պարտեզում, ուր հորեղբայրը իր եղբորորդու կողքով քայլեց նախ լռությամբ: Գրանդեն չէր նեղվում Շառլին իմաց տալու նրա հոր մահը, բայց մի տեսակ կարեկցանք էր զգում նրա հանդեպ, որ առանց գրոշի է մնացել և փնտրում էր հարմար նախադասություններ՝ մեղմացնելու այդ անողորմ ճշմարտության արտահայտությունը: «Դուք կորցրիք ձեր հորը», դժվար չէր ասել: Հայրերը որդիներից առաջ են մեռնում: Բայց «Դուք այլևս ոչ մի հարստություն չունիք»: Այդ խոսքի մեջ էին աշխարհի բոլոր դժբախտությունները: Եվ ծերուկը երրորդանգամ մեջտեղի ծառուղու շրջանը կատարեց, որի ավազները նրա ոտքերի տակ խշխշում էին: Կյանքի ճակատագրական հանգամանքներում՝ մեր հոգին սերտորեն կապվում է այն վայրերի հետ, ուր ուրախությունն ու վիշտն են հասնում մեզ: Ուստի առանձին ուշադրությամբ Շառլը գնում էր այդ փոքր պարտեզի աստիճանները, դեղնորակ, թափվող տերևները, պատերի ավերումները, պտղատու ծառերի տարօրինակ ձևերը — գեղատեսիլ մանրամասնություններ, որոնք նրա հիշողության մեջ մնալու էին քանդակված և հզոր ապրումներին հասուկ վերհիշողության օրենքով՝ հավիտենականորեն խառնված այդ գերագույն ժամին:

— Տաք և գեղեցիկ եղանակ է,— ասաց Գրանդեն՝ օղի մի մեծ զանգված ներս քաշելով:

— Այո, հորեղբայր... Բայց ինչի՞ համար...

— Դե՛ լավ, զավա՛կս, քեզ վատ լուրեր ունեմ հաղորդելու: Քո հայրը շատ վատ է...

— Ուրեմն ինչո՞ւ եմ ես այստեղ: Նանոն,— գոռաց նա,— սուրհանդակի ձիե՛ր: Այս երկրում ես անպայման կգտնեմ մի կտոր,— ավելացրեց նա՝ հորեղբոր կողմը դառնալով, որ անշարժ սպասում էր:

— Ձիերն ու կառքն անօգուտ են,— պատասխանեց Գրանդեն՝ դիտելով Շառլին, որ մնաց լուռ և ակնապիշ:— Այո, իմ խեղճ զավակս, դու արդեն գուշակում ես: Նա մեռել է: Բայց այդ ոչինչ, ավելի վատը կա, նա ինքնասպանություն է գործել...

— Իմ հա՞յրը...

— Այո: Բայց այդ էլ ոչինչ: Թերթերը խծբծում են դրա մասին, կարծես իրենց իրավունքը լինի: Ա՛ռ, կարդա՛:

Գրանդեն, որ վերցրել էր Կրյուշոյի թերթը, Շառլի առաջը դրեց ճակատագրական հոդվածը: Այդ պահին դժբախտ երիտասարդը դեռևս երեխա, դեռևս այն տարիքում, երբ զգացումները բնական ձևով են արտահայտվում, փղձկաց, արցունքները հորդեցին:

«Լա՛վ, լա՛վ,— ինքն իրեն ասաց Գրանդեն:— Նրա աչքերնինձ սարսափ էին պատճառում: Հիմա որ լաց եղավ, նա արդեն ազատված է»:

— Այս բոլորը դեռ մեծ բան չէ, իմ խեղճ եղբորորդի,— բարձրաձայն վերսկսեց Գրանդեն՝ առանց հետաքրքրվելու, թե Շառլը լսո՞ւմ է իրեն:— Ոչինչ, դու կմխիթարվես այդ բոլորից, բայց...

— Երբե՛ք, երբե՛ք: Հա՛յր իմ, հա՛յր իմ...

— Նա քեզ կործանել է. դու առանց փողի ես մնացել:

— Այդ ինչի՞ս է պետք: Ո՞ւր է իմ հայրը... իմ հա՛յրը:

Լացն ու հեծկլտանքը ահավոր ձևով թնդում էին այդ պատերի մեջ և կրկնվում արձագանքների ձևով: Երեք կանայք, գութից ցավաբեկ, լաց էին լինում: Լացը նույնքան վարակիչ է, որքան ծիծաղը: Շառլը, առանց լսելու իր հորեղբոր ասածները, վազեց դեպի բակ, գտավ սանդուղքը, բարձրացավ իր սենյակն ու ընկավ անկողնի վրա, դեմքը վերմակի մեջ, որպեսզի ազգականներից հեռու՝ ազատ լաց լինի:

— Պետք է թողնել, որ առաջին տեղատարափն անցնի,— ասաց Գրանդեն սրահ մտնելով, ուր Էժենին և մայրը շտապով նստած իրենց տեղը՝ դողդոջուն մատներով աշխատում էին, աչքերի արցունքը չորացնելուց հետո:— Բայց այս երիտասարդը ոչ մի բանի պիտանի չէ, նա ավելի զբաղվում է մեռելներով, քան թե դրամով:

Էժենին սարսուռ զգաց, լսելով, թե ինչպես է հայրն արտահայտվում ամենանվիրական վշտի մասին: Այդ թուպեից նա սկսեց իր հորը դատել: Շառլի հեծկլտանքը թեն խլացած, թնդում էր այդ արձագանքող տանը: Եվ նրա խոր տնքոցը, որ կարծես հողի խորքից էր գալիս, միայն երեկոյան մոտ դադարեց՝ աստիճանաբար թուլանալուց հետո:

— Դժբա՛խտ երիտասարդ,— հառաչեց տիկին Գրանդեն:

Ճակատագրակա՛ն հառաչանք: Հայր Գրանդեն նայեց իր կնոջը, Էժենին և շաքարամանին, վերհիշեց արտակարգ նախաճաշը, որը հատկապես պատրաստել էին իր դժբախտ ազգականի համար և ծառացավ սրահի մեջ:

— Հը՛, հույս ունեմ,— ասաց նա իր սովորական հանդարտությամբ,—որ դուք չեք շարունակելու ձեր շոայլությունները, տիկին Գրանդե: Ես ձեզ իմ դրամը չեմ տալիս, որ այդ շոայլիկ երիտասարդին շաքարով խեղդեք:

— Այդ բանում իմ մայրը ոչ մի դեր չի ունեցել,— ասաց Էժենին:— Այդ ես էի...

— Որովհետև արդեն չափահաս ես, ուրեմն այդ պատճառով է, որ ուզում ես ինձ ընդդիմանալ, մտածիր, Էժենի...— վրա բերեց Գրանդեն՝ ընդհատելով աղջկան:

— Հայր իմ, ձեր եղբորորդուն, ձեզ մոտ, հարկավոր էր, որ ոչինչ չպակասի...

— Տա՛, տա՛, տա՛, տա՛,— ասաց տակառագործը խրոմատիկ՝ չորս հաջորդական տոնով,— իմ եղբոր զավակը այսպես, իմ եղբոր զավակը այնպես: Շառլը մեզ համար մի բան չէ, նա ոչ մի սու, ոչ մի գրոշ չունի. նրա հայրը սնանկացել է. և երբ այդ պճնասերը մի կուշտ լաց կլինի՝ կմեկնի այստեղից. ես չեմ ցանկանում, որ նա հեղաշրջի իմ տան կյանքը:

— Ի՞նչ է նշանակում սնանկանալ, հա՛յր,— հարցրեց Էժենին:

— Սնանկանալ,— ասաց հայրը,— նշանակում է կատարել մարդու համար ամենաանպատվաբեր գործը:

— Այդ պետք է, որ մեծ մեղք լինի,— ասաց տիկին Գրանդեն և մեր եղբայրը պետք է որ դժոխապարտ լինի:

— Էլի քո սաղմոսն սկսեցիր,— ասաց նա կնոջը՝ ուսերը թոթվելով:— Սնանկանալ, Էժենի,— վերսկսեց նա,— գողություն է, որը օրենքը դժբախտաբար պաշտպանում է: Մարդիկ իրենց ունեցվածքը վստահել են Գիյոմ Գրանդեին՝ նրա պատվավոր և պարկեշտ մարդու համբավի համար, սակայն նա ամեն ինչ յուրացրել է և թողել նրանց միայն աչքերը՝ լալու համար: Մեծ ճանապարհների դողն ավելի գերադասելի է, քան սնանկացողը: Առաջինը հարձակվում է ձեզ վրա և դուք կարող եք ձեզ պաշտպանել. նա իր գլուխն է վտանգում, իսկ երկրորդը...: Վերջապես Շառլը անպատված է:

Այս խոսքերն իրենց ամբողջ ծանրությամբ ճնշիչ կերպով արձագանքեցին խեղճ աղջկա սրտում: Այնքան մաքուր,որքան անտառների խորքում բուսած մի նուրբ ծաղիկ, նա բոլորովին անգիտանում էր աշխարհի քարացած ըմբռնումները, նրա ստապատիր դատողությունները և սովեւստությունները: Հետևաբար նա ընդունեց այդ զարհուրելի բացատրությունը, որ իր հայրը դիտումնավոր կերպով տալիս էր սնանկության մասին, առանց բացատրելու ականա սնանկության և կանխամտածված սնանկության տարբերությունը:

— Լավ, հայր, ուրեմն դուք չկարողացա՞ք արգելել այդ դժբախտությունը:

— Իմ եղբայրն ինձնից խորհուրդ չհարցրեց, հետո նա պարտ է չորս միլիոն:

— Ի՞նչ բան է միլիոնը, հայր,— հարցրեց նա երեխային հատուկ միամտությամբ, որ հանկարծ կարծում է, թե գտել է այն, ինչ ցանկանում էր:

— Միլիոնը,— ասաց Գրանդեն:— Դա մի միլիոն քսան սունոց է, հինգ հատ քսան սունոց անում է հինգ ֆրանկ:

— Աստվա՛ծ իմ, աստվա՛ծ իմ,— հառաչեց Էժենին,— բայց իմ հորեղբայրը ինչպե՞ս է կարողացել չորս միլիոն միայն ինքն ունենալ: Ֆրանսիայում մի՞թե կա մեկ ուրիշը, որ նույնքան միլիոններ ունենա:

Հայր Գրանդեն կգակը շոյելով ժպտում էր, իսկ քթի ուռը կարծես մեծանում էր:

— Բայց ի՞նչ է լինելու Շառլը՝ իմ հորեղբորորդին:

— Նա մեկնելու է Հնդկաստան, ուր ըստ իր հոր ցանկության, ստեղծելու է իր կարողությունը:

— Բայց փող ունի՞՞ ճամփորդելու համար:

— Ես նրան կվճարեմ իր ճամփորդության ծախսը... մինչև... այո, մինչև Նանտ:

Էժենին փաթաթվեց իր հոր վզովը:

— Ա՛հ, հա՛յր, դուք բարի եք, դո՛ւք:

Նա իր հորը, որի խիղճը մի փոքր տանջում էր իրեն, գրեթե ամոթապարտ թողնելու ուժգնությամբ էր համբուրում:

— Շա՛տ ժամանակ է հարկավոր մի միլիոն հավաքելու համար,— հարցրեց Էժենին:

— Բա՛հ,— պատասխանեց տակառագործը,— դու գիտես ինչ բան է նապոլեոն ոսկեղրամը, ուրեմն նրանից անհրաժեշտ է հիսուն հազար հատ՝ մի միլիոն դարձնելու համար:

— Մայր, մեր ազգականի համար պատարագ անել տանք:

— Ես էլ էի մտածում,— պատասխանեց մայրը:

— Հենց այդ է. միշտ մտածեցեք փող ծախսելու մասին,— գոչեց հայրը:— Մի՞թե կարծում եք, որ մենք հարյուրներ ու հազարներ ունենք:

Այդ պահին մի խուլ հառաչանք, ավելի դժնդակ, քան բոլոր նախորդները, բարձրացավ ձեղնահարկից և սարսափեցրեց Էժենիին և նրա մորը:

— Նանո՛ւն, շտապիր վեր բարձրանալ, չլինի, թե նա ինքնասպանություն գործի,— ասաց Գրանդեն:— Պա՛հ, սա ի՞նչ բան է,— շարունակեց նա իր կնոջ և աղջկա կողմը դառնալով, որոնք նրա ենթադրության պատճառով իսկ գունատվել էին.— ձեր երկուսի կողմից ոչ մի հիմարություն: Ձեզ թողնում եմ: Գնում եմ զբաղվելու մեր հոլանդացիներով, որոնք մեկնում են այսօր: Հետո գնալու եմ Կրուշոյի մոտ, խոսելու նրա հետ այս բոլորի մասին:

Եվ նա գնաց: Երբ Գրանդեն իր ետևից փակեց դուռը, Էժենին և իր մայրը խոր շունչ քաշեցին: Մինչև այս առավոտ աղջիկը երբեք չէր նեղվել իր հոր ներկայությունից: Սակայն մի քանի ժամից ի վեր, բոլոր անոթները, նրա զգացումներն ու գաղափարները փոփոխությունների էին ենթարկվում:

— Մայրիկ, մի տական զինին քանի՞ լուի արժե:

— Հայրդ իրենները վաճառում է հարյուրից հարյուրհիսուն, երբեմն մինչև երկու հարյուր ֆրանկով, իմ իմացածի համաձայն:

— Երբ նա հազար չորս հարյուր տական զինի է հանո՞ւմ...

— Ճիշտ որ, զավակս, ես չգիտեմ դա ինչ կանի, հայրդ որ ինձ հետ երբեք իր գործերի մասին չի խոսում:

— Բայց այդ դեպքում հայրիկը պետք է, որ հարուստ լինի:

— Թերևս: Բայց պարոն Կրյուշոն ինձ ասել է, որ նա երկու տարի առաջ Ֆրուաֆոնի կալվածն է գնել: Այդ բանը նրան հավանորեն նյութապես նեղ դրության մեջ է գցել:

Էժենին այլևս չկարողանալով որևէ բան ըմբռնել իր հոր հարստության մասին, դադարեցրեց իր հաշվումը:

— Նա ինձ չնկատեց, անուշիկը,— ասաց Նանոնը վերդառնալով:— Նա իր անկողնի վրա ընկած է հորթի նման և լաց է լինում Մագթադենացու պես, կարծես մի ճշմարիտ օրհնություն լինի: Ի՞նչ վիշտ կարող է ունենալ այս դժբախտ երիտասարդը:

— Գնանք նրան մխիթարելու, մայրիկ, շուտ և եթե դուրը բախեն, կիջենք անմիջապես:

Տիկին Գրանդեն չկարողացավ հակառակել իր աղջկա ձայնի ներդաշնակությանը: Էժենին վսեմ էր. նա կին էր արդեն: Երկուսը միասին, բաբախուն սրտով, բարձրացան Շառլի մոտ: Դուրը բաց էր: Երիտասարդը ո՛չ տեսնում էր և ոչ լսում: Արտասվաթոր, նա կցկտուր տնքոցներ էր արձակում:

— Որքա՛ն է նա սիրում իր հորը,— ասաց Էժենին ցած ձայնով:

— Անկարելի էր նրա այս խոսքերի շեշտի մեջ չնկատել իր կամքից անկախ սիրահարված մի սրտի հույսերը: Ուստի տիկին Գրանդեն իր աղջկա վրա ձգեց մայրական մի հայացք, ապա կամացուկ ականջին ասաց.

— Զգուշացի՛ր, դու կարող ես նրան սիրել:

— Նրան սիրե՞լ,— վրա բերեց Էժենին:— Ա՛խ, թե իմանայիր ի՛նչ ասաց իմ հայրը:

Շառլը դարձավ նրանց կողմը և ճանաչեց հորեղբոր կնոջը և աղջկան:

— Ես կորցրի իմ հորը, իմ դժբախտ հորը: Եթե նա ինձ վստահած լիներ իր դժբախտության գաղտնիքը՝ մենք միասին կաշխատեինք այն դարմանել: Աստվա՛ծ իմ, իմ լա՛վ հայրը, ես այնքան վստահ էի, թե նորից կտեսնեմ նրան, որ կարծում եմ, սառնորեն համբուրեցի...

Հեծկլտոցը նրան ընդհատեց:

— Մենք նրա համար կաղոթենք,— ասաց տիկին Գրանդեն:— Համակերպեցեք աստծու կամքին:

— Հորեղբորդդի,— ասաց Էժենին,— քաջ եղեք: Ձեր կորուստն անփոխարինելի է, բայց այժմ մտածեցեք փրկելու ձեր պատիվը...

Կանացի բնագողով և նրբամտությամբ, որն ամեն ինչի մեջ շնորհք է գտնում, նույնիսկ երբ ցանկանում է մխիթարել, Էծենին ուզում էր իր հորեղբորորդու տառապանքը մոռացնել տալ՝ հորդորելով նրան մտածել իր մասին:

— Իմ պատի՞վը,— գոչեց երիտասարդը կատաղի շարժումով մազերը ետ գցելով:

Եվ նա նստեց իր անկողնի վրա, թները կրծքին ծալած:

— Ա՛, ճի՛շտ է: Իմ հայրը սնանկացե՛լ է,— ասում էր հորեղբայրս:

Նա սրտաճմլիկ մի ճիչ արձակեց և դեմքը թաքցրեց ձեռքերի մեջ:

— Թողե՛ք ինձ, հորեղբորաղջիկ, թողե՛ք ինձ. աստվա՛ծ իմ, աստվա՛ծ իմ, ների՛ր իմ հորը: Նա հավանորեն շատ է տանջվել:

Այդ երիտասարդական, իրական, անկեղծ, առանց հաշվի, առանց հետին մտքի կսկիծը սոսկալիորեն հանկուցիչ մի բան ուներ: Դա մի ամոթխած կսկիծ էր, որ Էծենիի և մոր պարզ սրտերն ըմբռնեցին, երբ Շառլը նրանց նշան արեց, որ իրեն իր վշտի հետ մենակ թողնեն: Նրանք վայր իջան, լռիկ վերագրավեցին իրենց տեղերը պատուհանի մոտ և մի ժամ աշխատեցին՝ առանց մի բառ ասելու իրար: Էծենին երիտասարդի իրերի վրա նետած մի հարևանցի ակնարկով, դեռատի աղջիկների այն հայացքով, որ մի ակնթարթում ամեն ինչ տեսնում է, նկատել էր նրա արդուզարդի մանր իրերը, նրա մկրատները, ոսկեզօծ ածելիները: Կսկիծի միջից դուրս ելնող այդ պերճությունը, թերևս իր հակադրության պատճառով, նրա համար Շառլին դարձրեց ավելի հետաքրքրական: Երբեք այդքան ծանր մի եղելություն, երբեք այդքան եղերական մի տեսարան չէր ցնցել երևակայությունը այս երկու էակների, որոնք մշտապես խորասուզված էին հանդարտության ու մենության մեջ:

— Դե, մա՛յր իմ, մենք կպահենք մեր հորեղբոր սուգը,— ասաց Էծենին:

— Քո հայրը կորոշի այդ,— պատասխանեց տիկին Գրանդեն:

Նրանք նորից լուռ մնացին: Էծենին իր ձեռագործի ասեղնակետերը նշանակում էր այնպիսի մի ներդաշնակությամբ, որ դիտողի համար քողազերծ էր դարձնում նրա մտերիմ խորհրդածությունների բեղմնավոր էությունը: Այդ պաշտելի աղջիկը առաջին հերթին ցանկանում էր հաղորդակից լինել իր հորեղբորորդու սուգին: Ժամը չորսի մոտ, դռան մի հարված արձագանք տվեց տիկին Գրանդեի սրտում:

— Ի՞նչ կարող է պատահել հորդ հետ,— ասաց նա իր աղջկան:

Գինեգործը ներս մտավ ուրախ: Նա հանեց իր ձեռնոցները և սկսեց ձեռքերն այնպես ուժգին շփել, որ կարծես ուզում էր մորթը հանել, եթե նրանց վերնամաշկը դաբաղված չլիներ ռուսական կաշվի նման, սակայն չունեք նրա կուենի և խունկի հոտը: Նա ման էր գալիս, նայում էր ժամացույցին: Վերջապես նա հայտնեց իր գաղտնիքը:

— Կնի՛կ,— ասաց առանց կակազելու,— բոլորին էլ ճանկեցի: Մեր գինին վաճառված է:

Շուլանդացիք և բելգիացիք պետք է մեկնեին այս առավոտ. ես ման եկա հրապարակում, նրանց պանդոկի դիմաց, խեղկատակություն անող մարդու նման: Նրան, որ ճանաչում ես, ինձ մոտեցավ: Լավագույն այգիների սեփականատերերը պահում են իրենց հունձքը և սպասում. ես նրանց հակառակը չթելադրեցի: Մեզ ծանոթ բելգիացին հուսահատվել էր: Ես զգացի այդ: Եվ գործը գլուխ եկավ: Նա վերցնում է մեր բերքը՝ ամեն մի տակառի համար վճարելով երկու հարյուր ֆրանկ, կեսը

կանխիկ: Նա ինձ վճարեց ոսկով: Մուրհակները ստորագրված են. ահա, վեց լուիդոր քեզ համար: Երեք ամիս հետո գինու արժեքն իջնելու է:

Այս վերջին բառերն արտասանվեցին հանդարտ, բայց այնքան խոր հեզնական շետով, որ Սոմյուրի մարդիկ, որ այդ թուղթին հավաքված էին հրապարակի վրա և ապշած էին Գրանդեի կատարած վաճառքի լուրից, սարսուռ կզգային, եթե լսեին: Խուճապահար մի վախ կարող էր գինու արժեքը պակասեցնել հիսուն տոկոսով:

— Այս տարի դուք հազար տակառ ունեք, չէ՞, հայր,— ասաց Էժենին:

— Այո, աղջնակ:

Այս բառը ծեր տակառագործի ուրախության գերադրական արտահայտությունն էր:

— Այդ անում է երկու հարյուր հազար հատ քսան սո՞ւ:

— Այո, օրիորդ Գրանդե:

— Այդ դեպքում, հայր, դուք շատ հեշտությամբ կարող եք օգնել Շառլին:

Բալթագարի զարմանքը, զայրույթը և ապշությունը Մանեթեկել-փարեսը՝ տեսնելիս, չէր կարելի համեմատել Գրանդեի այն հանդարտ ցասումին, որ արդեն մոռացած լինելով եղբորոքություն, հանկարծ նկատեց, որ նա բնակվում էր դատեր սրտի և հաշիվների մեջ:

— Ա՛հ, այն վայրկյանից, երբ այդ պճնասերը ոտք դրեց իմ տնից ներս, ամեն ինչ ծուռ է գնում: Դուք ցանկանում եք գնել շաքարեղեններ, կազմակերպել հրավերքներ ու խնջույքներ: Ես հակառակ եմ այդ բոլորին: Ես գիտեմ, թե իմ տարիքում ինչպիսի կյանք վարեմ: Բացի դրանից ես ոչ մի աղջկանից և ոչ էլ մի ուրիշից դաս առնելու պետք չունեմ: Ես եղբորոքոյու համար հարկ եղածը կանեմ: Դուք չպետք է ձեր քիթը խոթեք այնտեղ: Գալով քեզ, Էժենի,— ավելացրեց նա իր աղջկա կողմը դառնալով,— այլևս ինձ հետ նրա մասին մի՛ խոսիր. հակառակ դեպքում Նանտի ուղեկցությամբ քեզ Նուայեի վանքը կուղարկեմ վաղն իսկ, եթե ինձ չլսես: Ո՞ւր է այն տղան, վա՛յր իջավ:

— Ոչ, բարեկամս,— պատասխանեց տիկին Գրանդեն:

— Ուրեմն ի՞նչ է անում :

— Լալիս է իր հոր վրա,— պատասխանեց Էժենին:

Գրանդեն նայեց իր աղջկան՝ առանց կարողանալու միբառ ասել: Նա էլ մի փոքր հայրական զգացում ուներ: Մրափում մի քանի անգամ շրջելուց հետո՝ հանկարծ նա բարձրացավ վեր՝ իր առանձնասենյակը՝ ընտրելու համար հանրային այն արժեթղթերը, որ գնելու էր: Նրա երկու հազար արպան անտառները, որ ամբողջությամբ կտրված էին, նրան տվել էին վեց հարյուր հազար ֆրանկ. այդ գումարի վրա ավելացնելով կադամախիներից ստացված փողը, նախորդ տարվա և այս տարվա իր եկամուտները, չհաշված երկու հարյուր հազար ֆրանկի գործարքը, որ նոր էր կնքել, նա կունենար ինը հարյուր հազար ֆրանկի մի գումար: Կարճ ժամանակում արժեթղթերի միջոցով, որոնց գինը յոթանասուն ֆրանկ էր, հարյուրին քսան շահելու հեռանկարը նրան գայթակղում էր: Նա իր սպեկուլյացիան հաշվեց այն թերթի վրա, ուր նրա եղբոր մահն էր հայտարարված, և լսում էր, առանց ունկնդրելու իր եղբորոքոյու հեծկլտոցը: Նանտնը զարկեց պատին՝ հրավիրելով իր տիրոջը իջնել ճաշելու: Կամարի տակ և սանդուղքի վերջին աստիճանի վրա Գրանդեն ասում էր ինքն իրեն:

«Քանի որ ես իմ ութ տոկոսը կվաստակեմ, ապա կանեմ այդ գործը: Երկու տարում ես կունենամ մեկ միլիոն հինգ հարյուր հազար ֆրանկ, որ ոսկով իսկ կստանամ Փարիզից: Բայց ո՞ր է իմ եղբորորդին»:

— Ասում է, թե չի ուզում ճաշել,— պատասխանեց Նանոնը:— Այդ լավ չէ:

— Ուրեմն նույնքան խնայողություն,— պատասխանեց տերը:

— Ա՛յ, այոս,— պատասխանեց Նանոնը:

— Բա՛հ, նա միշտ էլ լավու չէ: Սովածությունը գայլին ստիպում է անտառից դուրս գալ:

Ճաշը տարօրինակորեն լուռ անցավ:

— Իմ լավ բարեկամ,— ասաց տիկին Գրանդեն, երբ սեղանը հավաքեցին,— անհրաժեշտ է, որ սուգ բռնենք:

— Իրականում, տիկին Գրանդե, չգիտեք ինչ հնարեք, որպեսզի փող ծախսեք: Սուգը սրտում է գտնվում և ոչ զգեստների մեջ:

— Բայց եղբոր սուգը անվիճարկելի է և եկեղեցին մեզ հրամայում է, որ...

— Ձեր սուգի զգեստները գնեցեք ձեր վեց լուիդորներով. ինձ էլ մի սև ժապավեն կտաք. դա ինձ բավական կլինի:

Էժենին աչքերը դեպի երկինք բարձրացրեց՝ առանց մի բառ ասելու: Կյանքում առաջին անգամ, նրա ազնիվ հակումները, որ մինչև այդ նիրհած, ճնշված և հանկարծ արթնացել էին, ամեն վայրկյան վիրավորվում էին: Այդ երեկոն արտաքուստ նման էր նրանց միօրինակ կյանքի հազարավոր երեկոներին, բայց իրականում դա ամենից ահավորն էր: Էժենին աշխատում էր առանց գլուխը բարձրացնելու և բոլորովին չգործածեց ասեղնագործի արկղիկը, որը նախորդ օրը արհամարհել էր Շառլը: Տիկին Գրանդեն հյուսում էր իր թեզանիքը: Գրանդեն, խորասուզված հաշիվների մեջ, որոնց արդյունքը հաջորդ օրը զարմանք էր պատճառելու ամբողջ Սոմյուրին, չորս ժամ իր բթամատերը պտտացրեց իրար շուրջը: Այդ օրը ոչ ոք նրանց չայցելեց: Այդ պահին ամբողջ քաղաքը խոսում էր Գրանդեի ճարպիկ գործարքի, իր եղբոր սնանկության, և նրա եղբորորդու ներկայության մասին: Իրենց ընդհանուր շահերից շատախոսելու պահանջին ենթարկվելով՝ Սոմյուրի միջին և բարձր դասակարգի բոլոր այգեգործ սեփականատերերը հավաքվել էին պարոն դե Գրասենի մոտ, ուր ահավոր անեծքներ էին արձակվում նախկին մերի հասցեին:

Նանոնը հյուսում էր, և նրա ճախարակի աղմուկը միակ ձայնն էր, որ լսվում էր սրահի դեղնած առաստաղի ներքո:

— Մենք մեր լեզուները չենք մաշում,— ասաց նա՝ ցույց տալով կեղևը հանված նուշի նմանվող խոշոր և ձերմակ առամները:

— Ոչինչ չպետք է մաշել,— ասաց Գրանդեն՝ զարթնելով իր խորհրդածություններից:

Նա երեք տարի հետո նախատեսում էր ութ միլիոնի հեռապատկերը և նավարկում ոսկու այդ երկար մակերեսի վրա:

— Քնենք: Ես կգնամ իմ եղբորորդու մոտ մեր բոլորի կողմից բարի գիշեր մաղթելու և իմանալու, թե չի՞ ուզում բան ուտել:

Տիկին Գրանդեն սպասեց սանդուղքի առաջին աստիճանի վրա՝ լսելու համար այն խոսակցությունը, որ տեղի էր ունենալու Շառլի և ծերուկի միջև։ Էժենին, ավելի համարձակ, քան մայրը, երկու աստիճան վեր ելավ։

— Ուրեմն, եղբորորդի՛, դուք վիշտ ունեք։ Այո, լացե՛ք, դա բնական է։ Հայրը միշտ էլ հայր է։ Բայց մեր ցավի համար համբերատարություն ենք ունենալու։ Երբ դուք լաց եք լինում, ես ձեզնով եմ զբաղվում։ Դուք տեսնում եք, որ ես լավ ազգական եմ։ Դե, արիացեք։ Չէի՞ք ցանկանա մի փոքր բաժակ գինի խմել։ Գինին մի բան չարժե՝ Սոմյուրում, այստեղ գինին հրամցնում են այնպես, ինչպես Հնդկաստանում մի բաժակ թեյը։— Բայց,— շարունակեց Գրանդեն,— դուք առանց լույսի եք։ Վա՛տ է, շա՛տ վատ։ Անհրաժեշտ է, որ մարդ իր արածը տեսնի։

Գրանդեն առաջ եկավ դեպի ծխնելույզը։

— Բա՛հ, ահավասիկ մի մեղրամոմ,— ասաց նա։— Ո՞րտեղից են նրանք կարողացել մեղրամոմ ձարել։ Այդ քաճերը կարող են քանդել իմ տան տախտակամածը, որպեսզի այս երիտասարդի համար հավկիթ խաշեն։

Երբ այս խոսքերը իմացան, մայր ու աղջիկ շտապեցին իրենց սենյակները, և իրենց ծակերը մտնող սարսափահար մկներին հատուկ փութկոտությամբ մտան անկողինը։

— Տիկին՛ն Գրանդե, ուրեմն դուք գա՞նձ ունեք,— ասաց մարդը իր կնոջ սենյակը մտնելով։

— Բարեկամս, ես աղոթում եմ, սպասեցե՛ք,— պատասխանեց խեղճ կինը այլայլված ձայնով։

— Թո՛ղ սատանան տանի քո բարի աստծուն,— պատասխանեց Գրանդեն՝ մրթմրթալով։

Ազահները երբեք չեն հավատում հանդերձյալ կյանքի. ներկան նրանց համար ամեն ինչ է։ Այս դատողությունը ահավոր լույս է սփռում ներկա դարաշրջանի վրա, երբ ավելի, քան մի այլ ժամանակ, դրամը տիրապետում է օրենքների, քաղաքականության և բարքերի վրա։ Հաստատություններ, գրքեր, մարդիկ և ուսմունքները ձգտում են գալիք կյանքի հավատքը քանդել, որի վրա հազար ութհարյուր տարիներից ի վեր հենվում է հասարակական կառուցվածքը։ Այժմ դազաղը մի անցում է, որից մարդիկ այնքան էլ չեն վախենում։ Ապագան, որը մերն է լինելու հոգեհանգստի պատարագից հետո, տեղափոխվել է ներկայի մեջ. *per fas et nefas*^{*} հասնել սնամեջ վայելքների և փարթամ կյանքի երկրային դրախտում, քարացնել սիրտը և անձը մահացնել անցողական վայելքների համար, ինչպես որ երբեմն, մարտիրոսվում էին՝ հավիտենական իրականության համար. ահա ընդհանուր մտածությունը. մի մտածություն, որ արդեն գրված է ամեն տեղ, նույնիսկ օրենքներում, որոնք օրենսգետին հարց են տալիս. «ի՞նչ ես վճարում», փոխանակ ասելու. «Ի՞նչ ես մտածում»։ Երբ այս մտածելակերպը բուրժուազիայից հասնի ժողովրդին, ի՞նչ է լինելու երկիրը։

— Տիկին Գրանդե, վերջացրի՞ր,— հարցրեց տակառագործը։

— Բարեկամս, քեզ համար եմ աղոթում։

— Շատ լավ։ Գիշեր բարի։ Վաղն առավոտ մենք կխոսենք։

Խեղճ կինը քնեց այն դպրոցականի նման, որ իր դասերը սովորած չլինելով՝ վախենում է, որ զարթնելիս կհանդիպի իր ուսուցչի բարկացած դեմքին։ Այն պահին, երբ նա սարսափից

^{*} Արդարով ու անարդարով (անխտիր բոլոր միջոցներով) (լատ.):

փաթաթվում էր իր վերմակով, որ ոչինչ չլսի, Էժենին բոբիկ ոտներով և գիշերանոցով նրա մոտ սպրդեց և համբուրեց նրա ճակատը:

— Ո՛հ, սիրելի մայր,— ասաց,— վաղը ես նրան կասեմ որ ես էի:

— Ո՛չ, նա կարող է քեզ ուղարկել Նուայե: Թո՛ղ ինձ, որ կարգադրեմ: Նա ինձ չի ուտի:

— Լսո՞ւմ ես, մա՛յր:

— Ի՞նչ:

— Նա շարունակ լալիս է:

— Գնա քնի՛ր, աղջիկս: Ոտներդ կարող են սառչել, տախտակամածը խոնավ է:

Այսպես անցավ այն հանդիսավոր օրը, որ ճնշելու էր միաժամանակ և հարուստ, և աղքատ ժառանգուհու ողջ կյանքի վրա և որի քունն այլևս ամբողջական ու մաքուր չէր լինելու, ինչպես մինչ այդ օրը: Հաճախ մարդկային կյանքի որոշ գործունեություններ, գրականորեն խոսելով, անհավանական են թվում, թեև իրականում ճշմարիտ են: Մի՞թե ճշմարիտ չէ, որ շատ անգամ մոռացության են տրվում մեր ինքնաբերիկ որոշումները՝ հոգեբանական վերլուծումով լուսաբանելու անհրաժեշտությունը, չբացատրելով մեր ներաշխարհի այն խորհրդավոր պատճառները, որ նրանց ծնունդ են տվել: Թերևս Էժենիի խոր սերը անհրաժեշտ կլինե՞ր վերլուծել իր ամենանուրբ նյարդերի մեջ, քանի որ ծաղրասեր մարդիկ կասեին, որ այդ սերը հիվանդության փոխվեց, թողնելով խոր ազդեցություն նրա ամբողջ գոյության վրա: Շատերը գերադասում են չընդունել լուծումները, փոխանակ կշռելու ուժը այն կապերի, հանգույցների, բարեկամությունների, որոնք բարոյական աշխարհի մի դեպքը թաքուն կերպով մյուսին են գողում: Այդ դեպքում Էժենիի անցյալ կյանքը ծառայելու է, մարդկային բնավորությունը քննողների համար, որպես երաշխիք նրա միամիտ անմտածության և հոգեկան բխումների հանկարծահասության: Որքան հանդարտ էր եղել նրա գոյությունը, նույնքան սաստկությամբ էլ կանացի գույթը՝ զգացումներից ամենից հանճարիմացը, զարգացավ նրա հոգում: Ուստի, օրվա իրադարձություններից հուզված՝ նա հաճախ արթնացավ իր քնից, լսելու իր հորեղբորորդուն, կարծելով, թե լսում է նրա հառաչանքները, որոնք նախորդ օրից ի վեր արդեն արձագանքում էին նրա սրտում. երբեմն նա նրան տեսնում էր վշտից մահամերձ, երբեմն՝ սովամահ լինելիս: Առավոտյան մոտ՝ նա որոշակի լսեց մի ահավոր բացազանչություն: Անմիջապես հագնվեց և արշալույսին, թեթևաքայլ շտապեց հորեղբորորդու մոտ, որ իր սենյակի դուռը բաց էր թողել: Աշտանակի ճրագաբերանի մեջ մոմն ամբողջովին վառվել էր: Շառլը պարտված բնությունից, քնել էր զգեստներով, թիկնաթոռի մեջ նստած և գլուխը մահճակալին հենած. նա երագում էր ստամոքսը դատարկ մարդկանց հատուկ երագով: Էժենին կարողացավ լաց լինել ազատորեն. նա կարողացավ հիանալ այդ երիտասարդ, գեղեցիկ, վշտից մարմարակերպ դեմքի, արցունքներից ուռած աչքերի վրա, որոնք թեև փակ, կարծես շարունակում էին արտասվել: Շառլը համակրաբար գուշակեց Էժենիի ներկայությունը, բացեց աչքերը և գտավ նրան խանդաղատած:

— Ներողություն, իմ զարմուհի,— ասաց նա՝ բնականաբար անգիտանալով և՛ ժամը, և՛ վայրը, ուր գտնվում էր ինքը:

— Սրտեր կան, իմ զարմիկ, որ ձեզ հասկանում են այստեղ, և մենք կարծեցինք, որ դուք որևէ բանի կարիք ունեիք: Դուք պետք է անկողին մտնեք: Այդպես կհոգնեք:

— Ճիշտ է:

— Ուրեմն ցտեսություն:

Եվ նա փախուստ տվեց, երջանիկ ու ամոթահար՝ նրա մոտ եկած լինելու համար: Անմեղությունը կարող է միայն նման խիզախություններ ունենալ: Երբ իրագեկ ես՝ առաքինությունը մոլության նման հաշվի է առնում ամեն ինչ: Էժենին, որ իր հորեղբորորդու մոտ չէր շփոթվել, հազիվ էր կարողանում կանգնել ոտքի վրա, երբ մենակ էր իր սենյակում: Հանկարծ նրա անգիտակ կյանքը դադարել էր. նա սկսեց տրամաբանել և կշտամբել իրեն: «Ի՞նչ գաղափար կկազմի նա իմ մասին: Նա այժմ կմտածի, որ ես սիրում եմ իրեն»: Հենց Էժենին էլ ցանկանում էր, որ Շառլը հավատա դրան: Անկեղծ սերն ունի իր և կանխագիտությունը, գիտե, որ սերը սեր է հարուցում: Այդ մենակյաց աղջկա համար ի՞նչ իրադարձություն էր՝ գաղտագողի մի երիտասարդի մոտ լինելը: Միտք մեջ մի՞թե չկան մտածումներ և գործեր, որոնք որոշ հոգիների համար, սուրբ նշանախոսության հավասար են: Մի ժամ հետո նա մտավ իր մոր սենյակը և նրան հագցրեց, ըստ իր սովորության: Նրանք միասին եկան իրենց ամենօրյա տեղերը գրավեցին, լուսամուտի առաջ և սպասեցին Գրանդեին այնպիսի մտահոգությամբ, որ, ըստ խառնվածքի, սրտերը սառեցնում է կամ այրում, սեղմում կամ լայնացնում, մինչդեռ իրականում նրանք ընտանեկան վեճերի կամ պատիժների են սպասում՝ արդարև շատ բնական մի զգացում, որ ընտանի անասուններին ստիպում է պոռչտալ ամենափոքր ուղղիչ պատժի համար, մինչդեռ նրանք լռում են, երբ իրենց անուշադրության պատճառով որևէ վերք են ստանում:

Վերջապես Գրանդեն եկավ, բայց մտացրիվ խոսեց իր կնոջ հետ, համբուրեց Էժենին և ճաշի նստեց, կարծես բոլորովին մոռացած իր նախորդ օրվա ապառնալիքները:

— Ի՞նչպես է իմ եղբորորդին: Երիտասարդը նեղություն չի պատճառում մեզ:

— Պարոն, նա քնած է,— պատասխանեց Նանոնը:

— Ավելի լավ, մոմի կարիք չի ունենա,— ասաց Գրանդեն հեգնական տոնով:

Այդ անկիրթ բարեսրտությունը, այդ դառն ուրախությունը տարօրինակ թվացին տիկին Գրանդեին, որ նայեց իր ամուսնուն՝ մեծ ուշադրությամբ: Ծերուկը, այստեղ հավանաբար պատշաճ է դիտել տալ, թե Սոմյուրում, Անժուում, Պուատուում, Բրետայնում, ծերուկ բառը, որ հաճախ գործածել ենք Գրանդեին նշելու համար, տրվում է անխիղճ մարդկանց, ինչպես նաև ամենից պարզամիտներին, երբ նրանք որոշ տարիքի են հասնում: Այս մակդիրը ոչնչով չի կանխորոշում անհատական բարեհոգությունը,— ծերուկն ուրեմն վերցրեց իր գլխարկը, ձեռնոցները և ասաց.

— Մեր Կրյուշներին հանդիպելու համար ես ուզում եմ ման գալ հրապարակում:

— Էժենի, անպայման հայրդ մի մտազբաղում ունի:

Արադրև արդեն սակավաքուն Գրանդեն իր գիշերների կեսը հատկացնում էր այն նախապատրաստական հաշիվներին, որոնք նրա տեսողություններին, դիտողություններին, ծրագրերին տալիս էին զարմանալի ճշտություն և ապահովում նրանց հարատև հաջողությունը, որ զարմանք էր պատճառում Սոմյուրի բնակիչներին: Համբերության և ժամանակի միացումից է ծնվել մարդկային ամեն կարողություն: Զորավոր մարդիկ ուզում են և արթուն մնում: Ագահների կյանքը մարդկային գործության հարատև մի վարժություն է՝ անձնավորության համար ի սպաս գրված: Դա հենվում է երկու զգացումների՝ ինքնասիրության և շահի վրա, բայց քանի որ շահը որոշ չափով հաստատուն ու լավ ըմբռնված ինքնասիրություն է, իրական գերազանցության անընդհատ վկայությունը, ապա ինքնասիրությունը և շահը մի ամբողջության՝ եսասիրության երկու մասերն են կազմում: Գուցե դրանից է առաջանում արտակարգ այն հետաքրքրությունը, որ արծարծում են

ճարպիկ կերպով բեմ ելած ազահները: Ամեն ոք մի թելով կապված է այդ անձնավորությունների հետ, որոնք ճարակված են մարդկային բոլոր զգացումներից և ամփոփում են դրանք: Որտե՞ղ կարելի է գտնել մի մարդ, որ զուրկ լինի ցանկությունից և սոցիալական ո՞ր ցանկությունը կարելի է իրականացնել առանց դրամի:

Գրանդեն հիրավի մտազբաղ էր, ինչպես արտահայտվել էր կինը: Նրա, ինչպես և բոլոր ազահների մոտ, կար մի հարատև պահանջ խաղ սարքել մարդկանց հետ, օրինական ձևով կորզել նրանց փողը: Չէ՞ որ պարտադրել ուրիշներին՝ նշանակում է ապացուցել իր ուժը, հարատևորեն իրավունք ունենալ արհամարհելու նրանց, որոնք խիստ թույլ լինելով՝ թողնում են, որ իրենց հոշոտեն: Օ՛, ո՞վ է երբևիցե ըմբռնել աստուծո ոտքերի առաջ հանդարտորեն պառկած գառնուկին, որ աշխարհի բոլոր զոհերի ամենից ավելի հուզիչ խորհրդանիշն է, նրանց ապագա խորհրդանիշը, վերջապես տառապանքի և թուլության փառաբանումը: Ազահը թողնում է, որ այդ գառնուկը գիրանա, նա կխնամի նրան, հետո կմորթի, կեփի, կուտի և կարհամարհի: Դրամն ու արհամարհանքը ազահների սնունդն են կազմում: Գիշերվա ընթացքում ծերուկի մտքերն այլ ուղղություն էին բռնել, և ահա թե ինչից էր նրա ներողամտությունը: Նա հղացել էր մի նոր դավ՝ ծաղրելու համար փարիզեցիներին, գալարելու նրանց, գետնահարելու, ճվելու, տանել-բերելու, քրտնեցնելու, հուսալու, գունաթափելու. նրանցով զվարճանալու համար էր, որ նախկին տակառագործը հղացել էր այդ բոլորը, իր գորշ սրահի խորքում, կամ Սոմյուրի իր տան որդնոտած սանդուղքի աստիճանները բարձրանալիս: Նրան զբաղեցրել էր իր եղբորորդին: Եղբուն: Նա ուզում էր իր մահացած եղբոր պատիվը փրկել, առանց սակայն, որ դա մի սու արժենար և իրեն, և եղբոր որդուն: Նրա նյութական միջոցները երեք տարով ներգրավելու էին, նրան մնում էր միայն իր կալվածները կառավարել, հետևաբար իր նենգամիտ գործունեության համար սնունդ էր պետք, և նա այդ գտել էր իր եղբոր սնանկության մեջ: Իր թաթերի մեջ ճզմելու ոչինչ չգտնելով՝ ուզում էր փարիզեցիներին փշրել հոգուտ Շառլի, և էժան գնով ցույց տալ իրեն իբրև շատ լավ եղբայր: Ընտանեկան պատիվը այնքան փոքր տեղ էր բռնում նրա հաշիվների մեջ, որ կարելի կլիներ նրա բարի կամեցողությունը համեմատել միայն այն պահանջին, որ ունենում են խաղամուկները, երբ դիտում են մի լավ խաղ, որին իրենք չեն մասնակցում փողով: Եվ Կրյուշոները նրան անհրաժեշտ էին այդ բանի համար, բայց նա չէր ուզում նրանց մոտ գնալ, այլ նրանց բերել իր սեփական բնակարանը, նույն երեկոյան իսկ սկսել իր հղացած կոմեդիան, որպեսզի հաջորդ օրը ողջ քաղաքի հիացմունքի առարկան դառնա ինքը՝ առանց մի գրոշ ծախսելու:

Իր հոր բացակայությունից օգտվելով, Էժենին երջանկություն ունեցավ համարձակ զբաղվելու իր սիրեցյալ զարմիկով, առանց վախի նրա վրա սփռելու իր գթասրտության գանձերը. գթասրտությունը կնոջ վեհ գերազանցություններից միակն է, որ նրանք սիրում են զգացնել և ներում են, երբ տղամարդիկ վերցնում են իրենցից: Երեք կամ չորս անգամ Էժենին գնաց իր հորեղբորորդու մոտ՝ նրա շնչառությանը նայելու համար, իմանալու, թե նա քնա՞ծ էր արդյոք, հետո երբ նա արթնացավ, սուրճը, սերուցքը, հավկիթները, պտուղները, ափսեները, բաժակները, վերջապես ամեն ինչ, որ անհրաժեշտ էր նախաճաշի համար, դարձան նրա խնամքի առարկան: Նա թեթևորեն բարձրացավ սանդուղքի մաշված աստիճաններով՝ լսելու իր հորեղբորորդու հանած աղմուկը: Հագնվո՞ւմ էր նա արդյոք, լալի՞ս էր տակավին: Էժենին կամաց դռանը մոտեցավ:

— Զարմի՛կս:

— Զարմուհի՞ս:

— Ցանկանո՞ւմ եք նախաճաշել սրահում, թե՞ ձեր սենյակում:

— Ուր որ ուզում եք:

— Ի՞նչպես եք:

— Միրելի զարմուհիս, ես ամոթ եմ զգում, որ քաղցած եմ:

Դռան հետևից տեղի ունեցող այս խոսակցությունը Էժենիի համար վիպական մի ամբողջ դրվագ էր:

— Այդ դեպքում մենք ձեր նախաճաշը սենյակը կբերենք՝ հորս չհակառակելու համար:

Թռչունի արագությամբ նա խոհանոց վերադարձավ:

— Նանո՛ն, գնա նրա սենյակը կարգի բեր:

Այդ սանդուղքը, որով այնքան բարձրացել իջել էր, ուր ամենաթեթև քայլերին իսկ արձագանք էին տալիս, այժմ Էժենիին թվում էր, թե կորցրել է իր խարխուլությունը, այժմ սանդուղքը թվում էր լուսավոր, խոսուն, իր նման նորատի, իր սիրո նման նորատի, որին աջակցում էր: Վերջապես նրա մայրը, նրա բարի և ներողամիտ մայրը կամենում էր օգնել իր աղջկա սիրո քմահաճույքներին, և երբ Շառլի սենյակը կարգավորվեց, երկուսն էլ շտապեցին ընկերակից լինել դժբախտ երիտասարդին. չէ՞ որ քրիստոնեական գթասրտությունը հրամայում էր նրան միխթարել: Այս երկու կանայք կրոնից բավականաչափ փոքր սովետություններ էին քաղում՝ արդարացնելու համար իրենց անսովոր վարվելակերպը:

Շառլ Գրանդեն դարձավ ամենաքաղցր և ամենասիրալիք խնամքի առարկան: Նրա վշտաբեկ սիրտը խիստ զգացվեց այն քնքուշ բարեկամությունից, այն քաղցր համակրանքից, որ այս տևականորեն բռնադատված երկու հոգիները, մի ընդմիջ ազատ գտնելով վշտերի աշխարհում՝ իրենց բնական ոլորտում կարողացան ծավալել: Ազգակցական կապից քաջալերված՝ Էժենին սկսեց դասավորել նրա սպիտակեղենները, արդուզարդի առարկաները, որ Շառլը բերել էր իր հետ և ազատ կերպով կարողացավ հիանալ ամեն մի գեղեցիկ առարկայով, արծաթե և ոսկե մանր իրերով, որ նրա ձեռքն էին ընկնում և որ նա երկար պահում էր մատների մեջ՝ դիտելու պատրվակով: Շառլը ոչ առանց խոր խանդաղտանքի տեսավ այն վեհանձն հետաքրքրությունը, որ հորեղբորկինն ու աղջիկը ցուցաբերում էին իր նկատմամբ: Նա բավական լավ էր ճանաչում փարիզյան կյանքը և գիտեր, որ իր վիճակում, նա միայն սառն և անտարբեր սրտերի կհանդիպեր: Էժենին նրան երևաց իր առանձնահատուկ գեղեցկության ամբողջ շքեղությամբ, և այդ պահից սկսած նա հիացավ նրանց կենցաղի անմեղության վրա, որը նա ծաղրել էր նախորդ օրը: Այդ պատճառով էլ, երբ Էժենին զգացմունքի ամբողջ անմեղությամբ Նանոնի ձեռքից վերցրեց սրճախառն կաթով լի հախճապակյա ամանը՝ անձամբ սպասարկելու համար իր հորեղբորորդուն, նրա վրա ձգելով մի բարի հայացք, փարիզեցու աչքերը լցվեցին արցունքով: Շառլը բռնեց նրա ձեռքերը և համբուրեց:

— Բայց ի՞նչ պատահեց դարձյալ,— հարցրեց աղջիկը:

— Ո՛հ, երախտագիտության արցունքներ են սրանք,— պատասխանեց Շառլը:

Էժենին հանկարծ դառնալով բուխարու կողմը՝ վերցրեց աշտանակները:

— Նանոն, վերցրու և տար սրանք,— ասաց նա:

Երբ նա նայեց իր հորեղբորորդուն՝ դեռևս կարմրած էր, բայց գեթ նրա հայացքը կարողացավ կեղծել և չորսնորել այն անհուն ուրախությունը, որ լցնում էր նրա սիրտը, սակայն նրանց աչքերը արտահայտեցին միևնույն զգացումը, ինչպես որ նրանց հոգիները ձուլվեցին նույն մտածման մեջ,— ապագան նրանց էր պատկանում:

Այս քաղցր հուզումը առավել ևս հաճելի եղավ Շառլի համար, որ իր անհուն վշտի մեջ չէր սպասում դրան: Փողոցի դռան զարկը երկու կանանց ստիպեց վերադառնալ իրենց տեղերը:

Բարեբախտաբար նրանք բավական արագ կարողացան վայր իջնել սանդուղքներով և վերսկսել իրենց աշխատանքը, երբ Գրանդեն ներս էր մտնում: Եթե նա նրանց նկատած լիներ նույնիսկ կամարի տակ՝ դա բավական կլիներ նրա կասկածն արթնացնելու համար: Նախաճաշից հետո, որը ծերուկը ոտքի վրա և շտապով արեց, Ֆրուաֆոնից եկավ պահակը, որը դեռևս չէր ստացել խոստացված ռճիկը, նա իր հետ բերել էր մի նապաստակ, պարկում սպանված կաքավներ և ջրաղացպանների ուղարկած օձաձկներ և գալյաձկներ:

— Է՛հ, է՛հ, այդ խեղճ Կորնուայեն միշտ էլ խիստ պատեհ է գալիս: Մրանք ուտելո՞ւ բան են:

— Այո, իմ թանկագին, առատաձեռն պարոն, երկու օր է ինչ սպանված են:

— Նանո՛ն, շտապիր,— ասաց ծերուկը:— Այս բոլորը պատրաստիր ճաշի համար: Ես ուզում եմ կոչունք տալ երկու Կրյուշոներին:

Նանոնը ապշած՝ մեծ-մեծ բաց արեց աչքերը և նայեց ներկաներին:

— Բայց,— ասաց նա,— ես ո՞րտեղից կարող եմ խոզի յուղ և համեմներ գտնել:

— Կնիկ,— ասաց Գրանդեն,— վեց ֆրանկ տուր Նանոնին և ինձ էլ հիշեցրու, որ մառանից լավ գինի բերեմ:

— Ուրեմն, պարոն Գրանդե,— սկսեց պահապանը, որ մի ճառ էր պատրաստել՝ իր ռճիկի հարցը լուծելու համար,— պարոն Գրանդե...

— Տա՛, տա՛, տա՛, տա՛,— ասաց Գրանդեն,— գիտեմ ինչ ես ուզում ասել, դու լավ տղա ես. մենք այդ կկարգադրենք վաղը, այսօր խիստ զբաղված եմ:— Տիկին, տուր նրան հարյուր սու, (հինգ ֆրանկ),— ասաց նա կնոջը:

Եվ նա մեկնեց: Դժբախտ կինը շատ երջանիկ էր, որ տասնմեկ ֆրանկով կարողացավ խաղաղություն գնել: Նա շատ լավ գիտեր, որ Գրանդեն ամբողջ տասնհինգ օր լուռ և հանդարտ կմնար, երբ այսպես սու առ սու նրանից ետ վերցնեի իր տված բոլոր փողերը:

— Ստացիր, Կորնուայե,— ասաց նա պահակի ձեռքը դնելով տասը ֆրանկ. մի օր մենք վարձատրելու ենք ձեր ծառայությունները:

Կորնուայեն այլևս ասելիք չուներ և մեկնեց:

— Տիկին,— ասաց Նանոնը, որ դրել էր իր սև գլխարկը և վերցրել կողովը,— ես երեք ֆրանկի միայն կարիք ունեմ, մնացածը վերցրեք: Այդ բավական է:

— Մի լավ ճաշ պատրաստիր, Նանոն, իմ հորեղբորդդին ցած է գալու,— ասաց Էժենին:

— Անպայման մեզ մոտ մի տարօրինակ բան է կատարվում,— ասաց տիկին Գրանդեն:— Այս երբորդ անգամն է մեր ամուսնությունից ի վեր, որ քո հայրը մարդկանց ճաշի է հրավիրում:

Ժամը չորսի մոտ, այն պահին, երբ Էժենին և մայրը ավարտել էին սեղանը պատրաստել վեց հոգու համար և տան մեծը մի քանի շիշ այն ընտիր գինուց էր բերում, որ գուրգուրանքով պահում են պրովինցիայի մարդիկ, Շառլը մտավ սրահ: Երիտասարդը գունատ էր: Նրա շարժումները, նրա գուսպ կեցվածքը, նրա հայացքը և ձայնի հնչյունն արտահայտում էին շնորհալի քաղցրությամբ լի

տխրություն: Նա կեղծ վիշտ չէր ցույց տալիս, հիրավի տառապում էր, նրա դիմագծերի վրա փռված հոգսի քողը նրան տալիս էր այն հետաքրքիր արտահայտությունը, որ այնքան դուր էր գալիս կանանց: Էժենին նրան ավելի սիրեց դրա համար. թերևս դժբախտությունը նրան ավելի էր մոտեցրել իրեն: Շառլը այլևս նրա համար այն գեղեցիկ և հարուստ երիտասարդը չէր, անմատչելի ուղորտում գտնվող, այլ ահավոր թշվառության մեջ կորած մի ազգական: Թշվառությունը հավասարության մայրն է: Կինը նմանվում է հրեշտակին այն բանով, որ տառապող մարդիկ նրան են պատկանում: Շառլը և Էժենին միմյանց հասկացան և իրար հետ խոսեցին աչքերով միայն. դժբախտ պճնամուրը կորած, մի անկյունում լքված որբը, մնաց լուռ, հանդարտ ու հպարտ, բայց ժամանակ առ ժամանակ նրա զարմուհու քաղցր և գգվալից հայացքը շողում էր նրա վրա, ստիպում նրան թողնել իր տխուր մտածմունքները, նրա հետ սավառնել հույսի և ապագայի դաշտերը, ուր Էժենին սիրում էր նրա հետ լինել:

Այդ պահին Սոմյուրի բնակչությունն ավելի հուզված էր Գրանդեի կողմից Կրյուշոներին տրված ճաշկերույթով, քան նախորդ օրը, նրա բերքի վաճառումով, որը խաղողագործության հանդեպ մի մեծ դավաճանություն էր: Եթե դիվանագետ խաղողագործը իր ճաշկերույթը տված լիներ այն մտքով, ինչ մտքով Ալկիբիադեսն իր շան պոչն էր կտրել¹⁰, նա հավանաբար մի մեծ մարդ կդառնար, բայց խիստ բարձր լինելով մի քաղաքի համար, որի հետ նա խաղ էր անում անվերջ, նա ամենևին բանի տեղ չէր դնում Սոմյուրը: Դե Գրասենները շուտով իմացան Շառլի հոր ինքնասպանությունն ու հավանական սնանկությունը և որոշեցին նույն երեկոյան իսկ այցելել իրենց կլիենտին՝ մասնակից լինելու նրա դժբախտությանը և ցույց տալու իրենց բարեկամության հավաստիքը: Բայց նրանք հետաքրքրվել էին նաև իմանալու, թե ի՞նչ նպատակով, ստեղծված հանգամանքների մեջ, Գրանդեն Կրյուշոներին ճաշկերույթի էր հրավիրել: Ճիշտ ժամը հինգին, նախագահ Կ. դը Բոնֆոնը և նրա նոտար հորեղբայրը ոտից գլուխ տոնական հագուստներ հագած՝ եկան Գրանդեի մոտ: Հրավիրյալները սեղան նստեցին և սկսեցին ճաշել մեծ ախորժակով: Գրանդեն լրջադեմ էր, Շառլը՝ լուռ, Էժենին՝ մունջ, իսկ տիկին Գրանդեն սովորականից ավելի չխոսեց, այնպես որ այդ հրավերը իսկապես մեռելաճաշ դարձավ: Երբ ճաշը վերջացավ՝ Շառլը իր հորեղբորը և հորեղբորկնոջն ասաց.

— Թույլ տվեք, որ սենյակս քաշվեմ: Ստիպված եմ մի երկար և տխուր թղթակցությամբ զբաղվել:

— Խնդրեմ, իմ եղբորորդի:

Նրա գնալուց հետո, երբ ծերուկը եզրակացրեց, որ Շառլը իր գրությունների մեջ խորասուզված՝ ոչինչ չէր լսի, ծածկամիտ կերպով իր կնոջը նայեց:

— Տիկին Գրանդե, այն, ինչի մասին, որ խոսելու ենք, ձեզ համար լատիներենի պես բան է: Ժամը արդեն յոթ և կեսն է, ժամանակ է, որ հանգստանաք: Գիշեր բարի, աղջի՛կս:

Նա համբուրեց Էժենին, և երկու կանայք դուրս եկան: Եվ սկսվեց այն տեսարանը, ուր հայր Գրանդեն իր կյանքում մինչ այդ անձանոթ ուժգնությամբ դիմեց այն հնարագիտություններին, որ նա ձեռք էր բերել մարդկանց հետ իր ունեցած հարաբերությունների շնորհիվ, և որի համար նա ծեր շուն մակդիրն էր ստացել նրանցից, որոնց կծել էր մի փոքր ավելի սաստկությամբ: Եթե Սոմյուրի մերը իր փառասիրությանն ավելի մղում տար, եթե երջանիկ պայմանները նրան հասցնելով հասարակության բարձր շրջանակներին՝ նրան ուղարկեին մասնակցելու այն կոնգրեսներին, որտեղ քննարկվում են ազգերի գործերը, և եթե նա գործադրելու լիներ այն հանձարը, որով նրան օժտել էր անձնական շահը՝ անկասկած նա փառավորապես օգտակար կլիներ Ֆրանսիային: Շատ հավանական է նաև, որ, եթե նա Սոմյուրից դուրս գար, մի այլ տեղ կդառնար մի խղճուկ մարդ:

Թերևս գտնվում են մտքեր, որոնք ինչպես որ այդ ճիշտ է որոշ կենդանիների համար, ոչնչի ծնունդ չեն տալիս, երբ հեռանում են այն կլիմայից, ուր ծնվել են:

— Պա... ա...ա... ըոն նա... նա... նախագահ, դ... ուք աս... ասում եք, որ սնաաանկությունը...

Կակագումը, որ շատ երկար ժամանակներից ի վեր կեղծում էր Գրանդեն և որ բնական էր թվում, ինչպես նաև խլությունը, որից նա դժգոհում էր անձրևոտ օրերին, այս դեպքում Կրյուշոների համար այնքան հոգնեցուցիչ էր, որ նրանք ակամա ծամածռություններ էին անում՝ լսելով խաղողագործին և ջանք էին թափում կարծես ամբողջացնելու այն բառերը, որոնց մեջ Գրանդեն հաճությամբ էր մխրճվել: Այստեղ հավանորեն անհրաժեշտ է Գրանդեի կակագումի և խլության պատմությունն անել: Ոչ ոք Անժուում չգիտեր և չէր կարող ավելի լավ արտասանել տեղական ֆրանսերենը, որքան խորամանկ խաղողագործը: Անցյալում, հակառակ իր ամբողջ նրբամտությանը, նա խաբվել էր մի հրեայից, որ վիճաբանությունների մեջ իր ձեռքը ականջին էր տանում՝ լսափողի նման, ավելի լավ լսելու պատրվակով, և իր բառերը փնտրելիս այնքան լավ էր լիտում, որ Գրանդեն՝ գոհ դառնալով դրան, ստիպված եղավ այդ վարպետ հրեային թելադրել այն բառերն ու գաղափարները, որ նա կարծես փնտրում էր, և ամբողջացնել հիշյալ հրեայի դատողությունները, խոսելով այնպես, ինչպես որ անիծյալ հրեան պետք էր, որ խոսեր, վերջապես, դառնալ հրեայի պես, քան մնալ Գրանդե: Տակառագործը այդ տարօրինակ պայքարից դուրս եկավ՝ կնքելով միակ գործարքը, որից իր ամբողջ առևտրականկյանքում դժգոհ պիտի լիներ: Բայց եթե դրանից նա նյութական կորուստ ունեցավ, փոխարենը բարոյապես շահեց և ստացավ մի լավ դաս, որից հետո պտուղներ քաղեց: Ուստի ծերունի ի վերջո օրհնեց հրեային, որ իրեն սովորեցրել էր առևտրական հակառակորդին համբերությունից հանելու արվեստը և զբաղեցնելով նրան իր միտքն արտահայտելով՝ շարունակ ստիպել նրան, որ ուշք չդարձնի իր մտքին: Հետևաբար ոչ մի գործի համար այնքան անհրաժեշտ չէին խլությունը, կակագումը և մանվածապատ ու անհասկանալի բառերի գործածումը, որոնց մեջ Գրանդեն կարողանում էր թաքցնել իր մտքերը, որքան այսօրվա գործի համար: Նախ նա չէր ուզում ընդունել իր մտքերի պատասխանատվությունը. հետո նա ուզում էր իր ասածի տերը լինել և իր իսկական մտադրությունները կասկածի մեջ թողնել:

— Պա...ըոն դը Բոն... Բոն... Բոնֆոն...

Երկրորդ անգամ, երեք տարուց ի վեր, Գրանդեն Կրյուշոյի զարմիկին անվանում էր պ. դը Բոնֆոն: Նախագահը կարծեց, որ նենգամիտ ծերունի կողմից փեսացու է ընտրված:

— Դուուուք աս-աս-ասում էէէիք, որ սնանկությունները կաաարելի է ոոորոշ պարագաներում աաարգիիիլել առ... առ... առ...

— Առևտրական դատարանների միջոցով: Այդ ամեն օր լինում է,— ասաց պարոն Կ. դը Բոնֆոնը՝ որսալով կամ կարծելով, թե արդեն գուշակել է հայր Գրանդեի միտքը և ուզենալով սիրով բացատրել նրան:— Լսեցե՛ք:

— Լը...ը...ը... սում եմ, — խոնարհաբար պատասխանեց ծերուկը նենգամիտ երեխայի զսպվածությամբ, որը ներքուստ ծիծաղում է իր ուսուցչի վրա, իսկ արտաքուստ ձևացնում է, որ նրան լսում է մեծ ուշադրությամբ:

— Երբ մի ականավոր և հարգված մարդ, որպիսին էր, օրինակի համար, Փարիզի ձեր հանգուցյալ պարոն եղբայրը...

— Իմ... մ եղբայրը, այո:

— Իր պարտավորությունները վճարել չկարողանալու վտանգի առաջ է գտնվում:

— Այդ անվա... ա... ա... նվում է պարտավորությունները վճարել չկարողանալ:

— Այո, որ նրա սնանկությունը անխուսափելի է դառնում, առևտրական դատարանը, որի առաջ նա դատելի է (լավ հետևեցե՛ք), դատավարությամբ իրավունք ունի նրա առևտրական տան համար լուծարքողներ նշանակել: Լուծարքի ենթարկելը չի նշանակում սնանկություն, հասկանո՞ւմ եք: Սնանկություն հայտարարելով՝ մարդը անպատվվում է, բայց իր առևտրական տունը լուծարքելով՝ նա մնում է պատվավոր մարդ:

— Տա... տար... բեր... ու... թյունը մեծ է, եթե ծա... ա...ա...խսը ավելի չէ,— ասաց Գրանդեն:

— Բայց լուծարքը կատարվում է նույնիսկ առանց առևտրական դատարանի միջնորդության: Որովհետև,— ասաց նախագահը իր քթախոտը քաշելով,— ինչպե՞ս է հայտարարվում սնանկությունը:

— Այո, այդ մասին ես երբեք չեմ մտա...մտածել,— պատասխանեց Գրանդեն:

— Նախ,— շարունակեց դատավորը,— առևտրականը կամ նրա օրինապես գրանցված լիազորը՝ վաճառատան հաշվեկշիռը առևտրական դատարանի քարտուղարությանն է հանձնում, և երկրորդ՝ այդ բանը կատարվում է պարտատերերի պահանջքով: Այդ, եթե առևտրականը չի հանձնում իր հաշվեկշիռը, եթե ոչ մի պարտատեր չի պահանջում, որ դատարանը այդ առևտրականին սնանկ հայտարարելու վճիռ արձակի, այդ դեպքում ի՞նչ է կատարվում...

— Այ... այո... ասեք տես... տես... նենք:

— Այդ դեպքում վախճանվածի ընտանիքը, նրա ներկայացուցիչները, ուղղակի ժառանգները, կամ առևտրականը՝ եթե մեռած չէ, կամ բարեկամները՝ եթե նա թաքնված է, կատարում են լուծարքը: Գուցե ցանկանում եք ձեր եղբոր գործերը լուծարքե՞լ,— հարցրեց նախագահը:

— Ա՛հ, Գրանդեն,— բացազանչեց նոտարը,— դա լավ կլինի: Մեզ մոտ պրովինցիաներում պատվո հասկացողությունկա: Եթե դուք փրկեիք ձեր անունը, քանի որ դա ձեր անունն է, ի՞նչ մարդ կլինեիք:

— Հոյակապ,— ասաց նախագահը՝ իր հորեղբորն ընդհատելով:

— Ան...ան... անկասկած,— պատասխանեց ծեր խաղողագործը,— իմ եղ... եղ... եղբայրը ան... ան... վանվում էր Գրանդեն, ճիշտ ի...ի... ինձ նման: Ա...ա... այդ բա... ցա... հայտ է: Ես ո... ո... ոչ չեմ ա... ա... ասի: Եվ ե... ե... ես... ա... այդ լու... լու... ծարքը բո... բո... բո... լոր դեպ... դեպքերում նպա...ս...տա...վոր... կ... կլինեի իմ եղ...եղ...բոր... ո...ո... որդու համար, որին ես սի...ի... սիրում եմ: Բայց անհրաժեշտ է ուսումնասիրել: Ես չե... չեմ. ճա... ճա... ճանաչում Փա...Փա...րիզի **սա...սատանորդներին:**

Ես Սո...Սո... Սոմյուրում եմ գտ...գտ... գտնվում: Իմ վա... վագերը, իմ... խր...խր... ամները, վերջապես իմ գոր...գործերը: Ի՞նչ բան է մի քա... քա...ռամայակ: Ես երբեք չեմ դրել մուրհակներ: Ես շատ եմ ստացել դրանցից, բայց երբեք չեմ ս.ս...ստորա... ա...գրել մուր... մուրհակներ: Դա վը...վը... ճարվում է, զեղ...զեղջվում: Ահա իմ բո...բո...լոր ի...ի... իմացածը: Իմա...ա... իմացել եմ նաև որ կա...կա... կարելի է գնել մուր...մուրհակները:

— Այո,— ասաց նախագահը:— Կարելի է մուրհակներն անմիջապես գնել, որոշ տոկոս վճարելով: Հասկանո՞ւմ եք:

Գրանդեն ձեռքին լսափողի ձև տվեց ու մոտեցրեց ականջին և նախագահը նրա ականջի մոտ կրկնեց իր նախադասությունը:

— Բայց,— պատասխանեց խաղողագործը,— ու...ու... ուրեմն գլ...գլ... խացավանք ու առա... վելություն կա այդ ա...մենի մեջ: Իմ տա... տա... տարիքում ես ոչինչ չեմ ի... ի... մանում այդ բոլորի մասին: Ան...ան...անհրա...ծեշտ է, որ ես այստեղ մը...մը...մնամ այգեկություն հս...հս... հսկելու համար: Խա...խա...խաղողի հատիկները դիզվում են և նրանցով ենք վճա...արում: Նախ և ա...առաջ պետք է հս... հսկել բեր...քա...հավաքին: Ես կա... կա... կարևոր գործեր ու...ու...ունեմ ֆրուաֆոնում: Ես չեմ կա...կա...րող թողնել իմ տու...ու...նը, գո...գո...րծերի համար ո...ո...րոնց...ից ես ոչինչ չեմ հաս... կա... կանում: Դուք իս... իս... խոսում եք, լու... լուծարքի մա...մասին, սնան...ան...կության հայ... տա...րարությունը կան... կանխելու համար, իմ ներ...կա... յությունը Փա...րի...րի...գում ան...հրա...հրաժեշտ է: Չի կա...կա...րե...րելի նույն ժա...ժա...ժամա...նակում երկու տեղ գտ... գտնվել, իսկ ես մի փո...փոքր թռչուն չեմ և...

— Ես ձեզ հասկանում եմ,— բացագանչեց նոտարը:— Շատ լավ. բայց դուք ունեք բարեկամներ, հին բարեկամներ, որ ընդունակ են ձեր հանդեպ անձնվիրություն ցույց տալու:

— «Լավ,— մտածում էր խաղողագործը,— ինքներդ որոշեցեք»:

— Եվ եթե մեկը գնար Փարիզ, գտներ ձեր Գիյոմ եղբոր ամենակարևոր պարտատերերից մեկին և նրան ասեր...

— Մի վա... վայրկյան,— շարունակեց Գրանդեն,— և նրան ի՞նչ ա... ա... սեր: Այս...պիսի մի բան. «Սոմյուրում... ապրող Գրանդեն այս... այս... պես, Սոմյուրում... ապ... րող... Գրանդեն այն... այն...պես: Նա սի...սիրում է իր եղբորը, նա սի... սիրում է իր եղբոր... որ...դուն: Գրանդեն լավ ազ...ազ...ազգական է և շատ լավ մտա...ա...դրություններ ունի: Նա լավ գնե...գներով վաճառել է իր խաղողը: Մի պահան...ջեք, որ սնան...ան...կություն հայտ... աաաարա...արվի. հավաք... վաքվե...ցեք և նշա...նշա...նակեցեք լու... լուծարք: Այդ դեպ...դեպ...քում Գրանդեն կմտածի: Դուք ա...ա...վելի... շա...հա...հավոր դուրս կգա... ա... ք... լու... լուծարքով, քան թե թող... նեղ, որ դա...դա... տարանը իր քիթը մտ... ցնի... այն...տեղ: Ճի՞շտ չէ:

— Ճիշտ է,— ասաց նախագահը:

— Որովհետև, ինչպես տեսնում եք, պարոն Բոն...Բոն... Բոն...ֆոն, որոշե...շելուց առաջ, ան...անհրա...ծեշտ է քն... քննել: Հարկավոր է ու...ու...ուժերից վեր գործ չ...չ...բռնել: Դր...դր...դրամական գոր... գոր...ծառություններում նյու... նյութա...թական միջոց... միջոցներն և պար...ար...տականություննե...ներն ան...անհրա... հրաժեշտ են, եթե չես ու... ուզում կոր...ծանվել: Մի՞թե ճիշտ չէ:

— Անշուշտ,— ասաց նախագահը:— Ես համոզված եմ, որ մի քանի ամսում կարելի կլինի որոշ գումարով գնել պարտատերերի պահանջները, և որոշ կարգադրությամբ՝ վճարել ամբողջությամբ: Օ՛հ, շներին ցույց տալով ճարպի մի կտոր, կարելի է նրանց շատ հեռուները տանել: Երբ սնանկություն չէ հայտարարված դատարանով և մուրհակները ձեր ձեռքումն են, դուք ձյունի նման մաքուր կլինեք:

— Ձյու...ձյու...նի նման,— պատասխանեց Գրանդեն ձեռքը լսափողի վերածելով:— Չեմ հասկանում ձյու...ձյունը:

— Բայց,— գոռաց դատավորը,— ուզո՞ւմ եք ինձ լսել:

— Լը...սում եմ:

— Մուրհակն ապրանք է, որի արժեքը կարող է բարձրանալ և ցածրանալ: Այդ վաշխառության օրինականացումը Ջերեմի Բենթամի¹¹ սկզբունքից է բխում: Այս հրապարակախոսը ապացուցել է, թե այն նախապաշարումը, որ նշավակում է վաշխառուններին, պարզապես հիմարություն է:

— Այ քեզ բա՛ն,— ասաց ծերուկը:

— Որովհետև, սկզբունքով, ըստ Բենթամի, փողը ապրանք է, և այն, ինչ փող է ներկայացնում, նույնպես մի ապրանք է,— շարունակեց նախագահը,— որովհետև որոշ է, թե ենթակա լինելով առևտրական գործերի վրա ազդող սովորական փոփոխականություններին, այս կամ այն ստորագրությունը կրող մուրհակ-ապրանքը, ինչպես որ այս կամ այն ապրանքը, շուկայում առատ է կամ սակավ, թանկ արժի կամ ոչինչ չարժի, դատարանը որոշում է... (բա՛ն, որքան հիմար եմ ես, ներողություն): Ես կարծում եմ, որ ձեզ կհաջողվի ձեր եղբոր պարտքը հարյուրին քսանհինգ վճարելով՝ փակել:

— Դուք անվան... ան...եցիք Ժե...ժե...րեմի Բեն...

— Բենթամ, անգլիացի:

— Այդ երեմաբանությունները,— ծիծաղելով ասաց նոտարը,— մեզ գերծ են պահելու ավելորդ ողբերից:

— Այդ անգլիացիները եր...եր...երբեմն ու...ու...նեն առողջ դա...դա...տողություն,— ասաց Գրանդեն:— Այսպես, ը...ը...ըստ Բեն...Բեն...թամի, եթե իմ եղբոր մուր... հակներբարձեք են ներ...ներ...կայացնում...կամ չեն ներ...ներ... ներկայաց...նում, ճիշտ եմ աս...աս...ասում, չէ՞: Այդ ինձ համար պարզ է... Պարտատերերը կլինեին, ոչ չէին լինի... Այդպես եմ հաս...հասկանում ես:

— Թողե՛ք բացատրեմ այդ բոլորը,— ասաց նախագահը:— Ըստ իրավաբանության, եթե դուք ձեր ձեռքում ունենաք ձեր եղբոր բոլոր փոխանակագրերը, ձեր եղբայրը կամ նրա ուղղակի ժառանգները այլևս ոչինչ պարտք չեն լինի ոչ ոքի: Հասկանալի¹² է:

— Հասկանալի է,— պատասխանեց ծերուկը:

— Ըստ արդարասիրության, եթե ձեր եղբոր մուրհակները առնվում-ծախվում են բորսայում (լավ լսեցեք այս բառը,— առնվում-ծախվում են) այսքան տոկոս վնասով և եթե ձեր բարեկամներից մեկն այնտեղ գտնվի պատահմամբ և դրանք գնի, այդ դեպքում պարտատերերը ոչ մի բռնության ենթարկված չլինելով իրենց մուրհակները ծախելու համար, հանգուցյալ Գրանդեի ժառանգությունն իր պարտքից ազատված կլինի օրինական ձևով:

— Ճիշտ է, գործը գո...գո... գործ է,— ասաց տակառագործը:— Այդպես է: Բայց և այնպես հաս...հաս... հասկանում եք, որ այդ դժ...դժ...վար է: Ես փող չու...չու... չունեմ, ոչ էլ ժա...ժա...մանակ, ոչ...

— Այո, դուք չեք կարող մեկնել: Ես պատրաստ եմ ձեր փոխարեն գնալ Փարիզ (դուք իմ ճանապարհածախսը հանձն կառնեք, մի շատ փոքր գումար): Ես ինքս այնտեղ կտեսնեմ պարտատերերին, կխոսեմ, ժամկետը երկարաձգել կտամ, և ամեն ինչ կկարգադրվի վճարման հավելումով, որը դուք կավելացնեք լուծարքի գումարներին, որպեսզի կարողանանք ձեռք բերել պարտքը կազմող փոխանակագրերը:

— Կտես...տես...տեսնենք, ես չեմ ու...ու...ուզում, ես չեմ կա...կա...րող հանձն առ...առ... առնել, առանց... Ով... ով... ով... չի կարող, չի կարող: Հաս...հաս...հաս...կանոն է:

— Այդ ճիշտ է:

— Այդ աս... ամենից, որ հայտնաբերեցիք գ...գլուխստրա...քում է: Այդ առ...առ... առաջին ան...ան...գամն է կյանք...կյանքումս, որ ստիպ... ստիպված եմ լի...լի...նում մտածել...

— Այո, դուք իրավագետ չեք:

— Ես մի խեղճ խա...խաղողագործ եմ և ոչինչ չեմ ի...ի... իմանում ձեր աս... ասածների մասին. ան...անհրա...անհրաժեշտ է, որ ուսում... ուսումնասիրեմ այդ:

— Դե լավ...— ասաց նախագահը, ցանկանալով ամփոփել վիճաբանությունը:

— Եղբորորդի...— ասաց նոտարը՝ հանդիմանական շեշտով ընդհատելով նրան:

— Ի՞նչ, հորեղբայր,— պատասխանեց նախագահը:

— Թույլ տուր, որ պարոն Գրանդեն քեզ բացատրի իր միտքը: Հարցը հիմա կարևոր լիազորության մասին է: Անհրաժեշտ է, որ մեր սիրելի բարեկամը ճշտությամբ որոշի իր միտքը:

Փողոցի դռանը տրված մի զարկ, որ դե Գրասեն ընտանիքի գալն էր հայտնում, նրանց մուտքն ու բարևների փոխանակումը՝ արգելեց Կրյուշոյին ավարտել իր խոսքը: Նոտարը գոհ մնաց այդ ընդհատումից. արդեն Գրանդեն շեղ-շեղ էր նայում նրան և նրա քթի ուռը ցույց էր տալիս նրա ներքին փոթորիկը: Բայց, նախ, խոհեմ նոտարը հարմար չէր գտնում, որ դատարանի առաջին ասյանի մի նախագահ Փարիզ գնար պարտատերերին կապիտուլյացիայի ենթարկելու և օգնելու մի անպատիվ խաղի, որը խստապահանջ ուղղամտության, օրենքն էր խախտում, ապա Գրանդեն դեռևս հայտնած չլինելով, որ ինքը պատրաստ է վճարելու, թեկուզ նվազագույն չափով, բնագումամբ սարսափում էր, որ իր եղբորորդին մասնակից լինի մի նման գործի: Հետևաբար օգտվելով դե Գրասենների գալուց՝ նա իր եղբորորդու թևից բռնեց և տարավ լուսամուտի խորքը:

— Դու արդեն բավական սիրահոծար գտնվեցիր նրա հանդեպ, եղբորորդի, սակայն այդքան նվիրվածությունը բավական է: Աղջկան տիրանալու տենչանքը քեզ կուրացնում է: Գրողը տանի, մի՞թե խելքդ կորցրել ես: Այժմ ինձ թող թիավարել նավակը, դու ինձ օգնիր միայն մանևրելու: Մի՞թե հարմար է, որ դատավորի քո արժանապատվությունը վտանգես նման մի...

Նա չլրացրեց իր խոսքը՝ լսելով, որ պարոն Գրասենը նախկին տակառագործին ասում էր նրա ձեռքը սեղմելիս:

— Գրանդե, մենք լսեցինք ձեր ընտանիքին հասած սոսկալի դժբախտությունը՝ Գիյոմ Գրանդեի առևտրական տան կործանումը և ձեր եղբոր մահը: Մենք եկել ենք ձեզ հայտնելու մեր ցավը և բերելու մեր մասնակցությունը ձեր վշտին:

— Բացի կրտսեր Գրանդեի մահից, ուրիշ դժբախտություն գոյություն չունի,— ասեց նոտարը, ընդհատելով բանկիրին,— նույնիսկ ինքնասպանության դժբախտությունը գոյություն չէր ունենա, եթե նա մտածեր իր եղբոր օգնությունը հայցել: Մեր հին բարեկամը, որի պատվավորությունը մինչև մատների ծայրն է հասնում, մտածում է Փարիզի Գրանդեի առևտրական տան պարտքերը լուծարքել: Իմ եղբորորդին՝ նախագահը, չցանկանալով նրան ենթարկել դատական գործի

զլխացավանքին, պատրաստ է անմիջապես մեկնել Փարիզ, համաձայնության գալու պարտատերերի հետ և պատշաճ կերպով նրանց գոհացնելու:

Այս խոսքերը, հաստատված իր կզակը շոյող խաղողագործի կեցվածքով, տարօրինակ շփոթության մատնեցին երեք դե Գրասեններին, որ ճանապարհին հանդարտ խորհրդածել էին Գրանդեի ազահության մասին և գրեթե ամբաստանել էին նրան եղբայրասպանության մեջ:

— Օ՛, ես վստահ էի դրան,— գոչեց Բանկիրն՝ իր կնոջը նայելով:— Ի՞նչ էի ասում քեզ, տիկին դե Գրասեն, երբ այստեղ էինք գալիս: Գրանդեն մինչև մազերի ծայրը համակված է պատվով և չի թույլ տա, որ իր անվանը նվազագույն ստվեր ընկնի: Դրամը առանց պատվի հիվանդություն է, պրովինցիաներում գոյություն ունի պատվո գիտակցություն: Այդ լավ է, շատ լավ: Գրանդե՛, ես հին գինվորական եմ և չեմ կարող կեղծել իմ միտքը և պարզ ձևով կասեմ: Դա պարզապես հոյակապ է:

— Բայց հոյ... հոյա... ակապը թանկ է նստում,— պատասխանեց ծերուկը, երբ Բանկիրը ջերմորեն նրա ձեռքն էր թոթվում:

— Բայց այդ բանը, իմ սիրելի Գրանդե, ասածս թող անհաճո չթվա պարոն նախագահին,— շարունակեց դե Գրասենը,— այդ բանը պարզապես առևտրական գործ է և միայն փորձառու վաճառականը կարող է գլուխ բերել: Մի՞թե անհրաժեշտ չէ իմանալ մուտքի հաշվապահություն, փողի կանխավճար, տոկոսների հաշիվ: Ես գնալու եմ Փարիզ իմ սեփական գործերի համար և այդ դեպքում կարող եմ ստանձնել նաև...

— Մենք կա... կա... կարող ենք հնա... հնա... հնարա... վորության սահ...մաններում կար...կար...կարգադրել այդ առանց իմ կող...կողմից որ... և է պար...տա...վորություն ստանձնելու, որովհետև ես չեմ ցան...կանում մի բան անել, որ ինձ կա...կա...րող է դուր չգալ, — կակազելով պատասխանեց Գրանդեն,— որովհետև որոշ է, որ պարոն նախագահը բնականաբար կուզենար, որ ես իր ճանապարհաձախսը վճարեի:

Ծերուկն այս վերջին բառերն ասաց առանց կակազելու:

— Է՛հ,— ասաց տիկին դե Գրասենը,— Փարիզում գտնվելն ինքնըստինքյան հաճույք է: Ես ուրախությամբ կվճարեի իմ ճանապարհաձախսը՝ այնտեղ գտնվելու համար:

Եվ նա նշան արեց իր ամուսնուն, կարծես քաջալերելու նրան, որ ինչ գնով էլ լինի այդ հանձնարարությունը իր մրցակցի ձեռքից խլի: Ապա նա խոր հեզմանքով նայեց Կրյուշոներին, որոնց արտահայտությունը ողորմելի էր այդ բույեին: Այդ ժամանակ Գրանդեն Բանկիրի կոճակից բռնած՝ մի անկյուն քաշեց:

— Ես ձեզ վրա ավելի վստահություն ունեմ, քան թե նախագահի,— ասաց նա:— Բացի դրանից՝ տակը մի վատ բան կա— ավելացրեց նա ուռը շարժելով: — Հետո, ուզում եմ ռենտայի անցնել, ուզում եմ մի քանի հազար ֆրանկի բաժնեթուղթ գնել տալ, Բայց ութսուն ֆրանկից ոչ ավելի: Ամսի վերջերին, ասում են արժեքները կիջնեն: Դուք գիտեք այս գործերը, չէ՞:

— Ի՞նչ խոսք, ուրեմն ես մի քանի հազարի ռենտա՞ եմ վերցնելու ձեզ համար:

— Սկզբում ոչ շատ մեծ բան: Սու... ո՛ւ: Ես ուզում եմ այդ խաղը խաղալ այնպես, որ ոչ ոք չիմանա: Այս ամսի վերջը դուք ինձ համար մի գործարք կկատարեք, սակայն ոչինչ մի ասեք Կրյուշոներին, նրանք կարող են վիրավորվել այդ բանից: Եվ քանի որ դուք Փարիզ եք գնալու, մենք միասին կքննենք թե՛ իմ խեղճ եղբորորդու համար ի՞նչ շանսեր կան:

— Համաձայն եմ: Վաղը ես կմեկնեմ փոստակառքով,— բարձրաձայն ասաց դե Գրասենը,— և կգամ ձեր վերջին հրահանգները ստանալու ժամը... ժամը քանիսի՞ն:

— Ժամը հինգին, ճաշից առաջ,— ասաց խաղողագործը՝ ձեռքերը շփելով:

Երկու խմբակցությունն էլ շարունակեց մի քանի բոպե միասին լինել: Մի փոքր դադարից հետո, դե Գրասենը Գրանդեի ուսը թափ տալով՝ ասաց.

— Հաճելի է ձեզ նման լավ ազգականներ ունենալ:

— Այո, այո, միայն թե դա չերևա,— պատասխանեց Գրանդեն, ես լավ ազգա...գա...կան եմ: Ես սիրում էի իմ եղբորը, և այդ ցույց կտամ, եթե ինձ վր...վրա փող չի նս... նս...տե...լու:

— Մենք գնում ենք, Գրանդե,— ասաց բանկիրը՝ բարեբախտաբար չթողնելով, որ նա իր նախադասությունն ավարտի:— Քանի որ շտապում եմ մեկնել, մի քանի գործեր ունեմ, որ պետք է կարգի բերեմ:

— Լավ, լավ, ես էլ արդեն ձեզ ծանոթ հարցի ուսումնասիրության համար ուզում եմ առանձնանալ իմ խորհրդակցության սենյակում, ինչպես ասում է նախագահ Կրյուշոն:

«Թո՛ւ, ես այլևս պարոն Բոնֆոնը չեմ»,— տխրությամբ մտածեց դատավորը, որի դեմքը պաշտպանողական ճառից ձանձրացած դատավորի տեսքն ստացավ:

Մրցորդ ընտանիքների պարագլուխները մեկնեցին միասին:Ոչ մեկը և ոչ էլ մյուսը այլևս չէին մտածում հենց այդ առավոտ իսկ Գրանդեի կատարած դավաճանության մասին՝ խաղող մշակող այս երկրի հանդեպ, և իզուր իրենց մտքերը պրպտեցին՝ իմանալու համար, թե իրենցից ամեն մեկն ի՞նչ էր մտածում ծերուկի իսկական դիտավորությունների մասին, այս նոր գործում:

— Եկեք մեզ հետ տիկին Դորսոնվալի տունը,— ասաց դե Գրասենը նոտարին:

— Մենք ավելի ուշ կգնանք,— պատասխանեց նախագահը,— եթե հորեղբայրս թույլ տա՝ մենք նախ կգնանք օրիորդ Գրիպոկուրին մի թեթևակի այցելելու, որին խոսք եմ տվել:

— Ուրեմն, ցտեսություն, պարոններ,— ասաց տիկին դե Գրասենը:

Եվ երբ դե Գրասենները մի քանի քայլ հեռացան Կրյուշոներից՝ Ադոլֆն ասաց իր հորը:

— Նրանք լավ դիվոտել են:

— Լո՛ւտ կաց, զավա՛կս,— պատասխանեց մայրը,— դեռևս կարող են լսել, մանավանդ, որ այն, ինչ որ դու ես ասում, տգեղ է և դրանից Բրավաբանական դպրոցի հոտ է փչում:

— Ի՞նչ կասեք հորեղբա՛յր,— գոռաց դատավորը, երբ նկատեց, որ դե Գրասենները հեռացել են,— ես սկզբում նախագահ դը Բոնֆոն էի. իսկ վերջում դարձա պարզապես Կրյուշո:

— Ես լավ նկատեցի, որ այդ բանը քեզ դուր չէր գալիս, բայց հովը ի նպաստ դե Գրասենների էր փչում: Քո ամբողջ բանականությամբ հանդերձ հիմար ես... Թող որ նրանք ճանապարհ ելնեն հայր Գրանդեի կտեսնենքներով, և հանդարտ կաց, երեխա՛: Էժենին այնուամենայնիվ քո կինը կլինի:

Մի քանի վայրկյանում Գրանդեի վեհանձն որոշման լուրը միաժամանակ տարածվեց երեք բնակարաններում, և ամբողջ քաղաքը խոսեց միայն նրա եղբայրական անձնվիրության մասին:

Բոլորն էլ ներում էին Գրանդեին՝ այգետերերի միջև կատարած ու դրժած նրա երդումը և իր բերքը ծախած լինելը և հիանում նրա պատվասիրության վրա, գովում նրա վեհանձնությունը, որի համար նրան անընդունակ էին համարում: Ֆրանսիական բնավորության հատուկ է անմիջապես խանդավառվել, պոռթկալ, տարվել բուպեական ասուպներով, օրվա ծփուն տաշեղներով: Կուլեկտիվ էակները, ժողովուրդները մի՞թե առանց հիշողության են:

Երբ հայր Գրանդեն դուռը փակեց նրանց հետևից, ձայն տվեց Նանունին:

— Ազատ մի՛ թողնիր շունը և մի՛ քնիր, մենք աշխատելու ենք միասին: Ժամը տասնմեկին Կորնուայեն գտնվելու է իմ դռան առջև Ֆրուաֆոնի կառքով: Ուշադիր եղիր նրա գալուն, մի թողնիր, որ նա դուռը բախի, և թույլ տուր ուղղակի ներս մտնի: Ոստիկանության օրենքներն արգելում են գիշերներն աղմկել, մանավանդ պետք չէ, որ թաղեցիներն իմանան, թե ճանապարհվում եմ:

Այս ասելուց հետո Գրանդեն բարձրացավ իր առանձնասենյակը: Նանունը լսում էր, թե ինչպես նա այնտեղ խլրտում էր, որոնում, գնում-գալիս, բայց զգուշությամբ: Պարզ էր, նա չէր ուզում արթնացնել ո՛չ կնոջը և ոչ աղջկան և մանավանդ գրգռել եղբորորդու ուշադրությունը, որին նա արդեն անիծել էր՝ նրա սենյակում լույս նկատելով:

Գիշերվա կեսին Էթենին հորեղբորորդու համար մտահոգված թվաց, թե լսում է մահամերձի տրտունջ, իսկ նրա համար այդ մահամերձը միայն Շառլը կարող էր լինել: Երբ նրանից բաժանվեց՝ նա խիստ գունատ, խիստ հուսահատ էր, թերևս ինքնասպանություն էր գործել: Հանկարծ նա գլուխը ծածկեց կնգուղի նմանող մի ծածկոցով և ուզեց դուրս գալ: Նախ մի ուժեղ լույս, որ ներս էր թափանցում նրա սենյակի դռան ճեղքերից, հրդեհի վախ առաջացրեց. հետո շուտով գոտեպնդվեց՝ լսելով Նանունի ծանր ոտնաձայնը և բազմաթիվ ձիերի վրնջունին խառնվող նրա ձայնը:

— Մի՞թե հայրս փախցնում է իմ հորեղբորորդուն, — մտածեց նա զգուշությամբ իր դուռը բաց անելով, որպեսզի չլսվի նրա ճոնչոցը, սակայն այնքան, որ կարելի լիներ տեսնել, թե ինչ էր կատարվում միջանցքում:

Հանկարծ նրա հայացքը հանդիպեց հոր հայացքին, որը ինչքան էլ անորոշ և անհոգ լիներ, նրան սարսափեցրեց: Ծերուկը և Նանունը կցված էին մի հաստ փայտով, որի ամեն մի ծայրը դրված էր նրանց աջ ուսին, այդ փայտից էր կախված պարանից ամրացված մի տակառիկ, նման այն տակառիկներին, որ իր պարապ ժամերին, զվարճանալու համար, շինում էր իր հացատանը:

— Սո՛ւրբ կույս, որքան ծանր է, պարոն, — ասաց Նանունը ցածր ձայնով:

— Ինչ դժբախտություն, որ միայն խոշոր սուեր են, — պատասխանեց ծերուկը: — Ուշադրություն դարձրու մոմակալին չդիպցնես:

Այս տեսարանը լուսավորված էր մի մոմով միայն, որ սանդուղքի բազրիքի երկու ճաղերի մեջ էր դրված:

— Կորնուայե, — ասաց Գրանդեն իր *in partibus*^{*} պահապանին, — վերցրե՛լ ես քո ատրճանակները:

— Ոչ, պարոն: Բա՛հ, արժե՞ ձեր խոշոր սուերի համար վախենալ:

— Լա՛վ, ոչինչ, — ասաց հայր Գրանդեն:

* Անպաշտոն:

— Հետո արագ ենք գնալու,— շարունակեց պահապանը,— ձեր ազարակապանները ձեզ համար իրենց լավագույն ձիերն են ընտրել :

— Լավ, լավ, նրանց չե՞ս ասել, թե ուր եմ գնում:

— Ես ինքս չեի իմանում:

— Լավ: Կառքն ամո՞ւր է:

— Կառքը, տեր իմ, նա կտանի երեք հազար: Ձեր այս անպիտան տակառիկները որքա՞ն են կշռում:

— Օ՛հ, ասաց Նանոնը,— ես լավ գիտեմ, մոտավորապես հազար ութ հարյուր:

— Կլոե՞ս, թե ոչ, Նանո՛ն: Կասես կնոջս, որ գյուղ եմ գնալու: Ճաշին կվերադառնամ: Արագ գնա, Կորնուայե, ժամը իննից առաջ Անժեր պետք է լինել:

Կառքը մեկնեց: Նանոնը կողպեց դուռը, ազատ արձակեց շանը, պառկեց ուսը ճմլված, և թաղում ոչ ոք չիմացավ ո՛չ Գրանդեի մեկնումը և ոչ էլ նրա մեկնումի դրդապատճառը: Ծերուկի գաղտնապահությունը կատարյալ էր: Ոչ ոք նրա բնակարանում, որ ոսկով լիքն էր, չէր տեսել մի սու: Առավոտյան նավահանգստում լսած լինելով, որ ոսկու արժեքը, Նանտում սկսված սպառազինությունների պատճառով, կրկնապատկվել էր, և Անժեր էին եկել սպեկուլյացիայով զբաղվող մարդիկ՝ ոսկի գնելու նպատակով, ծեր խաղողագործը իր ազարակապաններից պարզապես փոխառությամբ վերցրած ձիերով, կարողացավ փոխադրել իր ոսկին, որպեսզի վաճառի և վերադառնա՝ փոխարենը պետական գանձարանի վրա վճարելի արժեթղթերով, որոնց գումարին ավելացնելով այս գործարքից առաջանալիք շահույթը, նա պիտի կարողանար իր ուզած եկամուտային արժեթղթերը գնել:

— Հայրս մեկնում է,— ասաց Էժենին, որ սանդուղքի բարձրությունից ամեն ինչ լսել էր:

Տանը վերահաստատվել էր լռությունը և կառքի հեռավոր աղմուկը աստիճանաբար նվազելով, այլևս չէր լսվում նիհիող Սոմյուրում: Այդ ժամանակ ականջներով լսելուց առաջ Էժենին նախ իր խորքում լսեց մի տրտունջ, որ անցավ միջնորմներից և գալիս էր իր հորեղբորորդու սենյակից: Թրի բերանի պես բարակ մի լույս՝ դռան ճեղքից անցնում էր և հորիզոնական կտրում մաշած սանդուղքի ճաղերը:

— Նա տառապում է,— ասաց Էժենին՝ սանդուղքի երկու աստիճանները բարձրանալով:

Մի երկրորդ հեծեծանք նրան տարավ սենյակի առջևի հարթակը: Նա հրեց արդեն կիսաբաց դուռը: Շառլը քնած էր, գլուխը հին թիկնաթոռից վայր կախած: Գրիչն ընկել էր ձեռքից, որը գրեթե տախտակամածին էր հասնում: Նրա կցկտուր շնչառությունը, որ հետևանք էր նրա պառկելու ձևին, Էժենիին սարսափ պատճառեց, և նա ընդոտտ ներս մտավ:

«Նա շատ հոգնած պետք է լինի», ասաց ինքն իրեն Էժենին՝ նկատելով տասի չափ կնքված նամակներ: Նա կարդացնրանց հասցեները:— Պարոններ Ֆարրի Բրեյթմանը և ընկ. կառագործներ, պարոն Բյուխտն, դերձակ և այլն:

— Անպայման կարգադրել է իր բոլոր գործերը, որպեսզի կարողանա շուտով Ֆրանսիայից հեռանալ,— մտածեց Էժենին:

Էժենիի աչքերը հանդիպեցին երկու բաց նամակի, որոնցից մեկը՝ «Իմ սիրելի Աննետ...»: Մթագնեց նրա հայացքը: Նրա սիրտը սկսեց բաբախել, նրա ոտքերը գամվեցին տախտակամածին:

— Իր սիրելի Աննետ. նա սիրո՞ւմ է, նա սիրվա՞ծ է: Այլևս ոչ մի հույս... Արդյոք ի՞նչ է գրում նրան:

Այս մտածումներն անցան նրա սրտով և նրա մտքով, նա այդ բառերը կարդում էր ամեն տեղ, նույնիսկ տախտակամածի վրա, ուր բոցեղեն տառերով էին արձանագրված:

«Արդեն հրաժարվե՞մ նրանից: Ո՛չ, ես չպետք է կարդամ այդ նամակը: Ես պարտավոր եմ դուրս գնալ... Իսկ եթե կարդա՞մ»...

Նա նայեց Շառլին, մեղմությամբ առավ նրա գլուխն իր ձեռքերի մեջ և դրեց թիկնաթոռի մեջքին և Շառլը թողեց, որ անի նման մի երեխայի, որը նույնիսկ քնած տեղը ճանաչում է իր մորը և առանց արթնանալու, ընդունում նրա խնամքն ու համբույրները: Էժենին բարձրացրեց նրա կախված ձեռքը և մոր նման, քաղցրությամբ համբուրեց նրա մազերը: «Մի՞րելի Աննետ». ինչ-որ դեպքում այս երկու բառը ճշում էր նրա ականջներին:

— Գիտեմ, որ լավ բան չեմ անում, սակայն պետք է կարդամ այդ նամակը,— ասաց նա:

Էժենին շուտ տվեց իր գլուխը, որովհետև իր ազնիվ ուղղամտությունը կշտամբեց նրան: Կյանքում առաջին անգամ նրա սրտի մեջ լավն ու վատը դեմ առ դեմ էին գտնվում: Մինչ այդ, նա ոչ մի պատճառ չէր ունեցել կարմրելու իր որևէ արածից: Վերջապես սերն ու հետաքրքրությունը հաղթեցին: Ամեն մի նախադասություն նրա սիրտը ավելի հուզեց, և այն կրճող բուռն տենչը, որ այդ ընթերցման ժամանակնրա էությունը կենդանացրեց, ավելի քաղցրություն տվեց նրա առաջին սիրո հաճույքներին:

«Իմ սիրելի Աննետ, մեզ ոչինչ չէր կարող բաժանել, բացի այն դժբախտությունից, որ ընկճում է ինձ և որը մարդկային ոչ մի խոհեմություն չէր կարող նախատեսել: Հայրս ինքնասպան է եղել, նրա և իմ հարստությունն ամբողջովին կորած է: Ես մնացի որբ մի տարիքում, երբ իմ ստացած դաստիարակության իսկ պատճառով, ես կարող եմ երեխա համարվել: Սակայն անհրաժեշտ է, որ ես իբրև հասուն մարդ դուրս գամ այն անդունդից, որտեղ որ ընկել եմ այսօր: Այս գիշերվա մի մասը հատկացրել եմ իմ հաշիվներն անելուն: Եթե ես ուզում եմ Ֆրանսիայից հեռանալ պատվավոր մարդու նման, և այդ կասկածից դուրս է, ապա գրպանումս չունեմ անգամ հարյուր ֆրանկ՝ գնալու և փորձելու համար իմ Բախտը Ամերիկայում կամ Հնդկաստանում: Այո՛, իմ խեղճ Աննա, ես պիտի գնամ բախտ փնտրելու ամենից մահաբեր կլիմաների ներքո: Այդ երկինքների տակ շուտով և ապահովաբար կարելի է հարստանալ, ասացին ինձ: Իսկ Փարիզում ես չեմ կարող մնալ: Ո՛չ իմ հոգին, ոչ էլ դեմքը կարող են տանել այն վիրավորանքը, սառնությունն ու արհամարհանքը, որ սպասում են կործանված մարդուն, սնանկացածի որդուն: Աստվա՛ծ իմ, երկու միլիոն պարտք ունենալ... Դրա համար առաջին շաբաթին ես մենամարտում մահացած կլինեի: Ահա թե ինչու, երբեք չեմ վերադառնա այնտեղ: Քո սերն իսկ, ամենաքաղցրն ու ամենաանձնուրացը բոլոր սերերից, որ երբևիցե ազնվացրած լինի մարդկային սիրտը, չի կարող ինձ այնտեղ վերադարձնել: Ավա՛ դ, սիրեցյալս, այլևս բավականաչափ փող չունեմ քեզ մոտ գալու համար, տալու և ստանալու մի վերջին համբույր, մի համբույր, որից ես կքաղեի իմ ձեռնարկության համար անհրաժեշտ ուժը»...

— Խե՛ղճ Շառլ, լավ որ կարդացի, ես ոսկի ունեմ և կտամ նրան,— ասաց Էժենին:

Նա շարունակեց իր ընթերցանությունը՝ արցունքները սրբելուց հետո:

«Մինչ այսօր ես բոլորովին չէի մտածել աղքատության տառապանքների մասին: Եթե ես ունեմ ճամփորդության համար անհրաժեշտ հարյուր լուիդոր, մի սու իսկ չունեմ ապրանք գնելու համար: Բայց ոչ, Փարիզում իմ ունեցած պարտքերի կարգադրությունից հետո միայն ես կարող եմ իմանալ, թե ունեմ հարյուր թե մի լուիդոր: Եթե ինձ ոչինչ չմնա, հանգիստ կերպով կգնամ Նանտ, նավ կնստեմ որպես մի հասարակ նավաստի և այնտեղ էլ կսկսեմ, ինչպես սկսել են կամքի տեր մարդիկ, որ իրենց երիտասարդ տարիքում ոչ մի սու չեն ունեցել, բայց Հնդկաստանից վերադարձել են հարստացած: Այս առավոտից սկսած, ես սառն կերպով քննել եմ իմ ապագան: Նա ավելի սոսկալի է ինձ համար, քան մի ուրիշի, ինձ համար, որ գուրգուրվել եմ ինձ պաշտող մոր կողմից, սիրվել հայրերի լավագույնից, և որն իր կյանքի առաջին քայլերին իսկ հանդիպել է մի Աննայի սիրույն: Ես կյանքից միայն ծաղիկներ եմ քաղել, նման մի երջանկություն չէր կարող երկար տևել: Սակայն, սիրելի Աննետ, ես ավելի քաջություն ունեմ, քան անհոգ երիտասարդին է թույլ տրված ունենալ, մանավանդ այն երիտասարդին, որը վարժվել է փարիզյան ամենաքնքուշ կնոջ փառաքշանքներին, որին ամեն ինչ ժպտացել է տանը, և որի ցանկությունները օրենք են եղել իր հոր համար... Օ՛հ, հայրս մեռել է, Աննետ: Ես մտածեցի իմ կացության, ինչպես և քո կացության մասին: Ես խիստ ծերացա այս քսանչորս ժամում: Թանկագին Աննետ, որպեսզի Փարիզում ինձ քեզ մոտ պահելու համար դու զոհեիր քո կյանքի շքեղությունները, քո արդուգարդը, օպերայում քո օթյակը, այնուամենայնիվ մենք դարձյալ չէինք կարողանա իմ անկանոն կյանքի համար անհրաժեշտ գումարը գոյացնել, բացի դրանից ես չեմ կարող այդքան զոհաբերում ընդունել: Արդ, մենք այսօր վերջնականապես պետք է բաժանվենք»:

— Նա նրանից բաժանվում է, սուրբ աստվածածին, ի՞նչ երջանկություն:

Էժենին վեր ցատկեց ուրախությունից: Շառլը շարժվեց, Էժենին ահից դողաց, բայց բարեբախտաբար երիտասարդը չզարթնեց: Էժենին շարունակեց:

«Ե՛րբ եմ վերադառնալու: Չգիտեմ: Հնդկաստանի կլիման շուտ է ծերացնում եվրոպացիներին, մանավանդ, երբ նրանք աշխատում են: Ասենք տասը տարի հետո: Տասը տարի հետո քո աղջիկը կլինի տասնութ տարեկան և կլինի քո ընկերուհին, քո լրտեսը: Քեզ համար մարդիկ անողոք կլինեն, իսկ քո աղջիկը՝ հավանաբար ավելի: Մենք աշխարհիկ այդ դատողություններից և մանկահաս աղջիկների այդ ապերախություններից օրինակներ ունենք: Աշխատենք օգտվել դրանցից: Քո հոգու խորքում պահի՛ր, ինչպես որ ես եմ պահում, այս չորս տարիների երջանկության հիշատակը, և եթե կարող ես, հավատարիմ եղիր քո դժբախտ բարեկամին: Համենայն դեպս ես չեմ կարող այդ պահանջել, որովհետև իմ սիրելի Աննետ, ես պարտավոր եմ հարմարվել իմ կացությանը, կյանքն ընդունել մի բուրժուայի նման և այն ըմբռնել ճշմարտացիորեն: Հետևաբար ես պարտավոր եմ մտածել ամուսնության մասին, որ իմ ներկա գոյության անհրաժեշտություններից մեկն է, և ես խոստովանում եմ քեզ, որ այստեղ, Սոմյուրում, իմ հորեղբոր մոտ, ես գտա մի զարմուհի, որի նիստուկացը, դիմագծերը, միտքն ու սիրտը դու կհավանեիր, և որը բացի դրանից, ունենալու է...»:

«Նա շատ հոգնած պետք է լիներ, որ նամակն այսպես կիսատ է թողել», ասաց Էժենին ինքն իրեն՝ նկատելով, որ նամակն ընդհատված էր այդ նախադասության կեսին:

Էժենին իրավունք էր տալիս Շառլին: Մի՞ թե անհավատալի է թվում, որ այդ բոլորին անմեղ աղջիկը չնկատեց նամակում եղած սառնությունը: Կրոնական դաստիարակությամբ մեծացած անգիտակ և մաքուր աղջիկների համար ամեն ինչ սեր է, երբ նրանք իրենց ոտքը սիրո հմայիչ ոլորտներն են

դնում: Նրանք այնտեղ քայլում են՝ շրջապատված երկնային այն լույսով, որ նրանց հոգուց է ժայթքում և իր շողերն է նետում նրանց սիրածի վրա, նրանք գունավորում են նրանց՝ իրենց սեփական զգացումների կրակով և նրանց վերագրում իրենց գեղեցիկ խոհերը: Կնոջ սխալմունքների պատճառը գրեթե միշտ գալիս է դեպի լավ ունեցած նրա հավատից կամ դեպի ճշմարիտը տաժած նրա վստահությունից: Էժենիի համար «Իմ սիրելի Աննետ, իմ սիրեցյալ» բառերը նրա սրտում արձագանքում էին իբրև սիրո ամենագեղեցիկ արտահայտություններ և փայփայում նրա հոգին, ինչպես որ նրա մանկական տարիներում Venite adoremus-ի՝ աստվածային հնչյունները երգեհոնի ձայնակցությամբ զգվում էին նրա լսողությունը: Արցունքները, որ դեռևս թրջում էին Շառլի աչքերը, ցույց էին տալիս նրա հոգու ամբողջ ազնվությունը, որից որևէ դեռատի աղջիկ միշտ էլ հմայվում է: Կարո՞ղ էր նա իմանալ, որ եթե Շառլը այնքան սիրում էր իր հորը և նրա վրա ողբում, ապա այդ սիրո դրդապատճառն ավելի շուտ հայրական բարությունն էր, քան Շառլի սրտի ազնվությունը: Պարոն և տիկին Գիյոմ Գրանդեները, միշտ գոհացում տալով իրենց զավակի քմահաճույքներին, ընձեռներով նրան հարստության բոլոր հաճույքները, ազատ էին թողել Շառլին սոսկալի այն հաշիվներից, որոնցով Փարիզում որդիներից շատերը ավելի կամ նվազ չափով հանցավոր են փարիզյան հաճոյալից կյանքի պայմաններում, և առաջ են բերում գաղափարներ, ծրագրեր, որոնց իրականացման շարունակական հետաձգումը և ուշացումը՝ նրանք սրտի ցավով վերագրում են իրենց ծնողների կենդանի լինելուն: Հետևաբար հոր առատաձեռնությունը հաջողել էր Շառլի սրտում դնել որդիական ճշմարիտ սեր, առանց որևէ հետին մտքի: Սակայն Շառլը փարիզյան տղա էր, Փարիզի բարքերի, ինչպես և Աննետի շնորհիվ ամեն ինչ հաշվելու վարժված: Արդեն նա ծերունի էր՝ երիտասարդի դիմակով: Նա ստացել էր շրջապատի այն ահավոր դաստիարակությունը, որի պատճառով մի երեկոյում, մտածումներով և խոսքերով կատարվում են ավելի շատ ոճիրներ, քան արդարադատությունը պատժում է դատարաններում, և ուր անմեղունակ բառեր սպանում են մեծ գաղափարները, ուր մարդիկ ուժեղ են այն չափով, ինչ չափով ճիշտ են տեսնում, իսկ այնտեղ ճիշտ տեսնել՝ նշանակում է չհավատալ ոչնչի, ո՛չ զգացումների, ո՛չ մարդկանց, ոչ էլ իրադարձություններին: Այնտեղ կեղծ իրադարձություններ են ստեղծում: Այնտեղ ճիշտ տեսնելու համար անհրաժեշտ է ամեն առավոտ կշռել որևէ բարեկամի դրամապանակը, քաղաքականորեն բարձր մնալ բոլոր կարելիություններից, ժամանակավորապես ոչ մի բանի՝ ո՛չ գեղարվեստական գործերի, ո՛չ ազնիվ արարքների վրա չհիանալ և ամեն բանի համար իբրև դրդապատճառ ներկայացնել անձնական շահը: Բյուրավոր խենթություններից հետո, բարձրաշխարհիկ կինը՝ գեղեցիկ Աննետը ստիպում էր Շառլին լրջորեն մտածել: Նա Շառլի վարսերի մեջ մխրճելով հոտավետ ձեռքը, խոսում էր նրա հետ նրա ապագա վիճակի մասին: Նրա ծամերից խոպոպիկներ հյուսելով՝ նրան կշռել էր տալիս կյանքը: Նա նրան ներշնչում էր մեղկություն և նյութապաշտություն, կրկնակի այլասերում, սակայն նուրբ, վայելուչ և լավ ճաշակով այլասերում:

— Շատ միամիտ եք, Շառլ,— ասում էր նա:— Ես դժվարությամբ պիտի կարողանամ ծանոթացնել ձեզ աշխարհիկ հասարակությանը: Դուք շատ վատ վարվեցիք պարոն դե Լյուպոյի հետ: Ես գիտեմ, որ նա շատ էլ պատվավոր մարդ չէ, բայց համբերեցեք որ նա զրկվի ամեն տեսակի իշխանությունից, այդ դեպքում դուք նրան կարող եք ազատորեն արհամարհել: Գիտե՞ք, ինչ էր ասում մեզ տիկին Կամպան. «Ձավակներս, որքան ժամանակ որ մի մարդ մինիստրության մասն է կազմում՝ պաշտեցեք նրան, բայց երբ նա ընկնում է այնտեղից՝ օգնեցեք աղբանոց քարշ տալու նրան: Երբ գորավոր է, նա մի տեսակ աստված է, իսկ երբ տապալվում է, ավելի ցած է, քան Մարատը՝ կոյուղիում, որովհետև նա շարունակում է ապրել, իսկ Մարատը մեռած էր: Կյանքը

* Եկեք պաշտենք (լատ.) աղոթքի առաջին բառերը:

կոմբինացիաների շարան է. անհրաժեշտ է դրանք ուսումնասիրել, հետևել դրանց՝ իրեն լավ դիրքում պահել կարողանալու համար»:

Շառլը շատ մոդայական մարդ էր, շատ երկար էր ծնողների կողմից երջանիկ եղել, բարձր դասի կողմից շատ էր շոյվել, որպեսզի կարողանար մեծ զգացմունքներ ունենալ: Մաքուր ոսկու սերմը, որ մայրը նետել էր նրա սրտի մեջ, արդեն թուլացել էր փարիզյան կյանքի փորձություններում: Նա այդ գործածել էր մակերեսորեն և նա պետք է մաշվեր շփումից: Բայց Շառլը այդ ժամանակ քսանմեկ տարեկան էր: Այդ տարիքում կյանքի թարմությունն ու հոգու գեղեցկությունը անբաժանելի են թվում: Ձայնը, նայվածքը, դեմքը զգացումների հետ կարծես ներդաշնակ են թվում: Հետևաբար ամենից խիստ դատավորը, ամենից թերահավատ երդվյալը, ամենից դժվարահաճ վաշխառուն միշտ էլ կասկածում են հավատալու զգացումների ծերությանը, հաշիվների խարդախությանը, երբ հայացքները դեռևս լողում են վճիտ հեղուկի մեջ և ճակատների վրա ոչ մի կնճիռ չի գտնվում: Շառլը երբեք առիթ չէր ունեցել կիրառելու փարիզյան բարոյականության խրատները և մինչև այսօր նա իր անփորձությամբ հմայիչ էր: Բայց, իրենից անկախ, նրա հոգում մտել էր իր եսասիրությունը: Փարիզեցիներին հատուկ քաղաքատնտեսության սերմերը, թաքնված նրա սրտում՝ շուտով բողբոջելու էին, հենց որ նա պարապ հանդիսատեսից վերածվեր իրական կյանքի դրամայում խաղացող դերասանի:

Գրեթե բոլոր աղջիկները ենթարկվում են արտաքինի քաղցր խոստումներին. Բայց եթե նույնիսկ Էժենին պրովինցիայի որոշ աղջիկների չափ խոհեմ և շրջահայաց էլ լիներ, մի՞թե կկարողանար չվստահել իր հորեղբորորդուն, երբ սրա շարժումները խոսքերն ու գործերը դեռևս ներդաշնակում էին սրտի տենչերին: Մի դիպված, աղջկա համար ճակատագրական, սրբեց նրա սրտում եղած ճշմարիտ զգայության այդ վերջին գեղումները և լսելի դարձրեց, այսպես ասած, խղճմտանքի վերջին հառաչները: Նա մի կողմ դրեց իր համար սիրով լի այդ նամակը և սկսեց հաճույքով դիտել իր քնած հորեղբորորդուն: Նրա համար կյանքի թարմ պատրանքները դեռևս խաղում էին Շառլի դեմքի վրա: Նա նախ ինքն իր համար երդվեց միշտ սիրել նրան: Հետո իր աչքերը դարձրեցերկրորդ նամակի վրա, այլևս առանց մեծ նշանակություն տալու անպատշաճությանը և եթե նա սկսեց կարդալ այդ նամակը, ապա միայն նրա համար, որ ստանար նոր ապացույցներ այն ազնիվ հատկությունների համար, որոնք ինչպես բոլոր սիրող կանայք, նա վերագրում էր իր ընտրածին:

«Իմ սիրելի Ալֆոնս, այն բոլորին, որ դու կկարդաս այս նամակը, ես այլևս բարեկամներ չեմ ունենա: Բայց քեզ խոստովանում եմ, որ կասկածելով հանդերձ աշխարհիկ այն մարդկանց վրա, որոնք վարժվել են շռայլել այս բառը, ես ոչ մի կասկած չունեմ քո բարեկամության մասին: Հետևաբար ես քեզ եմ հանձնարարում կարգադրել իմ գործերը և վստահ եմ, որ դու կանես հնարավորը իմ ունեցածներից ինձ մի լավ օգուտ ապահովելու համար: Այժմ դու տեղյակ ես լինելու իմ կացությանը: Ես այլևս ոչինչ չունեմ և ուզում եմ գնալ Հնդկաստան: Ես արդեն գրել եմ բոլոր նրանց, որոնց կարծում եմ, որ պարտք եմ մանր գումարներ, և դու այս նամակին կից կգտնես նրանց ցուցակը, այն չափով ճշգրիտ, ինչ չափով կարողացա այդ անել հիշողությամբ: Գրադարանս, իմ կահկարասիները, կառքերը և ձիերը կարծում եմ բավական են պարտքերս վճարելու համար: Ես ուզում եմ պահել միայն այն անարժեք սնտոի իրերը, որոնք անհրաժեշտ են մի քանի ապրանքներ ձեռք բերելու համար: Իմ թանկագին Ալֆոնս, այդ վաճառումների համար, այստեղից, ես քեզ կուղարկեմ օրինական մի փոխանորդագիր՝ գործադրելու որևէ ընդդիմության դեպքում: Դու ինձ կուղարկես իմ բոլոր գեները, իսկ Բրիտոնը կվերցնես քեզ: Ոչ ոք այդ սքանչելի կենդանու արժեքը չի կարող վճարել, ավելի շուտ ես ուզում եմ նրան քեզ նվիրել, ինչպես որ մահամերձը իր գործածած մատանին նվիրում է իր կտակարանին: Ֆարի, Բրեյլման և Ընկ. ինձ համար մի շատ հանգստավետ ուղեկառք կառուցեց, Բայց ինձ չհանձնեց: Աշխատիր, որ այն պահեն իրենց, առանց ինձնից որևէ հատուցում պահանջելու: Եթե նրանք մերժելու լինեն, կարգադրիր այնպես, որ իմ

ուղղամտությունը չենթարկվի կասկածի այն հանգամանքներում, ուր գտնվում եմ այժմ: Ես կղզեցուն պարտք եմ վեց լուիդոր, որ կորցրել եմ խաղի մեջ, չմոռանաս այդ նրան...»:

— Միրե՛լի զարմիկ,— մրմնջաց Էժենին, նամակը իր տեղում դնելով և մանրաքայլ իր սենյակը փութաց, ձեռքին վառած մոմերից մեկը բռնած:

Այնտեղ մեծ հուզմունքով նա բացեց կաղնե փայտից շինված վաղեմի մի պահարանի գզրոցը, մեկը վերածնունդի ամենագեղեցիկ գործերից, որի վրա դեռ կիսովին ջնջված նշմարվում էր թագավորական երևելի սալամանդը: Նա գզրոցից վերցրեց ոսկե գնդազարդերով և թոթոուն մետաղաթելերով եզերված կարմիր թավշե մի խոշոր քսակ, որ մնացել էր իր տատի ժառանգությունից: Նա հպարտությամբ կշռեց այն իր ափերի մեջ և հաճույքով սկսեց հաշվել իր փոքր հարստությունը, որի քանակը մոռացել էր: Նախ նա իր զանձից առանձնացրեց դեռ նոր, քսան փոթոգալական ոսկին, տրված Ժան V-ի օրով, 1725 թվականին, պաշտոնական շուկայում հինգ լիգրոնյան կամ ամեն մեկը հարյուրվաթսունութ ֆրանկ վաթսունչորս սանտիմ արժողությամբ, ինչպես հայրն էր իրեն ասել, սակայն որի պայմանական արժեքը, նրա հազվագյուտության և արևի նման փայլուն գեղեցկության շնորհիվ, հարյուրութսուն ֆրանկ էր: Նմանապես հինգ ճենովյան ոսկի կամ ճենովայի հարյուր լիվր արժեցող դրամ. մի այլ հազվագյուտ դրամ, սակարանում ութսունյոթ ֆրանկ արժողությամբ, բայց ոսկեդրամների հավաքածու սիրողների համար՝ հարյուր ֆրանկ: Սրանք մնացել էին ծերունի պարոն դը լա Բերթելիեից: Նաև՝ երեք հատ իսպանական քառյակ ոսկի՝ Ֆիլիպ V-ի, 1729 թվականին կտրված, տիկին Ժենթիլեի ընծան, որը նվիրելիս նրան կրկնել էր միևնույն նախադասությունը. «Այս սիրելի դեղձանիկը, այս փոքր դեղնորակն արժի ինստունտը լիվր: Մա լավ պահեցեք, անուշիկս, ձեր զանձի ծաղիկն է լինելու: Նաև՝ այն, ինչ իր հոր համար ամենից արժեքավոր էր (այդ դրամների ոսկին քսաներեք և ավելի մի կոտորակ կարատ էր), հոլանդական հարյուր դուքատ՝ կտրված 1756 թ. և համարյա տասներեք ֆրանկ արժեքով: Նաև՝ խիստ հետաքրքրական իրեր... մեղալներ՝ արժեքավոր՝ ազահների համար, երեք թուպի՝ Կշիոի նշանով և ուրիշ հինգ թուպիներ՝ Աստվածածնի նկարներով, բոլորն էլ մաքուր ոսկի՝ քսանչորս կարատով, Մեծ Մոգոլի սքանչելի դրամը, որի յուրաքանչյուր մի ոսկին արժեր երեսունյոթ ֆրանկ և քառասուն սանտիմ, բայց նվազագույնը հիսուն ֆրանկ այն ճանաչողների համար, որոնք սիրում են ոսկի շոշափել: Նաև՝ քառասուն ֆրանկանոց նապոլեոնը, որ նախորդ օրն էր ստացել և անտարբեր կերպով նետել էր կարմիր քսակի մեջ:

Այս գանձը պարունակում էր նոր և կույս դրամներ, արվեստի ճշմարիտ գործեր, որոնցով հայր Գրանդեն ժամանակ առ ժամանակ հետաքրքրվում էր, ուզում էր վերստին տեսնել՝ որպեսզի աղջկանը բացատրեր ներքին արժանիքները— եզերքների գեղեցկությունը, մակերեսի մաքրությունը, գրերի հստակությունը, որոնցով ցայտուն գծերը մնում էին անաղարտ: Բայց նա չէր մտածում ո՛չ այդ հազվագյուտ դրամների, ոչ իր հոր հիվանդոտ սովորության և ոչ էլ վտանգի մասին, որ նրան կարող էր սպասել իր հոր համար այնքան սիրելի այդ զանձից բաժանվելու դեպքում: Ո՛չ, նա միայն մտածում էր իր հորեղբորորդու մասին և հաշվային մի քանի սխալներից հետո, վերջապես կարողացավ իմանալ, որ ինքն ուներ մոտ հինգ հազար ութհարյուր ֆրանկ իրական արժեքով դրամներ՝ որոնք պայմանականորեն, կարող էին ծախվել մոտ երկու հազար էկյուի: Այդ հարստությունը տեսնելով՝ նա սկսեց ծափահարել այն երեխայի պես, որը մարմնական անմեղունակ շարժումների մեջ է վատնում իր չափազանց ուրախությունը: — Այսպես հայր ու աղջիկը, ամեն մեկն առանձին, իրենց հարստությունները հաշվեցին. հայրը՝ վաճառելու համար իր ոսկին՝ Էժենին՝ իրենը խանդաղատանքի օվկիանոսի մեջ նետելու: Նա դրամները նորից լցրեց հին քսակի մեջ, այն վերցրեց իր հետ և անվարան վեր բարձրացավ: Իր հորեղբորորդու թաքուն աղքատությունը նրան մոռացնել էր տալիս գիշերն ու պատշաճությունները, և հետո՝ նա ուժով էր իր խղճով, իր անձնվիրությամբ, իր երջանկությամբ:

Այն բուսական, երբ նա մի ձեռքին մոմը և մյուսում քսակը՝ Երևաց շենքի վրա, Շառլը զարթոնեց, տեսավ իր հորեղբորաղջկան և հանկարծակիի եկած՝ մնաց զարմացած։ Էժենին առաջ եկավ, լույսը դրեց սեղանի վրա և հուզված ասաց.

— Զարմիկս, պետք է, որ ես ձեզնից ներողություն խնդրեմ մի շատ ծանր հանցանքի համար, որ գործել եմ ձեր հանդեպ։ Բայց աստված ինձ կների այդ մեղքը, եթե դուք ուզենաք այն ներել։

— Ի՞նչ է որ,— ասաց Շառլն աչքերը շփելով։

— Ես կարդացի այս երկու նամակները։

Շառլը կարմրեց։

— Այդ ի՞նչպես կատարվեց,— շարունակեց աղջիկը։— Ինչո՞ւ համար էի վեր բարձրացել, այժմ էլ չգիտեմ։ Բայց թվում է, թե շատ էլ չեմ զոջում, որ այդ նամակները կարդացել եմ, քանի որ նրանք ինձ ճանաչեցրին ձեր սիրտը, ձեր հոգին և...

— Եվ ի՞նչ,— հարցրեց Շառլը։

— Եվ ձեր ծրագրերը, մի որոշ գումար ունենալու անհրաժեշտությունը ...

— Իմ թանկագին զարմուհի...

— Սուս, սուս, իմ զարմիկ, մի խոսեք այդքան բարձր, չզարթոնեցնեք ոչ ոքի։ Ահավասիկ,— ասաց նա իր քսակը բանալով,— խնայողությունը մի խեղճ աղջկա, որը ոչ մի բանի կարիք չունի։ Շառլ, ընդունեցեք այն։ Այս առավոտ դեռևս չգիտեի, թե ինչ է դրամը, դուք ինձ սովորեցրիք. նա մի միջոց է, ուրիշ ոչինչ։ Հորեղբորորդին գրեթե եղբայր է. դուք կարող եք ձեր քրոջ քսակը վերցնել փոխառությամբ։

Էժենին, նույնքան կին՝ որքան դեռահաս աղջիկ, չէր նախատեսել մերժումը։ Իսկ հորեղբորորդին մնում էր լուռ։

— Մի՞թե մերժում եք,— հարցրեց Էժենին, որի սրտի զարկերը լսվում էին խորունկ լռության մեջ։

Իր հորեղբորորդու վարանումը նվաստացրեց նրան. բայց նրա անմիջական չքավորությունը՝ նրա մտքի առաջ ներկայացավ ավելի սաստկորեն, և նա ծունկի եկավ։

— Ես չեմ բարձրանալու մինչև չընդունեք այս ոսկին,— ասաց աղջիկը,— հորեղբորորդի, գթացեք, մի պատասխան տվեք... որպեսզի իմանամ, որ դուք ինձ պատիվ եք անում, թե դուք ազնիվ եք, թե...

Վսեմ հուսահատության աղաղակ լսելով՝ Շառլի աչքերից արցունքի կաթիլներ թափվեցին Էժենիի ձեռքերի վրա. նա վերցրեց աղջկա ձեռքերը, որպեսզի թույլ չտա նրան՝ ծունկի եկած մնալ։ Այդ տաք արցունքներից հուզված՝ Էժենին խլեց քսակը և պարունակությունը թափեց սեղանի վրա։

— Ուրեմն ընդունո՞ւմ եք, չէ՞,— ասաց նա ուրախությունից լաց լինելով,— ոչինչ մի վախենաք, հորեղբորորդի, դուք կհարստանաք։ Այս ոսկին ձեզ բախտ պիտի բերի. մի օր դուք ինձ կվերադարձնեք այն, մանավանդ որ մենք կընկերանանք. վերջապես ես պատրաստ եմ ընդունելու բոլոր այն պայմանները, որ դուք կո՞նեք։ Բայց հարկ չէ, որ այս նվերին այդքան կարևորություն տաք։

Վերջապես Շառլը կարողացավ հայտնել իր զգացմունքները։

— Այո, Էժենի, ես շատ փոքրոգի կլինեի, եթե չընդունեի այն, բայց ոչնչի փոխարեն՝ ոչինչ, վստահության փոխարեն՝ վստահություն:

— Ի՞նչ եք ուզում ասել,— հարցրեց աղջիկը սարսափած:

— Լսեք ինձ, իմ թանկագին զարմուհի, ես ունիմ այդտեղ...

Նա ընդհատեց իր ասածը՝ ցույց տալու համար փոքր պահարանի վրա կաշեպատ մի քառակուսի արկղ:

— Ես այդտեղ ունեմ, տեսնում եք, չէ՞, մի բան, որ ինձ համար կյանքիս չափ արժեքավոր է: Այդ տուփը իմ մոր նվերն է: Այս առավոտից ի վեր ես մտածում էի, որ եթե նա իր գերեզմանից դուրս գար, ինքն իսկ ներկա պայմաններում կվաճառեր այդ տուփը, որի համար, իր սիրուց մղված, նա մեծ գումար է վատնել: Բայց իմ կողմից վաճառելը սրբապղծություն կլիներ:

Էժենին լսելով այս խոսքերը՝ խոր հուզումով սեղմեց հորեղբորորդու ձեռքը:

— Ո՛հ,— շարունակեց Շառլը մի փոքր դադարից հետո, որի միջոցին նրանք միմյանց նայեցին թաց աչքերով,— ո՛չ, ես չեմ ուզում այն փչացնել և ոչ էլ վտանգել իմ ճամփորդությունների ընթացքում: Միրելի Էժենի, դուք նրա ավանդապահն եք լինելու: Երբեք բարեկամն այդքան նվիրական մի բան չի վստահել իր բարեկամին: Դուք ինքներդ դատեցեք:

Նա վերցրեց տուփը, դուրս հանեց իր պատյանից, բաց արեց, իր հիացած զարմուհուն տխրությամբ ցույց տվեց արդուզարդի մի արկղիկ, որի վրա կատարված աշխատանքը ծախսված ոսկուն տալիս էր շատ ավելի արժեք, քան իր քաշով արժեր:

— Սա, որի վրա դուք հիանում եք, մեծ բան չէ,— ասաց նա մի զսպանակ սեղմելով, և բաց արեց մի գույգ հատակ:— Ահա այն բանը, որ ինձ համար բովանդակ աշխարհն արժե:

Եվ նա դուրս հանեց երկու դիմանկար՝ տիկին դը Միրբելի երկու գլուխգործոցները՝ մարգարիտներով շրջանակված:

— Օ՛հ, որքան գեղեցիկ անձնավորություն. սա չէ՞ միթե այն կինը, որին դուք գր...

— Ոչ,— ասաց տղան ժպտալով:— Այդ կինը իմ մայրն է, և ահա հայրս, ձեր հորեղբորկինը և հորեղբայրը: Էժենի, ծնկաչոք խնդրում եմ ձեզնից այս գանձը պահել: Եթե պատահի, որ ես կորչեմ՝ կորցնելով նաև ձեր փոքր գանձը, այս ոսկին կհատուցի ձեր պարտքը. միայն ձեզ կարող եմ թողնել այս երկու նկարները, դուք միայն արժանի եք դրանք պահելու: Բայց երբ հարկ կլինի՝ ոչնչացրեք, որպեսզի ձեզնից հետո ուրիշի ձեռք չընկնեն:

Էժենին լուռ էր:

— Ուրեմն այո, չէ՞,— ավելացրեց Շառլը շնորհալիորեն: Լսելով այս խոսքերը, որ իր հորեղբորորդին ասաց այդ րոպեին, նա նրան հառեց սիրող կնոջ առաջին հայացքը, մեկն այն հայացքներից, որում համարյա նույնքան նազանք կա, որքան խորություն: Շառլը վերցրեց նրա ձեռքը և համբուրեց:

— Ո՛վ անմեղության հրեշտակ, մեր միջև դրամը միշտ էլ նշանակությունից զուրկ կլինի, այնպես չէ՞: Այն զգացումը, որ նրան որոշ նշանակություն կտա, այսուհետև ամեն ինչ կլինի:

— Դուք ձեր մորն եք նման: Նրա ձայնը նույնքան քաղցր էր, որքան ձերը:

— Ո՛հ, շատ ավելի քաղցր...

— Այո, ձեզ համար,— ասաց աղջիկը,— խոնարհելով թարթիչները:— Իսկ հիմա, Շառլ, քնեցեք, ես այդ խնդրում եմ, հոգնած եք: Ցտեսություն մինչև վաղը:

Նա մեղմորեն իր ձեռքը դուրս քաշեց իրեն ուղեկցող և ճամփան լուսավորող Շառլի ձեռքերից: Երբ միասին դռան շեմքին հասան՝ Շառլն ասաց.

— Ոհ, ինչո՞ւ նյութապես կործանված եմ:

— Բա՛հ, իմ հայրը հարուստ է: Գոնե այդպես եմ կարծում,— պատասխանեց Էժենին:

— Խե՛ղ՝ երեխա,— վրա բերեց Շառլը մի քայլ առաջ անելով սենյակի մեջ և մեջքը պատին հենելով,— եթե դա ճիշտ լիներ՝ նա չէր թողնի, որ իմ հայրը մահանա, չէր թողնի, որ դուք այս թշվառության մեջ ապրեք, վերջապես նա ինքը այլ ձևով կապրեր:

— Բայց Ֆրուաֆոնը նրան է պատկանում:

— Եվ ի՞նչ կարժենա Ֆրուաֆոնը:

— Չգիտեմ, բայց նա ունի և Նուայեն:

— Մի քանի խղճուկ ազարակներ:

— Նա ունի խաղողի այգիներ և մարգագետիններ...

— Անպետք բաներ,— ասաց Շառլը արհամարհոտ եղանակով:— Եթե ձեր հայրը միայն քսանչորս հազար լիվր եկամուտ ունենար, մի՞թե դուք կապրեիք այս խոնավ և մերկ սենյակում,— ավելացրեց նա ձախ ոտքը առաջ տանելով:— Իմ գանձերը դուք, ուրեմն, պահելու եք այդտեղ,— ասաց նա իր մտքերը քողարկելու համար ցույց տալով մի հնացած պահարան:

— Գնացե՛ք պառկելու,— ասաց Էժենին՝ թույլ չտալով նրան մտնել չհավաքված սենյակը:

Շառլը գնաց, և նրանք փոխադարձ ժպիտով միմյանց բարի գիշեր մաղթեցին:

Երկուսն էլ քնեցին նույն երազով, և այդ րոպեից սկսած, Շառլը սկսեց մի քանի վարդեր սփռել իր սուզի վրա:

Հաջորդ առավոտ տիկին Գրանդեն իր աղջկան տեսավ նախաճաշից առաջ, Շառլի հետ զբոսնելիս: Երիտասարդը շարունակում էր տխուր մնալ, ինչպես որ այդ անխուսափելի էր մի դժբախտի համար, որ իր վշտերի հատակը իջած՝ չափում է այն անդունդի խորությունը, ուր նա գահավիժել էր և զգում է իր ապագայի ողջ ծանրությունը:

— Հայրս միայն ճաշին է գալու,— ասաց Էժենին՝ իր մոր դեմքի դրոշմված մտահոգությունը նկատելով:

Էժենիի շարժումների մեջ, դեմքի վրա, ձայնի բացառիկ քաղցրության մեջ հեշտ էր նկատել նրա և իր հորեղբորորդու մտածումների նույնանմանությունը: Նրանց հոգիները ջերմորեն կապվել էին իրար՝ գուցե և նախքան իմանալու զգացումների այն ուժը, որոնցով նրանք միացել էին միմյանց: Շառլը մնաց սրահում, և նրա տխրությունը ոչ ոք չխանգարեց: Երեք կանայքն էլ զբաղված էին: Գրանդեն մոռացել էր իր անմիջական գործերի կարգադրությունը, և դրա համար բավականաչափ

մարդիկ եկան նրան փնտրելու: Տանիք շինողը, կապարագործը, որմնադիրը, հող փորողները, ատաղձագործը, հողային վարձակալներն ու ագարակապանները. ոմանք վերանորոգման հատուկ սակարկություններ անելու, մյուսները ագարակների վարձքը վճարելու, կամ փող ստանալու համար: Տիկին Գրանդեն և Էժենին ստիպված եղան երթնել Էլ Բանվորների և գյուղացիների անվերջ հարցումներին պատասխանելու համար: Նանոնը խոհանոցում ընդունում էր եկամտային պարտքերը: Նա միշտ սպասում էր իր տիրոջ հրահանգներին՝ իմանալու թե ինչ Բան պետք է պահի տան համար և ինչը վաճառի շուկայում: Ծերուկը սովորություն ուներ, ինչպես գյուղական ազնվականներից շատերը, իր վատ գինին խմել և ուտել իր փչացած պտուղները: Երեկոյան ժամը հինգի մոտ, Գրանդեն վերադարձավ Անժերից բերելով տասնչորս հազար ֆրանկ ոսկով ձեռք բերված թագավորական արժեթղթեր, որոնք նրան տոկոս կբերեին մինչև այն օրը, երբ նա վճարեր իր ռենտաները: Նա Կորնուայեին թողել էր Անժերում՝ խնամելու համար ծայր աստիճան հոգնած ձիերը և ետ բերելու դանդաղորեն, երբ բոլորովին հանգստացած կլինեին:

— Անժերից եմ գալիս, կի՛ն, և քաղցած եմ:

Նանոնը լսելով նրա ձայնը՝ ճչաց խոհանոցից:

— Մի՞թե երեկվանից ի վեր ոչինչ չեք կերել:

— Ոչինչ,— պատասխանեց Գրանդեն:

Նանոնը բերեց ապուրը: Դե Գրասենը եկավ իր կլիենտի հրահանգներն ստանալու, երբ արդեն ամբողջ ընտանիքը բոլորված էր ճաշի սեղանի շուրջը: Հայր Գրանդեն իր եղբորորդուն նույնիսկ չէր նկատել:

— Առանց շտապելու ճաշի՛ր, Գրանդե՛,— ասաց Բանկիրը:— Մենք հետո կխոսենք: Գիտե՞ս թե ինչ արժե ոսկին Անժերում, որտեղ առնում են այն՝ Նանտ տանելու համար: Ես միտք ունիմ ոսկի ուղարկել Անժեր:

— Մի՛ ուղարկիր,— պատասխանեց ծերուկը,— այնտեղ արդեն անհրաժեշտ չափով ոսկի կա: Մենք լավ բարեկամներ ենք, ուստի և չեմ կարող ձեզ խորհուրդ չտալ, որ ժամավաճառ չլինեք:

— Բայց ոսկին այնտեղ արժե տասներեք ֆրանկ հիսուն սանտիմ:

— Ասացեք արժեր:

— Բայց որտեղի՞ց կարող էր ոսկի եկած լինել:

— Այս գիշեր ես Անժեր եմ գնացել,— ասաց նրան Գրանդեն ցած ձայնով:

Բանկիրը զարմանքից ցնցվեց: Հետո շշուկով նրանք սկսեցին խոսել, որի միջոցին դե Գրասենը և Գրանդեն հաճախակի Շառլին էին նայում: Այն բոլորին, երբ նախկին տակառագործը վստահաբար թելադրում էր Բանկիրին, որպեսզի իր համար հարյուր հազար լիվրի ռենտա գնի, դե Գրասենը ակամա զարմանքի արտահայտություն ունեցավ:

— Պարոն Գրանդե՛,— ասաց նա Շառլին,— Փարիզ եմ մեկնում, որևէ հանձնարարություն չունե՞ք ինձ տալու...

— Ոչ մի պարոն, շնորհակալ եմ,— պատասխանեց Շառլը:

— Նրան ավելի լավ շնորհակալություն հայտնիր, եղբորորդի: Պարոնը գնում է Գիյոմ Գրանդեի առևտրական տան հաշիվները կարգավորելու:

— Մի՞թե որևէ հույս կա,— հարցրեց Շառլը:

— Բայց,— բացագանչեց տակառագործը լավ կեղծված հպարտությամբ,— մի՞թե իմ եղբորորդին չեք դուք: Ձեր պարտքը մերն է: Մի՞թե Գրանդե չեք կոչվում դուք:

Շառլը ոտքի կանգնեց, գրկեց հայր Գրանդեին, համբուրեց նրան, գունատվեց և դուրս եկավ: Էժենին հիացած իր հորն էր նայում:

— Երթաք բարո՛ւ, իմ բարի դե Գրասեն, ամբողջովին նվիրված եմ ձեզ. և մի լավ հույս տվեք այդ մարդկանց:

Երկու դիվանագետները միմյանց ձեռքը սեղմեցին, նախկին տակառագործը մինչև դուռը առաջնորդեց բանկիրին, ապա դուռը փակելուց հետո վերադարձավ և թաղվելով իր թիկնաթոռի մեջ՝ ասաց Նանոնին.

— Ինձ հաղարջողի տուր:

Բայց որովհետև չափազանց հուզված էր և չէր կարողանում տեղում նստած մնալ, նա նորից ոտքի կանգնեց, նայեց պարոն դը Լա Բերթելիերի նկարին և սկսեց երգել, շարժվելով միայն այնպիսի ձևով, որ Նանոնը պարի քայլեր էր անվանում:

Ֆրանսիական պահակագործում,

Ես մի բարի հայր ունեի...

Նանոնը, տիկին Գրանդեն և Էժենին միմյանց էին գնում փոխադարձաբար և լուռ: Խաղողագործի ուրախությունը նրանց միշտ էլ սարսափ էր ազդում, երբ իր գազաթնակետին էր հասնում: Երեկոն շուտով վերջացավ: Նախ հայր Գրանդեն ցանկացավ վաղ քնել, իսկ երբ անկողին էր մտնում, նրա տանն ամեն ինչ պետք է քներ, ինչպես որ երբ Օգոստոսը խմում էր՝ ողջ Լեհաստանը հարբում էր: Շառլը, Նանոնը և Էժենին էլ տանտիրոջից պակաս հոգնած չէին: Գալով տիկին Գրանդեին՝ նա քնում էր, ուտում, խմում, քայլում՝ ըստ իր ամուսնու ցանկության: Այնուամենայնիվ մարտությունը հատկացված երկու ժամվա ընթացքում տակառագործը շատ ավելի զվարթ լինելով, քան երբևէ, ասաց իր մասնահատուկ խրատախոսություններից շատերը, որոնցից մեկը բավական է նրա մտքի չափանիշը տալու համար: Երբ նա խմեց հաղարջողին, նայեց բաժակին և ասաց.

— Հազիվ շուրթերդ բաժակին ես մոտեցնում, և նա արդեն դատարկ է: Ահա մեր պատմությունը: Կարելի չէ և լինել, և եղած լինել: Դրամները չեն կարող և՛ գլորվել, և՛ մնալ քո քսակի մեջ, այլապես կյանքը շատ գեղեցիկ կլիներ:

Նա եղավ ուրախ և ողորմած. և երբ Նանոնը վերադարձավ իր ճախարակի հետ՝ նա ասաց.

— Հոգնած կլինես,— ասաց նա,— թող քո վուշը:

— Լա՛վ... թե չէ... ձանձրանում եմ,— պատասխանեց աղախինը:

— Խե՛ղճ Նանոն: Հաղարջողի ուզո՞ւմ ես:

— Ա՛հ, ինչ վերաբերում է հաղարջօղուն՝ չեմ մերժի, տիկինն այն պատրաստում է ավելի լավ, քան դեղագործները: Նրանց վաճառածը դեղ է:

— Նրանք շատ են շաքար խառնում և համը կորսվում է,— ասաց ծերուկը:

Հաջորդ օրը, ժամը ութին ընտանիքը հավաքվելով նախաճաշի՝ առաջին անգամ իսկական մտերմության մի տեսարան էր ներկայացնում: Դժբախտությունն արագ միացրել էր տիկին Գրանդեին, Էժենին և Շառլին. Նանունը ինքն էլ նույնն էր զգում, առանց իմանալու, թե ինչու: Չորսը միասին սկսում էին կազմել մի ընտանիք: Գալով ծեր խաղողագործին, որի ազահությունը գոհացում էր գտել արդեն, և վստահ, որ պճնամուր շուտով կմեկնի, և ինքը կվճարի միայն նրա ճամփորդության ծախսը մինչև Նանտ՝ նրան դարձրել էին գրեթե անտարբեր դեպի նրա ներկայությունն իր բնակարանում: Նա թույլ տվեց, որ երկու երեխաները,— նա այսպես էր անվանում Շառլին և Էժենին,— ազատ իրենց ուզածի պես շարժվեն տիկին Գրանդեի հսկողության ներքո: Նա բացարձակ վստահություն ուներ տիկին Գրանդեի վրա, երբ հարցը վերաբերում էր հանրային և կրոնական բարոյականին: Նրան զբաղեցնում էին բացառապես ճանապարհը եզերող իր մարգագետինների և փոսերի դասավորությունը, Լուառում կաղամախիներ տնկելը և Ֆրուաֆոնում այգիների ձևեռային աշխատանքները: Այդ պահից Էժենիի համար սիրո գարնանաձաղկիլը բացվել սկսեց: Գիշերայինայն տեսարանից ի վեր, երբ հորեղբորաղջիկը տվեց իր գանձը հորեղբորորդուն, Էժենիի սիրտը գանձին էր հետևել: Երկուսն էլ մեղսակից միևնույն գաղտնիքին, միմյանց էին նայում՝ փոխադարձաբար միմյանց հասկանալով. մի հանգամանք, որ ավելի էր խորացնում նրանց զգացումները և տալիս էր նրանց ավելի նույնություն, ավելի մտերմությունը երկուսին էլ, այսպես ասած, դուրս բերելով սովորական կյանքից: Ազգակցական կապը մի՞ թե նրանց իրավունք չէր տալիս իրենց շեշտի մեջ դնելու ավելի քաղցրություն, իրենց հայացքներում՝ խոր գուրգուրանք: Էժենիին հաճելի էր, որ կարող է իր գարմիկի ցավը նորածին մի սիրո մանկական հրճվանքով քնացնել: Մի՞ թե շնորհագեղ նմանություն չկա սիրո և կյանքի սկղբնավորումների մեջ: Երեխային չէ՞ն օրորում անուշ երգերով և քաղցր նայվածքներով: Նրան մի՞ թե չեն պատմում սքանչելի հեքիաթներ, որոնք նրա ապագան ոսկեգոծ են ցույց տալիս: Նրա համար հույսը անընդհատ չի՞ շարժվում իր լուսաշող թևերը: Չի՞ թափում նա փոխնիփոխ ուրախության ու վշտի արցունքներ: Մի՞ թե նա չի վիճում անարժեք իրերի համար, մանրախիճերի համար, որոնցից նա փորձում է կառուցել մի շարժական պալատ, հազիվ քաղված և արդեն մոռացված ծաղկեփնջերի համար: Նա չի՞ տենչում բռնել ժամանակը, առաջ գնալ կյանքում: Մերը մեր երկրորդ վերափոխությունն է: Շառլի և Էժենիի միջև սերն ու մանկությունը նույն բանը եղան, այդ եղավ առաջին տարիանքը իր բոլոր երեխայություններով, և երկուսի սրտերի համար էլ տխրությամբ պարուրված, ավելի զգվալից: Սգո շղարշի ներքո տխրությամբ ծնվող սերը ավելի խորապես էր ներդաշնակում այդ քայքայվող տան պրովինցիալ պարզության հետ: Լուռ բակում, ջրհորի եզերքին, մի քանի բառ փոխանակելով իր հորեղբորաղջկա հետ՝ նստած մի մամռապատ նստարանի վրա, առանձնանալով այդ փոքր պարտեզում մինչև արևի մայր մտնելը և միմյանց ոչինչ բաներ ասելով զբաղված կամ պարիսպների ու տան միջև եղած խաղաղության մեջ ինքնամփոփ՝ ինչպես եկեղեցու կամարների տակ, Շառլնըմբռնեց սիրո սրբությունը, երբ իր մեծաշուք տիկինը, իր սիրելի Աննետը նրան միայն ճանաչել էր տվել փոթորկալից հույզեր: Այդ բուրբիկն նա թողնում էր իր փարիզյան պչրուն, փառամոլ, փայլուն տարիանքը՝ հանուն մաքուր և ճշմարիտ սիրո: Նա սիրեց այդ տունը, որի բարձրերը այլևս այնքան ծաղրելի չէին թվում նրան: Նա առավոտ վաղ ցած էր իջնում՝ մի քանի վայրկյան Էժենիի հետ խոսել կարողանալու համար, մինչև Գրանդեն գար օրվա պաշարը տալու, և երբ ծերուկի ոտնաձայնը լսվում էր սանդուղքից, նա փախչում՝ էր պարտեզը: Առավոտյան այդ տեսակցության փոքր հանցանքը, որ Էժենիի մոր համար էլ մի գաղտնիք էր, և որը Նանունը չտեսնել էր ձևացնում, աշխարհի ամենից անմեղունակ սիրուն տալիս էր արգելված

հաճույքների ջերմությունը: Ապա կեսօրից հետո, երբ հայր Գրանդեն գնում էր այցելելու իր կավածներն ու ձեռնարկությունները, Շառլը մնում էր մոր և աղջկա մոտ ու մինչ այդ անձանոթ հոգեկան հաճույքներ էր վայելում, օգնելով նրանց թելը քանդելու, դիտելով նրանց աշխատանքը և կամ լսելով նրանց շաղակրատանքը: Գրեթե վանական այդ կյանքի պարզությունը, որ բացահայտում էին այդ գեղեցիկ հոգիները, որոնց համար աշխարհն անձանոթ էր, նրան խորապես հուզեցին: Նա կարծել էր, որ նման բարքերի գոյությունն անկարելի էր Ֆրանսիայում, և հնարավոր էր համարել միայն Գերմանիայում, այն էլ առասպելորեն և Ավգյուստ Լաֆոնտենի¹² վեպերում: Շուտով էժենին նրա համար Գյոթեի Մարգարիտը ներկայացնող իդեալը եղավ, բացառյալ նրա մեղքը: Օրեցօր նրա հայացքները, նրա խոսքերը գերեցին խեղճ աղջկան, որ երանությամբ հանձնվեց սիրո հոսանքին: Նա կառչում էր իր երջանկությանը, ինչպես լողացողը կկառչի ուռենու ճյուղին՝ ջրից դուրս գալու և եզերքի վրա հանգստանալու համար: Մոտալուտ մեկնումի վիճակը միթե չէ՞ր տխրեցնում արդեն այս խուսափող օրերի ամենաուրախ ժամերը: Ամեն օր մի փոքր դեպք նրանց հիշեցնում էր մոտալուտ բաժանումը: Այսպես, դե Գրասենի մեկնումից երեք օր հետո, Գրանդեն Շառլին տարավ առաջին աստիճանի դատարանը, պրովինցիայի մարդկանց հանդիսավորությամբ նրան ստորագրել տալու իր հոր ժառանգության իրավունքից հրաժարումը: Ահավո՛ր՝ հրաժարում. ընտանեկան մի տեսակ հավատորացություն: Նա գնաց նոտար Կրյուշոյի մոտ՝ գրել տալու համար երկու փոխանորդագիր, մեկը դե Գրասենի, մյուսը այն բարեկամի համար, որը նրա կարասիները պետք է վաճառեր: Հետո հարկ եղավ կատարել անհրաժեշտ ձևականությունները՝ արտասահմանյան անցագիր ստանալու համար: Վերջապես երբ սուգի հասարակ զգեստները հասան, որ Շառլը պատվիրել էր Փարիզում, նա իր մոտ հրավիրեց Սոմյուրից մի դերձակ, որին վաճառեց այլևս ավելորդ հագուստները: Այս վաճառումը շատ դուր եկավ հայր Գրանդենին:

— Ա՛յ, դուք ահավասիկ մի իսկական տղամարդ եք, որ նավ պետք է նստի և մեկնի՝ կարողություն ձեռք բերելու համար,— ասաց նա՝ տեսնելով, որ Շառլը հագնվել է սև և հաստ կտորից կարված մի զգեստ:— Այդ լա՛վ է.

— Ձեզնից խնդրում եմ, պարոն,— պատասխանեց Շառլը,— հավատաք, որ ես գիտակցում եմ իմ ամբողջ կացությունը :

— Այդ ի՞նչ բան է,— հարցրեց ծերուկը, որի աչքերը կենդանացան, տեսնելով մի ափ ոսկի, որ Շառլը նրան ցույց տվեց:

— Պարոն, ես հավաքել եմ իմ կոճակները, իմ օղակները, այն ամենը, որ ավելորդ էին և որ կարող էին ներկայացնել որևէ արժեք, բայց Սոմյուրում ոչ ոքի ծանոթ չլինելով, այս առավոտ ես ուզում էի ձեզնից խնդրել որ....

— Ձեզնից գնել դրանք,— ընդհատեց Գրանդեն...

— Ո՛չ, հորեղբայր, ինձ մատնանշել մի պատվավոր մարդ, որին...

— Տվե՛ք ինձ այդ ամենը, իմ եղբորորդի, ես ինքս կբարձրանամ այս ամենը գնահատելու և կգամ ձեզ ասելու, թե նրանք ի՞նչ արժեն ամենայն ճշտությամբ: Զարդեղենի ոսկի,— ասաց նա քննելով մի երկար շղթա,— տասնութը, տասնինը կարատ:

Ծերուկը պարզեց իր լայն ձեռքը և վերցրեց ոսկու այդ զանգվածը:

— Հորեղբորաղջիկ, — ասաց Շառլը Էժենինին, — թույլ տվեք, որ ձեզ նվիրեմ այս երկու կոճակները, որոնցով ժապավեններ կարող եք կապել ձեր դաստակալներին:

— Առանց տատանվելու ընդունում եմ,— պատասխանեց Էժենին՝ խորհրդավոր մի հայացք ձգելով նրան:

— Հորեղբորկին, ահա իմ մոր մատնոցը, ես այդ գանձի նման էի պահում իմ ճամփորդական իրերի մեջ,— ասաց Շառլը՝ ոսկյա մի սիրուն մատնոց տալով տիկին Գրանդեին, որն ավելի քան տասը տարի փափագում էր ունենալ մի այդպիսի իր:

— Ինձ պակասում են բառեր՝ շնորհակալություն հայտնելու ձեզ,— ասաց պառավ մայրը, որի աչքերը թրջվեցին:— Առավոտ և երեկո իմ աղոթքներում, ճամփորդների համար աղոթելիս, ձեզ համար ամենից անհրաժեշտը կավելացնեմ: Երբ ես մեռնեմ, Էժենին ձեզ համար կպահի այս զարդը:

— Եղբորորդի, այս բոլորն արժե ինը հարյուր ութսունինը ֆրանկ յոթանասուննեփնգ սանտիմ,— ասաց Գրանդեն դուռը բաց անելով:— Բայց ես ձեզ դրանք վաճառելու տանջանքից ազատելու համար կվճարեմ նրանց արժեքը... լիվրով:

Լիվր բառը, Լուառի ավերին նշանակում է, որ վեց էկուանոց՝ դրամները կընդունվեն առանց զեղչի, վեց ֆրանկի արժողությամբ:

— Ես չեի համարձակվում այդ խնդրել ձեզնից,— պատասխանեց Շառլը,— սակայն ինձ համար տհաճ է իմ զարդեղենները վաճառքի հանել մի քաղաքում, ուր դուք եք ապրում: Կեղտոտ շորերը պետք է տանը լվանալ,— ասել է Նապոլեոնը, հետևաբար՝ շնորհակալություն ձեր հաճոյակատարության համար:

Գրանդեն քորեց իր ականջները և մի բուպե լռություն տիրեց:

— Միրելի հորեղբայր,— շարունակեց Շառլը նրա կողմը նայելով մտահոգությամբ, կարծես նա վախենում էր նրադուրազգացությունը վիրավորելուց,— իմ հորեղբորաղջիկն ու մայրը չմերժեցին ինձ և ընդունեցին իմ չնչին նվերները. հաճեցեք դուք ևս ընդունել թեի այս գույգ կոճակները, որոնք ինձ համար այլևս անպետք են. նրանք ձեզ վերհիշել կտան մի խեղճ երիտասարդի, որը հեռու ձեզնից՝ այսուհետև պիտի մտածի նրանց մասին, որոնք իր ամբողջ ընտանիքն են կազմում:

— Տղա՛ս, տղա՛ս, լավ է չգրկվել բոլոր ունեցածից... Ի՞նչ ունիս դու, այ կին,— դառնալով նրա կողմը՝ հարցրեց նա ընչաքաղցությամբ:— Ա՛հ, ոսկյա մատնոց, իսկ դո՞ւ, աղջիկս, ադամանդակուռ ճարմանդ: Լավ, ես ընդունում եմ քո կոճակները,— շարունակեց նա Շառլի ձեռքերը սեղմելով:— Բայց... դու ինձ թույլ կտաս. վճարեմ քո, այո... քո ճամփորդությունը դեպի Հնդկաստան: Այո, ես ուզում եմ ստանձնել քո ճամփորդության ծախսը: Մանավանդ, որ եղբորորդի, քո զարդեղենները գնահատելիս, ես նկատի եմ ունեցել միայն նրանց ոսկու քանակը, իսկ նրանց վրա եղած աշխատանքից գուցե կարելի է մի բան շահել: Այսպես ուրեմն՝ կարգադրված է: Ես ձեզ կտամ հազար հինգհարյուր ֆրանկ... լիվրով, որը պարտք եմ վերցնելու Կրյուշոյից, որովհետև տանը ես մի սև գրոշ իսկ չունեմ. այդ ուրիշ բան կլինեք, եթե, իհարկե, այս միջոցին Պերոտեն, որ ուշացրել է իր ազարակավարձը, վճարի ինձ: Այո՛, այո՛, ես կգնամ նրան տեսնելու:

Նա վերցրեց իր գլխարկը, հագավ ձեռնոցները և դուրս եկավ:

— Ուրեմն մեկնելո՞ւ եք անպայման,— հարցրեց Էժենին՝ նրա վրա գցելով հիացմունքով լի տխուր մի հայացք:

— Այդ անհրաժեշտ է,— պատասխանեց Շառլը գլուխը հակելով:

Մի քանի օրից ի վեր Շառլի կեցվածքը, ձևերը, խոսքերը արտացոլում էին խորապես վշտահար մարդու հոգին, մի մարդ, որ գիտակցում էր իր վրա ընկած ծանր պարտականությունները և իր դժբախտությունից նոր արիություն է ստանում: Նա այլևս չէր հառաչում, նա դարձել էր տղամարդ: Ահա թե ինչու էժենին իր հորեղբորորդու բնավորությունը երբեք այնքան լավ չէր պատկերացրել, որքան, երբ տեսավ նրան սանդուղքների վրա, իր սև ու հաստ դրապից կարված զգեստներով, որ այնքան սագում էին նրա գունատ դեմքին և վշտաբեկ կեցվածքին: Այդ օրը երկու կանայք էլ, որ Շառլի ընկերակցությամբ եկեղեցում ներկա եղան Գիյոմ Գրանդեի հոգեհանգստի պատարագին, սուգի զգեստներ էին հագել:

Երկրորդ նախաճաշին՝ Շառլը նամակներ ստացավ Փարիզից և կարդաց:

— Ինչպե՞ս է, գոհ եք ձեր գործերից, հորեղբորորդի,— ցած ձայնով հարցրեց Էժենին:

— Նման հարցեր երբեք չպետք է տալ, աղջիկս,— ասաց Գրանդեն:— Տեսնում ես, ես քեզ հետ չեմ խոսում իմ գործերից, ինչո՞ւ ես ուզում քո քիթը մտցնել քո հորեղբորորդու գործերի մեջ: Վերջապես թող հանգիստ այդ երիտասարդին:

— Օ՛հ, ես ոչ մի գաղտնիք չունեմ,— բացագանչեց Շառլը:

— Տա՛ւ, տա՛ւ, տա՛ւ, եղբորորդի՛, դու մի օր կըմբռնես, որ առևտրական կյանքում պետք է լեզվին սանձ դնել:

Երբ երկու սիրահարները առանձին մնացին պարտեզում, Շառլը ասաց Էժենին՝ տանելով նրան հին նստարանի մոտ, որի վրա ընկուզենու ստվերի տակ նրանք նստեցին:

— Ես չեի սխալվել Ալֆոնսի նկատմամբ. նա հիանալի է վարվել. իմ գործերը կարգադրել է խոհեմությամբ և պարկեշտությամբ: Փարիզում այլևս ոչ ոքի ոչինչ պարտական չեմ: Իմ բոլոր կահկարասիքը լավ գնով են վաճառվել, և նա ինձ ասում է, թե հետևելով շատ ճանապարհորդած մի նավապետի խորհուրդներին, երեք հազար ֆրանկով նա ինձ համար պատրաստել է տվել եվրոպական հետաքրքրական իրերից մի փոքր հավաքածու, որից մեծ շահ կարելի է ստանալ Հնդկաստանում: Նա ուղարկել է իմ իրերը Նանտ, ուր արդեն գտնվում է Յավա մեկնող մի նավ: Հինգ օր Էժենի, գուցե մշտնջենապես մենք միմյանցից կբաժանվենք, գեթ առնվազն երկար ժամանակով: Իմ ապրանքը, որ հետո եմ տանելու և տասը հազար ֆրանկը, որ ինձ ուղարկել ենիմ բարեկամներից երկուսը, քիչ չեն փոքր գործի սկիզբը դնելու համար: Տարիներ հետո միայն թերևս ես կարողանամ մտածել վերադառնալու մասին: Թանկադին զարմուհիս, իմ կյանքը և ձերը նույն կշեռքի նժարների մեջ մի դնեք, ես կարող եմ մեռնել, իսկ ձեզ համար կարող է ներկայանալ մի հարուստ բախտ...

— Միրո՞ւմ եք ինձ,— հարցրեց Էժենին:

— Ո՛հ, այո, շա՛տ,— պատասխանեց նա շեշտի մի այնպիսի խորությամբ, որ ցույց էր տալիս նրա զգացումների հավասար խորությունը:

— Կսպասեմ, Շառլ: Աստված իմ, հայրս լուսամուտի առաջն է,— ասաց նա իր հորեղբորորդուն, որը մոտենում էր նրան համբուրելու համար:

Նա փախավ կամարի տակ: Շառլը հետևեց նրան: Նկատելով Շառլին, Էժենին գնաց դեպի սանդուղքի ստորոտը, ուր բաց արեց դուռը, հետո առանց իսկապես իմանալու, թե ուր է գնում նա, հասավ Նանոնի խցիկի մոտ, միջանցքի ամենից քիչ լուսավորված անկյունը: Շառլը, որ հետևել էր

նրան, բռնեց նրա ձեռքը, և նրան մոտեցնելով իր կրծքին, մեղմությամբ գրկեց: Էծենին չդիմադրեց, նա ստացավ և վերադարձրեց բոլոր համբույրներից ամենամաքուրը, ամենաքաղցրը, ինչպես և ամենակատարյալը:

— Միրելի Էծենի, հորեղբորդդին ավելի բախտավոր է, քան եղբայրը, նա կարող է ամուսնանալ իր հորեղբորաղջկա հետ,— ասաց Շառլը:

— Ամեն,— բացազանչեց Նանտը՝ բաց անելով իր խցի դուռը:

Երկու սիրահարները սարսափահար փախուստ տվին և մտան սրահը, ուր Էծենին վերսկսեց իր աշխատանքը, իսկ Շառլը սկսեց կարդալ սուրբ Կույսին ձոնված շարականը՝ տիկին Գրանդեի աղոթագրքում:

— Հը՛մ,— ասաց Նանտը,— մենք ամենքս էլ աղոթում ենք:

Այն բոլորից, երբ Շառլը հայտնեց իր մոտալուտ մեկնումը, Գրանդեն շարժվեց, ցույց տալու համար, թե շատ է հետաքրքրվում իր եղբորդդիով: Նա չէր խանգարում ոչնչի,ինչ իրեն ծախսի չէր ենթարկում. նրա համար գտավ մի ծրարող, և ասաց, որ այդ մարդը իր սնդուկները շատ թանկ վաճառելու հավակնություն ունի, հետևաբար ամեն կերպ ուզեց ինքը շինել, և դրա համար հին տախտակներ գործածեց: Առավոտ վաղ նա արթնանում էր՝ ռանդելու, հարմարացնելու, տաշելու, մեխելու համար այդ բարակ տախտակները, որոնցից շատ գեղեցիկ սնդուկներ էր պատրաստում: Նա այդ սնդուկների մեջ դասավորեց Շառլի բոլոր իրերը և հանձն առավ դրանք Լուառով մինչև նավ տանել, ապահովագրել և ճիշտ ժամանակին Նանտ հասցնել:

Այն համբույրից հետո, որ նա ստացել էր միջանցքում, Էծենիի համար ժամերը սահում էին ահավոր արագությամբ: Երբեմն նա ցանկանում էր հետևել իր հորեղբորդդուն: Նա, ով ճանաչել է սիրո ամենից կախարդողը, այն սերը, որի տևողությունն ամեն օր կրճատվում է կյանքից, ժամանակից, մահացու հիվանդությունից, մարդկային ճակատագրի խաղերից, նա կհասկանա Էծենիի տառապանքները: Նա հաճախ լալիս էր՝ զբոսնելով պարտիզում, որն այլևս խիստ նեղ էր թվում նրան, ինչպես նեղ էին բակը, տունը, քաղաքը,— նա արդեն վաղօրոք թռչում էր ծովերի անհունության վրայով: Վերջապես մեկնումի նախօրեն հասավ: Նույն առավոտ, երբ Նանտը և Գրանդեն բացակա էին, նա պահարանի այն դարակի մեջ, որը միակն էր, որ փակվում էր բանալիով, արդեն դատարկ քսակի մոտ հանդիսավորապես զետեղեց թանկագին արկղիկը, որի մեջ գտնվում էին երկու դիմանկարները: Այդ գանձի զետեղմանը ուղեկցեցին բազմաթիվ համբույրներ ու արցունքներ: Երբ Էծենին գզրոցի բանալին դրեց իր ծոցը՝ չկարողացավ արգելել, որ Շառլը համբուրի բանալիի թաքստոցը:

— Նա այլևս դուրս չի գալու իմ ծոցից, բարեկամս:

— Իմ սիրտն էլ այնտեղ կլինի միշտ:

— Ա՛հ, Շա՛ռլ, լավ չէ,— ասաց նա մի փոքր սաստող շեշտով:

— Մի՞ թե չենք ամուսնացել,— ասաց նա,— ես արդեն ունեմ քո խոսքը, կտամ և իմը:

— Մինչև մահը քոնն եմ,— կրկնեցին երկուսն էլ:

Ոչ մի խոստում այս աշխարհում ավելի մաքուր չէր եղել: Էծենիի անբիծ մաքրությունը ժամանակավորապես սրբագործել էր Շառլի սերը: Հաջորդ օրվա նախաճաշը տխուր էր: Հակառակ այն բանի, որ Շառլը Նանտին տվել էր ոսկեգոծ մի հագուստ և մի խաչ՝ Ժանետի խաչի ձևով, նա

անգամ, որ միշտ համարձակ էր իր զգացումներն արտահայտելու մեջ, արցունք ուներ աչքերի խորքում:

— Այս դժբախտ, անուշիկ պարոնը, որ ծովերի վրայով գնալու է... Թո՛ղ աստված նրան առաջնորդ լինի:

Ժամը տասն և կեսին ամբողջ ընտանիքը Շառլին ողջերթ մաղթելու համար շարժվեց դեպի Նանտ մեկնող հանրակառքը: Նանտը արձակել էր շանը, փակել դուռը և տանում էր Շառլի պայուսակը: Հին փողոցի բոլոր խանութպանները, իրենց կրպակների սեմերին կանգնած՝ դիտում էին թափորը, որին հրապարակում միացավ և նոտար Կրյուշոն:

— Չպետք է լաց լինես, Էժենի,— ասում էր նրան մայրը:

— Իմ եղբորորդի,— ասաց Գրանդեն հյուրանոցի դռան մոտ համբուրելով Շառլի երկու այտերը,— մեկնեցե՛ք աղքատ, վերադարձե՛ք հարուստ, դուք ձեր հոր պատիվը փրկված կգտնեք: Ես, Գրանդես, ստանձնում եմ այդ բանը, որովհետև, այն ժամանակ ձեզնից է կախված, որ...

— Ա՛յ, հորեղբայր, դուք մեղմացնում եք իմ մեկնումի դառնությունը: Չէ՞ որ ինձ ամենահարգի նվերն եք անում:

Չհասկանալով նախկին տակառագործի խոսքերը, որին ընդհատել էր, Շառլը հորեղբոր կարծրացած դեմքը երախտագիտական արցունքներով ողողեց: Մինչդեռ Էժենին ամբողջ ուժով հոր և հորեղբորորդու ձեռքերն էր սեղմում: Միայն նոտարը, Գրանդեի նրբամտության վրա հիացած, ժպտում էր, որովհետև միայն նա էր լավ հասկացել ծերուկին: Չորս սոմյուրցիները, շրջապատված շատ մարդկանցով, սպասեցին կառքի մոտ՝ մինչև նրա մեկնելը: Հետո, երբ կառքը տեսողությունից ծածկվեց և միայն նրա ձայնն էր լսվում հեռվից՝

— Բարի՛ ճանապարհ,— ասաց խաղողագործը:

Բարեբախտաբար նոտար Կրյուշոն միակը եղավ, որ լսեց այդ բացազանչությունը: Էժենին և իր մայրը շտապել էին գնալ քարափի մի անկյունը, որտեղից դեռ կարող էին տեսնել հանրակառքը, նրանք շարժում էին սպիտակ թաշկինակները, որին Շառլը պատասխանում էր՝ իրենը թափահարելով:

— Մա՛յր, մի ըռպելով ես կցանկանայի աստուծո գործությունն ունենալ,— ասաց Էժենին այն պահին, երբ այլևս չտեսավ Շառլի թաշկինակը:

Չընդհատելու համար դեպքերի ընթացքը, որոնք կատարվեցին Գրանդեի ընտանիքում, անհրաժեշտ է կանխավ մի հայացք նետել այն գործառնությունների վրա, որ դե Գրասենի միջնորդությամբ ծերուկը արեց Փարիզում: Բանկիրի մեկնումից մի ամիս հետո Գրանդեն ուներ հարյուր հազար լիվրի պետական պարտաթղթեր՝ գնված ուղիղ ութսուն ֆրանկի: Նրա մահից հետո նրա ունեցվածքի ինվենտարից քաղված տեղեկանքները երբեք չկարողացան նույնիսկ փոքր չափով պարզել այն միջոցները, որոնց շնորհիվ, մղված իր կասկածամտությունից, նա կարողացավ պետական գանձի վրա ունեցած իր մինչև մահը պարտաթղթերի արձանագրությունը փոխարինել հենց պարտաթղթերով: Նոտար Կրյուշոն մտածեց, որ Նանտը, անկախ իր կամքից, հավատարիմ գործիք է եղել դրամը փոխադրելուն: Մոտավորապես այդ շրջանում աղախինը բացակայեց հինգ օրով, պատրվակելով, թե գնում է որոշ գործեր կարգավորելու Ֆրուաֆոնում, կարծես թե ծերուկն ընդունակ էր որևէ բան երեսի վրա թողնելու: Ինչ վերաբերվում է Գիյոմ Գրանդեի առևտրական գործերին, տակառագործի բոլոր նախատեսություններն իրականացան:

Ֆրանսիական բանկում գտնվում են, ինչպես այդ բոլորին հայտնի է, Փարիզի և դեպարտամենտների բոլոր մեծ կարողությունների վերաբերյալ ճշգրիտ տեղեկություններ: Դե Գրասենների և Սոմյուրի Ֆելիքս Գրանդեի անուններն այդտեղ ծանոթ էին և վայելում էին գրավադրումներից գերծ մեծ հողային կալվածների վրա հենված ֆինանսական հոշակի հատուկ հարգանքը: Սոմյուրի բանկիրի ներկայությունը, որը լիազորված էր, ասում էին, պատվաբեր կերպով լուծարելու փարիզյան Գրանդեի առևտրատունը, բավական եղավ, որպեսզի առևտրականի հիշատակը՝ բողոքարկվելու ամօրը չճանաչի: Պարտատերերի ներկայությամբ կատարվեց կնիքների լուծումը և ընտանեկան նոտարը կանոնավոր կերպով սկսեց ժառանգության ինվենտարացումը: Շուտով դե Գրասենը ժողովի հրավիրեց բոլոր պարտատերերին, որոնք միաձայն Սոմյուրի բանկիրին ընտրեցին որպես լուծարքող՝ ընկերակցությամբ հարուստ առևտրատան ղեկավար և ամենից ավելի շահագրգռվածներից մեկի՝ Ֆրանսուա Կելլերի և նրանց վստահեցին անհրաժեշտ բոլոր իրավունքները՝ փրկելու և՛ ընտանիքի պատիվը, և պարտատերերի շահերը: Սոմյուրի Գրանդեի վարկը, հույսը, որ նա դե Գրասենի միջոցով ներշնչեց պարտատերերին, հեշտացրին փոխհամաձայնությունը: Պարտատերերից ոչ մեկը չընդդիմացավ: Ոչ ոք չէր մտածում իր պահանջները արձանագրել տալ շահերի և վնասների հաշվին, և ամեն մեկն ասում էր.

— Սոմյուրի Գրանդեն կվճարի:

Անցավ վեց ամիս: Փարիզեցիները շրջանառության մեջ գտնվող փոխանակագրերը դնել և պահում էին իրենց դրամապանակների խորքում: Այդ առաջին արդյունքն էր, որ տակառագործը ցանկացել էր ստանալ: Առաջին ընդհանուր ժողովից ինը ամիս հետո, երկու լուծարքողները քառասունյոթ տոկոս բաժանեցին բոլոր պարտատերերին: Այդ գումարը ստացվել էր արժեթղթերի, ստացվածքների, հանգուցյալ Գիլոմ Գրանդեի ընդհանրապես շարժական և անշարժ իրերի վաճառումից, որ կատարվեց խղճամիտ հավատարմությամբ: Պարտատերերը հաճությամբ ընդունեցին Գրանդեի սքանչելի և անվիճելի պատվավորությունը: Երբ այս գովասանքները պատշաճ կերպով տարածվեցին ամեն կողմ, պարտատերերը պահանջեցին իրենց փողի մնացորդը: Հավաքական կերպով նրանք այդ գրեցին Գրանդեին:

— Ահա վերջապես բուն հարցը,— ասաց նախկին տակառագործը նամակը կրակ նետելով,— մի՛ քիչ համբերություն, իմ միամիտ բարեկամներ:

Պատասխանելով այդ նամակի առաջարկներին՝ սոմյուրաբնակ Գրանդեն պահանջեց, որ իր եղբոր ժառանգությունը ներկայացվող բոլոր փոխանակագրերը զետեղվեին նոտարի մոտ, կցելով դրան նախորդ վճարումների ընկալագրերը՝ պատրվակելով, թե անհրաժեշտ է մաքրել հաշիվները և այդ ձևով՝ ճշգրտել ժառանգության կացությունը: Զետեղման այդ գործը մեծ դժվարություններ առաջացրեց: Պարտատերը ընդհանրապես մի տեսակ մոլագար է: Այսօր նա պատրաստ է համաձայնել, բայց վաղը նա կարող է ամեն ինչ կրակի և արյունի տալ. ավելի վերջը նա կարող է ծայրահեղորեն հեգհամբույր լինել: Այսօր նրա կինը ուրախ էր, որ իր վերջին փոքր զավակի աստամները բուսել են, բնակարանում ամեն ինչ կարգին է, պարտատերը չի ուզենա մի սու անգամ կորցնել: Վաղը անձրև է գալիս, նա չի կարող դուրս գալ, տխուր է, նա այդ է պատասխանում բոլոր առաջարկներին, միայն թե հարցը վերջ գտնի, իսկ մյուս առավոտը նրան անհրաժեշտ են երաշխիքներ: Ամսի վերջը՝ նա, այդ դահիճը, պահանջում է քո մահը: Պարտատերը նման է այն հանդարտ ճնճուկին, որի պոչի վրա երեխաներին սովորեցնում են աղ ցանել. բայց պարտատերը այդ պատկերը կիրառում է իր մուրհակների նկատմամբ, որոնց դիմաց ոչինչ չի կարող ստանալ: Գրանդեն ուսումնասիրել էր պարտատերերի կլիմայական փոփոխությունները, և իր եղբոր

պարտատերերը ենթարկվեցին նրա բոլոր հաշիվներին, ոմանք բարկացան և **բոլորովին** մերժեցին նրա առաջարկած գետեղումը:

— Լավ, սա շատ լավ է,— ասում էր Գրանդեն ձեռքերը շփելով, երբ կարդում էր այն հարցի մասին դե Գրասենի գրած նամակը:

Ուրիշները համաձայնեցին այս գետեղումին այն պայմանով, որ իրենց իրավունքները հաստատվեն, որպեսզի ստիպված չլինեն հետագայում նրանցից հրաժարվել և նույնիսկ հակառակ դեպքում պահանջել, որ նորից սնանկություն հայտարարվի: Նորից նամակագրություն, որոնցից հետո սովորաբարակ Գրանդեն զիջեց ընդունել բոլոր վերապահումները: Այս զիջման փոխարեն մեղմ պարտատերերը կարողացան համոզել խստապահանջ պարտատերերին: Փոխանագրերը գետեղվեցին նոտարի մոտ՝ բայց ոչ առանց մի քանիսի դժգոհության:

— Այդ ծերուկը ասում էին նրանք դե Գրասենին,— ծաղրում է ն՝ ձեզ, և՛ մեզ:

Գիյոմ Գրանդեի մահվանից քսաներեք ամիս անց, մի շաբթ առևտրականներ, փարիզյան գործառնությունների ընթացքից մղված, մոռացել էին Գրանդեից իրենց ունեցած պահանջի մնացորդը և այդ մասին մտածում էին՝ միայն նրա համար, որ ասեն.

— Ես սկսել եմ արդեն հաշտվել այն մտքի հետ, որ մենք քառասունյոթ տոկոսից բացի, այլևս ոչինչ չենք ստանա:

Տակառագործը հույսը դրել էր ժամանակի ուժի վրա, որին անվանում էր՝ բարի սատանա: Երբորդ տարվա վերջը՝ դե Գրասենը գրեց Գրանդեին, որ Գրանդե առևտրատան պարտքի մնացորդը եղող երկու միլիոն չորս հարյուր հազար ֆրանկ գումարին տասը տոկոս վճարելով՝ նրան հաջողվել էր պարտատերերի մուրհակները վերցնել: Գրանդեն պատասխանեց, ասելով, որ նոտարը, տարապայման բորսային միջնորդը, որոնց ահավոր սնանկությունը պատճառ էր եղել իր եղբոր մահվան, այժմ ապրում են և գուցե լավ դրության մեջ են, հետևաբար պետք էր նրանց սեղմել, որպեսզի նրանցից էլ մի բան պոկվի և դեֆիցիտը պակասի: Չորրորդ տարվա վերջը, վճարում բացը պատշաճորեն և օրինական ձևով որոշվեց մեկ միլիոն երկու հարյուր հազար ֆրանկ: Լուծարքողների և պարտատերերի, լուծարքողների և Գրանդեի միջև բանակցություններ տեղի ունեցան, որոնք վեց ամիս տևեցին: Կարճ ասած, հարցը շտապ ձևով կարգավորելիս, հարկադրված՝ սովորաբարակ Գրանդեն, գրեթե նույն տարվա իններորդ ամսին, պատասխանեց երկու լուծարքողներին, թե իր եղբորորդին, որ հաստատվել էր Հնդկաստանում և կարողություն ձեռք բերել, իր հոր պարտքն ամբողջությամբ վճարելու դիտավորություն էր հայտնել, և որ ինքը՝ առանց նրա համաձայնության, չէր կարող անօրինական ձևով վճարել պարտքերի մնացորդը, հետևաբար և սպասում էր պատասխանի: Հինգերորդ տարվա կեսի մոտ պարտատերերը դեռ որևէ բան չէին ձեռնարկում, շնորհիվ **ամբողջությամբ** բառի, որ վեհ տակառագործը, իր մորուքի մեջ ծիծաղելով, արտասանում էր ժամանակ առ ժամանակ, և որ երբեք չէր ասում՝ այդ **փարիզեցիները**, առանց նրբամիտ ժպիտի կամ հայհոյանքի:

Սակայն, պարտատերերին վերապահված էր առևտրական հիշատակարաններում չլսված մի բախտ: Նրանք վերստին կգտնվեն այն դրության մեջ, ուր նրանց պահել էր Գրանդեն այն մոմենտին, երբ այս պատմության իրադարձությունները կստիպեն նրանց նորից մեջտեղ գալ: Երբ ռենտայի պարտատոմսերն արժեցին հարյուր տասնհինգ ֆրանկ, Գրանդեն դրանք վաճառեց Փարիզում և ստացավ մոտավորապես շուրջ երկու միլիոն չորս հարյուր հազար ոսկի ֆրանկ, որոնք իր տակառիկների մեջ, գումարվեցին նրա երկմտային պարտատոմսերից գոյացած բաղադրյալ տոկոս ունեցող վեցհարյուր հազար ֆրանկի վրա:

Դե Գրասենը մնում էր Փարիզում, ահա թե ինչու. նախ՝ նա ընտրվեց դեպուտատ, հետո, թեև արդեն ընտանիքի հայր, բայց ձանձրացած Սոմյուրի տաղտկալի կյանքից, սիրահարվեց Տիկնոջ թատրոնի գեղեցիկ արտիստուհիներից մեկին՝ Ֆլորինին և երիտասարդական հաճոյալից կյանք սկսեց վարել: Ավելորդ է խոսել նրա վարքի մասին. Սոմյուրում նրա կենցաղը դատապարտվեց որպես խիստ անբարոյական: Բարեբախտաբար նրա ունեցածն առանձնացված էր եղել իր կնոջ հարստությունից, և վերջինս բավական խելոք եղավ՝ կառավարելու համար Սոմյուրի նրանց բանկային տունը, որի գործառնությունները շարունակվեցին նրա անվամբ, որպեսզի հնարավոր լիներ պարոն դե Գրասենի գծություններից առաջացած վնասը փակել: Կրյուշոյականներն այնքան շատ էին վատթարացնում գրեթե այրի կնոջ անհաճո կացությունը, որ նա իր աղջկան շատ անհաջող ամուսնացրեց և ստիպված եղավ՝ իր տղային Էժենիի հետ ամուսնացնելու գաղափարից հրաժարվել: Աղուֆը գնաց Փարիզ դե Գրասենի մոտ և ասում են, անպետք մարդ դուրս եկավ: Կրյուշոները հաղթեցին:

— Ձեր ամուսնուն պակասում է ողջամտությունը,— ասում էր Գրանդեն, տիկին դե Գրասենին մի քիչ դրամ փող տալով, որոշ ապահովություն ստանալուց հետո:— Ձեզ շատ եմ ցավակցում, դուք լավ կին եք:

— Ա՛հ, պարոն,— պատասխանեց խեղճ կինը,— ո՛վ կարող էր հավատալ, թե այն օրը, որ նա ձեր տնից մեկնեց Փարիզ գնալու, դեպի իր կործանումն էր գնում:

— Երկինքն ինձ վկա, տիկին, որ մինչև վերջին րոպեն ամեն ինչ արեցի, որպեսզի նա չգնար Փարիզ: Պարոն նախագահն ուզում էր ամեն կերպ նրան փոխարինել, և եթե նա անպատճառ ուզեց մեկնել, մենք այժմ հասկանում ենք, թե ինչու:

Այսպես Գրանդեն ոչ մի պարտավորություն չունեի դե Գրասենների նկատմամբ:

Բոլոր դեպքերում՝ կանայք տղամարդկանցից ավելի տառապելու պատճառներ ունեն և իրոք տառապում են ավելի: Տղամարդն ունի իր ուժը և նրա գործադրությունը. նա գործում է, գնում-գալիս, զբաղվում է և մտածում, փարվում ապագային և այդ բոլորի մեջ մխիթարություն է գտնում: Այդպես էր անում և Շառլը: Բայց կինը մնում է իր վշտին դեմ առ դեմ և նա ոչ մի բանով չի կարող մխիթարվել. նա իջնում է մինչև հատակը անդունդի, որ ինքն է բացել, չափում է նրա խորությունը և հաճախ այն լեցնում իր իղձերով և արցունքներով: Այդպես էր անում Էժենին: Նա համակերպում էր իր ճակատագրին: Զգալ, սիրել, տառապել, նվիրվել,— միշտ էլ սրանք կլինեն կնոջ գոյության էությունը: Էժենիին վիճակված էր ամբողջովին կին լինել, միայն չունենալով այն, ինչ նրան սփռվում է: Նրա երջանկությունը՝ հավաքված այն գամերի նման, որ ըստ Բոսյուեի¹³ հիանալի արտահայտության, ցանված են պատի վրա, չպիտի կարողանար մի օր նրա ափին իսկ լցնել: Վշտերը չեն ուշանում երբեք, բայց Էժենիի համար նրանք ավելի շուտափույթ հասան: Շառլի մեկնումի հաջորդ օրն իսկ՝ Գրանդեի տունը իր սովորական կերպարանքն ընդունեց բոլորի համար, բացի Էժենիից, որ հանկարծ բոլորովին թափուր գտավ այն: Հորից անտեղյակ, նա ուզեց, որ Շառլի սենյակը մնա նրա թողած վիճակում: Տիկին Գրանդեն և Նանոնը կամովին նրա հետ մեղսակից եղան այդ statu quo՝ պահելու համար:

— Ո՞վ է իմանում, թե նա ավելի շուտ չի վերադառնա, քան մենք ենթադրում ենք,— ասաց Էժենին:

— Ա՛հ, ես կուզենայի նրան տեսնել այստեղ,— պատասխանեց Նանոնը:— Ես վարժվում էի նրան: Նա շատ հեգաբարո, շատ կիրթ երիտասարդ էր, սիրուն աղջիկների պես գանգուր մազերով:

* Գոյություն ունեցող կացություն:

Էժենին նայեց Նանունին:

— Սուրբ աստվածածին, օրիորդ, դուք ունեք հոգին կորցրածների հայացքը: Մարդկանց մի՛ նայեք այդպես:

Այդ օրից սկսած՝ օրիորդ Գրանդեի գեղեցկությունը նոր արտահայտություն ստացավ: Միբո ծանրակշիռ մտածումները, որոնցով նրա հոգին դանդաղորեն համակվել էր, սիրված կնոջ վեհանձնությունը, նրա դեմքի գծերին տվին այնպիսի մի փայլ, որին նկարիչները ներկայացնում են լուսապսակով: Հորեղբորորդու գնալուց առաջ Էժենինին կարելի էր համեմատել սուրբ Կույսի հետ՝ նրա հղացումից առաջ, երբ Շառլը մեկնեց, նա նմանվեց մայր աստվածածնին. նա հղի էր սիրով: Այս երկու Մարիամները, որ այնքան տարբեր են իրարից և այնքան լավ են ներկայացված իսպանական մի քանի նկարիչների կողմից, կազմում են մեկն այն գեղեցիկ դեմքերից, որոնցով առատ է քրիստոնեությունը: Պատարագից վերադառնալով, որին նա ներկա էր գտնվել Շառլի մեկնումի հաջորդ օրը, և ուր նա ուխտել էր ամեն օր ներկա գտնվել, նա քաղաքի գրավաճառանոցում գնեց երկրագնդի մի քարտեզ և ամրացրեց հայելու մոտ, որպեսզի նրա վրա հետևի իր հորեղբորորդուն՝ Հնդկաստան տանող ճանապարհին, որպեսզի առավոտ և երեկո կարողանա մի քիչ փոխադրվել այն նավը, որը նրան տանում էր, տեսնի նրան, հազարավոր հարցեր տա, ասի.

— Լա՞վ ես, չե՞ս տանջվում որևէ բանից, մտածո՞ւմ ես իմ մասին, երբ նայում ես այն աստղին, որի գեղեցկությունն ու նշանակությունը դու ինձ սովորեցրիր:

Հետո, առավոտյան մտածկոտ նստում էր ընկուզենու ստվերի տակ, որդերից կրծված և գորշ մամուռով ծածկված նստարանի վրա, ուր նրանք միմյանց ասել էին այնքան քաղցր խոսքեր, ոչինչ բաներ, որտեղ միասին իրենց գեղեցիկ կենակցության օղային դոյակներն էին կառուցել: Նա մտածում էր ապագայի մասին՝ պատերի նեղ արանքից երկինքը դիտելով, ապա նայելով այն պատի կտորին և տանիքին, որի ներքև գտնվում էր Շառլի սենյակը: Վերջապես նա ճանաչեց մենակյաց սերը, ճշմարիտ սերը, որ հարատևում է, որ սահում է բոլոր մտածումների մեջ և վերածվում նյութի, կամ կյանքի հյուսվածքի, ինչպես կասեին մեր հայրերը: Երբ Գրանդեի կարծեցյալ բարեկամները գալիս էին երեկոն նրանց մոտ անցկացնելու, նա ուրախ էր և կարողանում էր թաքցնել իր վիշտը, բայց առավոտից մինչև կեսօր նա իր մոր և Նանունի հետ Շառլի մասին էր խոսում: Նանունը հասկացել էր արդեն, որ իր երիտասարդ տիրուհու տառապանքներին կարող է մասնակից լինել, առանց թերանալու իր վաղեմի տիրոջ հանդեպ ունեցած պարտականություններից, և ասում էր Էժենինին.

— Եթե ես մարդ ունենայի... ես նրան կհետևեի նույնիսկ դժոխքում: Ես կուզենայի... ի՞նչ... վերջապես ես կուզենայի հոգիս տալ նրա համար, բայց... ոչինչ չունեմ: Ես պիտի մեռնեմ առանց հասկանալու, թե ինչ է կյանքը: Հավատո՞ւմ եք օրիորդ, որ այս ծեր Կորնուայեն, որ վերջ է վերջո լավ մարդ է, իմ շրջագգեստի շուրջն է դառնում՝ պարզապես իմ եկամուտների համար, ինչպես բոլոր նրանք, որ գալիս են այստեղ միայն պարոնի գանձը հոտոտելու՝ ձեզ սիրահետելով: Ես տեսնում եմ այդ բոլորին, որովհետև ես դեռևս նրբամիտ եմ, թեև մի աշտարակի նման հաստ. լա՛վ, օրիորդ, համենայն դեպս դա ինձ հաճույք է պատճառում, թեև դա շատ հեռու է սեր լինելուց:

Այսպես անցավ երկու ամիս: Նրանց ընտանեկան կյանքը, որ երբեմն այնքան միօրինակ էր, այժմ կենդանացած էր, որովհետև գաղտնիքի անհուն հետաքրքրությունն ավելի մտերմորեն էր կապում այդ երեք կանանց: Նրանց համար սրահի դեղնած առաստաղի ներքև Շառլն ապրում էր, դեռևս ելումուտ էր անում: Առավոտ և երեկո Էժենին բաց էր անում արդուզարդի արկղիկը և դիտում իր զարմիկի մոր նկարը: Մի կիրակի առավոտ մայրը վրա հասավ այն բույսին, երբ նա նկարի մեջ

Շառլի դիմագծերն էր փնտրում: Այդ ժամանակ էժենին իր մորը իրագեկ արեց այն սոսկալի փոխանակությանը, որով Շառլը նրա գանձի փոխարեն, այդ արկղիկն էր նվիրել իրեն:

— Դու բոլորը տվիր նրան,— հարցրեց սարսափահար մայրը:— Ի՞նչ ես պատասխանելու քո հորը, երբ նոր տարուն նա ուզենա քո ոսկին տեսնել:

Էժենիի հայացքը մնաց սևեռված, և երկու կանայք ամբողջ առավոտը մահվան սարսափում մնացին: Նրանք այնքան հուզված էին, որ չհասան մեծ պատարագին և ներկա եղան միայն զինվորական պատարագին: Երեք օր հետո 1819 թվականը վերջանում էր: Երեք օր հետո մի ահավոր գործողություն էր սկսվելու, բուրժուական մի ողբերգություն, առանց թույնի, առանց դանակի և արյունահեղության, բայց նկատի առնելով դերակատարներին, ավելի դժնդակ, քան Ատրիդյան¹⁴ հռչակավոր տոհմում տեղի ունեցած բոլոր դրամաները:

— Ի՞նչ կլինի մեզ հետ,— ասաց տիկին Գրանդեն աղջկան՝ ձեռագործը դնելով ծնկանը:

Երկու օրից ի վեր խեղճ մայրը այնպիսի մտատանջությունների էր ենթարկված, որ բրդի թեզանիքը, որ նա պետք է ձևեռվա համար պատրաստեր, դեռևս չէր վերջացրել: Ընտանեկան այս դիպվածը, ըստ երևույթին շատ չնչին, նրա համար տխուր հետևանքներ ունեցավ: Զրկված թեզանիքից, Իր ամուսնու զարհուրելի բարկությունից քրտնաթոր, մի ռոպեում ցուրտը ազդեց նրա վրա շատ վտանգավոր կերպով:

— Մտածում էի, իմ դժբախտ զավակս, որ եթե դու ժամանակին ինձ ասած լինեիր քո գաղտնիքը, մենք ժամանակ կունենայինք գրելու, Փարիզ, պարոն Գրասենին: Նա կարող էր մեզ ուղարկել ոսկե դրամներ՝ նման քո ունեցածներին ու թեև Գրանդեն լավ էր ճանաչել դրանք, բայց գուցե...

— Իսկ ո՞րտեղից կարող էինք այդքան դրամ գտնել:

— Ես կարող էի հատկացնել իմ անձնական դրամը: Հետո, պարոն դե Գրասենը կուզենար...

— Այլևս ժամանակ չկա,— պատասխանեց Էժենին խուլ և դողողուն ձայնով ընդհատելով մորը:— Զե՞ որ վաղն առավոտ գնալու ենք նրա նոր տարին շնորհավորելու իր սենյակում:

— Բայց, աղջիկս, ինչո՞ւ չգնամ խորհուրդ հարցնելու Կոյուշոներին:

— Ո՛հ, ո՛հ, այդ նշանակում է նրանց հանձնվել և կախում ունենալ նրանցից: Մանավանդ, որ ես արդեն որոշել եմ անելիքս: Ես լավ եմ արել և բոլորովին չեմ զղջում: Աստված կպաշտպանի ինձ: Թող նրա սուրբ կամքը կատարվի: Օ՛հ, եթե դուք կարդացած լինեիք նրա նամակը, միայն նրա մասին կմտածեիք, մա՛յր:

Հաջորդ առավոտ, 1820 թվականի հունվարի մեկին, բացահայտ սարսափը, որին ենթարկված էին մայր ու աղջիկ, նրանց թելադրեց չքմեղանքներից ամենից բնականը — հանդիսավոր կերպով չներկայանալ Գրանդենին իր սենյակում: 1819—1820 թվականների ձմեռը բոլոր թվականներից ամենասաստիկն էղավ: Ձյունը ծածկել էր տանիքները:

Տիկին Գրանդեն երբ իմացավ, որ իր ամուսինն արդեն ոտքի վրա է, ասաց նրան.

— Գրանդե՛, ասա Նանտին, որ ինձ մոտ կրակ վառի, ցուրտն այնքան սաստիկ է, որ ես սառչում եմ իմ վերմակի տակ: Ես հասել եմ այն տարիքին, երբ պետք է հոգ տանեմ ինձ: Բացի դրանից, Էժենին էլ գալու է ինձ մոտ հագնվելու, շարունակեց նա մի փոքր դադարից հետո:— Խեղճ աղջիկը կարող է

հիվանդանալ՝ այս ցուրտ եղանակին արդուգարդը անելով իր սենյակում: Հետո մենք կգանք քեզ մոտ մեր նոր տարվա բարեմադրություններն անելու սրահում, կրակի մոտ:

— Տա՛, տա՛, տա՛, խոսելու ի՞նչ ձև: Այդ ի՞նչպես ես սկսում նոր տարին, տիկին Գրանդե: Երբեք դու այդքան չես խոսել: Զլինի՞՞ զինով թրջված հաց ես կերել:

Մի բուպե լռություն տիրեց:

— Լավ,— շարունակեց ծերուկը, որ անպայման գոհ էր մնացել իր կնոջ առաջարկից,— ձեր ուզածը կկատարեմ, տիկին Գրանդե: Դու իսկապես լավ կին ես, և ես չեմ ուզում, որ երբ դու այլևս երիտասարդ չես, քեզ որևէ դժբախտություն պատահի, թեև ճիշտ է, որ լա Բերթելիերները ամուր կոճղից են շինված: Հը՛, ճիշտ չէ՞,— ճչաց նա մի բուպե հետո:— Վերջապես մենք նրանցից ժառանգություն ենք ստացել. ես ներում եմ նրանց:

Եվ նա հազաց:

— Այս առավոտ դուք ուրախ եք, պարոն,— ասաց լրջությամբ խեղճ կինը:

— Ես միշտ ուրախ եմ...

Զվարթ, զվարթ տակառագործ,

Նորոգում է տաշտակն անգործ.

ավելացրեց նա, մտնելով իր կնոջ սենյակը բոլորովին հագնված:— Այո, իրավ որ շատ ցուրտ է: Մի լա՛վ նախաճաշենք: Դե Գրասեն ինձ ուղարկել է գետնասունկով պատրաստված յուղոտ լյարդի պաշտետ: Ես պիտի գնամ այն վերցնելու հանրակառքից: Նա անպայման մի գույգ նապուլեոն էլ միացրած կլինի դրան Էժենիի համար,— ասաց նրա ականջին տակառագործը:— Ես այլևս ոչ մի ոսկի չունեմ, տիկին: Ունեի մի քանի ոսկյա հին դրամներ, բայց ստիպված եղա, այդ ես կարող եմ ձեզ ասել, նրանցից բաժանվել իմ գործերի կապակցությամբ:

Եվ նոր տարին նշանավորելու համար իր կնոջ ճակատը համբուրեց:

— Էժենի,— բացազանչեց պարզամիտ մայրը,— չգիտեմ որ կողմից է նա վեր կացել, բայց այս առավոտ բարի է: Բա՛հ, մենք դուրս կպրծնենք:

— Ի՞նչ է պատահել մեր տիրոջը,— ասաց Նանոնը իր տիրուհու սենյակը մտնելով՝ կրակ վառելու համար:— Նա ինձ ասաց. «Բարի լույս, բարի տարի, խոշոր անասուն, գնա կնոջս սենյակի վառարանը վառիր, նա մրսում է»: Ուղղակի գժվեցի, երբ նա ինձ տվեց բոլորովին նոր մի վեց ֆրանկանոց: Վերցրեք և նայեցեք, տիկին: Օ՛, ազնիվ մարդ: Նա համենայն դեպս արժանավոր մարդ է: Մարդիկ կան, որ քանի ծերանում են՝ խստանում են, բայց նա քաղցրանում է, ճիշտ ձեր հաղարջօղու նման, և լավանում: Նա կատարյալ, շատ բարի մարդ է:

Գրանդեի այդ ուրախության գաղտնիքը նրա սպեկուլյացիայի լիակատար հաջողության մեջ էր: Պարոն դը Գրասենը հանելով այն գումարը, որ տակառագործը նրան պարտ էր՝ հարյուր հիսուն հազար ֆրանկի հոլանդական պարտամուրհակների զեղչի հաշվին, և այն հարյուր հազար ֆրանկը, որ նա լրացուցիչ տվել էր Գրանդեին՝ պետական ռենտայի արժեթղթեր գնելու համար, փոստակառքով նրան էր ուղարկվել երեսուն հազար ֆրանկ՝ արծաթյա էկյուններով՝ ծերունուն հասնող վեցամսյա տոկոսների մնացորդը և հայտնել էր նրան պետական պարտատոմսերի կուրսի բարձրացման մասին: Այժմ նրանք արժեին ութսունինը , երբ հունվարի վերջերին ամենահայտնի

կապիտալիստները պիտի դնեին իննսուներկուսով: Երկու ամսից ի վեր, Գրանդեն իր ընդհանուր դրամագլխից տասներկու տոկոս էր շահում, նա մաքրել էր իր հաշիվները և այսուհետև 6 ամիսը մեկ ստանալու էր հիսուն հազար ֆրանկ՝ առանց ստիպված լինելու վճարել որևէ տուրք կամ հատուցում: Վերջապես նա հասկանում էր, թե ինչ ասել է եկամտային ներդրում, որի նկատմամբ պրովինցիայի մարդիկ անդիմադրելի խորշանք ունեն: Նա տեսնում էր, որ դեռևս հինգ տարի չանցած՝ ինքը կլինի վեց միլիոնի տեր, որ կուտակվելու էին առանց մեծ չարչարանքի, և որ միանալով նրա կալվածների արժեքին, կազմելու էր մի հսկայական հարստություն: Վեց ֆրանկանոցը, որ նա տվել էր Նանոնին, հավանաբար վարձն էր այն մեծ ծառայության, որ աղախինը անգլիտակցաբար մատուցել էր իր տիրոջը:

— Օ՛հ, օ՛հ, այսպես կրակի նման ո՞ր է գնում հայր Գրանդեն, այսքան վաղ առավոտյան ,— միմյանց ասում էին խանութպանները՝ իրենց կրպակները բաց անելիս:

Հետո, երբ նրանք տեսան նրան, որ գալիս էր գետափից՝ ետևից էլ փոստակայանի բեռնակիրներից մեկը, որը մի սայլ լիքը տոպրակներ էր փոխադրում:

— Ջուրը միշտ դեպի գետը կվազի. ծերունկն իր փողի ետևից էր գնացել,— ասում էր մեկը:

— Նա փող ստանում է Փարիզից, Ֆրուաֆոնից, Հոլանդիայից,— ասում էր մի ուրիշը:

— Նա վերջ ի վերջո գնելու է ամբողջ Սոմյուրը,— գոչում էր մի երրորդը:

— Նա արհամարհում է ցուրտը և միշտ իր գործի ետևից է,— ասում էր մի կին իր ամուսնուն:

— Է՛հ, է՛հ, պարոն Գրանդե,— եթե դա ձեզ նեղում է,— ասում էր մահուդի մի վաճառական, նրա ամենամոտիկ հարևանը,— ես կազատեմ ձեզ դրանից:

— Ո՛հ, դրանք սուեր են,— պատասխանեց խաղողագործը:

— Արծաթից,— ասաց բեռնակիրը ցած ձայնով:

— Եթե ուզում ես, որ ես քո մասին հոգ տանեմ, լեզվիդ սանձ դիր,— ասաց ծերունկը բեռնակրին՝ իր դուռը բաց անելով:

«Բահ, ծեր աղվես, ես նրան խուլ էի կարծում,— մտածեց բեռնակիրը,— երևում է, որ երբ ցուրտ է լինում, նա լսում է»:

— Ահա քսան սու, իբրև կաղանդչեք, միայն թե պապանձում: Ցանվի՛ր,— ասաց նրան Գրանդեն:— Նանոնը քեզ կվերադարձնի քո ձեռնասայլը: Նանոն, մեր ցանցառները գնացել են պատարագի՞:

— Այո, պարոն:

— Դե՛, շուտ գործի անցի՛ր,— գոռաց նա՝ նրա ուսին տոպրակներ դնելով:

Մի րոպեում դրամը փոխադրվեց նրա սենյակը, ուր նա փակվեց:

— Երբ նախաճաշը պատրաստ լինի, զարկ պատը: Ետ տար փոստակայանի ձեռնասայլը:

Ընտանեկան նախաճաշը ժամը տասին միայն տեղի ունեցավ:

— Այստեղ քո հայրը չպետք է ուզի քո ոսկին տեսնել,— ասաց տիկին Գրանդեն իր աղջկան՝ պատարագից վերադառնալիս։— Դու այնպես ձևացրու, որպես թե շատ ես մրսում։ Հետո մենք ժամանակ կունենանք նորից լրացնելու քո գանձը՝ քո ծննդյան օրվա տարեդարձին։

Գրանդեն ցած իջավ սանդուղքից՝ մտածելով իր փարիզյան էկյուններն իսկույն մաքուր ոսկով փոխարինելու և պետական պարտատոմսերի հիանալի սպեկուլյացիայի մասին։ Նա որոշել էր այդ ձևով զետեղել իր հասույթները, մինչև ռենտան հարյուր ֆրանկի հասնելը։ Էժենիի համար չարագուշակ մի մտադրություն։ Երբ նա ներս մտավ, երկու կանայք անմիջապես նոր տարվա մաղթանքներ արեցին, աղջիկը նրա գիրկը նետվելով ու փայփայելով նրան, տիկին Գրանդեն լրջությամբ և վեհանձնությամբ։

— Ա՛հ, զավա՛կս,— ասաց նա իր աղջկա այտերը համբուրելով,— ես քեզ համար եմ աշխատում, տեսնո՞ւմ ես...։ Ես քո երջանկությունն եմ ցանկանում։ Երջանիկ լինելու համար դրամ է պետք։ Առանց փողի՝ փո՛ւհ։ Ա՛ռ, ահա քեզ մի նապոլեոն, բոլորովին նոր, ես սա բերել եմ տվել Փարիզից։ Այստեղ, երդվում եմ, ոչ մի հատ ոսկի չկա։ Դու միայն ունես ոսկի։ Ցույց տուր ինձ քո ոսկին, աղջիկս։

— Բա՛հ, շատ ցուրտ է, նախաճաշենք,— պատասխանեց նրան Էժենին։

— Լավ, հետո՛, չէ՞։ Դա մեզ կօգնի՝ մարսելու։ Այդ ծերուկ դե Գրասենը, ի միջի այլոց ուղարկել է սա,— շարունակեց նա։— Այդպես, կերեք զավակներս, դա մեզ ոչինչ չարժի։ Դե Գրասենը լավն է, ես գոհ եմ նրանից։ Այդ չորացած ձուկը ծառայություն է մատուցում Շառլին և այն էլ ձրիաբար։ Նա շատ լավ է կարգադրում հանգուցյալ խեղճ Գրանդեի գործերը։ Ո՛ւհ, ո՛ւհ,— ասաց նա՝ բերանը լիքը, մի փոքր դադարից հետո,— լավն է։ Կերեք սրանից, կնիկ, դա կշտացնում է ամենաքիչը երկու օրով։

— Քաղցած չեմ։ Ես բոլորովին վատառողջ եմ, դու լավ գիտես։

— Դե լավ, կարող ես լցնել քո կճուճը՝ առանց պայթեցնելուվախի։ Դու Բերթելիերներից ես. մի շատ տոկուն կին։ Մի քիչ դեղնորակ ես, բայց ես սիրում եմ դեղինը։

Թերևս ամոթալի և հրապարակային մահվան սպասումը դատապարտվածի համար նվազ զարհուրելի էր, քան տիկին Գրանդեի և իր աղջկա համար սպասումն այն դեպքերին, որոնցով պետք էր վերջանար ընտանեկան այս նախաճաշը։ Որքան ավելի ուրախ էր խոսում և ուտում ծեր խաղողագործը, այնքան ավելի էր երկու կանանց սիրտը սեղմվում։ Աղջիկը գեթ իր սիրտ մեջ գորություն էր գտնում։

«Նրա համար,— մտածում էր նա,— ես հազար մահ կտանեմ»։

Այդպես մտածելով՝ նա իր մորն էր ուղղում արիությամբ բոցավառ հայացքներ։

— Տա՛ր այս բոլորը,— ասաց Գրանդեն Նանոնին, երբ ժամը տասնմեկին մոտ նախաճաշը վերջացավ։— Բայց թող մեզ սեղանը։ Մենք այսպես ավելի հանգստությամբ կարող ենք դիտել քո փոքրիկ գանձը,— ասաց նա՝ նայելով Էժենիին։— Փոքրի՛կ եմ ասում. դու ունես, իբրև իրական արժեք, հինգ հազար ինը հարյուր հիսունինը ֆրանկ և առավոտվա քառասուն ֆրանկը՝ կանի վեց հազար ֆրանկ՝ առանց մի ֆրանկի։ Լավ, ես կարող եմ քեզ տալ այդ ֆրանկը՝ գումարն ամբողջացնելու համար, որովհետև, տեսնում եմ, աղջիկս... Բայց ինչո՞ւ լսում ես մեզ, դե՛, կոնակդ ցույց տուր, Նանոն, զնա քո գործին,— ասաց ծերուկը։

Նանոնը չքվեց։

— Լսիր, Էժենի, պետք է որ ինձ տաս քո ոսկին: Դու այդ չես կարող մերժել քո հորը, չէ՞, պատլի՛կ աղջիկս:

Կանայք լուռ էին:

— Ես այլևս ոչ մի ոսկի չունեմ: Ունեի, բայց այժմ չունեմ: Ես քեզ կտամ վեց հազար լիվր և դու այն կգետեղես այնպես, ինչպես ես քեզ կասեմ: Այլևս չպետք է մտածել դուզենի մասին: Երբ քեզ ամուսնացնեմ, մի բան, որ շուտով պիտի կատարվի, ես քեզ համար կգտնեմ մի ամուսին, որը քեզ կնվիրի ամենագեղեցիկ դուզենը, որ երբևէ տեսնված լինի պրովինցիայում: Լսի՛ր, աղջիկս: Մի շատլավ առիթ է ներկայանում, դու կարող ես զետեղել քո վեց հազար ֆրանկը պետության մոտ և ամեն վեց ամիսը մեկ՝ դու մոտավորապես երկու հարյուր ֆրանկ շահ կստանաս, առանց հարկի, առանց հատուցման, առանց կարկուտի, առանց սառնամանիքի, առանց հորդումի և այն ամենի, որոնք անհանգստություն են պատճառում եկամուտներին: Թերևս դու չես ուզում բաժանվել քո ոսկուց, հը՞, աղջիկս: Բայց և այնպես, բե՛ր տեսնեմ: Ես քեզ համար կհավաքեմ ոսկե դրամներ՝ հոլանդական, փորթուգալական, Մոգոլի րուպիներ, ճենովական, ավելացնելով դրանց և այն, որ ես քեզ տալու եմ քո տոներին. երեք տարի հետո, քո ոսկու գանձը կիսով չափ կավելանա: Ի՞նչ ես ասում, աղջիկս: Բարձրացրու գլուխդ: Շտապի՛ր, գնա՛ բեր, գողտրի՛կս: Դու պարտավոր էիր իմ աչքերը համբուրել, որ այսպես քեզ բացատրում եմ փողերի սեփական կյանքի և մահվան խորհրդավորություններն ու գաղտնիքները: Իրոք, որ փողերը մարդկանց նման խլրտում են և ապրում. գնում են, գալիս, քրտնում, արտադրում:

Էժենին ոտքի կանգնեց, բայց դեպի դուռը մի քանի քայլ անելուց հետո, հանկարծ շուտ եկավ, շեշտակի նայեց հորը և ասաց.

— Ես այլևս չունեմ իմ ոսկին:

— Դու չունե՞ս այլևս քո ոսկին,— գոռաց հայրը՝ ծառս լինելով իր ոտքերի վրա այն ձիու նման, որ իրենից տասը քայլ հեռու լսում էր թնդանոթի հարվածը:

— Ո՛չ, ես այլևս այն չունեմ:

— Մխավում ես, Էժենի:

— Ո՛չ:

— Երդվում եմ հորս հոտոցի դանակով...

Երբ տակառագործը երդվում էր այսպես, տախտակամածը շարժվում էր:

— Բարի սուրբ աստվա՛ծ, տիկինը գունատվում է,— ճչաց Նանոնը:

— Գրանդե՛, քո բարկությունը ինձ կմահացնի,— ասաց խեղճ կինը:

— Տա՛, տա՛, տա՛, ձեր ազգում երբեք չեք մեռնի:— Էժենի, ի՞նչ ես արել քո ոսկեդրամները,— գոռաց նրա վրա հարձակվելով:

— Պարոն,— ասաց աղջիկը իր մոր ծնկներին հենված,— մայրս շատ է տառապում... տեսնում եք... մի սպանեք նրան:

Գրանդեն սարսափեց իր կնոջ դեմքի դալկությունից, որ քիչ առաջ այնքան դեղին էր:

— Նանուն, եկ օգնիր ինձ, որպեսզի պատկեմ,— ասաց մայրը տկար ձայնով։— Մեռնում եմ...

Նանունն անմիջապես բռնեց իր տիրուհու թևից, նույնը արեց և Էժենին, և առանց մեծ դժվարության չէր, որ նրանք կարողացան բարձրացնել նրան իր սենյակը, որովհետև սանդուղքի ամեն մի աստիճանի վրա նա նվաղում էր։ Գրանդեն մնաց մենակ։ Բայց մի քանի րոպե հետո, նա յոթ-ութ աստիճան բարձրանալով գոռաց.

— Էժենի, երբ ձեր մայրը պատկի, վայր կիջնեք։

— Այո, հայր։

Նա չուշացավ վայր իջնել՝ մորը գոտեպնդելուց հետո։

— Աղջի՛կս,— ասաց Գրանդեն,— դու ինձ պիտի ասես, թե ուր է քո ոսկին։

— Հայր, եթե դուք ինձ տալիս եք նվերներ, որոնց ամբողջական տերը չեմ լինելու ես, ե՛տ վերցրեք,— սառնությամբ պատասխանեց Էժենին՝ վերցնելով վառարանի վրայից նապուլեոնը և նրան մեկնելով։

Գրանդեն փութաց խլել նապուլեոնը և սահեցրեց գրպանը։

— Ես կարծում եմ, որ այսուհետև ես քեզ ոչինչ չեմ տա։ Բայց միայն այդ չէ,— ասաց նա եղունգը առջևի ատամին խփելով։— Դուք ուրեմն արհամարհո՞ւմ եք ձեր հորը, դուք ուրեմն նրա վրա վստահություն չունե՞ք։ Դուք չգիտե՞ք, թե ինչ է հայրը։ Եթե նա ձեզ համար ամեն ինչ չէ, ուրեմն ոչի՞նչ է։ Ո՞ւր է ձեր ոսկին։

— Հայր, ես ձեզ սիրում եմ և հարգում, հակառակ ձեր բարկության։ Բայց խոնարհաբար ձեզ նկատել կտամ, որ քսաներկու տարեկան եմ։ Դուք ինձ շատ հաճախ ասել եք, որ ես չափահաս եմ արդեն, որպեսզի ես այդ իմանամ։ Եսիմ դրամը գործածեցի ինձ հաճելի ձևով և վստահ եղեք, որ նա լավ կերպով է զետեղված։

— Ո՞ւր։

— Դա անբռնաբարելի գաղտնիք է,— ասաց նա,— մի՞թե դուք չունեք ձեր գաղտնիքները։

— Ես մի՞թե իմ ընտանիքի մեծը չեմ. ես մի՞թե չեմ կարող ունենալ իմ գործերը։

— Դա էլ իմ գործն է։

— Այդ գործը վատ գործ է, որ դուք չեք կարող ձեր հորն ասել, օրի՞րդ Գրանդե։

— Սքանչելի գործ է, բայց ես չեմ կարող ասել իմ հորը։

— Գոնե ասացեք, ե՞րբ եք տվել ձեր ոսկին։

Էժենին գլխով բացասական նշան արեց։

— Ձեր տարեդարձի օրը դեռևս պահո՞ւմ էիք ձեր ոսկիները։

Էժենին, որ սիրո պատճառով այնքան խորամանկ էր դարձել, որքան հայրը ագահության, գլխի նույն նշանը կրկնեց։

— Սակայն երբեք նման համառություն չի տեսնվել, ոչ էլ նմանօրինակ գողություն,— ասաց Գրանդեն այնպիսի ձայնով, որ բարձրացավ կրեսչենդոյի և աստիճանաբար լցրեց տունը... Ինչպե՞ս,

այստեղ, իմ սեփական տանը, ինձ մոտ, մեկը կարողացել է քո ոսկին առնե՞լ, միակ ոսկին, որ կար, և ես չիմանամ թե ո՞վ: Ոսկին թանկագին բան է: Ամենից պատվավոր աղջիկները կարող են հանցանքներ գործել, տալ՝ չեմ իմանում ինչ, այդ պատահում է մեծ իշխանների կամ նույնիսկ բուրժուաների մոտ: Բայց ոսկի տալ, որովհետև դուք այն տվել եք մեկին, չէ՞:

Էժենին մնաց անզգա:

— Երբեւէ եղե՞լ է նման մի աղջիկ: Ես ձեր հայրը չե՞մ: Եթե դուք այն զետեղել եք, անշուշտ ունեք ստացագիր:

— Ազա՞տ էի, այո կամ ոչ, անել այն, ինչ լավ էր թվում ինձ: Ի՞մն էր այդ ոսկին:

— Բայց դու երեխա ես:

— Չափահաս: Իր աղջկա տրամաբանությունից ընկճված, Գրանդեն գունատվեց, ոտքերը գետին խփեց, հայհոյեց. հետո վերջապես գտնելով իր խոսքերը՝ գոռաց.

— Անիծյալ օձածին աղջիկ, օ՛, վատ սերմ, դու լավ գիտես ես քեզ սիրում եմ, և այդ բանը ի չարն ես գործ դնում: Նա սպանում է իր հորը: Սատանան տանի. անկասկած դու մեր հարստությունը այդ բոքիկի առաջ դրիր, որ մարոկենի կոշիկներ էր հագնում: Հորս հոտոցի դանակով եմ երդվում, ես չեմ կարող քեզ զրկել ժառանգությունից, տակառը վկա, բայց քեզ անիծում եմ, քե՛զ, քո հորեղբորորդուն և քո զավակներին: Դու ոչ մի լավ բան չես տեսնի այդ բոլորից, հասկանո՞ւմ ես: Եթե Շառլին է, որ... Բայց ո՛չ, այդ անկարելի է: Ի՞նչ, այդ անպիտան պճնասերը ինձ կողոպտած լինի՞...

Նա նայեց իր աղջկան, որ մնում էր սառն և լուռ:

— Նա չի շարժվի, հոնքն էլ չի թարթի: Նա ավելի Գրանդե է, քան ես եմ: Գոնե ոսկիդ ձրի չես տվել, չէ՞, ասա՛:

Էժենին նայեց հորը՝ նետելով նրա վրա մի արհամարհական հայացք, որը վիրավորեց նրան:

— Էժենի, դուք ինձ մոտ եք, ձեր հոր մոտ: Այդտեղ մնալ կարողանալու համար՝ դուք պարտավոր եք ենթարկվել նրա հրամաններին: Քահանաները ձեզ հրամայում են ինձ ենթարկվել:

Էժենին կախեց գլուխը:

— Դուք ինձ վիրավորում եք այն բանում, ինչ ինձ համար ամենանվիրականն էր,— շարունակեց նա,— ես ձեզ նորից կուզենամ տեսնել, երբ ենթարկվեք: Վերադարձեք ձեր սենյակը: Այնտեղ կմնաք, մինչև ես ձեզ թույլ տամ դուրս գալ: Նանտը ձեզ կբերե ջուր և հաց: Լսեցի՞ք: Գնացե՛ք:

Էժենին փոճկաց և շտապեց գնալ իր մոր մոտ: Ձյան մեջ, առանց զգալու ցուրտը, իր պարտիզի շրջանը մի քանի անգամ անելուց հետո, Գրանդեն ենթադրեց, որ Էժենին իր մոր մոտ է, և գոհ՝ նրան իր հրամաններին անհնազանդ վիճակում գտնելու մտքից, նա սանդուղքը բարձրացավ կատվիարագությամբ և հայտնվեց տիկին Գրանդեի սենյակում այն րոպեին, երբ նա շոյում էր վարսերը Էժենիի, որն իր դեմքը թաղել էր մոր ծոցի մեջ:

— Մխիթարվիր, խեղճ զավակս, քո հայրը կհանդարտվի:

— Նա հայր չունի այլևս,— ասաց տակառագործը:— Արդյոք ես և դո՞ւք ենք, տիկին Գրանդե, այսպիսի մի անհնազանդ աղջկա ծնունդ տվել: Գեղեցի՜կ դաստիարակություն և մանավանդ՝ կրոնական: Ուրեմն դեռևս դուք չե՞ք փակվել ձեր սենյակում: Շուտով բա՛նտ, բա՛նտ, օրհորդ:

— Ուզում եք ինձ գրկե՞լ իմ աղջկանից, պարոն,— ասաց տիկին Գրանդեն տաքությունից կարմրած դեմքը ցույց տալով:

— Եթե դուք նրան ուզում եք պահել, տարեք ձեզ հետ, դուք երկուսդ էլ ազատեցեք իմ տունը... Անե՛ծք, ո՞ւր է ոսկին, ի՞նչ եղավ ոսկին:

Էժենին ոտքի կանգնեց, նետեց իր հոր վրա մի հպարտ հայացք և մտավ իր սենյակը: Ծերուկը նրա վրա փակեց դուռը:

— Նանոն,— գոռաց նա,— հանգցրու սրահի կրակը:

Եվ նա վերադարձավ իր կնոջ մոտ, նստեց մի թիկնաթոռի վրա, պատի վառարանի անկյունը՝ ասելով.

— Անկասկած նա տվել է իր ոսկին այդ թշվառական, գայթակղեցնող Շառլին, որ մի փափագ ուներ միայն՝ մեր ոսկին:

Տիկին Գրանդեն իր աղջկանն սպառնացող վտանգի մեջ, նրա նկատմամբ տածած իր զգացումի մեջ բավականաչափ ուժ գտավ, որպեսզի առերևույթ մնար սատը, խուլ ու համր:

— Ես ոչինչ չգիտեի այդ ամենի մասին,— պատասխանեց նա շուտ գալով պատի կողմը՝ չենթարկվելու համար իր ամուսնու փայլատակող հայացքներին:— Ես այնքան տառապում եմ ձեր բռնությունից, որ, եթե հավատամ իմ նախազգացումներին, ապա անկողնից դուրս կգամ միայն գերեզմանոցի ճանապարհը բռնելու համար: Դուք ինձ այս բոլորին խղճալու էիք, պարոն, ես, որ ձեզ երբեք վիշտ չեմ պատաճռել, գեթ ինչպես ես եմ կարծում: Ձեր աղջիկը ձեզ սիրում է, և ես հավատացած եմ, որ նա մի նորածինի չափ անմեղ է, ուրեմն նրան ցավ մի պատճառեք, ե՛տ առեք ձեր վճիռը: Սաստիկ ցուրտ է, դուք կարող եք պատճառ դառնալ, նա ծանր հիվանդանա:

— Ես նրան չեմ ուզում տեսնել, ոչ էլ խոսել նրա հետ: Նա իր սենյակում պիտի մնա միայն հացով ու ջրով, մինչև որ գոհացում տա իր հորը: Տերը վկա, ընտանիքի մեծը պետք է, որ իմանա, թե ո՞ւր է գնում իր տան ոսկին: Նա ուներ միակ բուպիները, որ գուցե գտնվեին Ֆրանսիայում, հետո ճենովական, հոլանդական դուկատներ:

— Պարոն, Էժենին մեր միակ զավակն է, և եթե այդ բոլորը նույնիսկ ջուրը նետած լինեք...

— Ջո՞ւրը,— գոռաց ծերուկը,— ջո՞ւրը: Դուք գժվել եք, տիկին Գրանդե: Ինչ որ ասացի՝ ասացի. դուք այդ գիտեք: Եթե ուզում եք տանը խաղաղություն ունենալ, խոստովանեցրեք ձեր աղջկան, կորզեցեք նրանից ճշմարտությունը: Նման բաների համար կանայք իրար ավելի լավ կհասկանան, քան թե մենք՝ տղամարդիկ: Ինչ էլ արած լինի, ես նրան ուտելու չեմ: Մի՞թե վախենում է ինձնից: Եթե նա ոսկով պատած լինեք իր հորեղբորորդուն ոտից գլուխ, նա ծովի վրա է գտնվում այժմ և մենք չենք կարող հասնել նրան:

— Լավ, պարոն...

Գերագրգիռ՝ ջղային տագնապից, որի մեջ նա գտնվում էր, կամ իր աղջկա դժբախտությունից, որ ուժեղացնում էր նրա գուրգուրանքն ու բանականությունը՝ տիկին Գրանդեի խորամտությունը,

Ճիշտ այն բոլորին, որ պատասխանելու էր, նկատել տվեց, որ ամուսնու քթի ուղը ահավոր շարժում գործեց. և նա փոխեց իր արտահայտության միտքը, առանց փոխելու շեշտը:

— Լավ, պարոն, բայց մի՞ թե ես ձեզնից ավելի ազդեցություն ունեմ նրա վրա: Նա ինձ ոչինչ չի ասել, ձեզ է քաշել:

— Սատանան տանի՛, այս առավոտ որքան երկար է քո լեզուն: Տա՛, տա՛, տա՛, կարծում եմ, որ դուք ինձ արհամարհումեք: Հավանական է, որ նրա հետ համախորհուրդ եք:

Նա շեշտակի կնոջը նայեց:

— Ճշմարտությունն այն է, պարոն Գրանդե, որ եթե դուք ցանկանում եք ինձ սպանել, կարող եք շարունակել այդ ձևով: Ես ձեզ ասում եմ, պարոն, և եթե դա ինձ արժենա նույնիսկ իմ կյանքը, ես պիտի շարունակեմ ձեզ կրկնել,— դուք ձեր աղջկա հանդեպ արդար չեք, նա ավելի ողջամիտ է, քան դուք: Այդ փողը նրան էր պատկանում, նա անպայման այն գործածեց մի լավ նպատակի համար, և աստված միայն իրավունք ունի իմանալու մեր բարեգործությունները: Պարոն, պաղատում եմ ձեզ, վերադարձրեք ձեր բարեշնորհ վերաբերմունքը Էժենին... Այդ ձևով միայն դուք կարող եք նվազեցնել ձեր բարկությամբ ինձ պատճառած վնասի հետևանքը և թերևս իմ կյանքը փրկեք: Աղջի՛կս, պարո՛ն, վերադարձրեք ինձ իմ աղջիկը:

— Ես մեկնում եմ,— ասաց Գրանդեն:— Անկարելի է մնալ իմ տան մեջ: Մայր ու աղջիկ տրամաբանում և խոսում են, իբրև թե.. Հա՛յ-հա՛յ: Դուք ինձ նոր տարվա զարհուրելի նվերներ տվիք: Էժենի,— գոռաց նա:— Այո՛, այո՛, լացեք: Ինչ որ անում եք, ձեզ խղճի խայթ է պատճառելու, հասկանո՞ւմ եք: Ի՞նչ միտք ունի ամեն երեք ամիսը վեց անգամ հաղորդվել, եթե դուք ձեր հոր ոսկին գաղտնի կերպով տալիս եք մի դատարկապորտի, որ բզկտելու է ձեր սիրտը, երբ դուք ուրիշ բան չեք ունենա նրան տալու: Դուք կտեսնեք, թե ի՞նչ արժե Շառլը իր մարոկեն կոշիկներով և անմեղունակ դեմքով: Նա ոչ սիրտ ունի և ոչ էլ հոգի, քանի որ համարձակվում է իր հետ տանել մի խեղճ աղջկա գանձը՝ առանց ծնողների հավանության:

Երբ փողոցի դուռը փակվեց՝ Էժենին դուրս եկավ իր սենյակից և գնաց մոր մոտ:

— Ձեր աղջկա սիրուն դուք մեծ քաջություն ցույց տվիք,— ասաց նա մորը:

— Տեսնում ես, աղջիկս, ոչ օրինավոր բաները մեզ ո՞ւր են հասցնում ... Դու ստիպեցիր ինձ ստել:

— Ես ասածուց կլնդրեմ, որ միայն ինձ պատժի դրա համար:

— Ճի՞շտ է,— ասաց Նանոնը սարսափահար վրա հասնելով,— որ օրիորդը իր մնացած օրերի համար միայն հաց ու ջուր է ստանալու:

— Ի՞նչ մեծ բան է, Նանոն,— ասաց Էժենին հանդարտությամբ:

— Ա՛հ, երբ տան օրիորդը միայն ցամաք հաց պետք է ուտի, ես չեմ որ կարկանդակ պիտի ուտեմ: Ո՛չ, ո՛չ:

— Այդ բոլորի մասին ոչ մի խոսք, Նանոն,— ասաց Էժենին:

— Ես կպապանձվեմ, բայց դուք կտեսնեք:

Գրանդեն՝ առաջին անգամ քսանչորս տարվա մեջ՝ մենակ ճաշեց:

— Ահավասիկ այրի մնացիք, պարոն,— ասաց նրան Նանունը:— Շատ տհաճ բան է այրի մնալ, երբ տանը երկու կին կա:

— Ես քեզ հետ չեմ խոսում: Լեզուդ քեզ պահիր, եթե ոչ ես քեզ կարտաքսեմ: Ի՞նչ կա քո ամանի մեջ, որ եռում է կրակի վրա:

— Ճարպ է, հալեցնում եմ:

— Այս երեկո մարդիկ են գալու այստեղ, կրա՛կ վառիր:

Կրյուշոները, տիկին դե Գրասենը և որդին եկան ժամը ութին և զարմացած մնացին՝ չտեսնելով ո՛չ տիկին Գրանդեին և ոչ էլ նրա աղջկան:

— Իմ կինը մի քիչ վատառողջ է, Էժենին էլ նրա մոտ է,— պատասխանեց ծեր խաղողագործը, որի դեմքը չմատնեց ոչ մի հուզում:

Մի ժամից հետո, որ անցկացրին աննշան խոսակցություններով, տիկին դե Գրասենը, որ գնացել էր տիկին Գրանդեին այցելելու՝ վերադարձավ: Բոլորը հարցրին.

— Ինչպե՞ս է տիկին Գրանդեն:

— Վատ, շա՛տ վատ,— ասաց նա:— Նրա առողջական վիճակը հիրավի ինձ անհանգստացնող է թվում: Նրա տարիքինանհրաժեշտ է ամենալուրջ զգուշությունները ձեռք առնել, հա՛յր Գրանդե:

— Կտեսնենք,— պատասխանեց խաղողագործը մտազբաղ դեմքով:

Ամեն մեկը նրան բարի գիշեր մաղթեց: Երբ Կրյուշոներն արդեն փողոցում էին, տիկին դե Գրասենն ասաց.

— Գրանդեների մոտ ինչ-որ նոր բան կա: Մայրը շատ հիվանդ է, առանց այդ գիտակցելու: Աղջկա աչքերը կարմրած են այնպես, ինչպես, երբ երկար լաց են լինում: Չլինի՞ ուզում են հակառակ իր կամքին ամուսնացնել:

Երբ խաղողագործը անկողին մտավ, Նանունը մաշիկներով, առանց աղմուկի, եկավ Էժենիի մոտ և նրան հրամցրեց մի փոքրիկ ամանում եփած պաշտետ:

— Առե՛ք, օրիորդ,— ասաց բարի աղջիկը,— Կորնուայեն ինձ մի նապաստակ տվեց: Դուք այնքան սակավակեր եք, որ այս պաշտետը ձեզ մի շաբաթ բավական է, և որն իր դոնդողի շնորհիվ չի փչանա: Գեթ միայն չոր հացով չեք մնա: Մի բան, որ բոլորովին առողջարար չէ:

— Խե՛ղճ Նանոն,— ասաց Էժենին նրա ձեռքը սեղմելով:

— Ես այդ պատրաստել եմ լավ և համով, շատ փափուկ. նա այդ բոլորովին չնկատեց: Իմ վեց ֆրանկից ծախսեցի ու գնեցի խոզի յուղ, դափնեվարդի տերևներ: Ես իմ փողի տերն եմ:

Հետո աղախինը շտապեց հեռանալ, կարծելով, թե լսում է Գրանդեի ձայնը:

Մի քանի ամսվա ընթացքում խաղողագործը շատ հաճախ այցելեց իր կնոջը, օրվա տարբեր ժամերին, առանց իր աղջկա անունը տալու, առանց նրան տեսնելու, ոչ էլ նրա մասին ամենափոքր ակնարկությունն անելու: Տիկին Գրանդեն իր սենյակից բնավ դուրս չեկավ, և օրեցօր նրա դրությունը ծանրացավ: Ոչ մի բան չկարողացավ ծեր տակառագործին կոտրել: Նա մնում էր

անդրդվելի, դաժան և անտարբեր՝ գրանիտի զանգվածի նման: Նա շարունակեց դուրս գնալ և վերադառնալ ըստ իր նախկին սովորության, բայց այլևս չկակազեց, դարձավ սակավախոս և գործերի մեջ ավելի խիստ, քան երբևէ: Հաճախ նա սխալվում էր իր թվանշանների մեջ:

— Գրանդեններին մի բան կլինի պատահած,— ասում էին Կրյուշոներն ու Գրասենները:

— Ի՞նչ է պատահել Գրանդենների տանը,— դա եղավ ընդունված մի հարցում, որ տալիս էին իրար ընդհանրապես Սոմյուրի բոլոր երեկոյթներում:

Էժենին, Նանոնի առաջնորդությամբ, գնում էր ժամասացության: Եկեղեցուց դուրս գալիս, եթե տիկին դե Գրասենը խոսեր նրա հետ, նա պատասխանում էր խուսափուկ և առանց գոհացնելու նրա հետաքրքրությունը: Սակայն երկու ամիս հետո, անկարելի եղավ թաքցնել, թե՛ երեք Կրյուշոներից, թե՛ տիկին դե Գրասենից՝ Էժենի արգելափակման գաղտնիքը: Հասավ մի րոպե, երբ նրա տևական բացակայությունն արդարացնելու պատրվակներ չմնացին այլևս: Հետո, առանց հայտնվելու, թե ո՞վ էր գաղտնիքն ասողը, ամբողջ քաղաքն իմացավ, որ նոր տարվա առաջին օրից օրիորդ Գրանդեն հոր հրամանով բանտարկված էր իր սենյակում և դատապարտված հացի և ջրի, առանց կրակի, որ Նանոնը նրա համար համեղ բաներ էր եփում և գիշերով տանում նրան: Ամեն մարդ գիտեր նաև, որ դեռատի աղջիկը միայն իր բնակարանից հոր բացակայելու ժամերին էր կարողանում մոր մոտ գնալ և նրան խնամել: Այդ ժամանակ Գրանդեի վարմունքը շատ խստությամբ դատապարտվեց: Ամբողջ քաղաքը, այսպես ասած, նրան օրենքից դուրս հռչակեց, վերհիշեց նրա դավաճանությունները, նրա անողոքությունները և բանադրեց նրան: Երբ նա անցնում էր փողոցով, ամեն ոք փափսալով ցույց էր տալիս նրան: Երբ նրա աղջիկն էր անցնում ոլոր-մոլոր փողոցով, Նանոնի ընկերակցությամբ, պատարագի կամ եկեղեցի գնալու համար, բոլոր բնակիչները երևում էին լուսամուտներում՝ հետաքրքրությամբ զննելու համար հարուստ ժառանգուհու զուսպ կեցվածքը և նրա դեմքը, որի վրա նկարված էր հրեշտակային քաղցրություն և մելամաղձոտություն: Նրա արգելափակումը, հորից շնորհագուրկ լինելը ոչ մի նշանակություն չունեին նրա համար: Մի թե՛ նա չէր տեսնում աշխարհագրական քարտեզը, փոքրիկ նստարանը, պարտեզը, պատի կտորը, իր իսկ շրթունքներից վերստին չէ՞ր ճաշակում նա այն մեղրը, որ սիրտ համբույրներն էին թողել այնտեղ: Մի ժամանակ նա անգիտացավ խոսակցությունները քաղաքում, որոնց առարկան էր ինքը, ինչպես որ հայրն էր անգիտանում: Աստծո առաջ բարեկրոն և մաքուր լինելով՝ նրա խիղճն ու սերը օգնում էին նրան համբերությամբ տանել հայրական զայրույթն ու վրեժխնդրությունը: Բայց մի խոր տառապանք լռության էր մատնում նրա մյուս բոլոր տառապանքները: Նրա մայրը՝ այդ քաղցր և գթոտ էակը, որ գեղեցկանում էր այն լույսից, որը արձակում էր իր գերեզմանին մոտեցող նրա հոգին, օրեցօր հավիում և մաշվում էր: Հաճախ Էժենին իրեն էր կշտամբում, որ ինքն էր եղել մորը լափող անողոք և դանդաղ հիվանդության անմեղ պատճառը: Այս խղճահարությունները, թեև իր մոր կողմից հանդարտեցված, նրան ավելի ջերմորեն էին կապում իր սիրտ հետ: Ամեն առավոտ, իր հոր մեկնելուց անմիջապես հետո, նա իր մոր սնարի մոտ էր գալիս, և այնտեղ Նանոնը նրա համար նախաճաշ էր բերում: Բայց դժբախտ Էժենին իր մոր տառապանքներից տխուր ու վշտահար՝ լուռ շարժումով, նրա դեմքը ցույց էր տալիս Նանոնին, լալիս էր և չէր համարձակվում իր հորեղբորորդու մասին խոսել: Տիկին Գրանդեն առաջինը ստիպված էր լինում նրան ասել:

— Ո՞ւր է նա: Ինչո՞ւ համար չի գրում:

Մայր և աղջիկ բացարձակապես անտեղյակ էին հեռավորություններին:

— Մտածենք նրա մասին, մայրի՛կ, բայց չխոսենք նրանից,— պատասխանում էր Էժենին:— Դուք հիվանդ եք, ամեն բանից առաջ՝ դուք:

Այդ ամեն բանիցը դա նա էր:

— Զավակներս,— ասում էր տիկին Գրանդեն,— ես չեմ ավստում կյանքը: Աստված ինձ իր պաշտպանության տակ առավ՝ թողնելով, որ ես իմ տառապանքների վերջավորությունը ուրախությամբ դիմագրավեմ:

Այդ կնոջ խոսքերը մշտապես սուրբ և քրիստոնեական էին: Երբ նախաճաշի ժամանակ ամուսինը մոտն էր գալիս և նրա սենյակում քայլում, տարվա առաջին ամիսներին նա նրան ասաց այդ բաները, կրկնելով հրեշտակային քաղցրությամբ, բայց այն կնոջ խոր համոզումով, որին մոտալուտ մահը տալիս էր այն քաջությունը, որից նա գուրկ էր եղել իր կյանքում:

— Պարոն, շնորհակալ եմ ձեզ այն շահագրգռության համար, որ դուք ցույց եք տալիս իմ առողջության նկատմամբ,— պատասխանում էր նա, երբ նրանից մի ամենահասարակ բան էր խնդրել,— բայց եթե դուք ուզում եք իմ վերջին բույներին տառապանքը մեղմացնել և թեթևացնել իմ ցավերը, ներեցեք մեր աղջկան, ցույց տվեք ձեզ քրիստոնյա, ամուսին և հայր:

Լսելով այս բառերը՝ Գրանդեն նստում էր անկողնի մոտ և վերաբերվում այն մարդու նման, որ անմիջականորեն զգալով տեղատարափը՝ հանդարտ պաշտպանվում է դարբասի տակ. նա լռությամբ լսում էր իր կնոջը և ոչինչ չէր պատասխանում: Եվ երբ ամենահուզիչ, ամենաքաղցր, ամենաերկյուղած պաղատանքներն ուղղվում էին նրան, նա պատասխանում էր.

— Դու այսօր մի քիչ գունատ ես, իմ խեղճ կին:

Աղջկան կատարելապես մոռացության տալը կարծես դրոշմված լինեք նրա խճաքարե ճակատին և պրկված շրթունքներին: Նա նույնպես չէր հուզվում այն արտասուքներից, որ իր տարտամ պատասխանները հոսեցնում էին իր կնոջ սպիտակ դեմքին:

— Թող աստված ձեզ ների, պարոն,— ասում էր նա,— ինչպես որ ես եմ ձեզ ներում: Մի օր դուք անպայման ներողամտության կարիք պիտի ունենաք:

Իր կնոջ հիվանդությունից ի վեր նա չէր համարձակվել արտասանել իր ահավոր տա՛, տա՛, տա՛-ն, սակայն նրա բռնակալությունը չէր զինաթափվել հեգույթյան այդ հրեշտակի դիմաց, որի տգեղությունը նրա դեմքի վրա ծաղկող բարոյական հատկությունների արտացոլումից մաշված, օրեցօր անհետանում էր, խեղճ կինը ամբողջովին հոգի էր դարձել: Աղոթքների ոգին կարծես սրբացրել և մաքրագործել էր նրա դեմքի ամենակոշտ գծերը և նրանց փայլ տվել: Ո՞վ չի նկատել այլակերպման երևույթը սրբացած դեմքերի վրա, որտեղ հոգեկան ապրումները ի վերջո փոխում են ամենատգեղ դիմագծերը, նրանց տալով այն առանձնահատուկ հուզականությունը, որը հատուկ է վսեմ մտածումների մաքուր և ազնիվ թիչքին: Այլակերպման այդ տեսարանը, այլակերպում, որ առաջ էին բերում այդ կնոջ գոյության մնացորդները լափող տառապանքները, ազդում էր, թեև դանդաղությամբ, ծեր տակառագործի վրա, որի բնավորությունը մնաց պղնձի պես կարծր: Եթե նրա խոսվածքը դադարեց արհամարհալից լինելուց, ապա անխռով լռությունը, որ փրկում էր նրա՝ ընտանիքի հոր գերազանցությունը, իշխեց նրա վարքագծի վրա: Հենց որ հավատարիմ Նանունը երևում էր շուկայում, անպայման մի քանի վատ կատակ և դժգոհություններ էին հասնում նրա ականջին իր տիրոջ մասին. թեև հասարակական կարծիքը խստորեն դատապարտել էր Գրանդենին, բայց սպասուհին նրան պաշտպանում էր հանուն ընտանեկան արժանապատվության:

— Բայց,— ասում էր նա ծերուկին վատաբանողներին,— մի՞թե մենք բոլորս էլ քանի ծերանում ենք՝ այնքան քարասիրտ չե՞նք դառնում, ինչո՞ւ չեք համաձայնում, որ այդ մարդն էլ մի քիչ խստաբարո

դառնա: Ուրեմն վերջ տվեք ձեր բամբասանքներին: Օրիորդն ապրում է թագուհու պես: Նա առանձին է մնում, բայց դա նրա փափագն է: Մանավանդ, որ իմ տերերն ունեն կարևոր դրդապատճառներ:

Վերջապես մի երեկո, գարնան վերջերին, տիկին Գրանդեն, ավելի վշտից հիվանդ, քան հիվանդություններից, հակառակ իր աղոթքներին, չկարողանալով հաշտեցնել Էժենին և հորը, Կրյուշոյին վստահեց իր գաղտնի տառապանքները:

— Քսաներեք տարեկան մի աղջկա դատապարտել հացի ու ջրի միայն... գոռաց նախագահ Բոնֆոնը,— այն էլ առանց պատճառի,— սակայն դա անվանվում է **տանջալից անարդար վարմունք. նա կարող է բողոքել այդ բանի համար և այնքան, որքան...**

— Հապա, եղբորորդի,— ասաց նոտարը,— թողեք ձեր դատարանի անհասկանալի լեզուն: Հանդստացե՛ք տիկին , ես վաղն իսկ վերջ կտամ այդ արգելափակմանը:

Իմանալով, որ իր մասին են խոսում, Էժենին դուրս եկավ իր սենյակից:

— Պարոններ,— ասաց նա՝ հպարտությամբ առաջ գալով,— ձեզնից խնդրում եմ, որ չհետաքրքրվեք այդ բանով: Իմ հայրը տեր է իր տանը: Որքան ժամանակ, որ ես բնակվում եմ նրա տանը՝ պարտավոր եմ նրան հնազանդվել: Նրա վարմունքը չի կարող ենթարկվել ուրիշների հավանությանը կամ անհավանությանը: Նա այդ մասին միայն աստծուն է հաշվետու: Ձեր բարեկամությունից պահանջում եմ ամենախոր լռություն պահպանել այդ մասին: Մեղադրել հորս՝ դա լինել հարվածել մեր արժանապատվության: Ես շնորհակալ եմ, պարոններ, ձեր ինձ հանդեպ ցույց տված շահագրգռության համար, բայց դուք ինձ ավելի կպարտավորեցնեք, եթե ուզենաք վերջ տալ այն վիրավորիչ բամբասանքներին, որ շրջում են քաղաքում, և ես պատահմամբ եմ իմացել:

— Աղջիկս իրավացի է,— ասաց տիկին Գրանդեն:

— Օրիորդ, լավագույն միջոցը՝ արգելելու համար, որ մարդիկ բամբասեն, ձեր կրկին ազատ լինելն է,— հարգանքով պատասխանեց ծեր նոտարը՝ ազդված այն գեղեցկությունից, որ մեկուսացումը, մեղամաղձոտությունն ու սերը դրոշմել էին Էժենիի դեմքի վրա:

— Բայց, աղջիկս, թող պարոն Կրյուշոն աշխատի կարգադրել այդ հարցը, մանավանդ, որ նա վստահացնում է բանի հաջողությունը: Նա ճանաչում է քո հորը և գիտե, այդ թե ինչպես հարկավոր է վարվել նրա հետ: Եթե դու ուզում ես ինձ երջանիկ տեսնել՝ ինձ մնացած այնքան քիչ օրերի համար, անհրաժեշտ է, որ դու և քո հայրը, ինչ գնով էլ լինի, հաշտվեք:

Հաջորդ օրը Գրանդեն վերսկսեց մի քանի անգամ իր փոքր պարտեզի շրջանն անել: Նա իր համար սովորություններ արել այդ բանը՝ Էժենիի արգելափակման օրից ի վեր: Նա այդ պտույտի համար ժամանակ էր որոշել այն բույսերին, երբ Էժենին սանրվում էր: Երբ ծերուկը հասնում էր ընկուզենու մոտ, պահվում էր ծառի բնի ետևը և մի քանի վայրկյան մնում այնտեղ՝ հիանալու համար իր աղջկա երկար ծամերի վրա, ու անկասկած տարուբերվում էր այն մտքերի մեջ, որ իրեն ներշնչում էին իր խառնվածքի համառությունը և աղջկան համբուրելու ցանկությունը: Հաճախ մնում էր նա նստած փայտե մաշված նստարանի վրա, որտեղ Շառլը և Էժենին երդվել էին միշտ սիրել իրար, երբ աղջիկն էլ գաղտագողի դիտում էր իր հորը կամ տեսնում նրան իր հայելու մեջ: Եթե Գրանդեն վեր էր կենում և վերսկսում իր պտույտը, աղջիկը գոհունակությամբ նստում էր պատուհանի առաջ և սկսում դիտել մասնորմը, որից կախված էին սիրուն ծաղիկներ, որի ճեղքվածքներից բուսել էին վեներայի ծամեր, պատատուկներ և հյութալի, դեղին կամ սպիտակ մի բույս՝ sedum, որ Սոմյուրի և Տուրի այգիներում շատ էր տարածված: Նոտար Կրյուշոն եկավ շատ վաղ և գտավ ծեր

խաղողագործին, հունիսյան այդ գեղեցիկ օրը, նստած մաշված նստարանին, մեջքը հենած միջնորմին և զբաղված իր աղջկան դիտելով:

— Ինչո՞վ կարող եմ ձեզ օգտակար լինել, նոտար Կրյուշո,— ասաց նա, երբ նկատեց նոտարին:

— Եկել եմ ձեզ հետ խոսելու գործերի մասին:

— Հը, ոսկի՞ ունեք, որ փոխենք արծաթե դրամի հետ:

— Ո՛հ, ո՛հ, խոսքը դրամի մասին չէ, այլ ձեր դստեր՝ Էժենիի մասին: Ամբողջ քաղաքը խոսում է ձեր և նրա մասին:

— Ինչո՞ւ են խառնվում: Ածխագործը իր բնակարանում իշխան է:

— Համաձայն եմ: Ածխագործը իշխան է նաև ինքնասպան լինելու համար, կամ ավելի վատ, իր փողը պատուհանից դուրս նետելու համար:

— Ինչպե՞ս թե:

— Օ՛հ, բայց ձեր կինը շատ հիվանդ է, բարեկամ: Դուք պետք է խորհրդակցեք պարոն Բերժըրենի հետ: Ձեր կինը մահվան վտանգի առաջ է: Եթե նա մահանա, զրկված լուրջ խնամքից, ես կարծում եմ, որ դուք հանգիստ չեք լինի:

— Տա՛, տա՛, տա՛, դուք ծանոթ եք իմ կնոջ հիվանդությանը: Բժիշկները հենց մի անգամ որ մուտք գործեն ձեզ մոտ, կգան օրը հինգ-վեց անդամ:

— Վերջապես, Գրանդե, դուք կանեք այնպես, ինչպես ուզում եք: Մենք վաղեմի բարեկամներ ենք: Ամբողջ Սոմյուրում չի գտնվի մեկ ուրիշը, որ ինձնից ավելի հետաքրքրվի բոլոր այն բաներով, ինչ որ ձեզ է վերաբերում, հետևաբար ես պարտավոր էի ձեզ ասել այս բոլորը: Հիմա ինչ ուզում է լինի: Դուք խելահաս մարդ եք, գիտեք ձեր արածը, այսքանը միայն կուզեի ձեզ ասել: Եվ դրա համար չէ, որ այստեղ եմ եկել: Թերևս ձեզ համար մի այլ շատ ծանր հարցի մասին է խոսքս: Վերջ ի վերջո դուք չեք ուզենա ձեր կնոջը սպանել, նա ձեզ համար շատ օգտակար է: Մտածեցեք այն կացության մասին, որի մեջ դուք գտնվելու եք ձեր աղջկա հանդեպ, եթե հանկարծ տիկին Գրանդեն մահանա: Դուք ստիպված պիտի լինեք հաշիվ ներկայացնել ձեր աղջկան, քանի որ ձեր կնոջ ունեցվածքի բաժանակից եք: Ձեր աղջիկը օրինապես իրավունք պիտի ունենա ձեր հարստության բաժանումը պահանջել, վաճառել տալու Ֆրուաֆոնը: Մի խոսքով՝ նա միակ ժառանգուհին է իր մոր, որից դուք ոչինչ չեք կարող ժառանգել:

Այս խոսքերը կայծակի հարված եղան ծերուկի համար, որ այնքան ուժեղ չէր օրենսգիտության մեջ, որքան առևտուրի մեջ: Նա երբեք չէր մտածել անբաժանելի մի հարստության աճուրդի հավանականության մասին:

— Այսպես, ես ձեզ խորհուրդ եմ տալիս նրա հետ քաղցրությամբ վարվել,— ասաց Կրյուշոն՝ վերջացնելով իր խոսքը:

— Բայց գիտեք, ի՞նչ է արել նա, Կրյուշո:

— Ի՞նչ,— ասաց նոտարը՝ հետաքրքրված հայր Գրանդեից մի զաղտնիք կորզելու և նրանց գժտության զաղտնիքն իմանալու ցանկությամբ:

— Նա իր ոսկին է տվել:

— Լավ, մի՞թե դա իրը չէր,— հարցրեց նոտարը:

— Բոլորն էլ ինձ նույնն են ասում,— ասաց ծերուկը, եղերական մի շարժումով թները կախ գցելով:

— Մի՞թե մի չնչին բանի համար,— շարունակեց նոտարը,— դուք պիտի ցանկանայիք խոչընդոտ հարուցել այն համաձայնությանն ու զիջմանը, որ կխնդրեք նրանից մոր մահվան դեպքում:

— Օ՛, միթե ձեզ համար վեց հազար ոսկի ֆրանկը չնչին բան է:

— Է՛, իմ վաղեմի բարեկամ, դուք գիտե՞ք, թե ինչ կարժե ձեր կնոջ ունեցվածքի ցուցադրումն ու բաժանումը: Եթե Էժենին այդ պահանջի՞:

— Ի՞նչ:

— Երկու, կամ երեք, չորս հարյուր հազար ֆրանկ հավանորեն: Մի՞թե անհրաժեշտ պիտի չլինեք ամբողջ ժառանգությունը աճուրդի հանել և վաճառել՝ իմանալու համար նրա ճշմարիտ արժեքը: Մինչդեռ եթե դուք համաձայնեիք...

— Երդվում եմ իմ հոր հոտոցի դանակով,— գոռաց խաղողագործը, որ նստեց և գունատվեց,— կտեսնենք, Կրյուշո:

Մի րոպե լռությունից կամ հոգեվարքից հետո՝ ծերուկը նայեց նոտարի կողմը և ասաց.

— Կյանքը շատ դառն է. նա շատ ցավեր ունի, Կրյուշո՛,— շարունակեց նա հանդիսավոր շեշտով,— դուք չեք ուզում ինձ խաբել: Երդվեք ձեր պատվով, որ այն, ինչ դուք ասացիք, ճշմարիտ է իրավաբանության մեջ: Ցույց տվեք ինձ օրենսգիրքը: Ես ուզում եմ տեսնել օրենսգիրքը:

— Իմ խեղճ բարեկամ,— պատասխանեց նոտարը,— մի՞թե ես չեմ իմանում իմ արհեստը:

— Ուրեմն, այն ինչ դուք ասում եք, ճի՞շտ է: Ուրեմն իմ աղջիկը գողանալո՞ւ է ինձնից, դավաճանելո՞ւ, սպանելո՞ւ, բզկտելո՞ւ է ինձ:

— Նա իր մոր ժառանգությունն է ստանալու:

— Ուրեմն ի՞նչ օգուտ երեխաներից: Ա՛հ, իմ կինը, ես նրան սիրում եմ: Բարեբախտաբար նա պինդ է, նա լավ Բերթելիերներից է:

— Նա մի ամիս իսկ չի ապրի:

Տակառագործը խփեց իր ճակատին, քայլեց, նորից ետ դարձավ և մի սուկալի հայացք գցելով Կրյուշոյի վրա՝ հարցրեց...

— Ինչպե՞ս անեմ:

— Պարզապես և ամբողջովին Էժենին կարող է հրաժարվել իր մոր ժառանգությունից: Դուք չեք ուզում նրան ժառանգազրկել, այնպես չէ՞: Բայց նման մի զիջում ստանալու համար նրա հետ խիստ մի վարվեք: Ինչ որ ասում եմ ձեզ այս րոպեիս, բարեկամս, իմ շահերին դեմ է: Ո՞րն է իմ գործը... լուծարք, ինչքի ցուցակագրում, վաճառք, բաժանում:

— Կտեսնենք, կտեսնենք: Այլևս չիտսենք այդ հարցի մասին, Կրյուշո՛: Դուք աղիքներս տակնուվրա եք անում: Նոր ոսկի ստացե՞լ եք:

— Ոչ, բայց ես մի քանի հին լուիդորներ ունեմ, մի տասնյակ ձեզ կտամ: Իմ լավ բարեկամ, հաշտվի՛ր Էծենիի հետ: Չե՞ս զգում, որ ամբողջ Սոմյուրը քեզ քարկոծում է:

— Զվարճասերները:

— Ռենտայի պարտատոմսերն արժեն իննսունինը: Կյանքում գեթ մի անգամ գոհ եղեք:

— Իննսունի՞նը, Կրյուշո՛:

— Այո՛:

— Հո՛, հո՛, իննսունինը,— ասաց Գրանդեն՝ ծեր նոտարին մինչև փողոցի դուռը առաջնորդելով:

Եվ որովհետև սաստիկ հուզված էր այն ամենից, ինչ լսեց, և չէր կարող տանը նստել՝ նա բարձրացավ իր կնոջ մոտ և ասաց նրան.

— Լավ, մա՛յր, դու ամբողջ օրը կարող ես անցկացնել քո աղջկա հետ, ես Ֆրուաֆոն եմ գնում: Երկուսդ սիրալիք եղեք: Այսօր մեր ամուսնության տարեդարձն է, իմ լավ կին: Առ, ահա տասը էկյու, աստծո տան թափորի ժամանակ քո առժամյա խորանի համար: Երկար ժամանակից ի վեր դու ցանկություն ունես այդ անելու, ուրախացի՛ր: Զվարճացե՛ք, երջանիկ եղեք, լավ զգացեք ձեզ: Կեցցե՛ ուրախությունը:

Նա վեց ֆրանկանոց տասը էկյուն գցեց իր կնոջ անկողնի վրա և նրա գլուխն իր ձեռքերի մեջ առավ՝ ճակատը համբուրելու համար:

— Բարի կին, քեզ ավելի լավ ես զգում, չե՞:

— Ինչպե՞ս դուք կարող եք ձեր տանն ընդունել աստծուն, որ ներում է, եթե ձեր աղջկան ձեր սրտից արքտրած եք պահում,— ասաց նա հուզված:

— Տա՛, տա՛, տա՛,— ասաց հայրը շոյող ձայնով,— կտեսնենք:

— Ո՛վ երկնային բարություն, Էծենի,— ճչաց մայրը ուրախությունից կարմրելով,— ե՛կ համբուրելու քո հորը, նա քեզ ներում է:

Բայց ծերունն անհետացել էր: Նա ամենայն արագությամբ շտապում էր դեպի իր փոքրիկ ագարակները, աշխատելով դասավորել իր շփոթ մտքերը: Այդ ժամանակ Գրանդեն սկսում էր իր յոթանասունվեց տարին: Մասնավորապես երկու տարուց ի վեր նրա ազահությունն աճում էր, ինչպես աճում են մարդկանց բոլոր մնայուն մոլությունները: Ըստ մի ուսումնասիրության, որ կատարվել է ազահների, փառասերների, բոլոր այն մարդկանց մասին, որոնց կյանքը տիրապետող մի մտածումի է նվիրված եղել, Գրանդենի զգացումներն էլ մասնավորապես կենտրոնացվել էին նրա մոլության հատուկ խորհրդանիշի վրա: Ոսկու տեսքը, ոսկուն տիրանալը դարձել էին նրա մենամոլությունը: Նրա բռնակալական մտայնությունը մեծացել էր նրա ազահությանը զուգահեռ, և կնոջ մահից հետո, հրաժարվել իր հարստության մի մասի դեկլարությունից՝ նրան հակաբնական էր թվում: Աղջկանը հայտնել իր հարստությունը, ցուցադրել իր շարժուն և անշարժ ունեցվածքը աճուրդի հանելու համա՛ր...

— Դա արդեն նշանակում է քո վիզը կտրես,— ասաց նա բարձր ձայնով, այգու մեջտեղը կանգնած, քննելով որթատունկերը:

Վերջապես նա իր որոշումը կայացրեց: Ճաշի ժամանակ վերադարձավ Սոմյուր, որոշեց խոնարհվել Էժենիի առաջ, նրան քաղցրաբանել, փաղաքշել, որպեսզի կարողանա մեռնել արքայաբար, մինչև վերջին րոպեն ամբողջությամբ պահելով իր միլիոնների կառավարման սանձը: Այն րոպեին, երբ ծերուկը, որ պատահմամբ վերցրել էր իր ամենաբանալին, գայլի քայլածքով բարձրանում էր սանդուղքով իր կնոջ մոտ գնալու համար, Էժենին մոր անկողնի վրա էր դրել գեղեցիկ արկղիկը: Երկուսն էլ Գրանդեի բացակայության ժամանակ հաճույքով դիտում էին Շառլի նկարը՝ նրա մոր նկարը քննելով:

— Ճիշտ նրա ճակատն ու բերանն է,— ասում էր Էժենին այն րոպեին, երբ խաղողագործը դուռը բացեց:

Տիկին Գրանդեն, սարսափահար, իր ամուսնու՝ ոսկու վրա գցած հայացքից՝ ճչաց.

— Աստված իմ, խղճա մեզ:

Ծերուկը նետվեց արկղիկի վրա, ինչպես վագրն է նետվում քնած երեխայի վրա:

— Ի՞նչ բան է սա,— ասաց նա՝ վերցնելով գանձը և գնալով լուսամուտի մոտ:— Իսկական և լավ ոսկի, ոսկի՛, — գոռաց նա:— Շատ ոսկի, սա կկշռի երկու լիվր: Ա՛հ, Շառլը, սա է տվել քո գեղեցիկ ոսկիների փոխարեն, հը՞, ինչո՞ւ համար չեք ասել ինձ: Սա մի լավ դործարք է, աղջիկս: Դու իմ իսկական աղջիկն ես, այդ ընդունում եմ ես: Էժենին դողդողում էր ամբողջ մարմնով— Սա Շառլին է պատկանում չէ՞, — շարունակեց ծերուկը:

— Այո, — հայր, դա իմը չէ: Այդ առարկան ինձ վստահված նվիրական ավանդ է:

— Տա՛, տա՛, տա՛, տա՛: Նա քո հարստությունը վերցրեց, անհրաժեշտ է քո փոքր գանձը նորից կազմել:

— Հա՛յր...

Ծերուկն ուզեց հանել իր դանակը և ոսկու մի թերթ անջատելու համար՝ ստիպված եղավ արկղիկը դնել մի աթոռի վրա, Էժենին նետվեց դեպի արկղիկը՝ վերցնելու համար, սակայն տակառագործը, որի աչքը և՛ իր աղջկա, և՛ արկղիկի վրա էր, նրան այնքան սաստկությամբ հրեց ձեռքը պարզելով, որ նա ընկավ իր մոր անկողնի վրա:

— Պարո՛ն, պարո՛ն,— ճչաց մայրը՝ ծառանալով անկողնի մեջ:

Գրանդեն բաց էր արել իր դանակը և պատրաստվում էր արկղիկի ոսկին պոկելու:

— Հա՛յր,— ճչաց Էժենին չոքելով և այդպես քայլելով, որպեսզի ավելի մոտենա հորը, և բարձրացնելով ձեռքերը դեպի նա,— հայր, բոլոր սրբերի և սուրբ Կույսի անունով: Քրիստոսի անունով, որ մահացավ խաչի վրա, ձեր հավիտենական փրկության անունով, հա՛յր, մի՛ դիպչեք դրան: Այս արկղիկը, ո՛չ ձերն է, ոչ էլ իմը. նա պատկանում է մի դժբախտ ազգականի, որն ինձ է վստահել, և ես պարտավոր եմ անաղարտ նրան վերադարձնել:

— Ինչո՞ւ համար էիք հապա գնում, եթե նա ավանդ է: Դիտելը ավելի ծանր բան է, քան թե ձեռք տալը:

— Հայ՛ր, մի՛ քանդեք այն, հակառակ դեպքում դուք ինձ կանպատվեք: Հա՛յր, լսո՞ւմ եք:

— Պարոն, ողորմացե՛ք,— ասաց մայրը:

— Հա՛յր,— գոչեց Էժենին այնպիսի որոտուն ձայնով, որ Նանոնը սարսափահար վեր բարձրացավ:

Էժենին նետվեց մի դանակի վրա, որ նրան մոտիկ էր գտնվում և զինվեց դրանով:

— Հետո՞,— ասաց Գրանդեն՝ հանդարտությամբ և սառն ժառալով:

— Պարո՛ն, պարո՛ն, դուք ինձ սպանում եք,— ասաց մայրը:

— Հայր, եթե ձեր դանակը թեկուզ մի մասնիկ անջատե այդ ոսկուց, ես սրանով իմ կուրծքը կճեղքեմ: Դուք արդեն իմ մորը մահացու հիվանդացրիք, այժմ կսպանեք և ձեր աղջկան: Եթե ուզում եք՝ փորձեցեք: Վերքի փոխարեն վերք:

Գրանդեն իր դանակը բռնեց արկղիկի վրա և վարանելով նայեց աղջկան:

— Ընդունա՞կ ես նման բանի, Էժենի,— հարցրեց նա:

— Այո, պարո՛ն,— ասաց մայրը:

— Նա կանե այն, ինչ ասում է,— ճչաց Նանոնը:— Հետևաբար, պարոն, գեթ մի անգամ կյանքում ողջամիտ եղեք:

Տակառագործը մի րոպե փոխնիփոխ նայեց ոսկուն և իր աղջկան: Տիկին Գրանդեն նվաղեց:

— Ա՛յ, տեսնու՞մ եք, իմ սիրելի պարոն, տիկինը մեռնում է,— ճչաց Նանոնը:

— Ա՛ն, աղջիկս, մի արկղիկի համար չգժտվենք: Վերցրո՛ւ,— գոչեց տակառագործը՝ արկղիկը անկողնու վրա գցելով:— Նանոն, գնա կանչիր պ. Բերթրեին: Դե՛ լավ, մայր,— ասաց նա համբուրելով կնոջ ձեռքը,— ոչինչ, հաշտվեցինք: Ճիշտ չէ՞, աղջիկս: Այլևս ոչ մի չոր հաց, դու կուտես ինչ, ուզում ես... Օ՛հ, նա բաց է անում իր աչքերը: Լավ, մամա, մայրիկ, մայր, դե: Ահա տես, ես համբուրում եմ Էժենիին: Նա սիրում է իր հորեղբորորդուն, նա կամուսնանա նրա հետ՝ եթե ցանկանա, նրա համար կպահի իր արկղիկը: Բայց դու երկար ապրիր, իմ դժբախտ կին: Շարժվի՛ր, նայի՛ր, դու պիտի ունենաս Սոմյուրի ամենագեղեցիկ ժամանակավոր խորանը:

— Աստված իմ, ինչպե՞ս եք կարողանում դուք այդպես վարվել ձեր կնոջ և աղջկա հետ,— ասաց տիկին Գրանդեն տկար ձայնով:

— Այլևս չեմ անի, երբե՛ք, երբե՛ք,— գոչեց տակառագործը:— Կտեսնես, իմ խեղճ կին:

Նա գնաց իր առանձնասենյակը և վերադարձավ մի բուռ լուիդորով և սփռեց իր կնոջ անկողնի վրա:

— Ա՛ն, Էժենի, ա՛ն, կնիկ, այս բոլորը ձեզ համար է,— ասաց նա լուիդորները շոշափելով:— Դե՛, զվարթացիր, կնիկ, առողջացի՛ր, քեզ ոչինչ չի պակասելու, ոչ էլ Էժենիին: Ահավասիկ հարյուր ոսկի լուիդոր նրա համար: Սրանք դու այլևս չես տա, չէ՞, Էժենի:

Տիկին Գրանդեն և աղջիկը միմյանց էին նայում զարմացած:

— Ետ վերցրեք դրանք, հայր, մենք լոկ ձեր գորովանքին պետք ունենք:

— Լա՛վ, թող այդպես լինի,— ասաց նա՝ լուիդորները կրկին իր գրպանը դնելով,— ապրենք լավ բարեկամների նման: Բոլորս էլ իջնենք սրահ ընթրելու, ամեն երեկո երկու սուրով լոտո խաղալու համար: Արեք ձեր խաղերը, կատակները, հը՞, կնի՛կ:

— Ավա՛ղ, ես շատ պիտի ուզենայի, քանի որ դա ձեզ կարող է հաճելի լինել,— ասաց մահամերձը,— բայց չեմ կարող ոտքի կանգնել:

— Խե՛ղճ մայր,— ասաց տակառագործը,— դու չգիտես, թե որքան եմ սիրում քեզ, և քեզ, աղջիկս:

Նա գրկեց, համբուրեց իր աղջկան:

— Եվ որքան հաճելի է գրկել իր աղջկան, երբ վերջացել է գծությունը, իմ փոքրիկ աղջիկ: Տեսնո՞ւմ եք, մայր, այժմ մենք մի անձ ենք կազմում: Գնա՛ փակիր դա,— ասաց նա Էժենիին՝ ցույց տալով արկղիկը:— Գնա, ոչնչից մի վախենա, ես քեզ հետ այլևս երբեք չեմ խոսելու այդ բանի մասին, երբե՛ք:

Պ. Բերժըրեն՝ Սոմյուրի ամենահայտնի բժիշկը, եկավ քիչ անց: Քննությունից հետո նա դրականապես հայտնեց Գրանդեին, որ նրա կնոջ հիվանդությունը ծանր է, բայց մտքի կատարյալ հանգստություն, մեղմ մի ռեժիմ և մանրակրկիտ խնամք կարող են նրա կյանքը երկարացնել մինչև աշուն:

— Դա թա՞նկ կնաստի,— ասաց ծերուկը,— անհրաժե՞շտ են դեղորայք:

— Քիչ դեղորայք, բայց շատ խնամք,— պատասխանեց բժիշկը՝ չկարողանալով զսպել իր ժպիտը:

— Վերջապես, պարոն Բերժըրե,— պատասխանեց Գրանդեն,— դուք պատվավոր մարդ եք. ճիշտ է, չէ՞: Ես ձեզ վստահում եմ. այցելեցեք իմ կնոջը ամեն անգամ և որքան անգամ, որ անհրաժեշտ եք գտնում: Փրկեցեք իմ բարի կնոջը: Ես շատ եմ սիրում նրան, տեսնո՞ւմ եք, առանց այդ ցույց տալու, որովհետև ինձ մոտ ամեն ինչ կատարվում է իմ ներսում և փշրում իմ հոգին: Ես վիշտ ունեմ: Վիշտը մտավ իմ սիրտը իմ եղբոր մահվան հետ, եղբայր, որի համար Փարիզում ես հսկայական գումարներ եմ ծախսում... Վերջապես, մի գործ, որ չի վերջանում: Գնա՛ք բարով, պարոն: Եթե կարելի է կնոջս փրկել, փրկեցե՛ք նրան, եթե նույնիսկ դրա համար հարկավոր է ծախսել հարյուր կամ երկու հարյուր ֆրանկ:

Հակառակ այդ եռանդուն ցանկություններին, որ Գրանդեն անում էր իր կնոջ առողջացման համար, որի ժառանգության բացումն արդեն առանձին մի մահ էր նրա համար, հակառակ այն հաճոյակատարության, որ նա ի հայտ էր բերում ամեն առթիվ, իր զարմացած կնոջ և աղջկա նվազագույն ցանկությունների համար, հակառակ Էժենիի մատուցած բոլոր գործվալից խնամքներին՝ տիկին Գրանդեն արագությամբ դիմեց դեպի մահ: Ամեն օր նա թուլանում էր և մաշվում, ինչպես մաշվում են այդ տարիքում հիվանդացած կանանցից շատերը: Նա աշնան տերևի նման դուրսաբեկ էր դարձել: Երկնային ճառագայթները նրան դարձնում էին շողափայլ, նման այն տերևներին, որոնցից արևը թափանցում է և ոսկեզօծում: Եվ նրա մահը նրա կյանքին արժանի եղավ, մի մահ՝ համակ քրիստոնեական. մի՞թե սա չի նշանակում մի վեհ մահ:

1822 թվականի հոկտեմբեր ամսին էր, որ առանձնահատուկ կերպով հայտնաբերվեցին նրա առաքինությունները, նրա հրեշտակային համբերությունը և նրա սերն իր աղջկա հանդեպ. նա հանգավ առանց նվազագույն տրտունջի: Լինելով անբիժ գառնուկ՝ նա գնաց երկինք, և ափսոսում էր միայն իր սառն կյանքի ընկերուհուն, որին վերջին ժամերի իր հայացքները կարծես նախագուշակում էին հազարավոր վշտեր: Նա դողդողում էր այն մտքից, որ մենակ է թողնելու այդ անփորձ, իր նման անմեղ գառնուկին՝ եսապաշտ մարդկանց մեջ, որոնք ուզում էին նրանից պոկել նրա գեղմը, նրա գանձերը:

— Զավակս,— ասաց նա մահիկանից առաջ,— միայն երկնքում երջանկություն կա, դու մի օր կհասկանաս այդ:

Նրա մահիկան հաջորդ օրը Էժենին գտավ նոր պատճառներ կապվելու այն տան հետ, ուր ծնվել էր, ուր այնքան շատ էր տառապել, ուր երեկ իր մայրն էր մահացել: Նա սրահում առանց փղձկումի չէր կարողանում նայել լուսամուտին և իր մոր հենակավոր նստարանին: Նա կարծեց, թե չէր կարողացել ճանաչել իր ծեր հոր հոգին՝ տեսնելով, որ ինքը նրա ամենաջերմ գուրգուրանքի առարկան է դարձել: Գրանդեն նրա թնն էր մտնում ճաշի համար ցած իջնելիս, ժամերով նրան էր նայում՝ գրեթե բարությամբ լի աչքերով վերջապես նա նրան դիտում էր խանդաղատանքով, ասես թե նա ոսկուց լիներ: Ծեր տակառագործը այնքան քիչ էր նմանում ինքն իրեն, այնքան էր դողում իր աղջկա առաջ, որ Նանոնը և կրյուշոյականները՝ նրա թուլության ականատեսները, այդ վերագրում էին նրա առաջացած տարիքին և վախենում էին նրա մտային կարողությունների տկարացումից: Բայց այն օրը, երբ ընտանիքը պաշտոնապես սուգի մտավ, ընթրիքից հետո, որին հրավիրված էր նոտար Կրյուշոն, որը միայն գիտեր իր կլիենտի գաղտնիքը, ծերուկի այդ վարքագիծը բացատրվեց:

— Միրելի աղջիկս,— ասաց նա Էժենին, երբ ճաշասեղանը վերցված էր և դուռը խնամքով փակված,— դու ահա քո մոր ժառանգուհին ես, և մենք մի փոքր հարցեր ունենք միասին կարգադրելու: Ճիշտ չէ՞, Կրյուշո:

— Այո:

— Մի՞թե այդքան անհրաժեշտ է, որ այսօր այդ բանով զբաղվենք, հայր իմ:

— Այո՛, այո՛, աղջիկս: Ես չեմ կարող ապրել այն անորոշության մեջ, ուր գտնվում եմ: Ես չեմ հավատում, թե դու կկամենաս ինձ ցավ պատճառել:

— Ո՛հ, հա՛յր...

— Այդ դեպքում անհրաժեշտ է կարգադրել այդ ամենը այս երեկո:

— Ի՞նչ եք կամենում, որ անեմ:

— Սակայն, աղջիկս, դա ինձ չի վերաբերում: Ասեք, նրան, Կրյուշո:

— Օրիորդ, ձեր պարոն հայրը չի ցանկանում ո՛չ բաժանել, ոչ էլ վաճառել իր ունեցած հարստությունները, ոչ հսկայական հարկեր վճարել պատրաստի դրամի համար, որ կարող է ունենալ. հետևաբար անհրաժեշտ է հրաժարվել ցուցակագրելուց այն հարստությունը, որ գտնվում է անբաժանելի կերպով ձեր և ձեր հոր միջև...

— Կրյուշո՛, վստա՞հ եք ձեր ասածին, որպեսզի երեխայի առաջ այդպես խոսեք:

— Թողեք շարունակեմ, Գրանդե՛:

— Այո, այո, բարեկամս: Ո՛չ դուք և ոչ էլ իմ աղջիկը չեն ցանկանում ինձնից խլել իմ ունեցածը: Ճիշտ չէ՞, աղավնյա՛կս:

— Բայց, պարոն Կրյուշո, ես ի՞նչ պետք է անեմ,— հարցրեց Էժենին անհամբերությամբ:

— Լավ,— ասաց նոտարը,— պետք է ստորագրել այն գրությունը, որով դուք հրաժարվում եք ձեր մոր ժառանգությունից և թողնում եք ձեր հորը, ձեր միջև գտնվող բոլոր անբաժան ունեցվածքների եկամուտները: Նա էլ ձեզ կապահովի ձեր կալվածների մերկ սեփականությունը...

— Ձեր ասածից ես ոչինչ չեմ հասկանում,— պատասխանեց Էժենին,— տվեք ինձ գրությունը և ցույց տվեք, թե որտեղ պետք է ստորագրեմ:

Հայր Գրանդեն փոխնիփոխ նայում էր գրությանը և իր աղջկան, իր աղջկան և գրությանը և զգում այնպիսի սաստիկ հուզում, որ իր ճակատին գոյացած մի բանի կաթիլ քրտինքը սրբեց:

— Աղջիկս,— ասաց նա,— փոխանակ այդ գրությունը ստորագրելու, որի տումարագրումը թանկ է նստելու, եթե դու պարզապես և անպայման ձևով հրաժարվեիր քո հանգուցյալ խեղճ, սիրելի մոր ժառանգությունից և ապագայում այդ հարցի կարգադրությունը ինձ թողնեիր, այդ ինձ ավելի հաճելի կլիներ: Այդ դեպքում ես քեզ ամեն ամիս կհատկացնեմ հարյուր ֆրանկի մի լավ եկամուտ: Տեսնո՞ւմ ես, դու քո ուզածի չափ պատարագ կարող ես վճարել բոլոր նրանց համար, ում համար փափագում ես կատարել... Հը՞, ամեն ամիս հարյուր ֆրանկ, արծաթով:

— Ես կանեմ այն ամենը, ինչ քեզ հաճելի կլինի, հայր:

— Օրիորդ,— ասաց նոտարը,— ես պարտավոր եմ ձեր ուշադրությունը գրավելու այն բանի վրա, որ դուք տալիս եք ձեր բոլոր ունեցածը...

— Է՛հ, աստված իմ,— ասաց նա,— ինձ ի՞նչ կլինի որ:

— Լռի՛ր, Կրյուշո: Ինչ որ ասված է, ասված է,— բացագանչեց Գրանդեն իր աղջկա ձեռքը բռնելով և խփելով իրձեռքին:— Էժենի, դու չե՞ս փոխի քո ասածը, դու պատվավոր աղջիկ ես, չե՞:

— Ո՛հ, հայր իմ...

Հայրը նրան համբուրեց զեղումով, գրկեց՝ շնչահեղձ անելու չափ ուժգին:

— Հանգստացիր, զավակս, դու քո հորը կյանք ես տալիս, բայց դու նրան վերադարձնում ես այն, ինչ նա է քեզ տվել. մենք միմյանց պարտական չենք մնում: Ահա թե ինչպես են կատարվելու գործառնությունները: Կյանքը գործարք է: Ես քեզ օրհնում եմ, դու առաքինի աղջիկ ես և սիրում ես հորդ: Ազատ ես այժմ անելու, ինչ կամենաս: Վաղը կտեսնվենք ուրեմն, Կրյուշո,— ասաց նա՝ նայելով զարհուրած նոտարին:— Դուք կաշխատեք լավ ձևով պատրաստել տալ հրաժարման գրությունը դատարանի գրասենյակում:

Հաջորդ օրը, կեսօրին մոտ, ստորագրվեց այն հայտարարությունը, որով Էժենին օրինականացնում էր ինքն իսկ իր հանդեպ կատարված կողոպուտը: Մակայն հակառակ իր խոստմանը՝ առաջին տարվա վերջին նախկին տակառագործը դեռևս ոչ մի սու չէր վճարել այնքան հանդիսավոր կերպով խոստացած ամսական հարյուր ֆրանկից: Այնպես որ նա կարմրեց, երբ Էժենին կատակով այդ բանն ասաց հորը, որն արագությամբ բարձրանալով իր առանձնասենյակը, վերադարձավ և Էժենին ներկայացրեց մոտ մեկ երրորդը այն զարդեղեններից, որ նա գնել էր իր եղբորորդուց:

— Ա՛ռ, փոքրիկս,— ասաց նա հեգնական շեշտով,— ուզո՞ւմ ես սրանք ունենալ հազար երկու հարյուր ֆրանկի փոխարեն:

— Ո՛հ, հայր, ճի՞շտ է, դու ի՞նձ ես տալիս այդ բոլորը...

— Մյուս տարի ես քեզ դարձյալ կտամ նույնքան,— ասաց նա զարդեղենները նրա գոգնոցի մեջ գցելով:— Այսպես, կարճ ժամանակում դու կունենաս նրա բոլոր մանր-մունր զարդերը,— ավելացրեց նա ձեռքերը շփելով, երջանիկ, որ կարողացավ չարաշահել իր աղջկա զգացումները:

Բայց և այնպես, ծերունին, թեև դեռևս ամրակազմ, անհրաժեշտությունգգաց իր աղջկան իրագեկ դարձնել իր տնտեսության գաղտնիքներին: Հաջորդ երկու տարին ամբողջ, իր ներկայությամբ, նա թողեց, որ Էժենին կարգադրի ընտանեկան ճաշացուցակը և ընդունի հասոյթները: Նա նրան դանդաղությամբ և հաջորդականորեն սովորեցրեց իր այգիների ու ագարակների անունները, տարածությունները: Երրորդ տարվա սկզբին նա այնքան լավ էր վարժեցրել Էժենին իր ագահության բոլոր ձևերին, այնպես էր դրանք նրա մեջ վերածել սովորությունների, որ առանց վախի, նրան հանձնեց մառանների բանալիները և նրան կարգեց իր բնակարանի տիրուհի:

Հինգ տարի էր անցել արդեն, և Էժենիի ու հոր միօրինակ կյանքում ոչ մի նորություն տեղի չունեցավ: Այդ ժամանակամիջոցում նույն գործողությունները հարատևորեն կատարվեցին հին ժամացույցի քրոնոմետրիկ շարժումների կանոնավորությամբ: Օրիորդ Գրանդեի խոր մեղամաղձոտությունը ոչ ոքի համար գաղտնիք չէր, բայց եթե ամեն մեկը նախագգում էր նրա տառապանքի դրդապատճառը, նրա կողմից արտասանված որևէ խոսք չարդարացրեց հարուստ ժառանգուհու զգացումների մասին Սոմյուրի բոլոր շրջանակների արած ենթադրությունները: Նրա միակ ընկերությունը կազմված էին երեք Կրյուշներից և նրանց մի քանի բարեկամներից, որոնք աննկատելիորեն ընդունվել էին նրանց տունը: Սրանք Էժենիին սովորեցրել էին վիստ խաղալ և ամեն երեկո գալիս էին խաղալու:

1827 թվականին, նրա հայրը զգալով հիվանդագին թուլությունների ծանրությունը՝ ստիպված եղավ աղջկան ծանոթացնել իր հողային հարստության գաղտնիքներին և ասում էր նրան, որ դժվարությունների դեպքում խորհուրդ հարցնի նոտար Կրյուշոյից, որի ուղղամտությունն իրեն ծանոթ էր: Հետո, նույն տարվա վերջում ծերուկը ութսուներկու տարեկան հասակում ենթարկվեց անդամալուծության, որն արագությամբ զարգացավ: Պարոն Բերժըրեն հայտնեց, որ Գրանդեն չէր բուժվելու: Էժենին մտածելով, որ շուտով ինքը մենակ է մնալու աշխարհում, այսպես ասած ավելի մոտեցավ իր հորը և գուրգուրանքի այս վերջին օղակին ավելի փարվեց: Նրա պատկերացումով, ինչպես նաև բոլոր սիրող կանանց պատկերացումով՝ սերը ամբողջ աշխարհն է, իսկ Շառլը բացակա էր: Նա ուղղակի վսեմ եղավ իր ծեր հորը խնամելիս, որի մտային կարողությունները սկսում էին պակասել, բայց որի ագահությունը բնագործն հարատևում էր: Ահա թե ինչու այդ մարդու մահը չհակասեց նրա կյանքին: Առավոտից սկսած՝ նրան սայլակով տանում-բերում էին իր սենյակի պատի վառարանի և անկասկած ոսկով լեցուն առանձնասենյակի դռան միջև: Այնտեղ նա մնում էր առանց շարժվելու, սակայն մտահոգությամբ նայում էր բոլոր նրանց, ովքեր այցելում էին իրեն և նայում երկաթե թերթով ծածկված դռան կողմը: Նա պահանջում էր, որ իրեն բացատրեն ամենափոքր աղմուկի ինչ լինելը, և ի մեծ զարմանք նոտարի՝ նա լսում էր շան հորանջելը բակում: Նա իր առերևույթ թմրությունից զարթնում էր բոլոր այն օրերը և այն ժամին, երբ պետք էր ստանալ ագարակների վարձը, ագարակապանների հաշիվները կարգադրել կամ նրանց ստացագիր տալ: Այն ժամանակ նա առաջ էր մղում իր անիվավոր թիկնաթոռը, մինչև առանձնասենյակի դռանը հասնել: Նա Էժենիին բաց էր անել տալիս այդ դուռը և ուշադիր հետևում, որ աղջիկը դրամի տոպրակները ծածուկ իրար վրա շարի և դուռը փակի: Հետո լուռ վերադառնում էր իր տեղը՝ հենց որ ստանար թանկագին բանալին, որը միշտ պահում էր իր բաճկոնի գրպանում և մերթ-մերթ շոշափում: Նրա հին բարեկամ նոտարը, նախատեսելով որ Շառլ Գրանդեի չվերադառնալու դեպքում հարուստ ժառանգուհին հարկադրված ամուսնանալու էր իր եղբորորդու՝ նախագահի հետ, ավելացրել էր իր ուշադրությունն ու խնամքը. նա ամեն օր գալիս էր և իրեն դնում Գրանդեի տրամադրության տակ, նրա կարգադրությամբ գնում Ֆրուաֆոն, այցելում նրա հողերը, մարգագետինները, խաղողի այգիները, վաճառում նրա բերքը և այդ բոլորը վերածում ոսկու կամ արծաթի, որոնք ծածուկ գալիս էին ավելացնելու առանձնասենյակում դիզվող տոպրակների թիվը: Վերջապես հոգևարքի օրերը հասան, որի ընթացքումթացքում ծերուկի ուժեղ կազմը կոլի մտավ

քայքայման հետ: Նա ուզեց նստած մնալ կրակի մոտ, իր առանձնասենյակի դռան դիմաց: Նա իր վրա էր քաշում բոլոր վերմակները, փաթաթվում նրանցով և ասում էր Նանոնին.

— Ծածկի՛ր, ավելի լավ ծածկիր, որ ինձ չգողանան:

Երբ նա կարողանում էր բաց անել աչքերը, որոնց մեջ նրա ամբողջ կյանքն էր ապաստանել, անմիջապես շուտ էր գալիս իր առանձնասենյակի դռան կողմը, որի ետևը նրա գանձերն էին հանգչում և ասում էր աղջկան.

— Այստե՞ղ եմ, այստե՞ղ եմ,— այնպիսի շեշտով, որի մեջ մի տեսակ խուճապային սարսափ էր հնչում:

— Այո, հայր իմ:

— Հսկի՛ր ոսկու վրա... իմ առաջ ոսկի դիր:

Էժենին սեղանի վրա, նրա առաջ, ոսկեղրամներ էր փռում, և նա ժամերով մնում էր՝ աչքերը ոսկու վրա բևեռած, այն երեխայի նման, որը երբ սկսում է տեսնել, շարունակում է անիմաստ կերպով դիտել միևնույն առարկան և այդ երեխայի նման էլ նա մի տառապալից ժպիտ ուներ:

— Այդ ինձ ջերմացնում է,— ասում էր նա, և դեմքի վրա երանության ժպիտ էր փայլում:

Երբ ծխական քահանան եկավ նրան հաղորդություն տալու, նրա աչքերը, որ մի քանի ժամից ի վեր մեռած էին թվում, նորից կենդանացան՝ տեսնելով խաչը, աշտանակները, օրհնած ջրի արծաթյա սկիհը, որոնց նա նայեց շեշտակի և նրա քթի ուղը վերջին անգամ շարժվեց: Երբ քահանան նրա շուրթերին մոտեցրեց ոսկեգօծ խաչելությունը՝ Քրիստոսի պատկերը համբուրելու, նա մի սարսափելի շարժում գործեց այն խլելու համար, և այդ վերջին ճիգը արժեց նրա կյանքը: Նա կանչեց Էժենին, որին չէր տեսնում, թեև նա հոր առաջ ծնրադիր՝ իր արցունքով թրջում էր նրա արդեն սառած ձեռքը:

— Հա՛յր իմ, օրհնեցե՛ք ինձ,— խնդրեց նա:

— Լա՛վ հսկիր ամեն ինչի վրա: Դու ինձ հաշիվ ես տալու այնտեղ,— ասաց նա՝ այս վերջին խոսքով ապացուցելով, որ քրիստոնեությունը պետք է ազահների կրոնը լինի:

Եվ ահա Էժենի Գրանդեն մենակ մնաց աշխարհում, այդ տանը ունենալով միայն Նանոնին, որի վրա ինքը կարող էր մի հայացք գցել և վստահ լինել, որ նա կլսի իրեն ու կհասկանա: Նանոնը միակ էակն էր, որ նրան սիրում էր միայն ի սեր նրա, և որի հետ նա կարող էր խոսել իր վշտերից: Բարձրահասակ Նանոնը նրա համար մի նախախնամություն էր: Հետևաբար նա այլևս աղախին չէր, այլ մի հեզ բարեկամուհի:

Հոր մահից հետո Էժենին նոտար Կրյուշոյից իմացավ, որ ինքը Սոմյուրի շրջանի կալվածներից ուներ տարեկան երեք հարյուր հազար լիվր եկամուտ, վեց միլիոն գետեղված երեք տոկոսով՝ վաթսուս ֆրանկանոց պարտատոմսերով, որոնք այժմ արժեին յոթանասուկոթը ֆրանկ, նաև երկու միլիոն ֆրանկ՝ ոսկով և հարյուր հազար ֆրանկ՝ արծաթյա էկյուով, առանց հաշվելու ստանալիք ապառքները: Նրա ամբողջ ունեցվածքի ընդհանուր արժեքը հասնում էր տասնյոթ միլիոն ֆրանկի:

«Ո՞ր է հապա իմ հորեղբորդին»,— մտածում էր նա:

Այն օրը, երբ նոտար Կրյուշոն իր կլիենտուրին հանձնեց մաքուր և պարտազերծ ժառանգության ցուցակը, Էժենին մենակ մնաց Նանոնի հետ, թե՛ մեկը և թե մյուսը նստել էին այլևս դատարկ մնացած սրահի բուխարու երկու կողմերում, մի սրահ, ուր ամեն ինչ մի հիշատակի հետ էր կապված, սկսած այն հենակավոր աթոռից, որի վրա իր մայրն էր նստում, մինչև այն բաժակը, որով իր հորեղբորորդին էր խմել:

— Նանոն մենք մենակ մնացինք:

— Այո, օրիորդ, և եթե ես իմանայի, թե որտե՞ղ է նա՝ այդ անուշիկը, ոտքով կգնայի նրան գտնելու:

— Մեզ ծովն է բաժանում,— ասաց Էժենին:

Այդ պահին, երբ դժբախտ ժառանգուհին այսպես լալիս էր իր պառավ սպասուհու հետ, այդ սառն և մութ իր բնակարանում, որ իր համար ամբողջ տիեզերքն էր կազմում, Նանտից մինչև Օռլեան միայն օրիորդ Գրանդեի տասնյոթը միլիոնների մասին էին խոսում: Նրա առաջին գործերիցմեկը եղավ Նանոնին հատկացնել հազար երկուհարյուր ֆրանկ կենսաթոշակ: Նանոնն արդեն ուներ վեցհարյուր ֆրանկի եկամուտ, այնպես որ, նա հարուստ հարսնացու էր: Մի ամիս չանցած նա աղջկությունից դարձավ կին՝ հովանավորության ներքո Անտուան Կորնուայեի, որ օրիորդ Գրանդեի հողերի և կալվածների գլխավոր վերահսկիչ կարգվեց: Տիկին Կորնուայեն իր ժամանակակիցներից մի անհուն առավելություն ուներ. թեև նա հիսունինը տարեկան էր, բայց հազիվ քառասուն էր ցույց տալիս: Նրա խոշոր դիմագծերը դիմադրել էին ժամանակի հարվածներին: Շնորհիվ նրա վանական կյանքի ապրելակերպին, նա թաքցնում էր ծերությունը իր դեմքի կարմիր գույնով և երկաթյա առողջությամբ: Հավանաբար նա երբեք այնքան լավ չէր երևացել որքան ամուսնության օրը: Նա իր տգեղության վարձատրությունն ստացավ և երևաց մեծ, գեր, հուժկու, իր անվթար դեմքի վրա կրելով երջանկության արտահայտությունը, Կորնուայեի բախտը ոմանց նախանձի առարկան դարձնելով:

— Նա առողջ գույն ունի,— ասում էր մահուդավաճառը:

— Նա ընդունակ է երեխաներ ունենալ,— ասաց աղավաճառը,— պահպանվել է ինչպես աղաջրում, թույլ տվեք ասել:

— Նա հարուստ է, և Կորնուայեն շահավետ գործ բռնեց,— ասում էր մի այլ հարևան:

Հինավուրց տնից դուրս գալով, Նանոնը, որ սիրված էր բոլոր դրացիներից, սիրալիր խոսքեր միայն ստացավ, երբ ոլորապատույտ փողոցով անցնում էր եկեղեցի գնալու համար: Իբրև հարսանեկան նվեր՝ Էժենին նրան երեք երկվեցյակ սպասամաններ տվեց: Կորնուայեն զարմացած նման մի առատաձեռնությունից՝ արցունքոտ աչքերով էր խոսում իր տիրուհու մասին և պատրաստ էր նրա համար իր կյանքը տալու: Այսուհետև լինելով Էժենիի վստահելի ընկերուհին՝ տիկին Կորնուայեն իր ամուսնության հավասար մի այլ երջանկություն ունեցավ: Վերջապես նա ուներ մառանները բանալու և փակելու, առավոտը պաշարներ տալու իրավունք, ինչպես անում էր իր հանգուցյալ տերը: Հետո նա կառավարում էր երկու սպասուհիների՝ խոհարարուհուն և մի կնոջ, որի պարտականությունն էր տան սպիտակեղենները կարկատել և օրիորդի զգեստները պատրաստել: Կորնուայեն պահապանի և կառավարիչի գույզ պաշտոնները իրար հետ համադրեց: Ավելորդ է ասել, որ թե՛ խոհարարուհին, և թե սպասուհին, որոնց Նանոնն էր ընտրել, իսկական մարգարիտներ էին: Այսպիսով, օրիորդ Գրանդեն չորս սպասավոր ունեցավ, որոնց նվիրվածությունը անսահման էր նրա հանդեպ: Աղարակապանները բնավ էլ չնկատեցին ծերուկի

մահը, նա այնքան խիստ կերպով էր հիմնավորել իր կառավարման սովորությունները և կարգուկանոնը, որ նրա գործը խնամքով շարունակեցին տեր և տիկին Կորնուայենները:

Էծենին, արդեն երեսուն տարեկան, դեռ ոչ մի երջանկություն չէր ճանաչել կյանքից: Նրա դժգոյն և տխուր մանկությունն անցել էր մոր մոտ, որի անտեսված, վիրավորված սիրտը միշտ տառապել էր: Կյանքից ուրախությամբ բաժանվելով՝ մայրը ցավում էր, որ թողնելու էր իր աղջկան մենակ, և աղջիկը իր հոգու խորքում թեթև խղճի խայթեր և մշտական ավստասնք էր զգում: Էծենիի առաջին, միակ սերն իր համար տխրության աղբյուր էր: Մի քանի օրով հազիվ էր նշմարել իր սիրահարին և Էծենին նրան տվել էր իր ամբողջ սիրտը՝ ստացված և վերադարձված երկու խուսափուկ համբույրի միջև, և այդ սիրածը մեկնել էր՝ նրա և իր միջև մի ամբողջ աշխարհ դնելով: Այդ սերը, որն անիծել էր նրա հայրը, և համարյա թե մոր կյանքն էր արժեցել, տալիս էր նրան միայն վշտեր՝ թույլ հույսերով խառն: Այսպես, մինչև այդ օրը, նա ձգտել էր երջանկության՝ կորցնելով իր ուժերը, առանց թարմացնելու դրանք: Հոգեկան, ինչպես և ֆիզիկական կյանքում գոյություն ունեն շնչառություն և արտաշնչում. հոգին պահանջ ունի շնչելու մի այլ հոգու զգացումները, յուրացնելու դրանք և ավելի հարստացրած վերադարձնելու: Առանց մարդկային այդ գեղեցիկ երևույթի, ոչ մի կյանք չկա սրտի մեջ, նրան այդ ժամանակ պակասում է օդը, նա տառապում ու մաշվում է: Էծենին սկսում էր տառապել: Նրա համար հարստությունը ո՛չ ուժ էր և ոչ էլ մխիթարանք, նա կարող էր ապրել միայն սիրով, կրոնով և ապագայի հավատով: Սերը նրան բացատրում էր հավիտենականությունը: Նրա սիրտն ու Ավետարանը նրա համար երկու ըղձալի աշխարհներ էին: Գիշեր-ցերեկ նա մխրձվում էր երկու անհուն մտածումների խորքը, որոնք հավանաբար նրա համար մեկ մտածմունք էին: Նա ինքն իր մեջ էր ամփոփվում՝ սիրելով և հավատալով, թե սիրված էր: Յոթ տարուց ի վեր նրա սերը իշխում էր ամեն բանի վրա: Նրա գանձը այն միլիոնները չէին, որոնց եկամուտները կուտակվում էին, այլ Շառլի արկղիկը, իր անկողնու սնարին կախված երկու նկարները, զարդերը, որ իր հորից էտ էր գնել և հպարտությամբ դասավորել բամբակի շերտի վրա ու դրել պահարանի դարակում, իր հորեղբոր կնոջ մատնոցը, որ իր մայրն էլ էր գործածել և որ ամեն օր կրոնական երկյուղածությամբ նա վերցնում էր՝ իր ձեռագործն անելու համար, Պենելոպեի վայել ասեղնագործ, որն սկսել էր լոկ նրա համար, որ մատին անցկացնել հուշերով լի այդ ոսկե մատանին: Հավանական չէր թվում, որ օրիորդ Գրանդեն ցանկանար ամուսնանալ իր սուգի շրջանում: Նրա իսկական բարեպաշտությունը ամենքին ծանոթ էր: Ուստի Կրյուշո ընտանիքը, որի քաղաքականությունը խոհեմորեն դեկավարում էր աբբա Կրյուշոն, բավականացավ միայն ժառանգուհուն շրջապատելով ամենասիրալիք ուշադրությամբ: Ամեն երեկո նրա սրահը լցվում էր երկրի ամենաջերմեռանդ և ամենից ավելի հավատարիմ կրյուշոյականներով, որոնք աշխատում էին ամեն եղանակով գովաբանել տան տիրուհուն: Նա ուներ իր մասնավոր բժիշկը, իր սեփական խոստովանահայրը, իր սենեկապետը, առաջին նաժիշտը, իր առաջին մինիստրը, մանավանդ իր կանցլերը, մի կանցլեր, որ ամեն ինչում նրան դեկավարում էր: Եթե ժառանգուհին ցանկանար շրջագգեստի քղանցքը պահող մի տղա՝ նրան գոհացում կտային: Նա թագուհի էր և բոլոր թագուհիներից ամենից շատ փաղաքշվածը: Շողոքորթությունը մեծ հոգիներին հատուկ երբեք չի եղել, նա փոքր հոգիների բաժինն է, որոնց հաջողվում է ավելի փոքրանալ, որպեսզի կարողանան ավելի լավ մտնել այն անձի կենսական ոլորտի մեջ, որի շուրջը պտտվում են: Շողոքորթությունը միշտ էլ թաքցնում է որոշ շահ: Ուստի այն մարդիկ, որ ամեն երեկո զալիս էին կահավորում դառնալու օրիորդ Գրանդեի սրահում, որին նրանք կոչում էին օրիորդ դը Ֆրուաֆոն, հիանալի կերպով կարողանում էին նրան ընկճել իրենց գովքերով: Էծենիի համար նոր այդ գովքերի համերգը նախ նրան կարմրացրեց, սակայն անզգալի կերպով որքան էլ հաճոյախոսությունները կոպիտ ու անհարմար լինեին, նրա լսողությունը վարժվեց իր գեղեցկության գովասանքին, և եթե մի նոր այցելու նրան սգեղ գտներ, նման մի դիտողություն նրան այսօր ավելի վիշտ պիտի պատճառեր, քան ութը տարի առաջ: Ի վերջո նա սիրեց մեծարանքներ, որ նա գաղտնի կերպով դնում էր իր

կուռքի ոտքերի առաջ: Այսպիսով, աստիճանաբար նա վարժվեց, որ իր հետ վարվեն որպես միապետուհու, և նա իր արքունիքը ամեն երեկո տեսնի այցելուներով լի: Նախագահը դր Բոնֆոնը այս փոքր շրջանակի հերոսն էր, որտեղ նրա միտքը, նրա անձնավորությունը, նրա զարգացածությունն ու սիրալիր բնավորությունը անվերջ գովասանքի էին արժանանում: Մեկը նկատել էր տալիս, որ յոթ տարիներից ի վեր դր Բոնֆոնը ավելի էր հարստացել, նա առնվազը տասը հազար ֆրանկ եկամուտ ուներ և, ինչպես Կրյուշոների բոլոր կալվածները, շրջապատված էր ժառանգուհու հողային ընդարձակ տարածություններով:

— Գիտե՞ք, օրիորդ,— ասում էր սովորական այցելուներից մեկը,— որ Կրյուշոները մենակ քառասուն հազար լիվրի եկամուտ ունեն:

— Հապա նրանց տնտեսությունն է՞րը,— շարունակ մի վաղեմի կրյուշոյական՝ օրիորդ Գրիբոկուրը.— փարիզաբնակ մի պարոն վերջերս այստեղ այցելեց և երկու հարյուր հազար ֆրանկ առաջարկեց նրա իրավաբանական գրասենյակը գնելու համար: Նա այդ կվաճառի, եթե կարողանա հաշտարար դատավոր նշանակվել:

— Նա ցանկանում է հաջորդել պարոն դր Բոնֆոնին՝ դատարանինախագահական պաշտոնում և միջոցներ է ձեռք առնում,— պատասխանեց տիկին դ' Օրսոնվալը,— որովհետև պարոն նախագահը նշանակվելու է խորհրդական, ապա աստյանի նախագահ, նա մեծ հնարավորություններ ունի և անպայման հաջողություն կունենա:

— Նա խիստ ականավոր մարդ է,— ասում էր մի ուրիշը,— մի՞թե դուք այդպես չեք գտնում, օրիորդ:

Պարոն նախագահը աշխատում էր իր դերը լավ կատարել: Հակառակ իր քառասուն տարեկան հասակին, հակառակ նրան, որ նա թուխ էր և մի քիչ դաժանադեմ, թառամած, ինչպես գրեթե բոլոր դատավորները, երիտասարդի նման էր հագնվում, խաղում մի ցուպիկի հետ, օրիորդ դր Ֆրուաֆոնի մոտ չէր ծիւղում, նրա մոտ գալիս էր սպիտակ փողկապով և այնպիսի շապիկով, որի ծալ-ծալ օձիքը նրան տալիս էր հնդկահավերի ցեղին պատկանող անհատների նմանություն: Նա մտերմորեն էր խոսում գեղեցիկ ժառանգուհու հետ և նրան անվանում էր «Մեր սիրելի Էժենին»: Վերջապես, բացի անձնավորությունների թվից, լոտոն վիստով փոխարինելով և ջնջելով տեր և տիկին Գրանդենների դեմքերը, ապա այն տեսարանը, որով սկսվեց այս պատմությունը, գրեթե մնացել էր նույնը, ինչ եղել էր անցյալում: Ոհմակը միշտ էլ հետապնդում էր Էժենին և նրա միլիոնները, բայց ոհմակը, թվով ավելի մեծացած, ավելի լավ էր հաչում և իր գոհին հավաքականորեն շրջապատում: Եթե Շառլը վերադառնար Հնդկաստանի խորքերից՝ կգտներ միևնույն մարդկանց և միևնույն շահերը: Տիկին դե Գրասենը, որի համար Էժենին իր շնորհով և գեղեցկությամբ կատարյալ էր, համառ կերպով տանջում էր Կրյուշոներին: Բայց այժմ էլ, ինչպես անցյալում, Էժենիի կերպարանքն էր տիրապետում այդ նկարում. և ինչպես մի ժամանակ, Շառլն էր այնտեղ գերիշխողը: Բայց և այնպես կար մի հառաջադիմություն: Ծաղկեփունջը, որ երբեմն նախագահը ներկայացրել էր Էժենին նրա ծննդյան տարեդարձին, դարձել էր պարբերական: Ամեն երեկո նա հարուստ ժառանգուհուն բերում էր մի մեծ և գեղեցիկ ծաղկեփունջ, որը տիկին Կորնուայեն բացորոշ կերպով դնում էր ապակե ամանի մեջև ծածուկ նետում բակը, հենց որ այցելուները մեկնում էին: Գարնան սկզբին տիկին դե Գրասենը փորձեց խանգարել Կրյուշոների երջանկությունը՝ Էժենիի հետ խոսելով մարկիզ դր Ֆրուաֆոնի մասին, որի քայքայված տոհմը կկարողանար ոտքի կանգնել, եթե ժառանգուհին կամենար նրան վերադարձնել իր հողերը՝ ամուսնական պայմանագրով: Տիկին դր Գրասենը բարձրաձայն արտահայտվում էր նրա պերության, նրա մարկիզության մասին, և Էժենիի արհամարհական ժպիտը որպես

համաձայնություն ընդունելով՝ նա ամեն տեղ ասում էր, որ նախագահ Կրյուշոնի ամուսնությունն այնքան էլ ապահով չէր, որքան կարծվում էր:

— Թեև պարոն դը Ֆրուաֆոնը հիսուն տարեկան է,— ասում էր նա,— բայց նա պարոն Կրյուշոյից ավելի տարիքոտ չի երևում: Ճիշտ է, նա այրի է և երեխաներ ունի, բայց նա մարկիզ է և Ֆրանսիայի պեր է լինելու, և մեր ժամանակներում նման մի ամուսնություն հեշտ չէ: Ես վստահ եմ, որ հայր Գրանդեն իր բոլոր կալվածները միացնելով Ֆրուաֆոնի հողերին, Ֆրուաֆոնների հետ պատվաստվելու դիտավորություն ուներ: Նա ինձ հետ հաճախ է խոսել այդ մասին: Ծերուկը վարպետ էր:

— Ինչո՞վ բացատրել, Նանոն,— ասաց մի երեկո Էժենին պառկելիս,— որ այս յոթ տարվա ընթացքում նա ինձ մի անգամ չգրեց...

Այն ժամանակ, երբ այս բոլորը տեղի էր ունենում Սոմյուրում, Շառլը հարստանում էր Հնդկաստանում: Նրա վերցրած ապրանքը շատ լավ գնով էր վաճառվել: Միանվագ նրան հաջողվել էր ունենալ վեց հազար դոլար: Այսպես կոչված հասարակածի մարտական մկրտությունը նրան մոռացնել էր տվել շատ նախապաշարումներ: Նա տեսավ, որ այրեցյալ գոտու երկրամասում, ինչպես Եվրոպայում, հարստանալու լավագույն միջոցը մարդկանց առևտուրն է: Ուստի նա մեկնեց Աֆրիկայի ծովեզերքը և սկսեց սևամորթների գերեվաձառություն, մարդկանց առևտուրին միացնելով իրեն հարմար շահավետ զանազան ապրանքների առևտուրը: Գործերի մեջ նա այնպիսի մի աշխուժություն մտցրեց, որ ոչ միազատ բռնեց չէր մնում: Նրա գերիշխող նպատակն էր՝ նորից Փարիզում երևալ՝ մեծապես հարստացած, և նորից գրավել իր կորցրած դիրքից ավելի փայլուն մի դիրք: Երկար շփվելով մարդկանց հետ և շրջելով շատ երկրներ, իր այդ թափառումների ժամանակ ծանոթանալով տարբեր բարքերի, նրա գաղափարները փոփոխությունների ենթարկվեցին, և նա դարձավ սկեպտիկ: Տեսնելով, որ, այն ինչ ոճի էր համարվում մի երկրում, մի այլ երկրում նույնը առաքինություն էր, նա կորցրեց արդարի ու անարդարի իր կայուն հասկացողությունը: Շահերի մշտատև բախման մեջ նրա սիրտը սառեց, կծկվեց, քարացավ: Գրանդենների արյունը չդավաճանեց իր կոչմանը: Շառլը դարձավ խստասիրտ, ազահորեն շահամոլ: Նա վաճառեց չինացիներ, սևամորթներ, ծիծեռնակի բներ, երեխաներ, դերասաններ, զբաղվեց լայն վաշխառությամբ: Իր ապրանքները մաքսային իրավունքից փախցնելու սովորությունը՝ նրան դարձրեց մարդկանց իրավունքների նկատմամբ նվազ փափկանկատ: Այդ մտայնությամբ նա մեկնում էր Սուրբ Թովմաս՝ գնելու ծովահենների գողացած ապրանքները և վաճառելու այն տեղերում, ուր դրանք չկային: Եթե Էժենիի ազնիվ և մաքուր դեմքը ընկերացավ նրան առաջին ճամփորդության ժամանակ, ինչպես սուրբ կույսի նկարը, որ իսպանական նավաստիներն են դնում իրենց նավի վրա, և եթե նա իր առաջին հաջողությունները վերագրեց այդ քաղցրաբար աղջկա մաղթանքների և աղոթքների մոգական ազդեցությանը, ավելի հետո սևամորթ, խառնածին, սպիտակամորթ, յավացի կանայք, եգիպտացի պարուհիները, ամեն գույնի կանանց հետ ունեցած շվայտանքները և տարբեր երկրներում ունեցած արկածախնդրությունները ամբողջությամբ ջնջեցին զարմուհու, նրա տան, նստարանի, միջանցքում ստացած համբույրի հիշատակը: Նա հիշում էր միայն փոքր պարտեզը՝ շրջապատված հին պատով, որովհետև այդտեղ էր սկսել նրա վտանգավոր ճակատագիրը: Բայց նա ուրանում էր իր ընտանիքը: Հորեղբայրը մի ծեր շուն էր, որ իրենից խաբեությամբ վերցրել էր իր զարդեղենները. Էժենին չէր գրավում ո՛չ նրա սիրտը և ոչ էլ մտածումները, նա նրա գործերի մեջմիայն վեց հազար ֆրանկի պարտատիրոջ տեղն էր բռնում: Շառլ Գրանդենի այդ վարքագիծն ու համոզումները կբացատրեն նրա լրությունը: Հնդկաստանում, Սուրբ Թովմասում, Աֆրիկայի ափերում, Լիսաբոնում և Միացյալ Նահանգներում չարատավորելու համար իր անունը՝ սպեկուլյանտը Սեֆերդ կեղծանունն էր կրում: Կարլ Սեֆերդը կարող էր առանց վտանգի գտնվել ամեն տեղ, լինել անխոնջ, խիզախ, ազահ, վերջապես իբրև մի

մարդ, որ որոշած լինելով հարստություն դիզել՝ *quibuscumque viis*^{*} շտապում էր վերջ դնել իր ստորությանը, որպեսզի մինչև կյանքի վերջը պատվավոր մարդ մնար: Այդ սխտեմով նա հարստացավ արագ և փայլուն կերպով: Հետևաբար 1827 թվականին նա վերադառնում է Բորդո գեղեցիկ «Մարի-Կարոլին» նավով, որ շոյալիստական մի առևտրական տան սեփականությունն էր: Պինդ ամրացված երեք տակառի մեջ նա ուներ մեկ միլիոն ինը հարյուր հազար ֆրանկի ոսկեփոշի, որից նա հույս ուներ յոթից-ութ տոկոս շահել, այդ ոսկին Փարիզում դրամի վերածելով: Այս երկկայմ նավի վրա էր գտնվում նաև մի ազնվական՝ նորին վեհափառություն Կառլոս X թագավորի մի պալատական՝ պարոն դ'Օբրիոն, մի բարի ծերունի, որ հիմարություն էր ունեցել ամուսնանալ մի մոդայական կնոջ հետ, և որի հարստությունը Հնդկական օվկիանոսի կղզիներումն էր: Տիկին դ'Օբրիոնի շոյալությունները դարմանելու համար նա գնացել էր վաճառելու իր կալվածները: Պարոն և տիկին դ'Օբրիոնները, Բյուր շի դ'Օբրիոն տնից, որի վերջին կապտալը¹⁵ մեռել էր 1789 թվականին, ունեին միայն քսան հազար լիվրի մի եկամուտ և բավականին տգեղ մի աղջիկ, որին մայրն ուզում էր ամուսնացնել առանց օժիտի, քանի որ իր կարողությունն իրեն հագիվ էր բավականացնում Փարիզում ապրելու համար: Դա մի մտահոգում էր, որի հաջողությունը կասկածելի էր թվում աշխարհիկ բոլոր մարդկանց, չնայած այն ճարպկությանը, որ նրանք վերագրում են աշխարհիկ կանանց: Ուստի տիկին դ'Օբրիոնը գրեթե հուսահատվում էր՝ նկատելով, որ իր աղջիկը վանում է ամեն մեկին, եթե նույնիսկ այդ մեկը ազնվական ծագման համար խելքը կորցրած լիներ: Օրիորդ դ'Օբրիոնը մի երկարահասակ աղջիկ էր, միջատի նման, նիհար, բարակ, արհամարհոտ շուրթերով, որոնց վրա խոշոր ծայրերով մի երկար քիթ էր իջնում, բնական վիճակով դեղնավուն, իսկ ճաշերից հետո՝ ամբողջությամբ կարմիր, մի տեսակ բուսական երևույթ, որ ավելի անհաճ էր, տաղտկացած ու գունատ մի դեմքի կենտրոնում, քան մի ուրիշ տեղ: Վերջապես այնպես էր՝ ինչպես կցանկանար երեսունևութ տարեկան մայր, որ դեռևս գեղեցիկ լինելով՝ հավակնություններից զուրկ չէր: Բայց այդ աննպաստ հատկությունները մեղմելու համար մարկիզուհի դ'Օբրիոնն իր աղջկանը տվել էր նրբաճաշակ տեսք, նրան ենթարկել էր մի այնպիսի ապրելաձևի, որի միջոցով նրա քիթը ժամանակավորապես մնում էր մսին հարմար գույնով, նրան սովորեցրել էր ճաշակով հագնվելու արվեստը, օժտել էր գեղեցիկ ձևերով, սովորեցրել էր նրան ունենալ այն նվաղուն հայացքները, որոնք հետաքրքրում են տղամարդուն, և որին հավատացնում են, թե վերջապես նա հանդիպել է իր վաղուց փնտրած հրեշտակին: Նա սովորել էր ոտքը մանկերի՝ պատեհ առիթով առաջ տանելու և նրա փոքրությունը հիացմունքի առարկա դարձնելու համար ճիշտ այն բոլորին, երբ նրա քիթն անպատկառություն էր ունենում կարմրելու, մի խոսքով նրան հաջողվել էր իր աղջկանից ստանալ մի շատ հաջող բան: Լայն թեղանիքների, խաբող կրծքակալների, ուռուցիկ և խնամքով զարդարված հագուստների, վերին աստիճանի սեղմող սեղմիրանների շնորհիվ, նա ստացել էր կանացի մի այնպիսի հետաքրքրական խառնուրդ, որին նա ի հրահանգ մայրերի, կարող էր ցուցադրության դնել հատուկ թանգարաններում: Շատը շատ մտերմորեն կապվեց տիկին դ'Օբրիոնի հետ, որն իր հերթին ուզում էր նրա հետ կապվել: Շատերը նույնիսկ հավաստիացնում են, որ ճամփորդության ընթացքում գեղեցիկ տիկին դ'Օբրիոնը ամեն միջոցի դիմեց այդքան հարուստ մի փեսացու գրավելու համար: Բորդո հասնելիս, 1827 թվականի հունիս ամսին, պարոն, տիկին, օրիորդ դ'Օբրիոնները և Շատը իջևանեցին նույն հյուրանոցում և միասին մեկնեցին Փարիզ: Դ'Օբրիոնիտունը բազում գրավների տակ էր. Շատը ազատելու էր այն: Մայրն արդեն խոսել էր, որ իր համար երջանկություն կլիներ իր բնակարանի առաջին հարկը հատկացնել իր փեսային և իր աղջկան: Համամիտ չլինելով պարոն դ'Օբրիոնի նախապաշարմունքներին ազնվականության վերաբերյալ՝ տիկին դ'Օբրիոնը Շառլ Գրանդեին խոստացել էր բարի Կառլոս X-ից ստանալ մի թագավորական հրամանագիր, որ նրան՝ Գրանդեին թույլ տրվեր կրելու դ'Օբրիոն անունը, կրելու նրա տոհմանիշը և վերահաստատելով երեսունվեց

^{*} Ինչ միջոցով էլ լինի (լատ.):

հազար լիվր եկամուտ ունեցող մայրատը Օբրիոնում՝ հաջորդել Բյուշի կապտալության և դ'Օբրիոնի մարկիզության տիտղոսներին։ Միացնելով իրենց հարստությունները, լավ ապրելով միասին և ձեռք բերելով սինեկուրներ, նրանք կարող էին ի մի բերել հարյուր հազար լիվրից ավելի եկամուտ դ'Օբրիոնի ապարանքում։

— Եվ երբ մեկն ունի հարյուր հազար լիվր եկամուտ, անուն, ընտանիք, որ ընդունվում է արքունիքում, որովհետև, ես ձեզ նշանակել կտամ պալատական, մարդ կարող է լինել ինչ կամենա,— ասում էր տիկին դ'Օբրիոնը Շառլին։— Այսպիսով դուք, ըստ ձեր նախընտրության, կարող եք լինել պետական խորհրդի դիմումների պետ, պրեֆեկտ, դեսպանության քարտուղար, դեսպան։ Կառլոս X-ը սիրում է դ'Օբրիոնին, նրանք իրար ճանաչում են մանուկ հասակից։

Այդ կնոջ ազդեցությամբ բորբոքված փառասիրությամբ արբեցած Շառլը ամբողջ ճամփորդության ընթացքում շոյել էր բոլոր այդ հույսերը, որոնք նրան ներկայացվեցին ճարպիկ ձեռքերի կողմից և սրտից սիրտ վստահված գաղտնասացության ձևով։ Մտածելով, որ իր հոր գործերն արդեն կարգադրած կլինի հորեղբայրը, նա կարծում էր, թե ինքն արդեն կարող է մեկ անգամից հաստատվել Մեն-Շերմեն արվարձանում, ուր ամեն ոք այդ ժամանակ ուզում էր բնակվել, և ուր օրիորդ Մաթիլդի կապույտ քթի ստվերի տակ, նա երևալու էր որպես կոմս դ'Օբրիոն, ինչպես Դրյոները մի գեղեցիկ օր հանդես եկան որպես մարկիզ Բրեզե¹⁶։ Ռեստավրացիայի հաջողություններից շլացած, ռեստավրացիա, որը նա թողել էր երերուն, արիստոկրատական գաղափարների փայլով հափշտակված, նրա գինովությունը, որ սկսել էր նավի վրա, շարունակում էր Փարիզում, ուր նա որոշել էր ամեն ինչ անել՝ հասնելու համար այն բարձր դիրքերին, որ իր անձնասեր գոքանչը նշմարել էր տվել նրան։ Հետևաբար հորեղբոր աղջիկը նրա համար ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ մի կետ՝ այդ փայլուն հեռանկարների մեջ։ Նա վերստին տեսավ Աննետին։ Իբրև աշխարհիկ կին՝ Աննետը սրտանց հանձնարարեց իր նախկին սիրելեկին իրականացնել այդ ամուսնությունը և խոստացավ իր աջակցությունը՝ նրա բոլոր փառասիրական ձեռնարկումների մեջ։ Աննետը շատ գոհ էր, որ մի տգեղ և ձանձրացուցիչ օրիորդ էր լինելու կինը Շառլի, որին շատ դյուրիչ էր դարձրել Հնդկաստանում ապրած լինելը։ Շառլի մորթը թխացել էր, շարժումները կտրուկ էին, խիզախ, ինչպես այդ հատուկ է այն մարդկանց, որոնք վարժվել են կտրել, իշխել ու հաջողել։ Նա Փարիզում ավելի ազատ շնչեց՝ զգալով, որ կարող է այնտեղ մի դեր խաղալ։

Դե Գրասենը լսելով նրա վերադարձը, նրա մոտակա ամուսնությունը, նրա հարստությունը, այցի եկավ նրան, բացատրելու համար, որ երեքհարյուր հազար ֆրանկով նա կարող էր իր հոր բոլոր պարտքերը վճարել։ Նա գտավ Շառլին բանակցելիս մի ակնավաճառի հետ, որին նա գոհարներ էր պատվիրում օրիորդ դ'Օբրիոնի հարսանեկան ընծայի համար, իսկ ակնավաճառը նրան ցույց էր տալիս գծագրերը։ Գեղեցիկ աղամանդներից բացի, որ Շառլը Հնդկաստանից էր բերել, նրանց աշխատանքի արժեքը, արծաթեղենը, նորապսակների հաստատուն և սնոտի զարդեղենների գինը կազմում էր ավելի քան երկու հարյուր հազար ֆրանկ։ Շառլը ընդունեց դե Գրասենին, որին չճանաչեց, այն մոդայական երիտասարդի արհամարհանքով, որ Հնդկաստանում, տարբեր մենամարտերում չորս մարդ էր սպանել։ Պարոն դե Գրասենը արդեն եկել էր երեք անգամ։ Շառլը լսեց նրան սառնությամբ, հետո առանց լավ հասկանալու, պատասխանեց.

— Իմ հոր գործերը ինձ չեն վերաբերում։ Շնորհակալ եմ ձեզ, պարոն, այն հոգատարության համար, որ դուք ցուցաբերելեք, և որից ես օգտվելու ոչինչ չունեմ։ Ես իմ ճակատի քրտինքով մոտ երկու միլիոն չեմ հավաքել, որպեսզի իմ հոր պարտատերերին շարտեմ։

— Իսկ եթե ձեր հայրը սրանից մի քանի օր հետո սնանկ հռչակվի՞՞։

— Պարոն, սրանից մի քանի օր հետո ես կոչվելու եմ կոմս դ'Օբրիոն, հետևաբար դուք կըմբռնեք, որ այդ ինձ համար ոչ մի նշանակություն չի ունենա: Հետո, դուք լավ գիտեք, որ երբ մի մարդ, հարյուր հազար լիվրի եկամուտ ունի, երբեք նրա հայրը սնանկ չի կարող հռչակվել,— ավելացրեց նա տյար դե Գրասենին քաղաքավարի կերպով դեպի դուռը հրելով:

Նույն տարվա օգոստոս ամսվա սկզբին Էժենին նստել էր այն փոքրիկ, փայտե նստարանի վրա, որտեղ նրա հորեղբորորդին խոստացել էր հավիտենական սեր և ուր նա գալիս էր, երբ օրը գեղեցիկ էր, նախաճաշ անելու: Խեղճ աղջիկը այդ գով և ուրախ առավոտը հաճույք էր զգում վերհիշելով իր սիրո փոքր և մեծ դեպքերը և այն դժբախտությունները, որ հաջորդել էին դրան: Արևը լուսավորում էր պատի ճեղքված, գրեթե ավերակ կտորը, որը տարօրինակ ժառանգուհին արգելել էր նորոգել, թեև Կորնուայեն հաճախ ասում էր իր կնոջը, թե նա մի օր կփլի և մեկն ու մեկին կճգմի: Այդ բոլորներն նամակաբերը դուռը բախեց և մի նամակ հանձնեց՝ տիկին Կորնուայեին, որը պարտեզ վազեց՝

— Օրիորդ, նամակ:

Նա նամակը հանձնեց իր տիրուհուն՝ ասելով:

— Ա՛յն է, որին սպասում էիք:

Այս խոսքերը նույն ուժով արձագանքեցին օրիորդ Էժենիի սրտում, որքան իրականում արձագանք տվին բակի և պարտեզի պատերի մեջ:

— Փարի՛զ... նրանի՛ց է, վերադարձե՛լ է:

Էժենին գունատվեց և մի բույն նամակը առանց բանալու պահեց իր ձեռքում: Նա շատ էր հուզված և նամակը բանալու ու կարդալու համար ուժ չունեց:

Բարձրահասակ Նանոնը մնաց կանգնած, ձեռքերը հպածմեջքին, ուրախությունը կարծես ծխի նման դուրս էր ցայտում նրա թուխ դեմքի ճաթոտուքներից:

— Դե՛ կարդացեք, օրիորդ:

— Ա՛հ, Նանոն, ինչո՞ւ է Փարիզ վերադարձել, երբ Սոմյուրից էր մեկնել:

— Կարդացե՛ք, կիմանաք:

Էժենին դողալով, բացեց նամակը: Այնտեղից վայր ընկավ մի դրամական փոխադրագիր՝ ուղղված Սոմյուրի տիկին դե Գրասենին և Կորրենին: Նանոնը վերցրեց այն.

«Թանկագին զարմուհիս»...

«Ես դադարել եմ Էժենի լինելուց»,— մտածեց աղջիկը և նրա սիրտը սեղմվեց:

«Դուք...»:

«Նա ինձ ասում էր դու»:

Նա իր թևերը խաչաձևեց կրծքին, չհամարձակվեց շարունակել նամակի ընթերցումը, և խոշոր արցունքները ողողեցին նրա աչքերը:

— Մեռա՞ծ է,— հարցրեց Նանոնը:

— Այդ ժամանակ նա չէր կարող գրել,— ասաց Էժենին: Եվ կարդաց ամբողջ նամակը, ահա այն.

«Թանկագին զարմուհիս, ես հավատացած եմ, որ դուք ուրախությամբ պիտի լսեք իմ ձեռնարկությունների հաջողության մասին: Դուք ինձ բախտ բերիք, ես հարուստ վերադարձա և հետևեցի իմ հորեղբոր խորհուրդներին, որի, ինչպես և իմ հորեղբոր կնոջ մահը ինձ հայտնեց դե Գրասենը: Մեր ծնողների մահը բնական երևույթ է, և մենք պետք է նրանց հաջորդենք: Հույս ունեմ, որ դուք այսօր մխիթարված կլինեք, ոչինչ չի կարող դիմանալ ժամանակին. ես այդ զգում եմ: Այո, իմ հորեղբորաղջիկ, դժբախտաբար ինձ համար պատրանքների ժամանակն անցել է: Տարբեր երկրներում ճամփորդելով, ես մտածել եմ կյանքի մասին: Պատանի մեկնեցի և հասուն մարդ դարձած վերադարձա: Այսօր մտածում եմ այնպիսի բաների մասին, որոնց մասին չէի մտածում անցյալում: Դուք ազատ եք, իմ զարմուհի, և ես էլ ազատ եմ դեռևս: Ըստ երևույթին ոչինչ արգելք չի լինի մեր երիտասարդական ծրագրերի իրականացմանը, սակայն ես բավական ուղղամիտ խառնվածք ունեմ, որպեսզի ձեզնից թաքցնեմ իմ գործերի վիճակը: Ես երբեք չեմ մոռացել, որ ես ինձ չեմ պատկանում. իմ երկար ճամփորդությունների ժամանակ միշտ հիշել եմ փայտե փոքրիկ նստարանը...»:

Էժենին վեր ցատկեց, կարծես հրաշեկ ածուխների վրա նստած լիներ, և գնաց նստելու բակի սանդուղքների աստիճաններից մեկի վրա:

«...Փայտե փոքրիկ նստարանը, որի վրա մենք երդվեցինք իրար հավիտյան սիրել, միջանցքը, մոխրագույն սրահը, ձեռնահարկի իմ սենյակը և այն գիշերը, երբ դուք ձեր նուրբ բարեսրտությամբ իմ ապագայի կառուցումը ավելի հեշտացրիք: Այո, այդ հիշատակները նեցուկ դարձան իմ արիությանը և ես ինձ ասել եմ, որ դուք իմ մասին միշտ մտածում էիք, ինչպես որ ես էի ձեր մասին հաճախ մտածում: Մեր պայմանավորված ժամերին, դիտո՞ւմ էիք ամպերը, ժամը իննին: Այո, այնպես չէ՞: Ահա թե ինչու ես չեմ կարող դավաճանել ինձ համար մի նվիրական բարեկամության, ո՛չ, ես չեմ կարող ձեզ խաբել: Այս րոպեիս ես կնքելու եմ մի այնպիսի ամուսնություն, որ գոհացում կտա այդ մասին իմ կազմած համոզումներին: Մերը, ամուսնության մեջ, ցնորք է: Այսօր իմ փորձառությունն ինձ ասում է, որ անհրաժեշտ է հասարակական բոլոր օրենքներին ենթարկվել և ամուսնանալիս իրականացնել աշխարհիկ բոլոր պատշաճությունները: Արդ՝ արդեն մեր մեջ տարիքի տարբերություն կա, որ գուցե ավելի պիտի ազդեր ձեր ապագայի վրա, թանկագին զարմուհիս, քան թե իմ: Ես չեմ ուզում ձեզ հետ խոսել ո՛չ ձեր բարքերի, ո՛չ ձեր դաստիարակության, ոչ էլ ձեր սովորությունների մասին, որոնք փարիզյան կյանքի հետ ոչ մի ներդաշնակում չեն կարող ունենալ, և որոնք անկասկած չեն կարող պատշաճել իմ հետագա ծրագիրներին: Իմ ծրագիրների մեջ է ձոխ կյանք վարել, շատ մարդ ընդունել. և ես կարծում եմ, որ որքան հիշում եմ, թե դուք հանդարտ և մեղմ կյանք եք սիրում: Ոչ, ես ուզում եմ ավելի անկեղծ լինել և ցանկանում եմ, որ դուք լինեք իմ կացության իրավարարը, դուք պետք է ծանոթանաք դրան և իրավունք ունեք այն դատել: Այսօր ես ունեմ ութսուն հազար լիվր եկամուտ: Այս հարստությունը ինձ թույլ է տալիս կապվել դ՛Օբրիոն ընտանիքի հետ, որի ժառանգուհին տասնինը տարեկան մի մանկամարդուհի, ամուսնությամբ ինձ բերում է իր անունը, իր տիտղոսը, նորին վեհափառության պալատականի պաշտոնը և ամենափայլուն դիրքերից մեկը: Խոստովանում եմ ձեզ, թանկագին զարմուհիս, որ ես օրիորդ դ՛Օբրիոնին բոլորովին չեմ սիրում, բայց նրա հետ ամուսնանալով, ես իմ երեխաների համար ապահովում եմ սոցիալական մի դրություն, որի առավելությունները մի օր անհաշիվ են

լինելու, քանի որ օրեցօր միապետական գաղափարները զորանում են: Մի քանի տարի անց, իմ զավակը, որ լինելու է մարկիզ դ'Օբրիոն, տիրապետելով քառասուն հազար եկամուտ ունեցող մի մայրաքաղաքի, կարող է ունենալ պետության մեջ այն պաշտոնը, որին կձգտի նա: Մենք մեր երեխաներին ենք պատկանում: Տեսնո՞ւմ եք, իմ հորեղբոր աղջիկ, ես ձեզ բաց եմ անում իմ սիրտը, իմ հույսերի և հարստության վիճակը: Կարող է պատահել, որ դուք էլ ձեր կողմից, յոթ տարվա բացակայությունից հետո, մոռացած լինեք մեր երեխայական արարքը, բայց ես չեմ մոռացել ո՛չ ձեր ներողամտությունը և ոչ էլ իմ խոստումները: Ես այդ բոլորը հիշում եմ, նույնիսկ ամենից թեթևակիորեն տրվածները, որոնք մի ավելի պակաս բարեխիղճ երիտասարդ, որպիսին ես չեմ, և որի սիրտն արդեն դադարած է երիտասարդ լինելուց, չէր վերհիշի անգամ: Ձեզ իմաց տալով, որ միայն հարմար ամուսնություն եմ ուզում կնքել, որ ես հիշում եմ մեր երիտասարդ տարիների սերը, մի՞թե սա չի նշանակում, որ ես ձեր խոհականությանն եմ հանձնվում, ձեզ դարձնում եմ իմ ճակատագրի տիրուհին և ասում նաև, որ եթե անհրաժեշտ է, որ ես հրաժարվեմ իմ հասարակական փառասիրություններից, ես կարող եմ կամովին գոհանալ այն մաքուր և պարզ երջանկությամբ, որի այնքան հուզիչ պատկերներ եք մատուցել...»

— Տան-տա-տա: Տան-տա-ի: Տին-տա-տա: Տուն-տա-տի... Էր երգել Շառլ Գրանդեն «Non piu andrai»-ի եղանակով, երբ ստորագրել էր

«Ձեր անձնվեր հորեղբորդի՝

ՇԱՌԼ»:

«Գրո՛ղը տանի, որքա՛ն ձևականություն»,— ինքն իրեն ասել էր Շառլը:

Հետո նա վերցրել էր դրամական չեկը և ավելացրել հետևյալը .

«Հ. Գ.— Ես իմ գրությանը կցում եմ ուրիշ հազար ֆրանկի մի փոխադրագիր ձեր անվանը, և ոսկով վճարելի, ուղղված դե Գրասենների առևտրական տան վրա, նա պարունակում է ինձ ազնվորեն տրված փոխառության փոխարժեքը և նրա տոկոսները: Բորդոյից սպասում եմ մի սնդուկ, որի մեջ կան մի քանի իրեր, որ դուք թույլ կտաք ինձ նվիրել ձեզ՝ ի նշան իմ երախտագիտության: Դուք կարող եք փոստակառքով ինձ ուղարկել իմ արկղը՝ դ'Օբրիոն ապարանքը՝ Իլերեն-Բերտեն փողոցում»:

— Փոստակառքով,— ասաց Էժենին:— Մի իր, որի համար հազար անգամ իմ կյանքը կտայի:

Սոսկալի՛ և լիակատար դժբախտություն: Նավը ընկղմվում էր, առանց թողնելու պարանի մի կտոր կամ մի տախտակ՝ հույսերի ընդարձակ օվկիանոսի մակերեսում: Որոշ կանայք իրենց լքված տեսնելով, գնում են իրենց սիրահարներին ետ խլելու իրենց մրցակցուհու գրկից, սպանում են նրան և փախչում աշխարհի մյուս ծայրը, վերջ գտնում կախաղանի վրա կամ գերեզմանում: Անպայման սա գեղեցիկ է, այդ ոճրի դրդապատճառը մի վսեմ կիրք է, որը հարգանք է ներշնչում մարդկային արդարադատությանը: Այլ կանայք կհակեն իրենց գլուխները և կարտասվեն լուռությամբ. նրանք կապրեն մահամերձ և համակերպված, արտասվաթոր և ներող, աղոթելով, և մինչև իրենց վերջին շունչը՝ հիշելով: Դա արդեն սերն է, ճշմարիտ սերը, հրեշտակների սերը, հպարտ սերը, որ ապրում է իր վշտով և իր վշտից մահանում: Այդ եղավ Էժենիի զգացումը, երբ այդ զարհուրելի նամակի ընթերցումն ավարտեց: Նա իր հայացքը ուղղեց դեպի երկինք՝ մտաբերելով իր մոր վերջին խոսքերը, որը ինչպես որոշ մահամերձներ, հստակությամբ և խորաթափանց ձևով նախատեսել էր ապագան, հետո Էժենին վերհիշելով այդ մահը և այդ մարգարեական կյանքը՝ մի հայացքով չափեց

իր ամբողջ ճակատագիրը: Նրան մի բան էր մնում՝ բանալ իր թևերը, պարզել դեպի երկինք և ապրել աղոթքով մինչև իր ազատության օրը:

— Մայրս իրավացի էր,— ասաց նա արտասվելով:— Տառապել և մեռնել:

Դանդաղ քայլերով նա պարտեզից սրահ վերադարձավ: Հակառակ իր սովորության՝ նա չանցավ միջանցքով, բայց նորից գտավ իր զարմիկի հիշատակը մոխրագույն սրահում, որի բուխարու վրա միշտ էլ կար դրված մի ափսե, որը նա ամեն առավոտ գործ էր անում նախաճաշի համար, ինչպես Սևրի հին շաքարամանը:

Այդ առավոտը նրա համար վիճակված էր լինելու հանդիսավոր և իրադարձություններով հարուստ: Նանոնը նրան հայտնեց, որ ծխական քահանան եկել էր այցելության: Այդ քահանան, Կրյուշոների ազգականը, նախագահ Բոնֆոնի շահերի կողմնակիցն էր: Ծեր աբբան մի քանի օրից ի վեր համոզել էր նրան խոսել օրիորդ Գրանդեի հետ, զուտ կրոնական մտքով այն մասին, որ օրիորդը պարտավոր էր ամուսնանալ: Իր քահանային ընդունելով՝ Էժենին մտածում էր, որ նա եկել է այն հազար ֆրանկի համար, որ նա ամեն ամիս տալիս էր աղքատներին և ասաց Նանոնին, որ այդ գումարը բերվի: Բայց քահանան ժպտալով ասաց.

— Այսօր, օրիորդ, ես եկել եմ ձեզ հետ խոսելու մի խեղճ աղջկա մասին, որով ամբողջ Սոմյուրը հետաքրքրվում է, և որը իր հանդեպ զլանալով ամեն բարեսրտություն, չի ապրում քրիստոնեային վայել կյանքով:

— Աստված իմ, տեր հայր, դուք ինձ գտնում եք մի այնպիսի բոլեում, երբ ես ամբողջությամբ զբաղված եմինձնով և չեմ կարող մտածել իմ մերձավորի մասին: Ես շատ դժբախտ եմ, և իմ միակ ապաստանը եկեղեցին է. նա միայն ունի բավական լայն ծոց՝ մեր բոլորի վշտերը պարփակելու համար, և բավական արդար զգացմունքներ, որ մենք կարողանայինք ծծել, առանց վախենալու, թե կչորացնենք:

— Լավ, օրիորդ, զբաղվելով այդ աղջկանով՝ մենք ձեզնով կզբաղվենք: Լսեցե՛ք, եթե ուզում եք ձեր փրկությունը, դուք միայն երկու ուղի ունեք ձեր առաջ,— կամ հեռանալ աշխարհից, կամ ենթարկվել նրա օրենքներին. հնազանդել ձեր աշխարհային ճակատագրին, կամ ձեր երկնային ճակատագրին:

— Ահ, ձեր ձայնն ինձ խոսում է այն բոլեին, երբ ես ուզում էի մի ձայն լսել վերնից: Այո, աստված է ձեզ այստեղ ուղարկում, պարոն: Ես ուզում եմ աշխարհին հրաժեշտ տալ և լրության ու մեկուսացման մեջ ապրել միայն աստծու համար:

— Անհրաժեշտ է, աղջիկս, երկար մտածել նման մի խստապահանջ որոշման մասին: Ամուսնությունը կյանք է, քողը՝ մահ:

— Ուրեմն մահ, անմիջական մահ, տեր հայր,— ասաց նա մի ահավոր աշխուժությամբ:

— Մա՞հ: Բայց, օրիորդ, դուք մեծ պարտականություններ ունեք կատարելու հասարակության հանդեպ: Մի՞ թե դուք չեք մայրը խեղճերի, որոնց տալիս եք զգեստներ, ձմեռը՝ փայտ, իսկ ամառը՝ աշխատանք: Ձեր մեծ հարստությունը մի փոխառություն է, որ անհրաժեշտ է վերադարձնել, և այդ բանը դուք ընդունել եք սրբորեն: Ձեզ թաղել մի վանքում՝ կլինեք եսասիրություն, իսկ չամուսնանալ և մնալ պառաված աղջիկ՝ դուք չպետք է այդ անեք: Նախ մենակ դուք մի՞ թե կարող եք կառավարել ձեր անսահման հարստությունը: Դուք կարող եք այն կորցնել: Շուտով դուք կունենաք շատ դատեր և կընկնեք անբառնալի դժվարությունների մեջ: Հավատացե՛ք ձեր հովվին.— ամուսինը ձեզ

օգտակար կլինի, դուք պարտական եք պահել այն, ինչ աստված տվել է ձեզ: Ես ձեզ հետ խոսում եմ այնպես, ինչպես մի սիրելի գառնուկի հետ: Դուք շատ անկեղծությամբ սիրում եք ձեր աստծուն, և ձեզ կարելի է փրկվել՝ ապրելով աշխարհում, որի ամենագեղեցիկ զարդերից մեկն եք դուք, և որին սուրբ օրինակներ եք տալիս:

Այդ րոպեին եկավ տիկին դե Գրասենը: Նա եկել էր վրեժից և մի մեծ հուսահատությունից մղված:

— Օրիորդ... ասաց նա,— ա՛, այստեղ է տեր հայրը, ես լռում եմ. եկել էի խոսելու որոշ գործերի մասին, բայց նկատում եմ, որ դուք կարևոր խոսակցություն ունեք:

— Տիկին,— ասաց քահանան,— ես ձեզ եմ թողնում գործողության դաշտը:

— Օ՛, տեր հայր,— ասաց Էժենին,— մի քանի րոպե անց վերադարձեք, ձեր աջակցությունն այս պահին ինձ համար շատ անհրաժեշտ է:

— Այո, իմ խեղճ զավակ,— ասաց տիկին դե Գրասենը:

— Ի՞նչ եք ուզում ասել,— հարցրին միասին օրիորդ Գրանդեն և քահանան:

— Մի՞ թե չեք լսել ձեր հորեղբորորդու վերադարձը և նրա ամուսնությունը օրիորդ դ'Օբրիոնի հետ... կնոջ աչքերից ոչինչ չի թաքնվում:

Էժենին կարմրեց և լռեց: Սակայն այդ րոպեից նա որոշեց հետագայում պահել իր հոր անտարբեր և զուսպ վերապահությունը:

— Հետո ինչ, տիկին,— պատասխանեց նա հեզմանքով,— անպայման ես կանացի վատ աչք ունեմ, ձեզ չեմ հասկանում: Խոսեցեք, խոսեցեք քահանայի առաջ: Դուք գիտեք, որ նա իմ խոստովանահայրն է:

— Ահա, օրիորդ, թե ինչ է գրում ինձ դե Գրասենը: Կարդացեք:

Էժենին կարդաց հետևյալ նամակը.

«Իմ սիրելի կին, Շառլ Գրանդեն վերադարձել է Հնդկաստանից, նա Փարիզում է մի ամսից ի վեր...»:

«Մի՛ ամիս»,— ինքն իրեն ասաց Էժենին կախ գցելով ձեռքը: Մի րոպե դադարից հետո նա վերսկսեց ընթերցումը:

«...Հարկ եղավ, որ նախասենյակում սպասեմ երկու անգամ, որպեսզի ապագա այդ կոմս դ'Օբրիոնից ընդունվել կարողանամ: Թեև ամբողջ Փարիզը խոսում է նրա ամուսնության մասին և ամուսնության ծանուցումները հրատարակված են...»:

— Ուրեմն նա ինձ գրում էր հենց այն րոպեին երբ...,— մտածեց Էժենին:

Նա չվերջացրեց, չգոչելով «սրիկա», ինչպես կաներ փարիզուհին, բայց նրա չարտահայտված արհամարհանքը կատարյալ էր:

«...Այս ամուսնությունը դեռ հեռու է. մարկիզ դ'Օբրիոնը իր աղջիկը չի տա սնանկացած մի մարդու որդուն: Ես նրա մոտ եղա բացատրելու համար այն հոգատարությունը, որ նրա հորեղբայրն ու ես ունեցանք իր հոր գործերի նկատմամբ և այն ճարպիկ հնարագիտությունները, որոնց միջոցով մեզ հաջողվեց հանգիստ պահել նրա պարտատերերին մինչև այսօր: Այդ մանուկը լիք էր անպատկառություն ունեցավ պատասխանելու ինձ, որ ամբողջ հինգ տարի զիշեր ու ցերեկ նվիրվել եմ իր շահերի և իր պատվի պաշտպանությանը, թե իր հոր գործերը իրեն չեն վերաբերում: Որևէ մի դատապաշտպան իրավունք պիտի ունենար նրանից պահանջելու երեսունից քառասուն հազար ֆրանկ աշխատավարձ, պահանջների գումարի մեկ տոկոս՝ ոսկով: Բայց համբերություն, նա օրինականապես պարտական է մնում պարտատերերին մեկ միլիոն երկու հարյուր հազար ֆրանկ, և ես սնանկ եմ հռչակել տալու նրա հորը: Ես այդ գործի մեջ նետվել եմ այդ ծերուկ կոկորդիլոս Գրանդեի խնդրանքով և ես խոստումներ եմ տվել նրա ընտանիքի անունով: Եթե պարոն կոմս դ'Օբրիոնին չի հետաքրքրում իր պատիվը՝ իմը ինձ համար թանկ է: Ահա թե ինչու ես իմ կացությունն ուզում եմ հասկացնել պարտատերերին: Սակայն ես մեծ հարգանք ունեմ օրիորդ Էթենիի հանդեպ, որին մենք մտածում էինք մեզ հարս դարձնել ավելի երջանիկ ժամանակներում, և չեմ ուզում որևէ մի բան անել, առանց նրա գիտության»:

Այդտեղ Էթենին սառնությամբ վերադարձրեց նամակը՝ առանց ավարտելու նրա ընթերցումը:

— Շնորհակալ եմ ձեզ,— ասաց նա տիկին դե Գրասենին,— **կտեսնենք:**

— Այս բոլորիս դուք ամբողջությամբ ձեր հանգուցյալ հոր ձայնն ունեք,— ասաց տիկին դե Գրասենը:

— Տիկին, դուք մեզ պարտք եք ութ հազար հարյուր ֆրանկ ոսկով,— ասաց նրան Նանոնը:

— Այդ ճիշտ է, բարի եղեք գալ ինձ հետ, տիկին Կորնուայե:

— Տեր հայր,— ասաց Էթենին ազնվական սառնարյունությամբ, որը թելադրված էր այն մտքից, որ նա արտահայտելու էր,— մի՞ թե մեղք է համարվում ամուսնության մեջ շարունակել կույս մնալը:

— Այդ խղճի հարց է, որի լուծումն ինձ անձանոթ է: Եթե Դուք ուզում եք իմանալ, թե ինչ է մտածում մեծահամբավ Սանչեզը իր «De matrimonio»՝ երկում, ես այդ ձեզ կարող եմ ասել վաղը:

Քահանան մեկնեց: Օրիորդ Գրանդեն բարձրացավ իր հոր գրասենյակը և այնտեղ մենակ անցկացրեց ամբողջ օրը, առանց ճաշի համար վայր իջնելու, չնայած Նանոնի պնդումներին: Նա երևաց երեկոյան այն ժամին, երբ եկան սովորական այցելուները: Գրանդենների սրահը երբեք այնքան լիքը չէր եղել, որքան այդ երեկո: Շառլի վերադարձը, և նրա հիմար ուխտադրությունը տարածվել էր ամբողջ քաղաքում: Բայց, հակառակ իրենց ուշադիր հետաքրքրությանը, այցելուները գոհացում չստացան: Էթենին, որ սպասում էր դրան, ոչ մի նշան ցույց չտվեց իր խաղաղ դեմքի վրա իրեն տակնուվրա անող ահավոր հուզումներից: Նրան հաջողվեց պահել իր ժպտուն դեմքը՝ պատասխանելու համար նրանց, ովքեր տխուր հայացքներով կամ խոսքերով ուզեցին իրենց կարեկցանքն արտահայտել: Վերջապես նրան հաջողվեց իր վիշտը թաքցնել քաղաքավարության քողի տակ: Ժամը իննի մոտ թղթախաղերը վերջացան. խաղացողները թողին իրենց սեղանը, իրար վճարումներ արին և վիճում էին վիստի վերջին փուլերի մասին միանալով զրուցողների ընդհանուր խմբին: Այն բոլորին, երբ հյուրերը միասին ոտքի կանգնեցին մեկնելու համար, մի անակնկալ բան պատահեց, որ արձագանք տվեց ամբողջ Մոմյուրում, այնտեղից ամբողջ շրջանում և շրջապատի չորս պրեֆեկտուրաներում:

* Ամուսնության մասին (լատ.):

— Մնացեք, պարոն նախագահ,— ասաց Էժենին պ. դը Բոնֆոնին, երբ սա իր ձեռնափայտն էր վերցնում:

Այս խոսքերը լսելով՝ բազմաթիվ ներկաներից չկար մեկը, որ չհուզվեր: Նախագահը գունատվեց և հարկադրված նստեց:

— Միլիոնները նախագահին են պատկանելու,— ասաց օրիորդ դը Գրիբոկուրը:

— Պարզ է, որ նախագահը ամուսնանալու է օրիորդ Գրանդեի հետ,— բացազանչեց դ'Օրսոնվալը:

— Ահա ամբողջ թղթախաղի լավագույն խաղը,— ասաց աբբան:

— Սա մի գեղեցիկ շլեմ է,— ասաց նոտարը:

Ամեն մեկն իր ուզածն ասեց. ամեն մեկն իր բառախաղն ուներ, ամենքն էլ տեսնում էին ժառանգուհուն բարձրացած իր միլիոնների վրա, ինչպես պատվանդանի վրա: Ինը տարուց ի վեր սկսած դրաման մոտենում էր իր լուծման: Աբբոդջ Սոմյուրի ներկայությամբ ասել նախագահին, որպեսզի նա մնա, մի՞թե այդ չէր նշանակում նրան իրեն ամուսին ընտրել: Փոքր քաղաքներում պատշաճություններն այնքան խստորեն են պահպանվում, որ նման մի օրինազանցություն խոստումների ամենից հանդիսավորն էր:

— Պարոն նախագահ,— ասաց նրան Էժենին հուզված ձայնով, երբ նրանք մենակ մնացին, ես գիտեմ, թե դուք իմ ի՞նչն եք հավանում: Երդվեցեք ինձ ազատ թողնել իմ ամբողջ կյանքում, չհիշեցնել ինձ ոչ մեկը այն իրավունքներից, որ ամուսնությունը տալիս է ձեզ ինձ վրա և իմ ձեռքը ձեզ կպատկանի: Ո՛հ,— շարունակեց նա՝ տեսնելով, որ դը Բոնֆոնը իր առաջ ծունկի է գալիս,— դեռ չեմ ասել ամեն ինչ: Պետք չէ, որ ես ձեզ խաբեմ, պարոն: Ես իմ սրտում կրում եմ մի անշեջ զգացում: Բարեկամությունը միակ զգացումն է, որ ես կարող եմ տալ իմ ամուսնուն: Ես չեմ ուզում ոչ նրան վիրավորել և ոչ էլ դեմ գնալ իմ սրտի օրենքներին: Բայց դուք իմ ձեռքը և իմ հարստությունը կստանաք մի անհուն ծառայության գնով միայն:

— Դուք տեսնում եք, որ ես պատրաստ եմ ամեն ինչի,— ասաց նախագահը:

— Ահա մեկ միլիոն հինգ հարյուր հազար ֆրանկ, պարոն նախագահ,— ասաց նա իր ծոցից դուրս բերելով ֆրանսիական բանկի հարյուր բաժնետոմսի ընկալագիրը,— մեկնեցեք Փարիզ, մեկնեցեք ոչ թե վաղ առավոտ, ոչ թե այս երեկո, այլ այս իսկ րոպեին: Գնացեք պարոն դե Գրասենի մոտ, աշխատեցեք իմանալ իմ հորեղբոր բոլոր պարտատերերի անունները, ժողովի կանչեցեք նրանց, վճարեցեք նրանց այն, ինչ իմ հորեղբոր ժառանգությունը թողնում է իբրև պարտ, դրամազուլիս և տոկոս՝ պարտքի օրից մինչև նրա վճարման թվականը. վերջապես հաճեցեք նրանցից ստանալ հավաքական և նոտարից օրինապես հաստատված մի ստացագիր: Դուք ինքներդ դատավոր եք և այս հարցը ձեզ եմ վստահում: Դուք մի ուղղամիտ, վեհանձն մարդ եք: Ես հավատում եմ, որ ինձ կհաջողվի կյանքի դժվարություններից անցնել անվտանգ՝ ձեր անվանը ապաստանած: Մենք միմյանց հանդեպ տևական մի ներողամտություն կունենանք: Մենք երկար ժամանակից ի վեր ճանաչում ենք միմյանց, գրեթե ազգականներ ենք. դուք չպիտի ուզեիք ինձ դժբախտացնել:

Նախագահը հարուստ ժառանգուհու ոտքերի առջև ընկավ՝ ուրախությունից և անձկությունից տրոփուն:

— Ես ձեր գերին կլինեմ,— ասաց նա նրան:

— Երբ դուք կունենաք ստացագիրը, պարոն,— շարունակեց Էժենին, մի սառ հայացք գցելով նրան,— դուք դա, բոլոր մուրհակների հետ միասին, իմ հորեղբորորդի Գրանդեին կտանեք և նրան կհանձնեք նաև այս նամակը: Ձեր վերադարձին ես կհարգեմ իմ խոստումը:

Նախագահն ըմբռնեց, որ ինքը արժանանում է օրիորդ Գրանդեին՝ սիրային դառնության պատճառով: Այդ պատճառով շտապեց նրա բոլոր հրամանները կատարել մեծագույն արագությամբ, որպեսզի երկու սիրահարների միջև վերստին ոչ մի հաշտություն կարելի չլինի:

Երբ պարոն դը Բոնֆոնը դուրս եկավ, Էժենին ընկավ իր թիկնաթոռի վրա և փղձկաց: Ամեն ինչ վերջացած էր: Նախագահը նստեց հանրակառքը և հաջորդ օրը երեկոյան արդեն Փարիզումն էր: Հաջորդ օրը կեսօրից առաջ, նա եկավ դե Գրասենի մոտ: Նախագահն ընդհանուր ժողովի հրավիրեց բոլոր պարտատերերին այն նոտարի գրասենյակում, որի մոտ գտնվում էին մուրհակները: Նրանցից և ոչ մեկը չբացակայեց հրավերից: Չնայած նրան, որ նրանք պարտատերեր էին, պետք է արդար լինել ասելու, որ նրանք ճշտապահ գտնվեցին: Այդտեղ նախագահ դը Բոնֆոնը օրիորդ Գրանդեի անունից նրանց վճարեց իրենց պահանջը և օրինական տոկոսները: Տոկոսների վճարումը փարիզյան շուկայի համար այդ շրջանի ամենագարմանայի եղելություններից մեկը եղավ: Երբ ստացագրերն արձանագրվեցին, և դը Գրասենը իր կատարած աշխատանքի համար ստացավ հիսուն հազար ֆրանկ, որ նրան էր հատկացրել Էժենին, նախագահը շտապեց գնալ դ'Օբրիոնի ապարանքը և այնտեղ գտավ Շառլին, երբ սա իր աներոջ հետ ունեցած բացատրությունից ընկճված, իր առանձնասենյակն էր քաշվել: Ծերունի մարկիզը նրան ասել էր, թե որքան ժամանակ, որ Գիյոմ Գրանդեի պարտատերերը կմնան անվճար, իր աղջկան չի կարող նրան կնության տալ:

Նախ նախագահը նրան հանձնեց հետևյալ նամակը:

«Հորեղբորորդիս, պարոն նախագահ դը Բոնֆոնը ստանձնել է ձեզ հանձնել իմ հորեղբոր բոլոր պարտքերի կարգադրման ստացագիրը, նաև այն ստացագիրը, որով ես ճանաչում եմ, թե այդ գումարները ձեզնից ստացել եմ ես: Ինձ լուրեր հասան այն մասին, որ պատրաստվում են սնանկություն հայտարարել: Ես մտածեցի, որ սնանկացածի գավակը թերևս չկարողանա ամուսնանալ դ'Օբրիոնի աղջկա հետ: Այո՛, հորեղբորորդի, դուք լավ եք դատում իմ մտայնության ու սովորությունների մասին, անշուշտ ես բարձր աշխարհից ոչինչ չեմ ճանաչում, ծանոթ չեմ ոչ նրա հաշիվներին և ոչ էլ բարքերին

և չեմ կարողանա ձեզ տալ այն հաճույքները, որ դուք ցանկանում եք գտնել այնտեղ: Եղեք երջանիկ ըստ սոցիալական այն պայմանականությունների, որոնց դուք զոհեցիք մեր առաջին սերը: Հետևաբար ձեր երջանկությունն ավելի կատարյալ անելու համար՝ ես միայն ձեր հոր պատիվը կարող էի ձեզ նվիրել: Մնա՛ք բարով: Դուք միշտ վստահ կարող եք լինել հավատարիմ բարեկամությանը ձեր հորեղբորաղջկա՝

Էժենիի»:

Երբ այդ փառամոլը ստացավ իր հոր հաշիվների կարգադրման ակտի բնագիրը, չկարողացավ զսպել իր բացագանչությունը, որը ժպիտ պատճառեց նախագահին:

— Մենք միմյանց փոխադարձաբար կհայտնենք մեր ամուսնությունները,— ասաց նա Շառլին:

— Օ՛, դուք ամուսնանո՞ւմ եք Էժենիի հետ: Լավ, ես շատ գոհ եմ, նա բարի աղջիկ է: Բայց,— շարունակեց նա՝ հանկարծ լուսավոր մի մտքից տարված,— ուրեմն նա հարո՞ւստ է:

— Նա ուներ,— պատասխանեց նախագահը մի հեգնակատակ շեշտով,— մի չորս օր առաջ շուրջ տասնհինգ միլիոն. այսօր նա միայն տասնյոթ միլիոն ունի:

Շառլը ապշած նայեց նախագահին.

— Տասնյոթ... միլ...

— Տասնյոթ միլիոն, այո՛, պարոն: Ես և օրիորդ Գրանդեն ամուսնանալով՝ ունենում ենք յոթհարյուր հիսուն հազար լիվր տարեկան եկամուտը:

— Բայց սիրելի զարմիկ,— ասաց Շառլը մի քիչ հանգստացած,— մենք կարող ենք իրար օգնել:

— Համաձայն եմ,— ասաց նախագահը,— ահա նաև մի փոքրիկ արկղիկ, որ ինձ հանձնարարված է միայն ձեզ տալ, ասաց նա՝ սեղանի վրա դնելով մի փոքրիկ արկղիկ, որի մեջ արդուզարդի տուփն էր գտնվում:

— Իմ սիրելի բարեկամ,— ասաց մարկիզուհի դ'Օբրիոնը ներս մտնելով և առանց ուշադրություն դարձնելու Կրյուշոյին,— մի մտատանջվեք այդ խեղճ դ'Օբրիոնի ասածներով, որին խելքահան է արել դքսուհի դը Շոլիոն: Ես կրկնում եմ ձեզ, ձեր ամուսնությանը ոչ մի արգելք չի լինի...

— Ոչինչ, տիկին,— պատասխանեց Շառլը,— իմ հոր հին ժամանակների երեք միլիոն պարտքը երեկ վճարված է:

— Դրամո՞վ,— ասաց նա:

— Ամբողջությամբ, և՛ դրամագլուխ, և՛ տոկոս: Ես վերականգնել կտամ իմ հոր պատիվը:

— Ի՛նչ հիմարություն,— գոչեց գոքանչը:— Ո՞վ է այս պարոնը,— հարցրեց նա փեսայի ականջին՝ նկատելով Կրյուշոյին:

— Իմ հավատարմատարը,— պատասխանեց նա ցած ձայնով:

Մարկիզուհին արհամարհանքով բարևեց պարոն դը Բոնֆոնին և դուրս եկավ:

— Մենք արդեն իրար օգնում ենք,— ասաց նախագահը՝ գլխարկը վերցնելով:— Մնաք բարով, իմ զարմիկ:

«Նա ինձ ծաղրում է, Սոմյուրի այդ թութակը: Ես ցանկություն ունեմ նրա փորը մխրճել վեց մատնաչափ երկաթ»:

Նախագահը մեկնեց: Երեք օր հետո պարոն դը Բոնֆոնը Սոմյուր վերադառնալով, ծանուցեց իր ամուսնությունը Էժենիի հետ: Վեց ամիս հետո նա Անժերի արքայական ատյանի խորհրդական նշանակվեց: Նախքան Սոմյուրից հեռանալը՝ Էժենին իր սրտին երկար ժամանակ սիրելի դարձած զարդեղենների ոսկին հալել տվեց և իր հորեղբորորդու ութհազար ֆրանկի հետ հատկացրեց շինել տալու մի սկիհ, որը նվիրեց իր ծխական եկեղեցուն, ուր նա այնքան աղոթել էր նրա համար: Արդեն նա իր ժամանակն անց էր կացնում Սոմյուրի և Անժերի միջև: Նրա ամուսինը, որ քաղաքական մի հանգամանքում նվիրվածություն ցույց տվեց, կոչվեց պալատի նախագահ և վերջապես մի քանի

տարի հետո, առաջին նախագահ: Նա անհամբեր սպասեց ընդհանուր ընտրություններին՝ դեպուտատ դառնալու համար: Նա արդեն ձգտում էր պերության, երբ...

— Այդ ժամանակ թագավորը նրա զարմի՞կն է լինելու,— ասում էր Նանոնը, խոշոր Նանոնը, տիկին Կորնուայեն, Սոմյուրի քաղքենուհին, որին նրա տիրուհին հայտնում էր իր ապագա բարձրացումները:

Այնուամենայնիվ պարոն նախագահ դը Բոնֆոնը (նա վերջապես ջնջել էր իր հայրական Կրյուշո անունը) չկարողացավ իր փառասիրական նպատակներից և ոչ մեկը իրականացնել: Սոմյուրի դեպուտատ դառնալուց ութ օր հետո նա մահացավ: Աստված, որ տեսնում է ամեն ինչ և երբեք սխալ չի հարվածում, անկասկած նրան պատժում էր իր հաշիվների և իրավագիտական ճարպկության համար, որով նա *accurante Cruchot**, խմբագրել էր իր ամուսնական պայմանագիրը, ըստ որի ապագա երկու ամուսինները իրար տալիս էին **«այն դեպքում, երբ զավակ չէին ունենա, իրենց բովանդակ հարստությունը՝ շարժական կամ անշարժ ունեցվածքը, առանց այդ ամբողջից որևէ բան դուրս հանելու կամ վերապահելու, իբրև մի ամբողջական սեփականություն, նույնիսկ առանց ձևական ցուցակագրման, առանց որ այդ ցուցակի բացակայությունը կարելի լինի հակադրել ժառանգներին կամ շահախնդիրներին, նկատելով, որ հիշյալ պարզևատրությունը և այլն»**: Այս հոդվածը բացատրում է այն խոր հարգանքը, որ նախագահին ունեցել էր միշտ տիկին դը Բոնֆոնի կամքի և մենակեցության հանդեպ: Կանայք պարոն նախագահին գտնում էին իբրև ամենանրբագգաց մարդկանցից մեկը, ցավում էին նրան և երբեմն համարձակվում ամբաստանել Էժենիի ցավն ու սերը, ինչպես նրանք գիտեն որևէ կնոջ ամբաստանել ամենաանխիղճ զգուշությամբ:

— Անպայման տիկին նախագահ դը Բոնֆոնը շատ է տկար, որ իր ամուսնուն այսպես մենակ է թողել: Խե՛ղճ կին: Կլավանա՞շուտով: Ի՞նչ ցավ ունի արդյոք, քաղցկե՞ղ, գաստրի՞տ, ինչո՞ւ նա չի գնում բժիշկների մոտ: Որոշ ժամանակից ի վեր նա դեղնում է: Նա պետք է, որ գնա Փարիզ՝ քննվելու նշանավոր բժիշկների մոտ: Ինչո՞ւ նա չի ցանկանում երեխա ունենալ: Նա շատ է սիրում իր ամուսնուն, ասում են, ինչո՞ւ նրան մի ժառանգ չտա, նրան՝ իր այդ դիրքում: Հասկանո՞ւմ եք, որ այդ մի ահավոր բան է, եթե դա քմահաճույքի արդյունք է, արդեն խիստ դատապարտելի է... Խե՛ղճ նախագահ: Օժտված այն նուրբ դատողությամբ, որը զարգանում է մենակյացի մոտ իր տնական խորհրդածություններով և այն հստակ տեսողությամբ, որի շնորհիվ նա ըմբռնում էր իր շրջապատում կատարվող բոլոր իրադարձությունները, Էժենին իր դժբախտության և իր վերջին փորձությունների պատճառով վարժված ամեն ինչ գուշակելու, գիտեր, որ նախագահը ցանկանում է նրա մահը, տիրանալու համար այդ անհուն հարստությանը, որն արդեն մեծացել էր նրա նոտար հորեղբոր և աբբա հորեղբոր ժառանգություններով, որոնց իր մոտ կանչելու քմահաճույքն էր ունեցել աստված: Դժբախտ մենուհին խղճում էր նախագահին: Նախախնամությունը նրա վրեժն առավ ամուսնուց, նրա հաշիվների ու վատ անտարբերության համար, մի ամուսին, որ իբրև ամենաուժեղ երաշխիք՝ հարգում էր այն անհույս սերը, որով ապրում էր Էժենին: Մի զավակ ունենալը չէ՞ր նշանակում մեռցնել առաջին նախագահի կողմից փայփայված եսապաշտական հույսերը, փառասիրության ուրախությունները: Հետևաբար աստված ոսկու կույտեր տվեց իր բանտարկյալուհի Էժենիին, որը ձգտում էր երկնային կյանքի՝ մնում անտարբեր ոսկու հանդեպ, ապրում իբրև հավատացյալ ու բարի, և սուրբ մտքերի մեջ, գաղտնի կերպով անընդհատ օգնության հասնելով բոլոր դժբախտներին: Երեսուներեք տարեկան հասակում տիկին դը Բոնֆոնը այրի մնաց, հարուստ՝ տարեկան ութը հարյուր հազար լիվր եկամուտով, դեռևս գեղեցիկ, բայց քառասուն

* Կրյուշոյի օգնությամբ:

տարեկան կնոջ գեղեցկությամբ: Նրա դեմքը սպիտակ է և խաղաղ: Նրա ձայնը քաղցր է և խոկուն ձևերը՝ պարզ: Նա իր վրա կրում է վշտի ամբողջ վեհությունը, սրբությունը մի էակի, որի հոգին չի խաթարվել աշխարհի հպումից, բայց նաև չամուսնացած տարիքոտ աղջկա չորությունը և պրովինցիալ կյանքի ճղճիմ սովորությունները: Չնայած ութհարյուր հազար լիվր եկամուտին՝ նա ապրում է այնպես, ինչպես ապրել էր խեղճ Էթենի Գրանդեն, սենյակի վառարանը վառում է այն օրերին միայն, երբ մի ժամանակ նույն օրերին հայրն էր թույլատրում վառել սրահի բուխարին և հանգցնում ըստ իր երիտասարդ տարիների սովորության: Նա միշտ հագնվում է այնպես, ինչպես իր մայրն էր հագնվում: Սոմյուրի տունը՝ անարև, առանց ջերմության, միշտ ստվերված ու տխուր այդ տունը նրա կյանքի պատկերն է: Նա խնամքով կուտակում է իր եկամուտները և հավանորեն նմանվել մի խնայամուլի, եթե նման մի գրպարտություն չհերքեր իր հարստության ազնիվ գործածությամբ: Հոգևորական և բարեգործական հիմնարկություններ, ծերերի համար ապաստարան և երեխաների համար քրիստոնեական վարժարաններ, հանրային հարուստ գրադարան ամեն տարի վկայում են այն ազահության դեմ, որի մեջ որոշ մարդիկ մեղադրում են նրան: Նա գեղեցկացրել էր Սոմյուրի եկեղեցիները: Տիկին դը Բոնֆոնը, որին հեզնանքով կոչում են օրիորդ, ընդհանրապես ներշնչում է բարեպաշտական հարգանք: Այս ազնիվ սիրտը, որ միայն մարդասիրական զգացումների համար էր բաբախում անխուսափելիորեն ենթարկվելու էր մարդկային շահամոլության հաշիվներին:

Փողը պետք էր իր սառը գույնը հաղորդեր այդ երկնային կյանքին, զգացմունքների նկատմամբ անվստահություն ներշնչեր մի կնոջ, որն ամբողջապես զգացում էր:

— Դու ես միայն ինձ սիրում,— ասում էր նա Նանոնին:

Այդ կնոջ ձեռքը դարմանում է բոլոր ընտանիքների թաքուն վերքերը: Էթենին գնում է դեպի երկինք՝ բարեգործությունների մի թափորի ուղեկցությամբ: Նրա հոգու մեծությունը մեղմացնում է նրա փանաքի դաստիարակության և սկզբնական կյանքից մնացած սովորությունները: Այս է պատմությունը այն կնոջ, որ աշխարհում լինելով՝ աշխարհից չէ, ստեղծված լինելով կին և մայր լինելու վեհությամբ, բայց չունի ո՛չ ամուսին, ո՛չ զավակներ և ոչ էլ ընտանիք: Մի քանի օրից իվեր խոսվում է նրա մի նոր ամուսնության մասին: Սոմյուրի բնակիչներն զբաղվում են նրանով և մարկիզ Ֆրուաֆոնով, որի ընտանիքը, ինչպես երբեմն Կրյուշոները, սկսում են շրջապատել հարուստ այրի կնոջը: Ասում են, որ Նանոնը և Կորնուայեն մարկիզի շահերի պաշտպանն են, բայց դա բացարձակ սխալ է: Ոչ բարձրահասակ Նանոնը, ոչ էլ Կորնուայեն չունենին բավական խելք՝ այս աշխարհի ապականություններն ըմբռնելու համար: